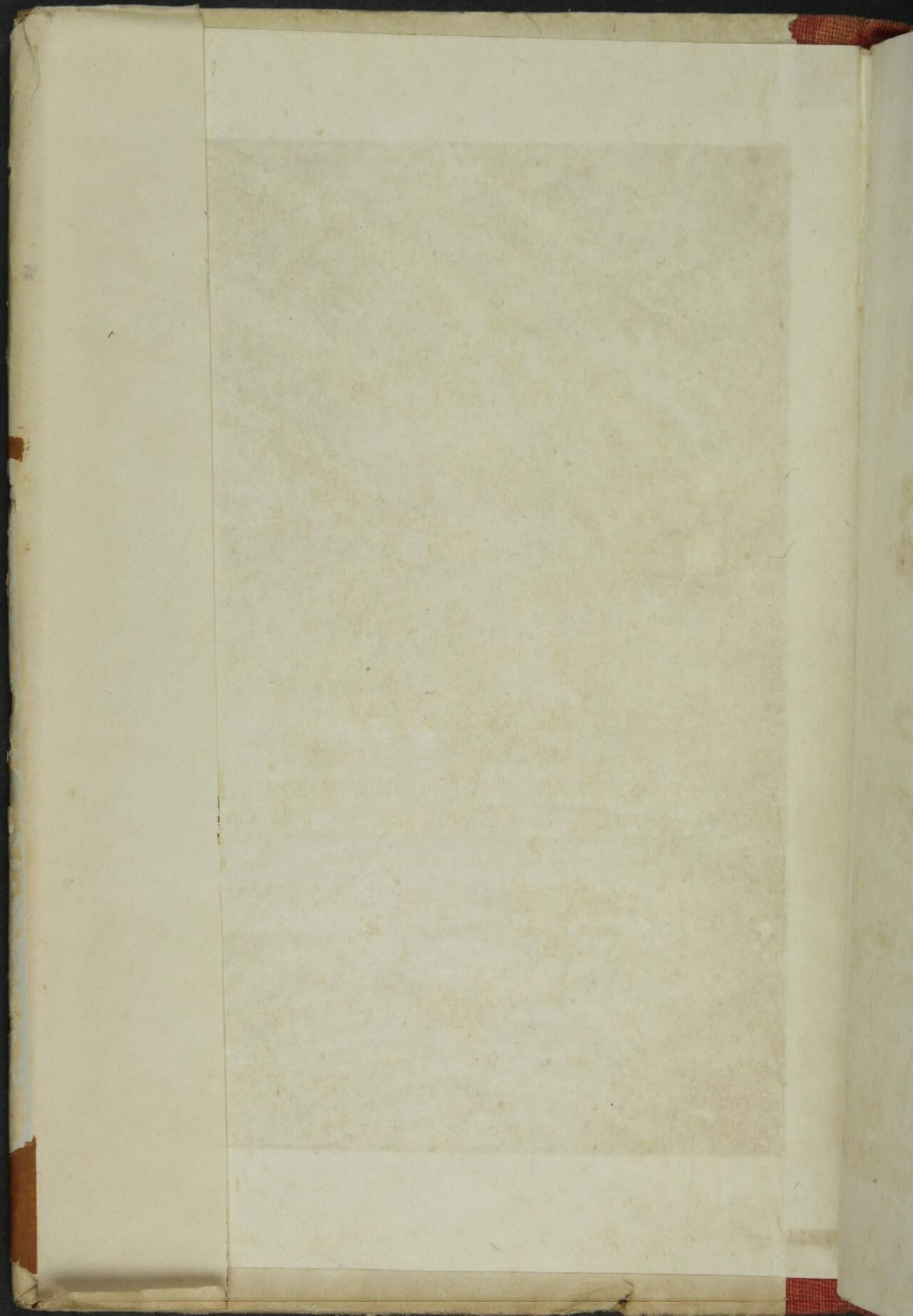

ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕੇ

ਅਨੰਦ ਘਾਨ

1. ਸੇਖਰੀ } ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
2. ਸਮਾਧੀ }
3. ਸਿਰ ਸੋਨਾ }
4. ਸਮੇਰ ਸਾਹਿਬ } ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

(10)/MB

(59)/JS

ਗੁਰਬ

ਭਾਸ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕੇ : ਆਨੰਦ-ਘਨ

੨੮੫੨ - ੨੮੫੬ ਭੀ :
57 57
1796 1802

1970

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ
ਪਟਿਆਲਾ

ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ), ਜੇ. ਡੀ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ.,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
ਸੋਧਕ : ਡਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ.

ਮੁੱਲ—4 ਰੁਪਿਆ 30 ਪੈਸੇ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਨਿਦੇਸ਼ਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ
ਮੁਦ੍ਰਕ : ਸੁਰਜੀਤ ਬਿੰਦਰਾ, ਐਸ. ਟੀ. ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼,
ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਮਿਲਜ਼, ਪੁਰਾਣੀ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ, ਜਾਲੰਧਰ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਮਿਗਰੀ ਅਜੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਿਗਰੀ ਅਗੋਂ ਕਈ ਸਾਹਿੱਤ-ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਕਾਵਿ, ਖੰਡਕਾਵਿ, ਬਾਰਹਮਾਹਾ, ਸੀਹਰਫੀ, ਕਿੱਸੇ, ਸਾਖੀਆ, ਬਚਨ, ਪਰਮਾਰਥ, ਟੀਕੇ ਆਦਿ। ਹਬਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿੱਤ ਨਾਲ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਥੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਗੂੜ੍ਹ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਹਿੱਤ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ— ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਸੂਖਮ ਭਿੰਨਤਾ ਵਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਲਈ ਟੀਕਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਟੀਕੇ ਰਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਟੀਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਵੀ ਅਗੋਂ ਕਈ ਸਕੂਲ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਪਰਦਾਈ ਜਾ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਮੀਣੇ ਸੋਢੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਆਦਿ।

ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਸਨ। ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ ਘਨ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਉੱਚੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਵੀ ਗਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਾਸ਼ੀ-ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਰਚੇ, ਜਿਵੇਂ—ਜਪੁਜੀ, ਆਰਤੀ, ਅਨੰਦ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਓਅੰਕਾਰ, ਆਸ ਦੀ ਵਾਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਪੋਥੀ ਸਿੱਖ ਰੈਫ਼੍ਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਿਲ

ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਵਕਤ ਸਿਰ ਆਗਿਆ ਨ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਟੀਕਾ ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮੇਹਨਤ ਨਾਲ ਨ ਕੇਵਲ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਵਿਸਥਾਰ-ਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਟੀਕਾ-ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਪਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਅਤੇ ਅਸੰਬੰਧਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪੱਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ
ਨਿਦੇਸਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ,
ਪਟਿਆਲਾ

ਵਿਸ਼ੇ ਸੂਚੀ

ਕ੍ਰਮਾਂਕ	ਵਿਸ਼ਾ	ਪੰਨਾ
1.	ਭੂਮਿਕਾ	... I
2.	ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ	... 25
3.	ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ	... 100
4.	ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ]	... 224
5.	ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ	... 247
6.	ਟੀਕਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ	... 301

ਰਚਨਾਵਾਂ

ਵਸਤੂ ਜ

ਬੁਝਕੇ

‘ਟੀਕਾ’

ਸਾਹਿਤ

ਇਨ੍ਹਾਂ

ਜਿਵੇਂ

‘ਤਰਕ’

ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਵਿਚ ਮੂਲ

ਸਾਮਗਰੀ ਭ

ਦਾ ‘ਵਿਅ

ਮੂਲ ਰਚਨਾ

ਦਾ ਵਾਸਤ

ਬਹੁਤ ਧਿਆ

ਘਨ ਨੇ ਵੀ

ਤਿਨਾਂ ਵਿਧ

ਆਰੰਭ ਸੋਚ

ਅਤੇ ਸ਼ਲੋਕ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭ

ਹੋ ਸਕਦੇ ਹ

ਭੂਮਿਕਾ

ਟੀਕਾ-ਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਨਾ ਪਰਮ ਆਵੱਸ਼ਕ ਹੈ।

‘ਟੀਕਾ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੂਲਕ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦਾ ਬੋਧ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਾਕ-ਸਾਧਨ—ਟੀਕਯੋਗੇ ਗਮਯੋਗੇ ਬੁਧਯੋਗੇ ਕਾ ਅਨਯਾ। ਫਲਸਰੂਪ, ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਜਾਂ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ‘ਟੀਕਾ’ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਜਾਂ ਕਲਿਸ਼ਟ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਟੀਕਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸਾਰ-ਪ੍ਰਬੋਧਿਨੀ ਟੀਕੇ, ‘ਤਰਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ’ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੰਮ ਭੱਟ ਰਚਿਤ ‘ਤਰਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਪਿਕਾ’ ਟੀਕਾ ਆਦਿ।

ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ‘ਵਿਆਖਿਆ’ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਲੀ ਨਾਥ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ। ‘ਭਾਸ਼’ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਣਿਨੀ ਸੂਤ੍ਰ ਉਤੇ ਪਤੰਜਲੀ ਦਾ ‘ਵਿਆਕਰਣ ਮਹਾ ਭਾਸ਼’ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਉਤੇ ਲਿਖੇ ਭਾਸ਼। ‘ਪਰਮਾਰਥ’ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪੁਰਾਣ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਲਈ ਟੀਕਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੀਕਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਮਨਵੇਂ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਪਰਮਾਰਥ’ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਟੀਕਾ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਮਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਨੁਵਾਦ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕੋਈ ਸਰਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਅਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਰਲ ਅਰਥ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵਿਧੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਰੂਪ ਹੈ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਭਾਵ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਰਾਏ। ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਅਹੀਮ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਰਚੇਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪਿਛੇ ਕਿਹੜੀ ਭਾਵ-ਧਾਰਾ ਅਥਵਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਣਾ ਸਰਲ ਨਹੀਂ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੂੰ ਨ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਵੀ ਆਵੱਸ਼ਕ ਸੋਝੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥਗਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨਗਤ ਇਤਿਹਾਸ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਮਿਥੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵੀ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਘੜਨਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਲਈ ਨ ਕੇਵਲ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਗਲਤ ਰਾਹ ਤੇ ਪਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਵੱਸ਼ਕ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਰਚਨਾ ਦੇ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਟੀਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਵਰਤੀ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਦਾ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਣ ਅਤੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਮੂਲ ਰਚੇਤਾ ਦੀ ਅੰਤਰਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਵਿਲਖਣ ਜੇਹੇ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢ : ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਬਝਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਵਤਰਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਰਵਟ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਜੂਲਾ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਹ ਸੁਟਣ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਮ ਚਲ ਪਈਆਂ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਰੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਸਪਰ ਭਿੰਨ ਉਥਾਨਿਕਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਕਲਪੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰੂਪ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਸਚਿਤ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ 22 ਮੰਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ, ਸਮਾਗਮ, ਦੀਵਾਨ ਆਦਿ ਲਗ ਗਏ। ਅਜੇਹੇ ਅਵਸਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸੂਤ੍ਰਾਤਮਕ, ਗੂਹੜ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੈਂਦੀ। ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਚਲਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਰਚਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਗੋਂ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਕਤਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਟਿਕਣਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਕ ਇਕ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰ ਲਿਖ ਦੇਖਾਲਿਆ ।
 ਉੜਾ ਓਅੰਕਾਰ ਪਾਸ ਬਹਾਲਿਆ ।
 ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾਰ ਨਿਰਭਉ ਭਾਲਿਆ ।
 ਨਿਰਵੈਰਹੁ ਜਕਾਰ ਅਜੂਨਿ ਅਕਾਲਿਆ ।
 ਸਚੁ ਨੀਸਾਣ ਅਪਾਰ ਜੋਤ ਉਜਾਲਿਆ ।
 ਪੰਚ ਅਖਰ ਉਪਕਾਰ ਨਾਮ ਸਮਾਲਿਆ । (ਵਾਰ 3/15)

ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉੱਥਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਚਲ ਕੇ ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਾਖਾ ਅਖਵਾਈ। ਇਹ ਸ਼ਾਖਾ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਦਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰੰਤਰ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਰਣ ਸ਼ਰਧਾ ਰਖਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਨ-ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਭਿਕਸ਼ੂ ਸਨ ਜੋ ਨ ਕੇਵਲ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਨੇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਵਿਦਵਾਨ ਟੀਕਾ-

ਕਾਰ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਪੂਰਕ ਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਵਿਲੀਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿਸ਼ਠਾ ਵੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਮੀਣਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸਨ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਛੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਨ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਛੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਦਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਵਾਂ ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਬਾਣੀਆਂ ਅਥਵਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਅ ਟੀਕੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਜਪੁਜੀ, ਸਿਧਿ ਗੋਰਾਟਿ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਹਰਿ ਜੀ, ਹਰੀਆ ਜੀ, ਚਤੁਰਭੁਜ ਆਦਿ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕਾਇਮ ਨ ਰਹਿ ਸਕੀ।

ਚੌਥੀ ਸ਼ਾਖਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਤੁਰਤ ਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਾਖਾ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਗੋਂ ਤਿੰਨ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ। ਦੂਜੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰੀਖਿਅ ਰਥੀਆਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ—ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਰਸ ਆਦਿ। ਤੀਜੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਟੀਕਿਆਂ ਜਾਂ ਅਨਵਾਦਾਂ ਦੀ। ਇਸ ਉਪਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਵਿਦੇਸੀ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਲੇਖ-ਯੋਗ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ

ਸੰਪਾਦਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਟੀਕੇ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਟੀਕੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਸੌ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਏ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਅਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ

ਹੱਥ ਲਿਖਿਤ

- (1) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਦਰਵੇਸ਼), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (2) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 2189, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (3) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 957, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (4) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 43, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (5) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 2883, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (6) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 698, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (7) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ (ਅਗਿਆਤ), 59, ਪ੍ਰਿੰ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (8) ਜਪੁ ਗੁਢਾਰਥ ਦੀਪਿਕਾ ਟੀਕਾ (ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ), 176, ਪ੍ਰਿੰ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- (9) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਅਗਿਆਤ), 703, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (10) ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ (ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ), 693, ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (11) ਜਪੁ ਸਟੀਕ (ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ), 179, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਪਟਿਆਲਾ।
- (12) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ), ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- (13) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ (ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ), 691, ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ।

ਪੰਜਾਬੀ

- (14) ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ।
- (15) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਸੰਤ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲਾ।
- (16) ਜਪੁ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ, ਬਾਬਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ।
- (17) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ, ਗਿਆਨੀ ਦਯਾ ਸਿੰਘ।
- (18) ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ।
- (19) ਸ੍ਰੀ ਬੋਧ ਅਰਥਾਵਲੀ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਕਾ, ਬਾਵਾ ਹਰਿਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਰਮਹੰਸ।
- (20) ਸੁਗਮ ਜਪੁ ਪ੍ਰਦੀਪ ਟੀਕਾ, ਸਾਧੂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ।
- (21) ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਗੁਰ ਭਾਵ ਦੀਪਿਕਾ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ।
- (22) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸਦਾਨੰਦ।

- (23) ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਯਾਯ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ।
- (24) ਜਪੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਟੀਕਾ, ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ।
- (25) ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟੀਏ ਟੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ।
- (26) ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਲਸ਼ਨ ਰਾਇ ।
- (27) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ।
- (28) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਕਾਖਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਸਟੀਕ, ਬਾਵਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ।
- (29) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ।
- (30) ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸੂਰੀ ।
- (31) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਖਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਗਿਆਨ, ਡਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ।
- (32) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਟੀਕ ਵਿਚੋਂ) ।
- (33) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰਿੰ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ।
- (34) ਜਪੁ ਵਿਆਖਿਆ, ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ।
- (35) ਕਥਾ ਸਾਗਰ, ਸੋਢੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ।
- (36) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ।
- (37) ਅਮੋਲਕ ਰਤਨ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ।
- (38) ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ ਟੀਕਾ, ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ।
- (39) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ।
- (40) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ।
- (41) ਜਪੁ ਨਿਰਣਯ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ।
- (42) ਜਪੁ ਵੀਚਾਰ, ਸੋਢੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ।
- (43) ਜਪੁ ਅਰਥ, ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ।
- (44) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰਿੰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ।
- (45) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ।
- (46) ਜਪੁ ਵੀਚਾਰ, ਸ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ।
- (47) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰੋ: ਦੇਵਦੱਤ ਗੋਪਾਲ ।
- (48) ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ, ਸੰਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ।
- (49) ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਬੇਦੀ ਬ੍ਰਿਜ ਬਲਭ ਸਿੰਘ ।
- (50) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ।
- (51) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਪਦਾਰਥ ਸੁਬੋਧਨੀ ਟੀਕਾ, ਸਾਹੂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ।
- (52) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰਿੰ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ।
- (53) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ।
- (54) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸੀ. ਆਰ. ਸੂਨਕ ਸ਼ਰਮਾ ।

- (55) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸੰਤ ਸੂਰਜ ਸਿੰਘ ।
- (56) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਉਰਫ ਪੰਨਾ ਲਾਲ ।
- (57) ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਭਗਤ ਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆਨੀ ।

ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ

- (58) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਖੁਆਜਾ ਦਿਲ ਮੁਹੰਮਦ ।
- (59) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਨਗਮਾ-ਏ-ਦੀਦਾਰਿ ਇਲਾਹੀ, ਡਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ।
- (60) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਮੌਲਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਸਨ ਦਿਹਲਵੀ ।
- (61) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਸ੍ਰੀ ਸਭਰਵਾਲ ।
- (62) ਰਹਨੁਮਾਇ ਦੀਦਾਰਿ ਹੱਕ, ਬਾਵਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ।
- (63) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ।
- (64) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਪ੍ਰਦੀਪ (ਰਹਨੁਮਾਇ ਮਾਰਫਤ), ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰੈਸ ।
- (65) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਜੁਮਾ), ਸੱਯਦ ਹਬੀਬ ।
- (66) ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ ਮਏ ਤਸਰੀਹ, ਲਾਲਾ ਸਾਵਨ ਮਲ ।
- (67) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਦੀਵਾਨ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ਿਮ ।
- (68) ਤਰਜੁਮਾ ਜਪੁਜੀ, ਪ੍ਰੋ: ਏ. ਸੀ. ਥਾਪਰ ।
- (69) ਵਿਰਦੇ ਆਜ਼ਮ, ਬੇਦੀ ਬ੍ਰਿਜ ਬਲਬ ਸਿੰਘ ।
- (70) ਵਿਰਦੇ ਹੱਕ (ਯਾਨੀ—ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ), ਮਾਸਟਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ ।
- (71) ਇਰਫਾਨਿ ਮਾਰਫਤ (ਜਪੁ ਟੀਕਾ), ਗਿਆਨੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਫੀਫ ।
- (72) ਦੁਆਇ ਸਿਹਰਫੀ (ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ), ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ।

ਹਿੰਦੀ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

- (73) ਜਪੁਜੀ ਟੀਕਾ (ਨਾਨਕ ਵਾਣੀ ਵਿਚੋਂ), ਡਾ: ਜੈ ਰਾਮ ਮਿਸ਼ਰ ।
- (74) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦਰਪਨ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਵਨ ।
- (75) ਜਪੁਜੀ (ਟੀਕਾ), ਸੰਤ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ।
- (76) ਜਪੁ ਸੰਘਤਾ ਸਟੀਕ, ਸਾਧੂ ਆਸ਼੍ਰਮ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ।
- (77) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਡਿਤ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਸ਼ਰ ।
- (78) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸੰਹਿਤਾ, ਸ਼੍ਰਾਮੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੈਦਿਕ ਮੁਨੀ ।
- (79) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾਨੰਦ ।
- (80) ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਕਾਵਿ ਅਨੁਵਾਦ), ਸ੍ਰੀ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ।
- (81) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ।

English

- (82) The Psalm of Life (Japji), Gursharan Singh Bedi.

- (83) Japji (Selections from the sacred writings of the Sikhs, Trilochan Singh & others.)
- (84) The Japji (From the Adi Granth), E. Trumpp.
- (85) The Japji (From Sikh Religion...), M. A. Macauliffe.
- (86) Japji (Translation), Brijinder Singh.
- (87) Japji Sahib the Prayer Book of the Sikhs, Bawa Chhajju Singh.
- (88) Japji, Sh. Chela Ram.
- (89) Japji (From Translation of Adi Granth), S. Manmohan Singh Advocate.
- (90) Remembrance of God (Japji Sahib), Hari Singh.
- (91) Seekers Path, being an interpretation of Guru Nanak's Japji, Sohan Singh.
- (92) Japji Sahib, Prof. Puran Singh.
- (93) Japji, the Morning Prayer, Khushwant Singh.
- (94) Shri Japji or Guru Nanak's Meditation, Principal Teja Singh.
- (95) Shri Guru Nanak Dev's Japji Sahib, M. L. Peace.
- (96) Japji (From Translation of Adi Granth), Gopal Singh.

ਨੋਟ : ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹਨ ਡਾ: ਕਲੇਬ, ਜਸਟਿਸ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਿ: ਗਰੀਨਲੀਜ਼, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਇਕ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਟੀਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼੍ਰੀ ਨ. ਵਿ. ਗਾਡਗਿਲ ਦਾ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਸ਼ੰਕਰਾਨੰਦ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਟੀਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਲਗਭਗ 15 ਟੀਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੌਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ‘ਆਨੰਦ’ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਗਭਗ 13 ਟੀਕੇ ਅਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ ਹਨ। ਆਰਤੀ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਟੀਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਟੀਕਾ ਸੌਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੌਢੀ ਹਰਿ ਜੀ ਨੇ। ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ 25 ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ : ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦਾ

ਲਗਭਗ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਸਨ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਤਾ ਤੇ ਅਰਥ ਦੁਆਰਾ ਤੋ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਹਮਾਰੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਭੀ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜੈਸੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹਮਾਰੀ ਹੈ ਐਸੀ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ-ਕਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ-ਪਦਮ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਤੇ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲੀ ਆਈ। ਦੇਹਰੇ ਜੀ ਮੋ ਸਰਬ ਸਾਹਿਬ-ਜਾਦਿਓ ਸੋ ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।”

ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਿਕਾ (ਅੰਤ ਸੂਚਕ ਉਕਤੀ) ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਦਾ ਸਿੱਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਦਸਵਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ—

“ਇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ਼ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦਘਨ ਵਿਰਚਤਾ ਜਪ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ।”

ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਰਨਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਟਿਕਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਵਿਚਾਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੀ? ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀ ਕੀ ਨਾਂ ਸਨ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਚੁਪ ਹੈ। ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਟੂਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਿਹਰ ਚੰਦ...ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਦਿਆਲ। ਜੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ (1669 ਬਿ:) ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੋਰਤਰ ਅੱਠ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਆਯੂ ਮਾਨ 25 ਵਰ੍ਹੇ ਪ੍ਰਤਿ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਦਾ ਸਮਾਂ 1869 ਬਿ: (1669 + 200) ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ 1852 ਬਿ: ਤੋਂ 1859 ਬਿ: ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਰਚੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਉਮਰ 30 ਤੋਂ 50 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਵੇਗੀ।

ਆਨੰਦ-ਘਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ੀ ਨੁਹਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਕਾਂਸ਼ੀ ਸੰਕਰ ਪੂਰੀ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ¹—

- (1) ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ, ਯੁਗਮ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ।
ਮੀਨ ਮਾਸ ਸੰਕਰਪੂਰੀ, ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ। (ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ)
- (2) ਨਿਧੀ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ।
ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ, ਪਿਤ੍ਰ ਪਖ ਸੰਕਰਪੂਰੀ। (ਟੀਕਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁਛ-ਗਿਛ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਜਾਤਿ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਰਹੇ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਸ਼ੀ ਘਲਿਆ ਗਿਆ। ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਮਹੱਤ੍ਵ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੁਤਤ ਟੀਕੇ ਰਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ।

ਰਚਨਾਵਾਂ : ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਕੋਈ ਮੌਲਿਕ ਅਥਵਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਨਾ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਛੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਟੀਕੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ²—

(1) ਜਪੁਜੀ	1852 ਬਿ.
(2) ਆਰਤੀ (ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ...)	1853 ਬਿ.

1. ਡਾ: ਜੀ. ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ('ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ', ਪੰਨਾ 140) ਵਿਚ 'ਸੰਕਰਪੂਰੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਕਰ ਨਾਮ ਦਾ ਪੂਰੀ ਜਾਤਿ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾਧੀਮ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ੋਧ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਿਆਉਣ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੱਥ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ।
2. ਡਾ: ਜੀ. ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਆਵਸ਼ਕ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਆਰਤੀ ਦੇ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ "ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ" ਪੰਨਾ 141)। ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਡਾਇਰੀ 1969 ਈ: ਵਿਚ (ਪੰਨਾ 6) ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਸੰਮਤ 1854 ਬਿ. ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਗਲਤ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਛਪੀ "ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ" (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ 285-86) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੰਮਤ 1852 ਬਿ. ਹੈ।

(3) ਓਅੰਕਾਰ	1854 ਬਿ.
(4) ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ	1857 ਬਿ.
(5) ਅਨੰਦ	1859 ਬਿ.

ਛੇਵਾਂ ਟੀਕਾ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰੋਕਤ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਫੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਪੋਥੀ ਵੀ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅੰਕ 4467), ਵਿਚ ਪਈ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਾਲੀ ਜਿਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ¹ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਨਾ ਆਵੇਸ਼ਕ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਟੂਕ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ,² ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚਲੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਦੀ ਸਾਧਾਰਣ ਪੱਧਰ, ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਆਦਿ ਤੱਥ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਇਤਨੀ ਭਿੰਨਤਾ ਅਪਵਾਦ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਂਜ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ 1654-1857 ਬਿ. ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਚੇ ਗਏ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਉਪਲਬਧ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 1, 2, 4 ਅਤੇ 5 ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ (ਅੰਕ 3) ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅੰਕ 6127) ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਡਾਇਰੀ 1969 ਈ: (ਪੰਨਾ 10) ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ 1856 ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਗਲਤ ਹੈ।) ਉਦਧਿ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ—ਪਤਰਾ 131)। ਉਕਤ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਅਸ਼ੋਕ ਜੀ ਤੋਂ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਉਲਖ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਜਪੁਜੀ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਮਹਾਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਟੀਕਾ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਪਰਵਰਤੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1886 ਬਿ. ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਹਰਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਹੈ। ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਹੰਕਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗਰਬਪੂਰਣ ਉਕਤੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ

1. ਸੂਚੀ ਪਤਰ (ਭਾਗ 2) ਅੰਕ. 4467

2. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਅਧਿਆਇ 5, ਪੰਨਾ 114

ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਕੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੜਬੰਗੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ—

ਚਤੁਖਪਦਾ : ਅੜਬੰਗੀ ਤੋ ਢੇਰ ਦੀਸਤਿ ਹੈ ਯਾ ਪੰਥ ਮੋ ।
ਕਰਹਿ ਏਰ ਅਰ ਢੇਰ ਸਬਦ ਅਰਥ ਬੁਝਹਿ ਨਹੀ ।
ਸਬਦ ਅਰਥ ਹੈ ਸਾਰ ਅੜਬੰਗੀ ਨਹੀ ਕਾਮ ਕੋ ।
ਤਾਂ ਤੇ ਕਹੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਨ ਜਾਲ ਗੁਰ ਵਚਨ ਲੇ ।

(ਐਮ. 691, ਪੰਨਾ 5/ਅ)

ਅਜੇਹੀਆਂ ਗਰਬ-ਪੂਰਣ ਉਕਤੀਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ । ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੈਥਲ ਨਰੇਸ਼ ਭਾਈ ਉਦਯ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬਡ ਭੂਪ ਬਹਾਦਰ ।
ਕਵਿ ਬੁਲਾਇ ਰਾਖਿਓ ਢਿਗ ਸਾਦਰ ।
ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ।
ਸਰਵ ਸਿਰੋਮਣਿ ਜਪਜੀ ਜਾਨੀ ।
ਅਰਥ ਗੰਭੀਰ ਮਹਾਨ ਮਹਾਨੇ ।
ਅਸ ਲਖਿ ਕਾਵਿ ਸੋ ਵਚਨ ਬਖਾਨੇ ।.....

ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਵਿਦਵੱਤਾ ਦੇ ਗਰਬ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਟੀਕੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਅਧਿਕ ਬਲ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਇਸ ਟੀਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ—

ਅਲੰਕਾਰਯੁਤ ਟੀਕਾ ਰਚਿਐ ।
ਨਿਰਨੈ ਅਰਥ ਧਰਹੁ ਮਤਿ ਖਚਿਐ ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀ ਅਦੁੱਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਪੂਰਬਵਰਤੀ ਅਦੁੱਤਵਾਦੀ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਅਦੁੱਤਵਾਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀਆਂ ਤੋਂ ਅਨੁਪ੍ਰਾਣਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਉਤੇ ਖਾਹ ਮਖਾਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਆਰੋਪਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ । ‘ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ’ ਟੀਕਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1910 ਈ: ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਪਵਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਭਾਈ

ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ 'ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ' ਨੇ ਸੋਧ ਕੇ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ। ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦਾ ਟੀਕਾ ਅਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਅਸੁਵਿਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਿਮਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਯਤਨ ਹੈ। ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ, ਦੂਜਾ ਸੰਖਿਪਤ। ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ ਮੂਲ ਟੀਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਖਿਪਤ ਟੀਕਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਬਾਦ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਟ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਵੱਤਾ : ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਤਾ ਅਵੱਸ਼ ਚਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਦੁੱਤ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਉਹ ਉਤਰੇ ਹਨ। ਆਗਮਾਂ ਅਤੇ ਤੰਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਮਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 45 ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ—ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ, ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ, ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣ, ਨਾਰਦ ਪੁਰਾਣ, ਸੂਰਜ ਪੁਰਾਣ, ਕੂਰਮ ਪੁਰਾਣ, ਵਾਰਾਹ ਪੁਰਾਣ, ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਰਦੀਯ ਪੁਰਾਣ, ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ, ਨਰਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣ, ਮਤਸ ਪੁਰਾਣ, ਵਾਮਨ ਪੁਰਾਣ, ਸਿਕੰਦ ਪੁਰਾਣ, ਲਿੰਗ ਪੁਰਾਣ, ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪੁਰਾਣ, ਆਂਗਿ-ਰਸ ਪੁਰਾਣ, ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ, ਈਸ਼ਰ ਗੀਤਾ, ਸ਼ਿਵ ਰਹੱਸ, ਪਾਤੰਜਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਸਾਤਾਤਪ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ, ਪੁਰਾਣਾਤਰ, ਪੁਰਣੋਤਰ, ਵਸਿਸਟ ਤੰਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮ ਰਹੱਸ, ਯਾਗਵਲਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਕਾਂਸੀ ਖਾਂਡ, ਯਾਗਵਲਕ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ, ਮੇਦਨੀ ਕੋਸ਼, ਨਾਰਦ ਪੰਚ ਰਾਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਧ, ਕੇਦਾਰ ਖੰਡ, ਸ਼ੰਕਰ ਸਹੰਤਾ, ਸਕਤਿ ਯਾਮਲ, ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਬਸ਼੍ਰ, ਵਿਸਨੂ ਧਰਮ, ਹਰਿਵੰਸ਼, ਮਹਾਭਾਰਤ ਆਦਿ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚਲੇ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਆਦਿ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ-ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਸੀ। 'ਆਰਤੀ' ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ 'ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਵਾਸਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲਗਿਆ ਲਕਸ਼ਣਾ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—“ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ ਜਹਾਂ ਸਾਖਿਆਤ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਤਾ ਤਹਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਕਾਰ ਲਖਣਾ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤਾ ਹੈ।.....‘ਲਖਣਾ’, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਮੀਪ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ‘ਲਖਣਾ’, ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ‘ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ’। ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਬਣਤਾ ਨਹੀਂ। ਗੰਗਾ ਕਾ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ? ਤੀਰ ਕੇ ਸਾਥ। ਤਾਂ ਤੇ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ ਗੰਗਾ ਕੇ ਤੀਰ ਗ੍ਰਾਮ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਜੋ ਕਹਾ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ। ਨਾਮ ਕਾ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸਾਥ, ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜਾਣਤੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ—ਤੇਰੇ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਇਕ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ—

ਚਮਤਕਾਰ : “ਅਖਰ ਤੋ ਹੋਵਹਿ ਅਲਪ ਤੇ ਅਲਪ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਹੋਵੇ
ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਚਮਤਕਾਰ’ ਹੈ।”

(ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ)

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਕ੍ਰੂਟ : “ਬੋਲੇ ਨਾਨਕ—ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਕ੍ਰੂਟ ਸਬਦ ਹੈ । ਵਚਨ ਤੋ ਹੈ
ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕਾ, ਅਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ।”

(ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਪਉੜੀ 43)

ਕਵਿਤ੍ਰ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਕਾਵਿ ਅੰਸ ਵੀ
ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ । ਜਪੁਜੀ ਦੇ
ਟੀਕੇ ਦੇ ਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਦੋਹਰੇ ਜਾਂ ਸੋਰਠੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਰੂਪ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਹਿ ਕੇ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਕ ਹਦ-ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ
ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਪਤ ਕਵੀ ਕਬਿਤਾ, ਦੋਹਰਾ, ਸੋਰਠਾ, ਚਤੁਸ਼ਪਦੀ ਦੁਆਰਾ
ਅੰਗੜਾਈ ਲੈ ਕੇ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਭ ਜੋ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਰਸ
ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ । ਅਨੁਪ੍ਰਾਸਿਕ ਅਲੰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਿਚਾਰਾਂ
ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਪੂਰਣ ਪਦ-ਯੋਜਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਦਿੰਦੀ
ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ

ਪਾ : ਹੂੰ ਤੇ ਮੋੜਨ ਅਰ ਜੋੜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂੰ ਮੋ,
ਲੋੜਨ ਸਤਸੰਗ ਤਬੀ ਗੁਰੁ ਨਾਮ ਪਾਏ ਹੈ ।
ਫੋੜਨ ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਅਰ ਮੋੜਨ ਮਹਾ ਮੋਹ ਹੂੰ ਕੇ,
ਤੋੜਨ ਤੇ ਅਨਕ ਤਬੀ ਨਾਨਕ ਕਹਾਏ ਹੈ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ)

ਪ੍ਰਭੁ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਤਨ ਕਹੋ ਮੈ ਕਿਹ ਲੀਏ ।
ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਮੁਹਿ ਦੀਨ ਪਰ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੧)

ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਅੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਮੂਰਖ
ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠੇ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਨਾਸ ਹੋਇ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਬਾਤ ਸਭ ਕਾਨੀ ਹੈ ।

ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਮਾਨੀ ਅਪਮਾਨ ਪਾਵੈ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਅਹਿਮਕ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਹੈ।
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਸਾਚ ਹੂ ਕੋ ਝੂਠ ਕਹੈ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਸਭਾ ਬੈਠ ਝੂਠ ਸਾਚ ਮਾਨੀ ਹੈ।
ਕਹਿਤ ਹੈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸੋਧ ਦੇਖਿਉ,
ਮੂਰਖ ਕੀ ਉਪਮਾ ਸੋ ਤੋ ਨਿੰਦਾ ਕੀ ਪੜਨਾਨੀ ਹੈ।

(691, ਪੰਨਾ 60/ੳ)

‘ਆਰਤੀ’ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ ਦੀ ਵਿਧਾਨਿਕ ਆਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਵੱਸ਼ਕ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨਾਮ-ਆਰਧਨਾ ਤੇ ਬਲ ਦੇਣ ਦੀ ਗਲ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜਾ ਕੀ ਤੋ ਆਰਤੀ ਇਨ ਵਸਤੁਨ ਸੋ ਹੋਤ ਨਾਹਿ,
ਦਿਗਨ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਤਹਾ ਰੂਪ ਨ ਦਰਸਤਿ ਹੈ।
ਜੋ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਆਰਤੀ ਕੇ ਧਰਮ ਯੋਗ,
ਪਦਨ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਮੁਕਤ-ਪਦਿ ਸੋ ਕਹਾਤਿ ਹੈ।
ਅਨਕ ਭਾਂਤ ਵਾਦ ਪਖ ਤੋੜ ਫੋੜ ਫੈਂਕ ਡਾਰ,
ਸਾਰ ਹੂ ਕੋ ਸਾਰ ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਰਖਤਿ ਹੈ।
ਬੰਧਨ ਕੇ ਕਾਟਬੇ ਕੋਂ ਸਾਧਨ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਕਰੇ,
ਸਾਧਨ ਸਿਕਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੀ ਧਰਤਿ ਹੋ।

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ : ਟੀਕਾਕਾਰ ਚੂੰਕਿ ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪਰ ਖਰੋਤ ਟੀਕਾਕਾਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਕਸਰ ਦੋ ਰੂਪ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਇਕ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜਦੋਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ, ਵੇਦ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਤੇ ਸਮਿੱਧ ਭਾਵ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾੰਸ਼ ਸੰਪਤਿ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਹ-ਵਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਸ਼ੀ ਦੀ 25ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀ ‘ਆਖਹਿ ਸਿਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ’ ਦਾ ਅਰਥ, 17ਵੀਂ

ਪਉੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਵਿਸਤਾਰ ਆਦਿ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਗਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਉਦਗਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇ ਸੋਈ ਗੁਰੂ । ਪਾਪ ਤੇ ਮੋੜਨਾ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਮੋ ਜੋੜਨਾ, ਸਤਸੰਗ ਕੋ ਲੋੜਨਾ, ਹਿਤ ਤੋ ਸਿਖ ਕੀ ਇਸੀ ਮੋ ਹੈ । ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰਣੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ।”

ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।¹ ਵਿਵਾਦ-ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅੰਸ਼ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਕੋਟਿ ਭਾਨੁ ਤੁਲ ਰੂਪ, ਹਿਮਗਿਰਿ ਸੀਤਲ ਸਰੂਪ,
ਛਾਦਨ ਭੂਖਣ ਅਨੂਪ, ਦਾਤੀ ਸਮ ਸੰਪਦਾ ਕੀ, ਅਪਦਨ ਕੀ ਦਾਹਨੀ ।
ਰੰਡਨ ਕੀ ਗਰੇ ਮਾਲ ਚੰਦ੍ਰ ਕਲਾ ਲਸੈ ਭਾਲ,
ਲੋਚਨ ਤੀਨੋ ਵਿਸਾਲ, ਕ੍ਰਿਪਾਸਿੰਧੁ ਭਕਤਨ ਕੋ ਇਤ ਰਨ ਸਾਹਨੀ ।
ਏਕ ਪਾਤ੍ਰ ਸਰ ਸੋਹੈ, ਦੂਸਰ ਸਰਾਸਨੋ ਹੈ,
ਤੀਸਰੇ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਸੋਹੈ, ਖੜਗ ਚਰਮ ਸਕਤਿ ਪਾਸੁਦਾਨੁ ਭਈ ਦਾਹਨੀ ।
ਯੋਗਿਨਿ ਕੀ ਸੇਨ ਬਨੀ, ਲੰਕਤਾ ਅਨੂਪ ਧਨੀ,
ਵੀਰਭਦ੍ਰ ਅਤਿ ਸੁਮਨੀ, ਲਹਿਣੇ ਕੇ ਭਾਗ ਜਾਗੇ ਆਈ ਸਿਹੰ ਵਾਹਨੀ ।²

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਗਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾਧਾਰ ਵੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ, ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਇਕਦਮ ਅਸ਼ਰਧਾ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।³ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ ।

ਪਾਹਣੁ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੁਢਿਹ ਤੇਹਿ ।

(ਸੋਰਠ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 4/6)

1. ਹਥ ਲਿਖਿਤ M 691 ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਨਾਂ 53/ਓ-63/ਓ)

2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾਂ 61/ਅ

3. ਅਧਿਕ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ—“ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਗਾਰਧਾਰਾ” (ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਮਾ, ਪੰਨਾ 172-174 ।

‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਤਿ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਬੜੇ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

(1) ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੇ ਮਰਮ ।

ਸਭ ਉਪਰਿ ਅਲਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ,

(ਰਾਮਕਲੀ, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ 894)

(2) ਠਾਕੁਰ ਛੋਡਿ ਦਾਸੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ।

ਮਨਮੁਖ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨਾ ।

(ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ 1138)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ਼ਟ-ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੇਵੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਿਰਾਧਾਰ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਤੇ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮੂਰਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਅਜੇਹੇ ਅੰਸ਼ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ । ਰਲੇ ਪਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਬੜੇ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

“ਮੂਰਖੋਂ ਨੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੋ ਖਰਾਬ ਕਰ ਡਾਰਾ, ਜੋ ਬਾਤ ਹਛੀ ਭੀ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਮੂਰਖੋਂ ਨੇ ਨਹੀ ਸਮਝਾ, ਨਹੀ ਲਿਖੀ । ਅਰ ਜੋ ਬਾਤ ਬੁਰੀ ਭੀ ਥੀ, ਮੂਰਖੋਂ ਕੇ ਮਨਾਂ ਮੋਂ ਹਛੀ ਲਗੀ ਤਿਸੀ ਕੋ ਲਿਖਿ ਡਾਰਾ । ਹਜਾਰੋ ਪੋਥੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੇ ਲੇ ਕਰ ਦੇਖੋ ਹਜਾਰ ਪਰ ਹਜਾਰ ਤਰਾ ਕੀ ਹੀ ਬਾਤਿ ਹੈ । ਪੋਥੀ ਤੋ ਏਕ ਅਰ ਬਾਤਿ ਤੋ ਹਜਾਰ ਤਰਾ ਕੀ, ਇਹ ਸਭ ਮੂਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਖਰਾਬੀ ਕਰੀ ਹੂਈ ਹੈ । ਤਬੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪਰ ਨਹੀ ਚੜਾਈ । ਅਰ ਇਸੀ ਭੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਕਰੀ, ਹਜਾਰੋ ਸਿਖੋ ਕੇ ਵਿਦਿਮਾਨ ਕਹਾ—ਜੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੇ ਅਖਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕੋ ਅੰਨਥਾ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਾਰਾ ਹਤਿਆਰਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਬੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਬਚਾ, ਨਹੀ ਤੋ ਇਹ ਮੂਰਖ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੀ ਨਿਆਈ ਖਰਾਬ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤੇ ।” (691, ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪੰਨਾ 59/ਅ)

ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਰਲਿਆਂ ਵਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛੱਬਰ ਨੇ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਨੰਦਘਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਤਿ ਅਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ 25ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਖੰਡ-ਵਿਭਾਜਨ

ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਟੀਕਾ-ਤਕਨੀਕ ਸੁਆਮੀ : ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾ-ਤਕਨੀਕ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੈ, ਸਾਧਾਰਣ ਨਹੀਂ । ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਂਦੇ ਹਨ । ‘ਨਨੁ’ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪੂਰਬ-ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ “ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ” ਆਦਿ ਵਾਕ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

ਨਨੁ—ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਸੁਖ ਹੈਂ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—‘ਸਹਜ’ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਯਤਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਜਸ ਪਾਵੋ । ਜੋ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸੰਤ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਪਰਲੋਕ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਹੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਬਡਾ ਕਸਟ ਹੈ ।..... ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੰਕਟ ਹੋਤਾ, ਸਹਜ ਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ ।”

(ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਉੜੀ 1)

ਅਜੇਹੇ ਸਥਲਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੂਰਬ-ਪੱਖੀ ਲਈ ਕਠੌਰ ਅਤੇ ਅਭਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ—

(1) ਅਰੇ ਨੀਚੋ, ਗਵਾਰੋ ਜੋ ਅਬ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੇ ਤੋਂ ਜਾਓ ਭਾੜ ਮੇਂ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 27)

(2) ਅਬ ਉਪਦੇਸ ਪੂਰਵਕ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ ।

(ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 31)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹੰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਬੜੇ ਉਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਤਕਨੀਕ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾ-ਪੱਧਤੀ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ—ਜਹਾਂ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਤਹਾਂ ਮੂਲ-ਕਾਰ ਕੇ ਆਸ੍ਰੈ ਕੇ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ । ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਜੋ ਕੁਛ ਜਹਾਂ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਜਹਾ ਪੂਰਬਪਰ ਪਦੋ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ ਤਹਾ ਉਥਾਨਕਾ ਧਰ ਕਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਮੇਂ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਬਿਵਸਥਾ ਕਰ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ ।” (ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 1)

ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਲਗਭਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ‘ਵਿਵਸਥਾ’ ਵਿਧੀ ਲਈ ਜਪੁਜੀ ਦੀ 24ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ

ਟੀਕਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ।

ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਦੰਡਾਨਵੈ, ਖੰਡਾਨਵੈ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰ ਕੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਅਤੇ ਆਰਤੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਰੂਪ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ—

(1) “ਘਟ ਨਾਮ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕਾ । ‘ਘਟਿ ਘਟਿ’ ਹਮ ਸਰਬ ਸਰੀਰੋ ਵਿਖੇ ਬੈਠਤੇ ਹੈਂ । ਸਰਬ ਘਟੋ ਵਿਖੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਹਮ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ । ‘ਅੰਤਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਭੇਦ ਕਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਭੇਦ ਤੋ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਨਹੀ, ਤਾਂ ਤੇ ਹਮ ਅਭੇਦ ਹੈ ।” (ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਉੜੀ 3) ।

(2) “ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਹਜ’ ਹੈ ।” (ਟੀਕਾ ਆਨੰਦ, ਪਉੜੀ 1) ।

(3) “—‘ਸਿਵ-ਸਕਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ । ‘ਸਕਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ ਕਾ । ਦੋਨੋ ਕਾ ਜਬ ਸੰਜੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ‘ਸਕਤਿ ਸਿਵ’ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਜਗਤ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ । ਜਗਤ ਕਰਤਾ ਨੇ ਤਬੀ ਉਪਜਾਇਆ ।” (ਟੀਕਾ ਆਨੰਦ, ਪਉੜੀ 26)

ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਤੌੜ-ਮਰੌੜ, ਅਖਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦਾ ਅਗ-ਭੰਗ ਅਤੇ ਇਕ-ਅਖਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ‘ਗੋਰਖ’ ਅਤੇ ‘ਮਾਈ’ ਦਾ ਅਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

‘ਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੁਰੁ ਹੈ ।... ‘ਮਾ’ ਨਾਮ ਲਖਮੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈਂ । ‘ਇ’ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ ।” (ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 5) ।

ਕਈ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਸੂਚਨਾ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਸੀ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਵਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ (ਪਉੜੀ 58) ਦੇ “ਬੋਲੈ ਖੇਲੈ ਅਸਥਿਰ ਹੋਵੈ” ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—“ਪਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਕੇ ਵਿਖੇ ਖੇਲਤਾ ਹੈ । ਖੇਲਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਪਵਨ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ ‘ਪ੍ਰਾਣ’ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਦਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਅਪਾਨ’ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਜੋ ਅਪਾਨ ਨ ਹੋਵੇ ਤੋ ਆਦਮੀ ਮਰ ਹੀ ਜਾਏ । ਜੋ ਪਵਨ ਨਾਭ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਮਾਨ’ ਹੈ । ਜੋ ਕਛੁ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ

ਸਮਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਏਕ ਮੁਖ ਸਾਥ ਹੀ ਤੋ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਕਸਣੈ ਕੇ ਦੋ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਤਿਨ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਵਨ ਕੰਠ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕੰਠ ਹਰਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਉਦਾਨ' ਹੈ.....।"

ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਟੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ : ਆਨੰਦ-ਘਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਨਿਸ਼ਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਰਕ ਦਾ ਪੱਲਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਟੀ ਲਈ ਤਰਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪੂਰਬ ਪੱਖੀ ਨੂੰ ਅਵਾਕ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਟੀ-ਕਰਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਰੋਹਬੀਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਅਤੇ ਚੁਟਕੀਲੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਪੱਖੀਆਂ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਧਿਕਤਰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਪੈਜਾਰਾਂ, ਕਫਾਇਤ, ਕਸੂਰਤ, ਆਬਰੋਇ, ਨੀਸਾਨ, ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ, ਤਤਵੀਜ, ਨਦਰ, ਮਰਾਤਬਾ, ਬਖਸੀਸ, ਕਾਰਬਾਰ, ਜਿਨਸ, ਨਗਦ, ਮਾਲ, ਮਸਲਤ, ਦਫਤਰ ਆਦਿ।

ਡਾ: ਜੀ, ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ ਦੇ ਸਫਲ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਉਪਕਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬ-ਵਰਤੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਾਫ-ਸੁਥਰਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਯਥਾ ਸਥਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਅਚਣਚੇਤ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰ-ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਵੀ ਉਹ ਇਸੇ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸੁਬੋਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।¹

ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ 'ਹੀ', 'ਭੀ', 'ਤੋ' ਆਦਿ ਅਵਯਯਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਦਾਜ਼ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਕਰ ਕਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸੋ ਕਹੀਏ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਾਂ ਅਧਿਕ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਵੱਸ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਲਖਣ ਜੇਹੇ ਕ੍ਰਿਆ-ਪਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ—ਪੂਛੀਤਾ, ਨਿਕਸੀਤਾ, ਦੀਜੀਤਾ, ਵਰਤਾਵਤਾ ਆਦਿ।

1. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ, ਪੰਨਾਂ 145

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਵਕਤਵਜ਼ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੂਲ ਟੀਕੇ ਵਲ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ—“ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ, ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।” ਅਤੇ, ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ “ਇਤਿ ਨਿਰ-ਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ” ਆਦਿ ਉਕਤੀ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮਗਰਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨ ਦੋਹਰਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ Cross references ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਇਕਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਗਈ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਇਕ ਅਭਿਆਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਸਫਲ ਭਾਵ ਅਭਿ-ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤਿਕਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਨ ਸੰਬੰਧੀ

ਆਧਾਰ ਪੋਥੀ : ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਪੋਥੀ (ਐਮ/691) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਛਪੀ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ’ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਇਕ ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਪੰਨਾ 285 (ਕ੍ਰਮਾਂਕ 6) ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇ-ਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ (ਅੰਕ 669) ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਪਈ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਉਥੋਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਚਾਰ ਟੀਕੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 10 ਪਤਰੇ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਯਾਰੂਵੇਂ ਪਤਰੇ ਤੇ ਅੰਕ 1 ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਤਰਾ ਅੰਕ 1/ਓ ਤੋਂ 201/ਅ ਤਕ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਪਤਰਾ ਅੰਕ 202/ਓ ਤੋਂ 228/ਅ ਤਕ ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ 2 ਪਤਰੇ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤਰਾ 1/ਓ ਤੋਂ 66/ਓ ਤਕ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦਾ ਟੀਕਾ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ 66/ਅ ਤੋਂ 112/ਓ ਤਕ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਸੰਕਲਿਤ ਹੈ। ਆਖੀਰ ਤੇ ਅੱਠ ਪੱਤਰੇ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਸਜਿਲਦ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਚੰਗੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ $8\frac{1}{2}'' \times 7\frac{1}{4}''$ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਥਾਂ $5\frac{1}{2}'' \times 4\frac{1}{2}''$ ਹੈ। ਹਰ ਪੰਨੇ ਉਤੇ ਆਮ ਕਰ ਕੇ 11 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ 12/13 ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਉਕਤੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਰਖੀਆਂ ਜਾਂ ਉਪਸੁਰਖੀਆਂ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਜੇ

ਖੱਬੇ ਸੁੰਦਰ ਚਾਰ ਲਕੀਰੀ ਹਾਸ਼ੀਆ ਹੈ । ਕਾਗਜ਼ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਇਕੋ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਾਈ ਸੁੰਦਰ ਹੈ । ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ 'ਨਾਮਾਲੂਮ' ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵੱਸ਼ਕ ਸੰਕੇਤ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ 201/ਅ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :—

ਦੇਹਰਾ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਦੀਓ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ।

ਜਪ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ ।

ਤੁਲਨਾ-ਪੋਥੀਆਂ : ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਲੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ 228 ਪਤਰੇ ਹਨ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ $8\frac{1}{2}'' \times 6\frac{1}{2}''$ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਭਾਗ ਦਾ ਆਕਾਰ $6\frac{1}{2}'' \times 4''$ ਹੈ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ ਲਗ-ਭਗ 16 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ । ਸੁਰਖੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਸੁਰਖੀਆਂ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਟੁਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਅਸੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਮੂਲ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਰਜ ਹਨ—

ਸੋਰਠਾ :

ਐਰਾਵਤ ਕੇ ਤੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹਰਾ ।

ਹਰਤ ਸਕਲ ਰੁਜ ਪੀਰ ਤਹਾ ਬੈਠ ਪੂਰਨ ਕਰੀ ।

ਸੋਰਠਾ :

ਮਾਹਿ ਵਸਾਖ ਪੁਨੀਤ ਤਿਥ ਪੰਚਮੀ ਸੁਭ ਲਗਨ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵੰਸਸੁ ਜਾਨੀਓ ।

ਸੋਰਠਾ :

ਰਾਮ ਚੰਦ ਤਿਸ ਨਾਮ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਭ ।

ਕਰਤ ਭਜਨ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਤਿਹ ਹਿਤ ਲਿਖ ਪੂਰਨ ਕਰੀ ।

॥ ਸੰਮਤ 1926 ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਰਠਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ—ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ, ਦੇਹਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ।

ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ—ਪੰਜ ਵਿਸਾਖ, 1926 ਬਿ: ।

ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ = ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ।

ਲਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ = ਰਾਮ ਚੰਦ ਵਲਦੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ (ਅੰਕ 138) ਵਿਚ ਸੁਰ-ਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਟੀਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ $8\frac{1}{2}" \times 6\frac{1}{8}"$ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਭਾਗ ਦਾ ਆਕਾਰ $6\frac{2}{3}" \times 4"$ ਹੈ । ਪਹਿਲਾ ਪਤਰਾ ਫਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਕੁਲ 113 ਪਤਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 78/ਅ ਤਕ ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਦਰਜ ਹਨ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ 15 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਲਿਖਾਹੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ —

“ਵੈਰੋਵਾਲੁ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਰਾਇਣੁ ਦਾਸੁ ਦੇਵੀ ਦੁਆਰੇ, ਲਿਖਾਈ ਦਾਰੁ ਸਿੰਘ ਬਾਵੇ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ।”

ਬਾਕੀ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪਏ ਹੱਥ-ਲਿਖਿਤ ਖਰੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ । ਆਨੰਦ (ਅੰਕ ਐਮ/2182), ਆਰਤੀ (ਅੰਕ ਐਮ/2182) ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ (ਅੰਕ ਐਮ/2183) — ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਤਾਰੇ ਇਕੋ ਹੱਥ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੱਤਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹਨ । ਆਨੰਦ ਦੇ 27, ਆਰਤੀ ਦੇ 14 ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੇ 38 ਪੰਨੇ ਹਨ । ਹਰ ਪੰਨੇ ਤੇ 13 ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਪੰਨੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਪਤਰਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ $13" \times 7"$ ਅਤੇ ਲਿਖਿਤ ਦਾ $8\frac{1}{2}" \times 5"$ ਹੈ ।

ਸੰਪਾਦਨ ਤਕਨੀਕ : ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹਰ ਪਉੜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਅੰਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਨਾਲੇ, ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਲਗਾਏ ਹਨ । ਮੂਲਾਧਾਰ ਜਾਂ ਤੁਲਨਾ-ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੂਰਣ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਿਸਚਿਤ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਹਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਉਹ ਟੀਕਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਸੋਧ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ।

ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂਲਾਧਾਰ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਠ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਟੁਟੇ । ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਲਘੁ ਟੀਕੇ ਨਾਲ

ਤੁਲਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਪਰੰਤ ਅਸਾਡੀ ਇਹ ਰਾਇ ਬਣੀ ਹੈ ਕਿ ਲਘੂ ਰੂਪ ਮੂਲ ਟੀਕੇ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਖੇਪਤਾ ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬੜੀ ਬੇਤੁਕੀ ਜੇਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੂਲ ਟੀਕਾਕਾਰ ਤੋਂ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਆਨੰਦਘਨ ਅਨਾਵੱਸ਼ਕ, ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ-ਪੂਰਣ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਬੇਲੋੜੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਤੁਕ ਜਾਂ ਪੂਰਬ-ਆਗ੍ਰਹ ਵਸ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਚਿਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਮੂਲਾਧਾਰ ਪੋਥੀ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਮੂਲੀ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ, (ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਮੂਲਾਧਾਰ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੇ ਮੂਲ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਸ੍ਰਬ' ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਲਨਾ ਵਾਲੀ ਵਿਚ ਸਰਬ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ 'ਭ੍ਰਮ' ਅਤੇ ਕਿਤੇ 'ਭਰਮ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ 'ਕਵਣ' ਅਤੇ ਕਿਤੇ 'ਕੋਣ'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਜਿਵੇਂ—ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪ੍ਰਮੇਵਰ, ਸਰਬ, ਕਰਮ, ਦ੍ਵਾਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਮੀ, ਧਰਮੀ, ਨਿਰਣੈ, ਸਰਣ, ਨਿਰਗੁਣ, ਨਿਰਬਲ, ਨਿਰਮਲ, ਹਿਰਦੈ, ਕਰ, ਪਰਪੰਚ, ਧਰਤੀ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਸਰਬਤ੍ਰ ਇਕ-ਸਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਟੀਕਾ ਕੀਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਗੌਰਵ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਠਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋ ਸਕਣ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ

ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ

ਜਪੁਜੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਜਪੁਜੀ' ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਧਾਂਤ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਣ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਆਧਾਰ ਇਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਧਰਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਚਨਾ-ਕਾਲ : ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਦ ਹੋਈ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ 1521 ਈ: ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਪਰਪਕਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਸਰਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੈ।

ਨਾਮ ਕਰਣ : 'ਜਪੁਜੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਜਪੁ' ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ—

ਸੁਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਬਦਨ ਠਾਨੀ।

ਬੀਨ ਬੀਨ ਨੀਕੇ ਗੁਰ ਬਾਨੀ।

ਆਨ ਸੁਨਾਵਨ ਕੀਨ ਸੁਹਾਨੀ।

ਤਬ ਜਪ ਨਾਮ ਧਰਜੇ ਗੁਣ ਖਾਨੀ। 95। (ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉੱਤਰਾਰਧ/ਅ.52)

‘ਜੀ’ ਪਦ ਇਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੇ ‘ਜਪੁ’ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—“ਜੋ ਪਾਠ ਅਦਬ ਹੋਤੁ ਹੈ । ਯਹੀ ਜਾਪ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ ।”¹

ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ (ਨਿਸ਼ੇਣੀ) ਪਉੜੀ ਜਾਂ ਪਵੜੀ ਛੰਦ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਨਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ । ‘ਨਿਸ਼ਾਨ’ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਪਤਾੜਾ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ । ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ‘ਜਪੁ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਪਣੀ’ । ਪਰ ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕਲਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਤਾਂ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਉਸ ਹੱਥ ਲਿਖਿਤ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਨੀਸਾਣ (ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਲਿਖਾਵਟ) ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਅਤੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ—‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ .....’ ਇਹ ਉਕਤੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਚਾਹੇ ਇਹ ਪੂਰੀ ਉਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ‘ਨੀਸਾਣ’ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰੋਕਤ ਉਕਤੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਯਥਾ-ਸਥਾਨ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਜਪੁ’ ਨਾਲ ‘ਨੀਸਾਣ’ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਨਾਂ ‘ਜਪੁ’ ਹੀ ਹੈ ।

ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਵੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਰਤਿਤਵ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਅਤੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਤ੍ਰ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ‘ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਬੰਧੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੀਨਲੀਸ ਅਨੁਸਾਰ—This Plays the same part in sikh prayer as the AHUNAVAIRYA in parsi, the PATER-NOSTER in Christian, the FATHA in Muslim and the GAYATERI in Hindu.²

1. ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ, ਪੰਨਾ 514

2. The Gospel of Guru Granth Sahib, P. 8

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕੁਲ 14 ਸ਼ਬਦ ਹਨ—੧ ਓ ਸਤਿ ਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਬੋਧ (Concept) ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

੧ : ਓਅੰਕਾਰ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ੴ' ਹਿੰਦਸਾ ਵਰਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਨਿਸ਼ਦਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਭ੍ਰਾਂਤੀਪੂਰਣ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ । 'ਭ੍ਰਾਂ' ਦੇ ਪਲੁਤ (ਤਿੰਨ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸੂਰ) ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ 'ਐਵਸ੍' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਓ, ਅ ਅਤੇ ਮ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਦੇਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੋਧਾਤਮਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕੋਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੋਧਿਕ ਖਿਲਵਾੜ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਹਿੰਦਸੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਰਥ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ 'ੴ' ਹਿੰਦਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ 'ਇਕ' ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਪਟੀ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਕਲਮ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸਰ ਲੇਖ ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਦੂਜਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ।¹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਧੁਨੀ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਰੂਪ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਕਾਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਰਸਨਾ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਬਸਨਾ (ਵਾਸਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੰਦ੍ਰੀ) ਹੈ । ਉਸ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਾਹਿਬ ਇਕੋ ਹੀ, ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ।² ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

(1) ਵੰਞੈ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜਾ ਦੇਖਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ।

ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਥਾਈ ਏਕੁ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹੀ ।

(ਆਸਾ, ਪਟੀ 13)

1. ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪ ਉਪਰਿ ਲੇਖੁ ਭਿ ਤੂ ।

ਏਕੋ ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਦੂਜਾ ਕਾਹੈ ਕੂ ।

(ਮਲਾਰ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 24)

2. ਆਸਾ, ਪਦੇ 5/1-2

- (2) ਦੂਜਾ ਕਉਣੁ ਕਹਾ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ।
ਸਭ ਮਹਿ ਏਕੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਈ ।

(ਗਉੜੀ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 5/ਰਹਾਉ)

- (3) ਏਕੋ ਲੇਵੈ ਏਕੋ ਦੇਵੈ ਅਵਰ ਨਾ ਦੂਜਾ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ।

(ਆਸਾ, ਪਟੀ 11)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਨਾਸਦੀਯ ਸੂਕਤ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਛਾਂਦੋਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੈ ((ਭੜਾ ਏਕਸੇਕਾ ਫਿਰੀਯਸ੍ — 6/2/1) । ਪਰ ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਓਅੰਕਾਰ ਲਈ 'ੴ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਓਮ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇਕ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਚੇਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਏਕਤ੍ਵ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਗਲ ਕਹਿ ਦਿਤੀ ਹੈ ।

ਓਅੰਕਾਰ : ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਅਰਥ 'ਬ੍ਰਣਮ' ਅਥਵਾ 'ਪ੍ਰਣਵ' ਵੀ ਹੈ । 'ਬ੍ਰਹਮ' ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਤਕ ਨਿਰਬਾਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਛਾਂਦੋਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (2/23/3) ਵਿਚ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਤ ਹੈ । ਮਾਂਡੂਕਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (1) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਖਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਜੋ ਤ੍ਰੈਕਾਲ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ । ਯੋਗ ਸੂਤ੍ਰ ਦੇ ਸਮਾਧਿ ਪਾਦ (27) ਵਿਚ 'ਰਵਿਯ ਕਾਚਕ : ਪ੍ਰਯਕ:' ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਣਵ (ਓਅੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਵਾਚਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਆਰੋਪਣ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕਾਤਮਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਬਤਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ । ਓਅੰਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉੱਧਾਰ ਹੁੰਾ ਹੈ । ਉਨਮ (ਤ ਨ ਸ) ਅਖਰ ਹੀ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ੍ਵ ਹੈ—

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ।
ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ।
ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਾਏ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੇ ।

ਉਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰ ।

ਉਨਮ ਅਖਰੁ ਤਿਭਵਣ ਸਾਰੁ । (ਰਾਮਕਲੀ ਓਅੰਕਾਰ 1)

ਇਹ ਓਅੰਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਅਤੇ ਵਿਲਖਣ ਤੱਤ ਹੈ, ਅਮਰ ਅਤੇ ਅਜੋਨੀ ਹੈ । ਨ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤਿ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਪੰਚ ਦਾ ਜਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਗਮ ਅਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ । ਨ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਰੇਖਾ ਹੈ । ਖੋਜਣ ਤੇ ਇਹ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਵਿਦਿਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਏਕਮ ਏਕੰਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਾ । ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤ ਨ ਜਾਲਾ ।

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ । ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਖਿਆ ।

(ਬਿਲਾਵਲ, ਥਿਤੀ 1)

ਸਤਿ ਨਾਮ : ‘ਸਤਿ ਨਾਮ’ ਦਾ ਅਰਥ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਰਸ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ।¹ ਜਪੁ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇਵਲ ‘ਸਤਿ’ ਹੈ, ‘ਨਾਮ’ ਸ਼ਬਦ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਬੋਧਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰਿ ਨਾਮ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖੀਦਾ ਹੈ ।² ‘ਅਸ੍ਰ’ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਵਿਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ‘ਸਤਿ’ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਸਦਾ ਵਿਦਿਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਨਸ਼ਵਰ ਹੈ, ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਸਤਿ ਹੈ । ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਚੁੰਕਿ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਤਿ’ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਕਰ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਨੇ ਪਰਮਾਰਥ ਜਾਂ ਸਤਿ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।³ ਸੰਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਵੀ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਉਤਪੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਤਿ ਹੈ ।⁴ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਮਾਨ

1. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 112

2. ਉਹੀ, ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੰਨਾ 14

3. ਏਕਰੂਪੇਯ ਦਿ ਸ਼੍ਰਵਾਸਿਥਿਤੀ ਯੋ਽ਥੰ: (ਸ ਪਰਸਾਰਥ)

(ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਤ੍ਰ ਸ਼ਾਂਕਰ ਭਾਸ਼ 2/1/11)

4. ਸਾਂਚ ਸੋਇ ਜੋ ਬਿਰਹ ਰਹਾਈ ।

ਉਪਜੇ ਬਿਨਸੇ ਭੁੰਠ ਹੈਵ ਜਾਈ ।

(ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ, ਪੰਨਾ 223)

ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਮੱਤਾ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਸਤਿ' ਦੇ ਉਕਤ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ । 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਦਿ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪੂਰਵ) ਵਿਚ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸੀ, ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸਤਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਹੁਣ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ।¹ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ 27ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਕਤ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹੀ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਸੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਉਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ, ਉਹੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹੀ ਭਵਿਸ਼ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ । ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਨ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ।² ਇਹ ਸਤਿ ਚਿਰ-ਨਵੀਨ ਹੈ, ਕਦੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਿਛੜਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਉਹ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਦੇ ਰਹੀਏ ।³

'ਸਤਿ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਆਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਵਾਯੂ ਆਦਿ ਪੰਜ ਭੂਤ ਸਥਿਰ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ । ਉਪ-ਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਚਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਤੈਤੀਰੀਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (2/1/1) ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸਤਿ, ਅਨੰਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਛਾਂਦੋਗਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (6/2/1) ਅਨੁਸਾਰ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰ ਅਦੁੱਤੀ ਸਤਿ ਹੀ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਬਤ੍ਰ 'ਸਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਅਥਵਾ 'ਸਚ' ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ।⁴ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਤ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,⁵

1. ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ।

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ । (ਜਪੁ ਸ਼ਲੋਕ 1)

2. ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ।

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ।

3. ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੈ ।

ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੇ ਸਚਾ ਤਿਰਰੁ ਜਾਪੀ ਜਾਪੈ ।

(ਰਾਮਕਲੀ, ਸ਼ਲੋਕ 15)

4. ਸਾਚਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ।

ਜਿਨਿ ਸਿਰਜੀ ਤਿਨ ਹੀ ਫੁਨਿ ਗੋਈ ।

(ਮਾਰੂ, ਸ਼ਲੋਕ 1/1)

5. ਸਚੁ ਬਿਨੁ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਪਾਵੈ ।

(ਮਾਰੂ, ਸ਼ਲੋਕ 20/5)

ਅਤ ਨ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।¹

ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਕ ਮਹੱਤ੍ਵ-ਪੂਰਣ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਭ ਦੁਆਰਾ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਨਾਂ ਕਿਰਤਮ ਹਨ, ਬਨਾਵਟੀ ਹਨ—“ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ। ਸਤਿ ਨਾਮ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ।” (ਮਾਰੂ ਮ: 5)। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਜੋ ਕੋਈ ਵਾਸਤਵਿਕ ਨਾਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ 'ਸਚ' ਹੈ—ਤੇਰਾ ਸਚ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸਰਾ (ਬਸੰਤ, ਪਦੇ 2/3)।

ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਆਦਿ ਪੁਰਖ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਪਰੰਪਾਰ ਹੈ।² ਪਰਮ ਤੱਤ ਦੀ ਪੁਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਲਪਨਾ ਰਿਗ ਵੇਦ (1/60) ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਸੂਕਤ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮਸਤਕ ਹਨ, ਨੇਤਰ ਹਨ, ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਰ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ 10 ਅੰਗੁਲ ਪਰੇ ਵੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਸਭ ਉਹੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਉਹ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਅਨ ਨਾਲ ਪਲਣ ਵਾਲੇ ਜੀਅ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਵਿਆਪਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਹੀ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਉਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਚੌਥਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਦ ਬਾਹਿਰ ਅੰਤਰਰਿਕਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਦ ਨਾਲ ਸਰਬ-ਕ੍ਰੂਤ ਵਿਆਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਾਦ ਅਮ੍ਰਿਤ ਹਨ ਜੋ ਸੁਅਰਗ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਹੀ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਚਰ-ਅਚਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ।

ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੜ-ਚੇਤਨ ਪਦਾਰਥ, ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਦੇਵਤਾ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਇਕ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (1/3/11) ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੰਡਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ (3/1/3) ਵਿਚ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੀਤਾ (15/17) ਵਿਚ ਕਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਾਂਗ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੀਤਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ—ਖਰ, ਅਖਰ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ—ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਹੀ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਸਾਂਖਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ, ਅਸਲ

1. ਸਚੁ ਬਿਨੁ ਭਵਜਲੁ ਜਾਇ ਨ ਤਰਿਆ।

(ਮਾਰੂ, ਸ਼ੇਲਹੇ 20/6)

2. ਮੇਰਾ ਮਨੇ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ।

ਸਚੁ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਪਰੰਪਰੇ ਧਾਰੇ ਰਾਮ।

(ਆਸਾ, ਛੰਤ 3/1)

ਵਿਚ, ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਾਂਖਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਥਵਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੁਰਖ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਆਪਿ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਤੀ।

ਰੰਗ ਪਰੰਗ ਉਪਾਰਜਨਾ ਬਹੁ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਤੀ।

ਤੂੰ ਜਾਣਹਿ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈਐ ਸਭੁ ਖੇਲੁ ਤੁਮਾਭੀ। (ਪਉੜੀ 1)

ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ।

ਜਿਨਿ ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਪਛਾਤਾ।

ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪੇ ਸੇਵਕੁ ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ਹੈ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 6/1)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਘਾਰਕ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾਂਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਚਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।¹ ਉਹੀ ਕਰਤਾ ਹੀ ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਵਾਗਣ ਦੇ ਵਸੀਭੂਤ ਹੈ²।

ਸਾਂਖਵਾਦੀ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ,³ ਪਰ ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁਰਖ ਮਾਤ੍ਰ ਇਕ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹਨ—

(1) ਤਾਕੁਰੁ ਏਕੁ ਸਬਾਈ ਨਾਰਿ। (ਰਾਮਕਲੀ, ਓਅੰਕਾਰ 29)

(2) ਇਕੋ ਕੰਤੁ ਸਬਾਈਆ ਜਿਤੀ ਦਰਿ ਖੜੀਆਹ।

ਨਾਨਕ ਕੰਤੈ ਰਤੀਆ ਪੁਛਹਿ ਬਾਤੜੀਆਹ। (ਸੂਹੀ, ਸਲੋਕ 13)

ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ—

ਆਪੇ ਪੁਰਖ ਆਪੇ ਹੀ ਨਾਰੀ। ਆਪੇ ਪਾਸਾ ਆਪੇ ਸਾਰੀ।

ਆਪੇ ਪਿੜ ਬਾਧੀ ਜਗੁ ਖੇਲੈ ਆਪੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਹੇ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 1/5)

1. ਜਿਨੀ ਸਿਰੀ ਸਾਜੀ ਤਿਨਿ ਫੁਨਿ ਗੋਈ।

ਤਿਸ ਬਿਨੁ ਦੁਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ।

(ਆਸਾ, ਪਦ 21/3)

2. ਅਸਥਿਰੁ ਕਰਤਾ ਦੇਖੀਐ ਹੋਰੁ ਕੇਤੀ ਆਵੇ ਜਾਇ।

(ਸਿਰੀ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 3/4)

3. ਗੀਤਾ ਰਹਸਯ, ਬਾਲਗੰਗਾ ਧਰ ਤਿਲਕ, ਪੰਨਾ 197

ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਕੇਵਲ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਨ ਮੰਡਲ (ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਇਕ ਯੋਗੀ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਨ ਉਹ ਇਸਤੀ ਹੈ, ਨ ਹੀ ਪੁਰਸ਼। ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲਗਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਦੇਵਤਾ, ਕੀ ਮੁਨਸ਼ ਅਤੇ ਨਾਥ, ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ।¹ ਅਸਲ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਵਿਅਕਤ ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ ਹੀ ਅਧਿਕ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਪਤੀ-ਪੁਰਖ ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾਰੀ ਹੈ।²

ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਵਿਅਕਤ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਮੇਰਾ ਮਨੋ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ ।
ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੋ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਪਰੰਪਰੋ ਧਾਰੇ ਰਾਮ ।
ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਧਾਨੋ ।
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਅਵਰੁ ਬ੍ਰਥਾ ਸਭੁ ਮਾਨੋ । (ਆਸਾ, ਛੰਤ 3/1)

ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ³। ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਜੇ ਪ੍ਰਿ (ਪ੍ਰ) ਧਾਤੂ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਭਰਨਾ ਹੈ' ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪੂਰਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਪੁਰੁ ਅਤੇ ਸ਼ੀ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਯੁਕਤੀ ਯੁਕਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਚਾਲਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ

1. ਸੁੰਨ ਮੰਡਲ ਇਕੁ ਜੋਗੀ ਬੈਸੇ ।
ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਰਖੁ ਕਹਹੁ ਕੋਤੈ ਕੈਸੇ ।
ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਈ ।
ਸੁਰਿ ਨਰ ਨਾਥ ਸਚੇ ਸਰਣਾਈ । (ਧਨਾਸਰੀ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ 1/4)
2. ਕਿਸੁ ਤੂੰ ਪੁਰਖੁ ਜੋਰੁ ਕਰੁਣ ਕਹੀਐ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ।
(ਆਸਾ, ਪਦੇ 7/2)
3. ਤੂ ਆਪੇ ਆਮਿ ਵਰਤਦਾ ਆਮਿ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ।
ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਦੁਜਾ ਕੇ ਨਹੀ ਤੂ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ । (ਮਲਾਰ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 28)

ਭੇਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਅਡ ਅਡ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਥੰਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਗਗਨ ਨੂੰ ਸਥਿਤ ਕੀਤਾ।¹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧੰਧੇ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ—

- (1) ਆਪਿ ਉਪਾਇਆ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ ।
ਜਿਨਿ ਸਿਰਿਆ ਤਿਨਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ ।
ਸਚੈ ਉਪਰਿ ਅਵਰ ਨ ਦੀਸੈ ਸਾਚੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਹੇ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 3/8)

- (2) ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਆਪਿ ਖਪਾਏ ।
ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਏ ।
ਆਪੇ ਵੀਚਾਰੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਆਪੇ ਮਾਰਿਗ ਲਾਈ ਹੇ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 1/2)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਦਭੁਤ ਕਰਮਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਸੰਭਵ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਂ, ਸ਼ਿਕਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੂਹੀਆਂ ਵਰਗੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਖਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘਾਹ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਟਿੱਬੇ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਸਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਸ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਦੇ ਜੀਵਿਤ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।² ਅਸਲ ਵਿਚ, ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

ਨਿਰਭਉ : ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ—ਭੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ । ਭੈ ਤੋਂ ਉਹੀ ਰਹਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ

1. ਆਪੀਨੈ ਆਪਿ ਸਾਜਿ ਆਪੁ ਪਛਾਣਿਆ ।
ਅੰਬਰੁ ਧਰਤਿ ਵਿਛੋੜਿ ਚੰਦੋਆ ਤਾਣਿਆ ।
ਵਿਣੁ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਗਗਨੁ ਰਹਾਇ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣਿਆ ।.....
ਕੀਏ ਰਾਤਿ ਦਿਨੰਤੁ ਚੇਜ ਵਿਡਾਣਿਆ । (ਮਲਾਰ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 1)
2. ਸੀਹਾ ਬਾਜਾ ਚਰਗਾ ਕੂਹੀਆ ਏਨਾ ਖਵਾਲੇ ਘਾਹ ।
ਘਾਹੁ ਖਾਨਿ ਤਿਨਾ ਮਾਸੁ ਖਵਾਲੇ ਏਹਿ ਚਲਾਏ ਰਾਹ ।
ਨਦੀਆ ਵਿਚਿ ਟਿੱਬੇ ਦੇਖਾਲੇ ਥਲੀ ਕਰੇ ਅਸਗਾਹ ।
ਕੀੜਾ ਥਾਪਿ ਦੇਇ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਲਸਕਰ ਕਰੇ ਸੁਆਹ ।
ਯੇਤੇ ਜੀਅ ਜੀਵਹਿ ਲੈ ਸਾਹਾ ਜੀਵਾਲੇ ਤਾ ਕਿ ਅਸਾਹ ।
ਨਾਨਕ ਜਿਉ ਜਿਉ ਸਚੇ ਭਾਵੇ ਤਿਉ ਤਿਉ ਦੇਇ ਗਿਰਾਹ ॥1॥

(ਮਾਝ, ਵਾਰ ਸ਼ਲੋਕ 31)

ਜੋ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭੈ-ਯੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭੈ-ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਭੈ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਧਨੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਵਣ ਚਲਦੀ ਚਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਲੱਖਾਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਗਨੀ ਵਿਗਾਰ ਕਢਦੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਭਾਰ ਨਾਲ ਦਬੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇੰਦਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਵਰਖਾ ਦਾ ਭਾਰ ਢੋਂਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰਾਜ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਮੁਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਬੁੱਧ, ਸਰ, ਨਾਥ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਸੂਰਵੀਰ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਲੋਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਮੂਹ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।¹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਸ਼ਕਤੀਵਰ ਚਿਤ੍ਰਣ 'ਕਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦ' ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਭੈ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਨਿਰਭਉ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਸਚੁ ਏਕੁ । (ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 7)

ਰਾਮ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਅਵਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ 'ਰਵਾਲ' ਧੂੜ ਮਾਤ੍ਰ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ।

(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 8)

'ਨਿਰਭਉ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਤੁਮ ਗਾਵਹੁ ਮੇਰ ਨਿਰਭਉ ਕਾ ਸੋਹੇਲਾ ।

(ਗਉੜੀ, ਪਦੇ 20/1)

(2) ਜੈਸਾ ਘਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੋ ਤੈਸਾ ।

ਬੈਸਿ ਗੁਫਾ ਮਹਿ ਆਖਉ ਕੈਸਾ ।

ਸਾਗਰਿ ਝੂਗਰਿ ਨਿਰਭਉ ਐਸਾ ।

(ਗਉੜੀ, ਅਸਟਪਦੀ 2/4)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਭਉ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਦਸੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

1. ਆਸਾ, ਵਾਰ ਸਲੋਕ 7

- (1) ਨਿਰਭਉ ਸੋ ਸਿਰਿ ਨਾਹੀ ਲੇਖਾ ।
ਆਪਿ ਅਲੇਖੁ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ ਦੇਖਾ ।
ਆਪਿ ਅਤੀਤੁ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੋ ਪਾਇਆ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 21/12)

- (2) ਨਿਰਭਉ ਸੋ ਅਭਅੰਤਰਿ ਵਸਿਆ ।
ਅਹਿਨਿਸਿ ਨਾਮਿ ਨਿਰੰਜਨ ਰਸਿਆ ।
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਸਹਜਿ ਸਹਿਜ ਮਿਲਾਇਆ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 21/14)

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦੇ 'ਰਾਇਸਾ' ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ' ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ 'ਅਨਭਉ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।¹

ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ 'ਅਭਯੰ' ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । 'ਅਭਯੰ' ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਭਉ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯਾਯ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ।

ਨਿਰਵੈਰ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵੈਰ ਭਾਵ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਥਵਾ ਜੋ ਵੈਰ-ਅਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਭੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸਭ ਉਪਰ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਦੁਅੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੋ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਵੈਰ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰੀਕੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ਼ਰੀਕੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵੈਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਸ਼ਬਦ 'ਨਿਰਵੈਰ' ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ । (ਸੋਰਠ ਪਦੇ 3/4) ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਥਨ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤਗੀਤਾ (9/29) ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਨ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਿਯ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਅਪ੍ਰਿਯ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ (ਜ ਸੇ ਫ੍ਰੇਣਯੋ਽ਸ੍ਤਿ) । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਿਹਰ, ਦਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ—

ਆਪੇ ਮਿਹਰ ਦਇਆ ਪਤਿ ਦਾਤਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋ ਬੈਰਾਈ ਹੇ ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 2/11)

1. ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜਾਣੀਐ ਤਉ ਅਨਭਉ ਪਾਵੈ ।

(ਤਿਲੰਗ, ਅਸਟਪਦੀ 1/8)

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਸੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੂਪ (ਮੂਰਤ) ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਬਾਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ 'ਜਪੁਜੀ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ—“ਆਦਿ ਸਚੁ ਜਗਾਦਿ ਸਚੁ । ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸੁਚੁ”। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਸੋਰਠ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਲੁ ਨ ਕਰਮਾ ।

(ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 6/1)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ‘ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ’ ਸਤਿ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ। ‘ਸਤਿ ਨਾਮ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਤਿ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਦਾ ਵਿਦਿਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ, ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਅਥਵਾ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਸਤਿ ਹੈ, ਨਸ਼ਵਰ ਹੈ, ਕਾਲ-ਵਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਸਿਸ਼ਟੀ ਉਪਰ ਕਾਲ ਦਾ ਸਾਸਨ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸ੍ਰਸ਼ਟਾ ਅਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸੈਭੰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਸਦਾ ਸਤਿ ਹੈ, ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਅਖਰ ਹੈ, ਅਨਸ਼ਵਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਗਣਤਾ ਵਾਚਕ ‘ਅਕਾਲ’ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਕਾਲ ਦਾ ਸਾਸਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਅਲਖ, ਅਗੰਮ ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਖ ਹੈ।¹ ਕਾਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਲ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਾਸ ਲਿਆ ਹੈ।² ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾਲ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰੁਤਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਘੜੀਆਂ, ਪਹਿਰ, ਵਾਰ ਅਤੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਿਟਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਇਕ ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਇਕ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੇ

1. ਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਨਾਹੀ ਸਿਰਿ ਕਾਲਾ ।

ਤੂ ਪੁਰਖੁ ਅਲੇਖ ਅਗੰਮ ਨਿਰਾਲਾ ।

2. ਕਾਲ ਬਿਕਾਲ ਕੀਏ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸਾ ।

(ਮਾਰੂ ਨੂ ਸੋਲਹੇ 18/3)

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 18/4)

ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।¹

ਅਜੂਨੀ : ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਹ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਅਯੋਨਿ (ਐਯੋਨਿ) ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਯੋਨਿ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਅਜਨਮਾ ਹੈ, ਜੋ ਜਨਮ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੋ ਜਨਮ ਧਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮ ਜ਼ਰੂਰ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਚੂੰਕਿ 'ਅਕਾਲ' ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦਾ, ਭਾਵ ਅਯੋਨਿਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ—

(1) ਅਲਖੁ ਨ ਲਖੀਐ ਅਗਮੁ ਅਜੋਨੀ ਤੂੰ ਨਾਥਾਂ ਨਾਥਣਹਾਰਾ।

(ਮਲਾਰ, ਪਦੇ 3/4)

(2) ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਜੋਨੀ ਹੈ ਭੀ ਹੋਨੀ, ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਦੇਖੁ ਮੁਰਾਰੀ ਜੀਉ।

(ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 8/2)

(3) ਸੁਰਿ ਨਰ ਨਾਥ ਬੇਅੰਤ ਅਜੋਨੀ, ਸਾਚੈ ਮਹਲਿ ਅਪਾਰਾ।

(ਗੁਜਰੀ, ਪਦੇ 2/4)

ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਜੂਨੀ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਅਲਖ, ਅਪਾਰ, ਅਗਮ ਅਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਲ ਅਤੇ ਕਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਅਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸ੍ਵਯੰਭੂ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਾਵ ਜਾਂ ਭ੍ਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨ ਰੂਪ ਹੈ, ਨ ਰੰਗ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ। ਉਹ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨ ਮਾਤਾ ਹੈ, ਨ ਪਿਤਾ, ਨ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਨ ਭਰਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਕਾਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਲ ਰਹਿਤ, ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅਪਰੰਪਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜੋਤਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੈ—

ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਲੁ ਨ ਕਰਮਾ।

ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾ ਤਿਸੁ ਭਾਉ ਨਾ ਭਰਮਾ। 1...

ਨਾ ਤਿਸੁ ਰੂਪ ਵਰਨੁ ਨਹੀਂ ਰੇਖਿਆ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਨੀਸਾਣੁ। ਰਹਾਉ।

ਨਾ ਤਿਸੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਰ ਬੰਧਪ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਮੁ ਨ ਨਾਰੀ।

ਅਕੁਲ ਨਿਰੰਜਨ ਅਪਰਪਰੰਪਰੁ ਸਗਲੀ ਜੋਤਿ ਤੁਮਾਰੀ। 2।

(ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 6)

1. ਵਿਸੁਏ ਚਸਿਆ ਘੜੀਆ ਪਹਰਾ ਥਿਤੀ ਵਾਰੀ ਮਾਹੁ ਭਇਆ।

ਸੂਰਜੁ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ। ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ।

(ਆਸਾ, ਪਦੇ 30/2)

ਸੈਭੰ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰਯੰਭਵ ਜਾਂ ਸ੍ਰਯੰਭੂ (ਸ੍ਵਯੰਮਕ ਅਥਵਾ ਸ੍ਵਯੰਮ੍ਰ) ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤ੍ਵ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਨ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

- (1) ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ।
ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ । (ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 5)
- (2) ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਓ ।
(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 1)
- (3) ਜਿਨਿ ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਆ ਸਚੜਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰੋ ।
(ਵਡਹੰਸ, ਅਲਾਹਣੀਆਂ 3/1)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ‘ਸੰਭਉ’ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

- (1) ਆਪਿ ਅਤੀਤੁ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੋ ਪਾਇਆ ।
(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 21/12)
- (2) ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ । (ਸੋਰਠ, ਪਦੇ 6/1)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮਰੂਪਾਤਮਕ ਜਗਤ ਉਸ ਦਾ ਖੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ।¹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਖੀ ਹੈ—

ਜਿਨਿ ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਪਛਾਤਾ ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 6/1)

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਦੁਆਰਾ ਦਸੀ ਹੈ। ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ। ‘ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਦਰ, ਕ੍ਰਿਪਾ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਯਾਯ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਹੋਈ ਹੈ—

- (1) ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਮਤੁ ਕੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹਿ ।

(ਰਾਮਕਲੀ, ਓਅੰਕਾਰ 47)

1. ਤੁਧੁ ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇਆ ।
ਦੁਜਾ ਖੇਲੁ ਕਰਿ ਦਿਖਲਾਇਆ ।

(ਸਿਰੀ, ਜੋਗੀ ਅੰਦਰਿ ਜੋਗੀਆ/20)

(2) ਗੁਰਪਰਸਾਦਿ ਰਤਨੁ ਹਰਿ ਲਾਭੈ ਮਿਟੈ ਅਗਿਆਨੁ ਹੋਇ ਉਜੀਆਰਾ ।

(ਆਸਾ, ਪਦੇ 16/ਰਹਾਉ)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਗੁਰੂ ਉਹ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ—

(1) ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨ ਕਰਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ ।

(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 6)

(2) ਗੁਰ ਮਹਿ ਆਪੁ ਰਖਿਆ ਕਰਤਾਰੇ ।

(ਮਾਰੂ, ਸੋਲਹੇ 4/15)

ਅਜੇਹੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਨਦਰਿ ਕਰਹਿ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾਂ ਨਦਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ।

(ਆਸਾ, ਵਾਰ ਪਉੜੀ 4)

ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੁਆਰਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਇਕੋ ਸੱਤਾ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਥਵਾ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹਨ ।

ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣਤਾ ਸੂਚਕ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤੇ ਹਨ । ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਹੁਤ ਵਿਰਾਟ ਹੈ । ਉਹ ਇਤਨਾ ਵਿਰਾਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਜਾਂ ਉਸ ਇਤਨੀ ਉਚੀ ਸੱਤਾ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ—“ਜੇ ਵਡ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ।” ਉਸ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸੁਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ—“ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ।” ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਾਰ, ਬੇਅੰਤ, ਬੇਸੁਮਾਰ, ਅਤੁਲ ਅਤੇ ਅਮੁਲ ਵੀ ਹੈ ।

ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੈਮਟਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿਛੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗਤਿਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ—

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ।

(ਪਉੜੀ 2)

ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਦ ਹੋਈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਕੋਈ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸੂਝ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਵੇ। ਇਸ ਗਲ ਬਾਰੇ ਦਸਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ—

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਬਿਤਿ ਕਰਣੁ ਵਾਰ ।
ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ ।
ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ।
ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਣੁ ।
ਬਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ ।
ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਨਿਰਣਾ ਅਵਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਕ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ—‘ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ’।

ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ।”—ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।—“ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ। ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ।” ਪਾਤਾਲ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਲੋਕ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ—

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ।
ਓੜਕ ਓੜਕ ਛਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ।

ਮਾਯਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਾਯਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਯਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣੁ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ। ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾਂ ਏਕ ਵਾਰ।’ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਯਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ‘ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਏ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਕਰਣੁ ਕਰੇਇ ।

(ਸਿਰੀ, ਅਸਟਪਦੀ 1/4)

ਜੀਵ : ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਚੇਤਨਾਸ਼ੀਲ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ

ਵਿਚ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਮੰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ—

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ।

ਜੀਵ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਤੇ ਨਾਮ ਆਦਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹਨ—

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ ।

ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ।

ਇਹ ਜੀਵ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ—

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ ।

ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ ।

(ਪਉੜੀ 34)

ਜੀਵ (ਮਨੁੱਖ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ (ਮਾੜੇ ਜਾਂ ਚੰਗੇ) ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਅਵੱਸ਼ ਭੋਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ--'ਆਪੇ ਬੀਜ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ।' ਫਲ ਦਾ ਲੇਖਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਪਾਂਦਾ ਹੈ—

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ।

(ਪਉੜੀ 2)

ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ : ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਗਾਵਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ।

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ ।

(ਪਉੜੀ 5)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗਾਵਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਚਰ ਅਚਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ—

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਚਿਤ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇੰਦਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰ ਨਾਲੇ ।

ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ।

(ਪਉੜੀ 27)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉਹੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ—

ਸੇਈ ਤੁਧੁਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ।

(ਪਉੜੀ 27)

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈ । ਕਰਮ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਿ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ । (ਪਉੜੀ 5)

ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਸਾਰੇ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੰਦਿਰ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਉਸਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰਵਣ-ਕਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਅਤਿ ਆਵੱਸ਼ਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰਵਣ ਦਾ ਮਾਹਾਤਮ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਧਾਂ, ਪੀਰਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਨਾਥਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ ।
ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ ।
ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ।
ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ।
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ।
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੮॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨਨ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਕਾਰਾਂਤਰ ਨਾਲ ਇਹੀ ਨਿਧੀ-ਆਸਨ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਨਨ-ਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਨ ਕੋਈ ਕਲਮ ਹੈ, ਨ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਜਿਸ ਤੇ ਮਨਨ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਕੋਈ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਨਾਮ ਅਜੇਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ।
ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ।
ਮੰਨੈ ਮੋਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ ।
ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੇ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ।
ਜੇ ਕੋ ਮਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥੩॥

ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਦੇ ਸਾਥੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਨਾਮ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਣਨ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮ ਦੀ ਅਪਾਰ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਹੈ । ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਨਾਮ ਹੀ ਨਾਮੀ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਅਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਤਿਤ੍ਵ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ—

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ।
ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਕਰ ਕੇ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ—

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ।
ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਏ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਜਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ।
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਅਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚਿੰਤਨ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸਾਰੂ ਅਤੇ ਸਾਮਿਅਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਤੱਥ ਲਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੌਲਿਕ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਦਾ ਸਮਨਵੈ : ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ । ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਜਾਂ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੌਧਿਕ ਕਾਵਿ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਜਾਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਦਿਲ ਦੀ ਹੂਕ ਨੂੰ ਜਾਂ ਅਵਿਅਕਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਹੱਸਪੂਰਣ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅਵਿਅਕਤ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਿ ਜਾਂ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਕਾਵਿ ਹੈ ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਜੋ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਦਾ ਸਾਰ-ਤੱਤ੍ਵ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੁਆਰਾ ਦਸ ਕੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਸਮਾਈ ਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੂਲ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ—“ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ” ਦਾ ਉੱਤਰ—“ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ” ਦੁਆਰਾ ਦੇ ਕੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਅਥਵਾ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਨਵਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਕੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੁਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ “ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ”। ਉਹ ਅਪ ਹੀ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਸਥਾਪਨਾ, ਰੂਪ, ਆਕਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ “ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ”। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖ-ਨਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੌਧਿਕ ਚਰਚਾ ਚਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰੰਤ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਆਤਮ-ਅਨੁਭੂਤੀ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੇਦ ਅਤੇ ਨਾਦ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਵੇਦ ਅਤੇ ਨਾਦ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨ ਮੰਨਦੇ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਮੁਖ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਸੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਨ ਭਟਕ ਕੇ ਸਿਧਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਛ ਦਸ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ—

ਗੁਰ ਈਸਰੁ ਗੁਰ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ “ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ।” ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਦਾ ਅੰਤ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਰਹੱਸਮਈ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਮਈ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਨਾਹਵਣਾ, ਉਮਰਾਂ ਦਾ ਵਧਾਵਣਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਉਨਤੀ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸ੍ਰਵਣ ਅਤੇ ਮਨਨ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ‘ਪੰਚ’ ਦੀ ਅਵਥਸਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਸੀ ਹੈ। ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ

‘ਅਸੰਖ’ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਤਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਖ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ 17ਵੀਂ ਅਤੇ 18ਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੰਖ ਚੌਰ, ਠਗ, ਮੂਰਖ, ਹਤਿਆਰੇ ਪਾਪੀ ਹਨ, ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕੁੜਿਆਰ ਮਲੇਛ, ਨਿੰਦਕ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਬੌਧਿਕ ਚੇਤਨਾਤਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤਿਮ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ “ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ” ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਈ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਤੱਥ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ—

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੇ ਸੰਗਿ ।

ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੇ ਰੰਗਿ ।

ਸਤਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤਕ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਠਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਫਿਰ ਤੱਥ-ਅਨੁਵਸ਼ੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ, ਸ਼ੈਵਾਂ, ਵੈਸ਼ਣਵਾਂ ਦੇ ਮਤ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਖਾਂ ਦਾ ਅੰਗਛੇਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਠਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜੋਗ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਭਗਤ ਦੇ ਰਹੱਸਪੂਰਣ ਅਨੁਭੂਤੀ ਜਨਿਤ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਰਕ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਤੁਛ ਦਸਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਉਚੇਤੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿਓ। ਪਹਿਲਾ ਤੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨੀਵਾਂ ਦਿਸੇਗਾ। ਇਸ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਯੁਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਨਾਥ ਸਾਧਕ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੁਛ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਥ ਸਾਧਕ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ “ਜੁਗ ਜੁਗ ਏਕੋ ਵੇਸ” ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਗੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ...” ਦਾ ਹਲ “ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ” ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੇ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਦੀ ਵਿਜੈ ਕਰਾਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤ੍ਵ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛਟੀ ਨਾਲਿ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਭੂ, ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਨ ਮੰਨ ਕੇ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਸੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਾਤਮਕ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਇੱਜ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਿਸ਼ਫਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਜਿਤ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾ ਦੀ

ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬੇ ਅਤੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਜਪੁਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਤਮਕਤਾ : ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਜਪੁਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਭੁਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪਾਲਣ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਲਈ ਆਵੇਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਤਮਕ ਨ ਹੋ ਕੇ ਅਨਰਗਲ (ਉਬੜ-ਖਾਬੜ) ਅਤੇ ਅਨਾਯੋਜਿਤ ਜੇਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕੀ 'ਜਪੁਜੀ' ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਅਵੇਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਜੇ ਜਪੁਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ, ਪਾਰੰਪਰਿਕ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਕਹਿਣਾ ਅਨੁਚਿਤ ਧਾਰਣਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਪਰ ਨ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਬੰਦਨਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਮੰਗਲ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੰਗਲ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਕਵੀ ਦੀ ਮੁਕਤ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਗੁਣਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।

ਇਹ ਰਚਨਾ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਗ-ਬੱਧ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਜਾਂ ਕਥਾਨਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ” — ਇਸ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਾਂ ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ। ਜਪੁਜੀ ਉਦੇਸ਼-ਸਹਿਤ ਰਚਨਾ ਅਵੇਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਨ ਹੀ ਅਲੰਕਾਰ-ਯੋਜਨਾ। ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਰਲ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਤਾਂ ਨਾਟਕੀ ਸੰਧੀਆਂ ਹਨ, ਨ ਹੀ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ। ਹਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਵਿਧੀ ਵਰਤ ਕੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਲਾਟ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਕਾਵਿ ਹੈ। ਇਸ ਉਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਘਟਾਉ ਇਕ ਦਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਕਹਿਣਾ ਭੁਲ ਹੈ।

ਹਾਂ, ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉਤਰੋਤਰ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਣ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣਾ, ਅਥਵਾ ਮਹਾ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੋ ਸੀੜ੍ਹੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਪਉੜੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਛਿਤ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ 'ਸੱਚ' ਸਰੂਪ ਦੀ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਅਜਰਤਾ ਅਮਰਤਾ ਦਸ ਕੇ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਅਜੇਹੇ ਉਤਸੁਕ ਸਾਧਕ ਨੂੰ 'ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲਿ ਤੋੜਨਾ' ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤਿਕ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਸੰਪੂਰਣ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

“ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ।”

ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਸੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਹਾਤਮ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਦਿਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਚਾਰ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਭਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਕੁਲ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ । ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਲੋਕ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ, ਅਗਲੀਆਂ 32 ਪਉੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਚੌਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ (ਅੰਤਿਮ ਚੌਕੜੀ)—ਇਹ ਕੁਲ ਦਸ ਚੌਕੜੀਆਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਭਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਉਪਸਥਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।

ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦਾ ਪਰਮ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਤਰ ਦਿੱਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—“ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ । ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰ ।” ਅਗਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾਈ ਉਮਰ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਰਤਾ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ‘ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ਨੂੰ ਗਾਵਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ “ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨਾ ਜਾਈ ।”

ਤੀਜੀ ਚੌਕੜੀ (8-11) ਵਿਚ ਸ੍ਰਵਣ (ਸ਼ਰਭਣ) ਸਿੱਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਮੰਜ਼ਿਲ (12-15) ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮਨਨ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਅਤੇ ਮਨਨ ਉਪਰੰਤ ਮਨੁੱਖ ‘ਪੰਚ’ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਬੇਅੰਤ ਹੈ, ‘ਪੰਚ’ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ “ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ” ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਸੰਖਾਂ ਜਪੀਆਂ ਤਪੀਆਂ, ਪਾਪੀਆਂ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬੇਅੰਤਤਾ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਬੇਅੰਤਤਾ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ “ਵਿਣੁ ਨਾਵ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ।” “ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ” ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉ ਕਰਕੇ ਪੰਜਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੱਧ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਛੇਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਨਾਮ ਦਸਿਆ ਹੈ—‘ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾਂ ਕੇ ਸੰਗ ।
ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ।’ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ
ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਤੁਛਤਾ ਦਹੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ
ਜਾਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ । ਉਸ ਮਹਾਨ ਸੱਤਾ ਦਾ
ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁਲਦੀ, ਉਸ ਤੁਲ
ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸਤਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਆ ਗਿਆ
ਹੈ । ਚੌਵੀਂਵੀ, ਪਚੀਵੀਂ ਅਤੇ ਛਬੀਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਅਨੰਤ ਸੰਸਾਰਿਕ ਦਾਤਾਂ ਵਲ
ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ‘ਅੰਤ ਨਾ
‘ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ’ ਅਤੇ ‘ਅਮੁਲ’ ਆਦਿ ਅਨੰਤਤਾ ਸੂਚਕ ਪਦ ਅਥਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ
ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭ ਦੇ
ਦਰ-ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਠਾਠ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਵਾਰ ਵਿਵਰਣ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ
ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਤੁਕ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਅਟਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸ
ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਨਿਸਚਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜੋ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ ।

ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿ ਸਾਹਿਬੁ ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ ।

ਅਠਵੇਂ ਪੜਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ
ਸੰਤੋਖ, ਸ਼ਰਮ, ਧਿਆਨ, ਕਾਲ, ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ, ਪਤਤੀਤਿ, ਸੰਪੂਰਣ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ
ਜਿਤਣਾ—ਇਹ ਮਾਰਗ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਸ਼ਣਵਾਂ, ਸ਼ੈਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਖਿਧ ਰੀਤੀਆਂ ਦੇ
ਸਮਤੁਲ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ੁੱਧੀ-ਪਰਕ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ‘ਜਿਵ ਤਿਸ
ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣ’ ਅਤੇ ‘ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ’ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ
ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯੁਗ ਯੁਗ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵੇਸ ਧਾਰੀ ਮੰਨਿਆ
ਗਿਆ ਹੈ ।

ਨੌਵੇਂ ਪੜਾ (੩੨-੩੫) ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮੋੜ ਸਿਖਰ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਟੌਰ ਵੀ ਤੀਬਰ
ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਪਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ
ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ
ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਇਕੀਸ (ਇਕ ਈਸ) ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਕਥਿਤ ‘ਆਕਾਸ਼ ਲੋਕ’ ਅਰਥਾਤ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ’ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ
ਕੀੜਿਆਂ ਤੁਲ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਵਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੂੜੇ
ਭਾਂਡੇ ਫੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਵਸ਼ ਹੈ । ਜੀਵ ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ

ਛੱਡ ਕੇ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਜਾਂ (ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ) ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕਈ ਖੰਡ ਜਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮੰਜ਼ਿਲ ਜਾਂ ਪੜਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕੰਮਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਬੜੇਵੇਂ ਨੇਮ ਅਧੀਨ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਜੋ ਨੇਮ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਚੰਗਾ ਤੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਜਾ ਫਰਜ਼ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਖੰਡ ਜਾਂ ਦਰਜਾ ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਜਿਗਿਆਸਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਧਰ੍ਮ ਅਤੇ ਬੁਧ ਜੇਹੇ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਭ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹਨ। ਇਥੇ ਦਿਮਾਗੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧਕ ਉਪਰਲੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਰਖ ਕੇ ਅਗੇ ਕਦਮ ਪੁਟਦਾ ਹੈ।

ਦਸਵੇਂ ਪੜਾ (੩੬—੩੮+੧ ਸ਼ਲੋਕ) ਤੋਂ ਉਦਮ ਦਾ ਦਰਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਸਿਕ 'ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ' ਦੀ ਘਾੜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਅਗੇ ਨੂੰ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਨੇਕੀ ਦਾ ਰੂਪ ਕਾਫੀ ਖਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਅਮਲ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਕਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਨੇਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਧਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਨ ਉਹ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਨ ਠਗਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਅਰਥ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਅਮਲ' ਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਾਂ ਮਿਹਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਅਮਲ ਜਾਂ ਕਰਮ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ 'ਸਰਮ ਖੰਡ' ਵਿਚ ਕਰਮ ਜਾਂ ਉਦਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਮਲ ਅਮਲੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸਦਾ ਆਸ ਲਗਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਦਾ ਕਰਮ ਤੇ ਮੇਹਰ ਹੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਭ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਖੁਦ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਨ ਮਰਦਾ ਹੈ ਨ ਠਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਾਮ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਫੀ 'ਜ਼ੋਰ' ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। 'ਜ਼ੋਰ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੂਫੀ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਦੀ ਛਾਇਆ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖੀ

ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਖੰਡ 'ਸਚ ਖੰਡ' ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿੱਤ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ' ਦਾ ਹਲ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਤਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਧਕ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪਰਮਾਨੰਦ, ਪਰਮਪਦ ਜਾਂ ਅਮਰਾਪਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ 'ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ' ਦੀ ਅਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹੱਤ੍ਵਪੂਰਣ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਉਚਿਤ ਹਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਚ ਖੰਡ' ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ 'ਜਤ ਪਾਹਾਰਾ' ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਘੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ 'ਪਉਣ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ' ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਰਾਟ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਧੰਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਤਕੜਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤ੍ਵਪੂਰਣ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੜਾ-ਦਰ-ਪੜਾ ੧੦ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਉਚਿਤ ਕਰਮ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਯੋਜਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਤਮਕਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ : ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਉੱਦਾਤ ਅਨੁਭੂਤੀ ਜੇ ਕੋਝੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾਪੂਰਣ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਉਪਰ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਪੂਰਣ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤੱਤ—ਬੌਧਿਕ ਤੱਤ, ਭਾਵਾਤਮਕ ਤੱਤ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤੱਤ ਦੇ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜੋ ਤੱਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਬੌਧਿਕ, ਭਾਵਾਤਮਕ ਜਾਂ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੌਧਿਕ ਤੱਤ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਵਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤੱਤ ਵੀ ਸਬਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ੪੦ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੜੇ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਤਿ ਗੁਣ ਅਥਵਾ ਸਮਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਥਮ ਸੂਤ੍ਰ ਜਾਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬੜੇ ਸੰਖੇਪ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਾਰੇ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਗਾਗਰ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਭਰਨਾ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਰਸਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਸਚਮੁਚ ਸੰਖੇਪਤਾ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਖੇਪਤਾ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਹਨ—ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸੰਕੇਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ—

‘ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ.....ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ’

ਇਥੇ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੋਏ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਕਾਰ ‘ਜੀਅ’ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਕਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਹੁਕਮਿ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੱਖ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦੂਜੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੀੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ, ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ. ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ’।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਪੂਰਣ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਬੋਧ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਿਰਣਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਬਾਕੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਵੀ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿ ਭਾਵ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੇ ਹਰਿ-ਗੁਣ-ਸੂਫਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨਨ ਦੀ। ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ’ ਨਾਲ ਧੋਣ ਦਾ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਤੇ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਚਿਤਰਕਾਰ ਵਾਂਗ ਲੇਖਕ ਗੁਰੂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚਿੱਤਰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਚਿਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੋ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਹ ਚਿੱਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਜਗਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਪਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਚਿਤਰ ਉਪਸਥਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਤੰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਧਿਸਥ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਡੋਲ ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

‘ਮੰਨੈ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕਿ ਨਾ ਪਾਇ। ਮੰਨੈ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ।

ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ। ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ। (ਪਉੜੀ 1)

ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਟਕਸਾਲ ਲਈ ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੀ ਭੱਠੀ ਦਾ ਰੂਪਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਜਤ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰ।

ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ।

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ।

ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ।

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ। (ਪਉੜੀ 38)

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਘੂੜੇ ਵਿਚ ਪਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪੰਘੂੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ—

“ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ।

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੇ ਸਗਲ ਜਗਤੁ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ।

ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਹ ਚਿਤਰ ਹਨ ਜਿਥੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਚਿਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਤਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਨਦਰਿ’ ਅਤੇ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਵਿਚ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਦੀ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾ ਕੇ “ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ, ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ” ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੱਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੇਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਤਕੜੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਸਿਮਰਨ-ਹੀਨ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੰਪਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀ ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਅੰਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਤੇ ਅਡੋਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਏ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਕਲਾਤਮਕ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।

‘ਹੁਕਮ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਹੁਕਮ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋਹਰਾਉ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੀ ਹੁਕਮ-ਮਈ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ “ਗਾਵੈ” ਅਰਥਾਤ ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਯਸ-ਗਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਠਵੀਂ, ਨੌਵੀਂ, ਦਸਵੀਂ ਅਤੇ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ “ਸੁਣਿਐ” (ਸੁਣਨ) ਅਤੇ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ, ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ, ਚੌਦਵੀਂ ਅਤੇ ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਮੰਨੈ’ (ਮਨਨ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਵਿੱਤੀ ਕਰ ਕੇ ਮਨਨ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਪੰਚ, ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ, ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਅਸੰਖ’ ਅਤੇ ‘ਅਖਰੀ’ ੨੪ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਅੰਤ ਨ’, ੨੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਅਮੁਲ’, ੨੭ਵੀਂ ਵਿਚ ‘ਗਾਵਹਿ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਆਉਣਾ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਸੁੰਦਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਅੰਤ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ।
 ਅੰਤ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨਾ ਅੰਤੁ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤਿ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ।
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।... (ਪਉੜੀ ੨੪)

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਪਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਣ ਉਦਾਹਰਣ ੨੪ਵੀਂ ਤੋਂ ੨੭ਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ, ਖੰਡ ਅਤੇ ਮੰਡਲ ਸਭ ਕੁਝ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵਿਵਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕ੍ਰਮ-ਬੱਧਤਾ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਾਰਜ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ—“ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੇ ਪਾਲਿ।” ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ “ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵ ਤਿਵ ਕਾਰ” ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਿਛੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦਾ ਕਥਾ-ਮੁਕਤ ਸੰਦਰਭ ਕਾਵਿ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਣ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਪਉੜੀ ਪੂਰੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰਣ

ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਮਕਤ ਦੋਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਅਰਥਾਤ ਕਥਾ-ਮੁਕਤਾ ਸੰਦਰਭ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਸ ਚੌਕੜੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਜਾਂ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵੀ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਹਰ ਪਉੜੀ ਜਾਂ ਪਉੜੀ-ਜੁਟ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਉੜੀਆਂ ਲੰਮੇ ਵਿੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਵਿੱਤ ਵਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਤ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਨ ਪਰ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਚਰਣ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤੁਕਾਂਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਾਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਕੈਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਜਾਂ ਉਪਸ਼ਾਖਾ ਬਦਲੀ ਹੈ ਉਥੇ ਛੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਂਜ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਛੰਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਛੰਦ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ਲਭੇ ਹਨ ਅਜੇਹਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਛੰਦ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਲੱਛਣ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਚਰਣ ਜਾਂ ਤੁਕਾਂ ਬਣਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਕਾਂਤ ਵੀ ਕਿਤੇ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਚਰਣਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

- (੧) ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ।
ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ।
- (੨) ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ।
ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਿਸ਼ਾਮ ਵੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਗਏ ॥ ਅੰਸ਼ਿਕ ਸੂਰ-ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਵੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਛੰਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ।
ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ।

ਤੇਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਰਣ ਸਿਰਖੰਡੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਗਲੇ ਦੋ ਚਰਣ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਮੇਲ ਤੁਕਾਂਤ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਮੁਸੱਦਸ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ

ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚਿਰਕਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਰਡਨ ਆਫ ਸਾਂਗ (Burden of Song) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੰਜ ਪਉੜੀ-ਜੁਟਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜੁਟ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜੁਟ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੋਹਰਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ—

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰ ਨ ਜਾਈ।

ਅਗਲੇ ਜੁਟਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

੮ ਤੋਂ ੧੧ ਪਉੜੀਆਂ=

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ।

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ।

੧੨ ਤੋਂ ੧੫ ਪਉੜੀਆਂ=

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ।

ਜੇ ਕੋ ਮਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ।

੧੬ ਤੋਂ ੧੯ ਪਉੜੀਆਂ=

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵਿਚਾਰੁ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀਕਾਰ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ।

੨੦ ਤੋਂ ੩੧ ਪਉੜੀਆਂ=

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ।

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦੋਹਰਾਉ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਕਿਸੇ ਗਲ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਚਿਤ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਸ਼ਾ ਅਨੁਕੂਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧਕੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸੈਲੀਗਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਅਗੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੂੜ੍ਹ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸਾਰੂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਚੋਟ ਨ ਮਾਰ ਕੇ ਹਰ ਗਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਨ ਦੁਖੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਠੀਕ ਪਵੇ। ਇਸਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ 'ਨੀਚ' ਤਕ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰ-ਅਭਿਅਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

“ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ।”

ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਛਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਉਪਸੁਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੜ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ —

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ?

ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਧਾਰਣ ਵਰਣਨ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠਾਂ ਵੇਖੋ—

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ।

ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ।

ਉੱਤਰ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ।

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ।

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰ ।

ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸਰੋਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਣਾ ਇਹ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੋਸ਼ਟਿ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਧਾਨ ਅਜੇਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਇਆਂ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋਂਦ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦਾ ਵੀ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਸ਼ੰਕਾ-ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜੇ, ਫੇਰ, ਤਾਂ, ਕਿ, ਆਦਿ।

(1) ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ।

(2) ਚੁਪ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ ।

(3) ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ।

(4) ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ ।

(5) ਜੇ ਕੋ ਆਖੇ ਬੋਲੁ ਬਿਗਾੜੁ ।

ਤਾਂ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ ।

(6) ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ।

“ਭਰੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰੁ ਤਨੁ ਦੇਹੁ”—ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੌਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕਤਾ ਨੇ ਇਥੇ ਜਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਨਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਈ।

ਭਾਸ਼ਾ : ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਅਵਤਰਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਅਣਭਿਜ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਗਵਾਈ ਖੋ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਾੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਨੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਕ੍ਰਮਣਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕੀ ਕਲਾ, ਕੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕੀ ਸਦਾਚਾਰ ਸਭ ਪਤਨਮਈ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਕ੍ਰਮਣਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ, ਵਿਚਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਕਈ ਯੋਗ ਅਯੋਗ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਫਾਰਸੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਤਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਨਿਯਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸੈਮਟਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਜੋ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਖਰਵਾਂ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਸੰਵਾਰ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਮਟਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਪਚਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਵ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ।

ਕੁਝ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪੱਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਵਾਗ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਲਿਸ਼ਟਤਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਾਡਾ ਨਿਵੇਦਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਗਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ, ਉਹ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜੇਹੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਦੋਂ ਤਕ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਅਤੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਯੁਗ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਤੋੜ ਚੁਕੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਲ-ਚਕਰਾਂ ਤੋਂ

ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਦੀ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਜਾਂ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਜਨਤਾ ਭਲੀਭਾਂਤ ਵਾਕਫ਼ਕਾਰ ਸੀ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਚਾਹੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਲੋਕ-ਮੁਖ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਘਿਸਿਆ ਪਿਟਿਆ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅਸਲੇ ਨਾਲੋਂ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਅਜ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਔਖੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ-ਧੂਕੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਆਈ ਹੈ। ਜਦ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੁਭਾ ਅਨੁਕੂਲ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਉਪਯੁਕਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭੇਡਾਰੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ : ਆਕਾਰ, ਉਤਮ, ਨੀਚ, ਵੇਦ, ਨਾਦ, ਕੋਟਿ, ਪੁਰਾਣ, ਪੰਡਿਤ, ਦਾਨਵ, ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਧਵਲ, ਕੀਟ, ਕਾਲ, ਮਹਿਮਾ, ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤਤਸਮ ਧਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਕਤਰ ਤਦਭਵ ਧਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਸਿਰਠ(ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ), ਵਿਗਾਸ (ਵਿਕਾਸ), ਸਾਸਤ (ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ), ਆਗਾਸ (ਆਕਾਸ਼), ਸਰਮ (ਸ਼੍ਰਮ), ਵਿਖਮ (ਵਿਥਮ), ਈਸਰ (ਭ੍ਰਿਸ਼ਕਰ), ਬਰਮਾ (ਬ੍ਰਹਮਾ), ਇੰਦੁ (ਭ੍ਰਿਸ਼), ਸਨਬੰਧ (ਸੰਬੰਧ), ਮਲੇਛ (ਸਲੇਖ), ਅਖਰ (ਅਕਸ਼ਰ), ਵਿਣਾਸ (ਵਿਨਾਸ਼), ਸਮੁੰਦ (ਸਮੁਦ੍ਰ), ਅਮੁਲ (ਅਸੂਲਯ), ਸੁਰਗ (ਸ੍ਵਰਗ), ਆਦਿ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਲਗਪਗ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਮਿਟਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—ਹੁਕਮ, ਦੁਲਤਾਨ, ਸਾਹਿਬ, ਦਰਬਾਰ, ਕਲਮ, ਪੀਰ, ਦਰਗਹਿ, ਦਰ, ਕਲਾਮ, ਕੁਦਰਤ, ਹਰਾਮਖੋਰ, ਸਿਫਤ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਕਾਰ 'ਜ' ਜਾਂ 'ਜ਼' ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਥਾਂ 'ਦ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਤਦਭਵ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ੂਰ ਤੋਂ ਹਦੂਰ, ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਨਦਰਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਰਘੀਕਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ—ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨੀਸਾਣ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਾਸ਼ੀਸ਼ ਆਦਿ।

ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਅਜੇਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ, ਰਜਾ, ਗੁਣੀ-ਨਿਧਾਨ, ਗੁਰਮੁਖ, ਪੰਚ, ਕਾਰ, ਭਾਣਾ, ਨੀਸਾਣ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਧਰਮਸਾਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਵਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਧੂਕੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਆਮ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੂਚਕ ਸਾਧ ਭਾਖਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਆਦਿ, ਜੁਗਾਦਿ, ਆਰਜਾ, ਨਿਰਗੁਣ, ਗਤਿ, ਸੁਰਤਿ, ਨਿਰੰਜਨ, ਅਗੰਮ, ਨਾਮ, ਬਾਣੀ, ਦਾਤਾਰ, ਬੈਸੰਤਰ, ਚਿਤ, ਗੁਪਤ, ਜਗਦੀਸ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪੂਰਬ-ਵਰਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮਾਨ-ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਕ, ਜਸ ਕੀਰਤ, ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰ ਨਾਥ, ਦਇਆ ਦਤੁ ਦਾਨੁ।

ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਰਥਗਤ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਅਭਿਧਾ-ਮੂਲਕ ਅਰਥ ਹੀ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਅਭਿਧਾ ਮੂਲਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲਾਖਣਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

“ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ।”

ਇਥੇ ਲਕਸ਼ਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਭਿਧਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਇਹ ਅਰਥ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਂਤਰਿਕ ਉਚਤਾ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਮਾਹਾਤਮ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਚਰਣਹੀਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਪਰਮ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ’ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਰਥਗਤ ਵੈਭਵ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧ ਭਾਖਾਈ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਮਿਸ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਰੰਗਣ ਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਤਕ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਵੀ ਅਪਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਉਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਯਥਾਵਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਜਪ,

ਪਾਤਸਾਹੁ, ਦਰਬਾਰੁ, ਹੁਕਮੁ, ਜੋਰੁ, ਅਭੁਲੁ, ਦੀਵਾਣੁ, ਰਾਹੁ, ਨੀਸਾਣੁ, ਆਦਿ ।

ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਕਰਸੀ, ਜਾਸੀ, ਹੋਸੀ, ਜਾਈ ਆਦਿ ।

ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਧੌਲ-ਧਵਲ, ਆਕਾਸ-ਆਗਾਸ ।

ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਕਿੰਚਿਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਇਕਸੁਰਤਾ ਟੁਟੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਅਰਥ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਧੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੁਕਮ, ਹੁਕਮਿ, ਹੁਕਮੁ, ਹੁਕਮੀ, ਹੁਕਮੈ ਆਦਿ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਰੂਪ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਪੁਨਰਾਵਿੱਤੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਤ, ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ, ਜੁਗਾ ਜੁਗੰਤਰਿ, ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ, ਵਿਗਨੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ, ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ, ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ, ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ, ਦੋਸੀ ਦੋਸ, ਧਰਤਿ ਧਵਲ, ਤਰੈ ਤਾਰੇ, ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ । ਅਜੇਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਕ ਧੁਨੀ ਜੇਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕਈ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਧੁਰੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਹੁਕਮ, ਗਾਵੈ, ਸੁਣਿਆ ਮੰਨੈ, ਅਮੁਲ, ਅਸੰਖ, ਜੋਰ ਆਦਿ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਅਤਥ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਿਪੁਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸਤਿ-ਕਥਨ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾਂ ਕੈ ਸੰਗਿ ।

ਓਹ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੇ ਰੰਗਿ ।

(2) ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ।

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਅਖਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਏ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਾ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ । ਇਹ ਗੁਣ ਰਚਨਹਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਬਦਲੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਤਤ-ਸੰਬੰਧੀ

ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸੁਗਮਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾ ਸਕਣ। ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਸਣ ਸਮੇਂ ਪੰਡਤ-ਪੁਰਾਣ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਵੇਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ-ਕੁਰਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਈ 'ਵਖਤ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸੈਮਟਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾ, ਸੰਤੋਖ, ਸਰਮ, ਪਤ, ਝੋਲੀ, ਬਿਭੂਤਿ ਅਤੇ ਭਠੀ ਦੇ ਰੂਪਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੁਮਾਰਗ-ਗਾਮੀ ਨੂੰ ਤਾੜਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਰੋਹਬ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ ।

ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਨੰਤ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਖਾਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਗੌਰਵ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਰਬਤ੍ਰ ਰੂਪਮਾਨ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਸਭ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਜਮ ਭਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗਾਗਰ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਭਰਨਾ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਸਚਮੁਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਮਰ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਇਕ ‘ਸਿੱਧਾ’ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਗੋਸਟਿ’ । ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸਿੱਧ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪੂਰਣ, ਸੰਪੰਨ, ਨਿਪੁਣ ਆਦਿ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ‘ਗੋਸਟਿ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗੋਸਠ (ਗੋਠ) ਧਾਤੂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ’ ਹੈ, ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਬਹਿਸ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਸਭਾ ਜਾਂ ਮੇਲ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਸ਼ਬਦ-ਯੁਗਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ‘ਸਫਲ ਮੁਲਕਾਤ’ ਜਾਂ ‘ਪੂਰਣ ਮੇਲ’ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—“ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ।” (ਪਉੜੀ 33) । ਅਰਥਾਤ ਨਾਮ ਦੇ ਵਿਚ ਰੰਗੀਣ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਮੁਲਕਾਤ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ । ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਜੋ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਹੀ ਗਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ—

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।

ਅਰਥਾਤ ਭੋਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ, ਸਥਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਸ਼ਾ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਹੈ ।

ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ : ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਜਾਂ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਯੂਨਾਨ

ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਸ਼ਨ-ਵੇਤਾ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਫਲਾਤੂਨ ਦੁਆਰਾ ਇਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਅੰਕਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਚੋਲੇ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿੱਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮਤ ਬਾਰੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਾਵਾਦੀ ਦੀ ਵੀ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਨਵੇਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰਮ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਰੂਪ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਮਤ ਪੁਰਾਣੇ ਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਵਿਵਰਣ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਅਤੇ ਬੌਧੀ ਭਿਖਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਤ-ਗੋਰਖ ਗੋਸ਼ਟਿ, ਮਛੰਦਰ-ਗੋਰਖ ਗੋਸ਼ਟਿ, ਗੋਰਖ-ਕਬੀਰ ਗੋਸ਼ਟਿ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਨ ਵਿਵਹਾਰਕ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਮਤ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂ-ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਆਪ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਲਪਿਤ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਤਾਂ ਲਗਪਗ ਹੈ ਹੀ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸੰਗ੍ਰਹ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਤ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ 73 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹੈ।

ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ : ਇਸ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਕ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਉੱਚਾਰਣ ਕੀਤੀ ਗਈ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਰਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੈ। ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' (ਸਾਖੀ ਪੜ) ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਕ

ਪ੍ਰਸੰਗ ਇੰਜ ਹੈ —

ਉਦਾਸੀ ਪੰਜਵੀਂ । ਬਾਬਾ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਗਇਆ । ਓਥੇ ਸਿਧਾਂ ਡਿਠਾ, ਸਿਧਾਂ ਪੁਛਣਾ ਕੀਤਾ: 'ਜੋ ਤੂੰ ਕਉਣੁ ਖੜੀ ਹੈਂ ?' ਤਬ ਬਾਬੇ ਭੀ ਆਖਿਆ: 'ਨਾਨਕ ਆਖਦੇ ਹੈਨਿ' । ਤਬ ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿਧ ਆਸਣਿ ਕਰਿ ਬੈਠੇ । ਤਦਹੁੰ ਸਿਧਾਂ ਆਖਿਆ: 'ਭਗਤ ਕੁਛ ਜਸੁ ਕਰੁ' । ਤਬ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਗੋਸਟਿ ਮਹਲਾ ੧, ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚਿ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਈ :—

‘ਸਿਧ ਸਭਾ ਕਰਿ ਆਸਣ ਬੈਠੇ.....(ਪੰਨਾ ੧੦੪-੧੦੫)

ਉਕਤ ਟਕ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਗੋਸਟਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਵਿਚ ਹੋਈ । ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਡਿੱਬੀ ਉੱਤੇ ਬਣਿਆ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਇਕ ਬੇਹ ਅਤੇ ਮਦਿਰ ਹੈ । ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੀ ਹੈ । ਮਿਹਰਬਾਨ ਕਿਤ “ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਵ ਜੀ” ਵਿਚ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੪੧੫-੪੧੮) ਪਰ ਉਥੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸਟਿ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਇਕਲੇ ਯੋਗੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸਟਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਪ੍ਰਕਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਕਲ ਜਗ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕੀ ਨਿਮਿਤਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਫੇਰਿ ਇਸ ਜਹਾਨਿ ਮਹਿ ਆਇਆ । ਤਬ ਚਰਪਟ ਵਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਕੇ ਮੇਲੇ ਜੋਗੀਆਂ ਕੇ ਮਹਿ ਜਾਇ ਨਿਕਲਾ । ਆਗੈ ਜਬ ਦੇਖੈ ਓਹ ਜਿ ਜੋਗੀਆਂ ਕਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਸਿ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਉਨਿ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ਹੈ ਜਿ “ਰੇ ਬਾਬਾ ! ਜਿ ਕੋਈ ਜਿਸੁ ਜਿਸੁ ਪੰਥ ਕਾ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕਉਂ ਮਨਹਿ ਨਾਹੀਂ ਕਰਣਾ, ਏਕ ਸੀ ਭੁਗਤਿ ਦੇਣੀ, ਭਾਵੈ ਬਾਬੂ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇ ਜੋਗੀ, ਬੈਰਾਗੀ-ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਹੋਵੇ ਭੁਗਤਿ ਏਕ ਸੀ ਦੇਣੀ, ਭੰਡਾਰਾ ਨਾਥ ਕਾ ਏਕ ਸਾ ਬਾਂਟਣਾ” । ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਭੰਡਾਰੇ ਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਿਆ, ਦੇਖਿ ਕਰਿ ਉਸ ਸਨਮੁਖ ਜੋਗੀ ਕਉ ਜਾਇ ਮਿਲੇ, ਲਾਗੇ ਗਿਆਨਿ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੇ । ਤਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਉਨ ਕਉ ਅਧਿਕ ਬਾਤ ਲਾਗਾ ਸੁਨਾਵਨੈ । ਉਨਹੁ ਨ ਜਾਨਾ ਕਿ ਏਹੁ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੈ । ਤਬ ਉਨਿ ਜੋਗੀ ਬੋਲਾ ਜਿ, “ਬਾਬੂ ! ਤੂੰ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਹੈਂ ਕਿ ਉਦਾਸੀ ਹੈਂ ?” ਕਹੈ “ਜੀ, ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਹਉਂ” ਤਬ ਉਨਿ ਜੋਗੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਜਿ, “ਸੁਨਿਹ ਬਾਬੂ !

ਸਲੋਕ : ਅਮਲੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਕਰੈ ਧਿਆਨੁ... ..

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਸ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਉਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ । ਇਥੇ ਹੋਰ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਅਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਯਥਾਰਥ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਾਖੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਫਲਸਰੂਪ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਾਖੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ

ਤਾਲਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । 'ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਵੀ ਉਪਰਲਿਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਵੱਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰਿ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ ।

ਪਹਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ ।

ਉਲਟੀ ਗੰਗ ਵਹਾਂਈਓਨ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਸਿਰ ਉਪਰ ਧਾਰਾ ।

ਮੇਲਾ ਸੁਣ ਸਿਵਰਾਤ ਦਾ ਬਾਬਾ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਆਈ ।

ਦਰਸਨ ਵੇਖਣ ਕਾਰਨੇ ਸਗਲੀ ਉਲਟ ਪਈ ਲੋਕਾਈ ।

ਲਗੀ ਬਰਸਨ ਲਛਮੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਨਉ ਨਿਧਿ ਸਵਾਈ ।

ਜੋਗੀ ਵੇਖ ਚਲਿਤ੍ਰ ਨੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਰਿਸਕ ਘਨੇਰੀ ਖਾਈ ।

ਭਗਤੀਆਂ ਪਾਈ ਭਗਤ ਆਨ ਲੋਟਾ ਜੋਗੀ ਲਿਆ ਛੁਪਾਈ ।

ਭਗਤੀਆਂ ਗਈ ਭਗਤ ਭੁਲ ਲੋਟੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰਤਿ ਭੁਲਾਈ ।

ਬਾਬਾ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਪੁਰਖ ਕਢਿਆ ਲੋਟਾ ਜਹਾ ਲੁਕਾਈ ।

ਵੇਖ ਚਲਤਿ ਜੋਗੀ ਖੁਣਸਾਈ । ੩੫ ।

ਖਾਧੀ ਖੁਣਸ ਜੁਗੀਸਰਾਂ ਗੋਸਟ ਕਰਨ ਸਭੇ ਉਠਿ ਆਈ ।

ਪੁਛੇ ਜੋਗੀ ਭੰਗੂਨਾਥ ਤੁਹਿ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕਾਂਜੀ ਪਾਈ ।

ਫਿਟਿਆ ਚਾਟਾ ਦੁਧ ਦਾ ਰਿੜਕਿਆਂ ਮਖਣ ਹਥ ਨ ਆਈ ।

ਭੇਖ ਉਤਾਰ ਉਦਾਸ ਦਾ ਵਤ ਕਿਉਂ ਸੰਸਾਰੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ ।

ਨਾਨਕ ਆਖੇ ਭੰਗੂਨਾਥ ਤੇਰੀ ਮਾਉਂ ਕੁਚਜੀ ਆਈ ।

ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਨ ਜਾਤਿਓਨ ਭਾਇ ਕੁਚਜੇ ਫੁਲ ਸੜਾਈ ।

ਹੋਇ ਅਤੀਤ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤਜ ਫਿਰ ਉਨਹੂੰ ਕੇ ਘਰ ਮੰਗਨ ਜਾਈ ।

ਬਿਨ ਦਿਤੇ ਕਛੁ ਹਥ ਨ ਆਈ ॥ ੪੦ ॥

ਇਹ ਸੁਣ ਬਚਨ ਜੁਗੀਸਰਾਂ ਮਾਰ ਕਿਲਕ ਬਹੁ ਰੂਅ ਉਠਾਈ ।

ਖਟ ਦਰਸਨ ਕਉ ਖੇਦਿਆ ਕਲਿਜੁਗ ਬੇਦੀ ਨਾਨਕ ਆਈ ।

ਸਿਧ ਬੋਲਨ ਸਭ ਔਖਧੀਆਂ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਕੀ ਸੁਨੋ ਚੜ੍ਹਾਈ ।

ਰੂਪ ਵਟਾਇਆ ਜੋਗੀਆਂ ਸਿੰਘ ਬਾਘ ਬਹੁ ਚਲਿਤ ਦਿਖਾਈ ।

ਇਕ ਪਰ ਕਰਕੇ ਉਡਰਨ ਪੰਖੀ ਜਿਵੇਂ ਰਹੇ ਲੀਲਾਈ ।

ਇਕ ਨਾਗ ਹੁਇ ਪਵਨ ਛੋਡ ਇਕਨਾ ਵਰਖਾ ਅਗਨਿ ਵਸਾਈ ।

ਤਾਰੇ ਤੋੜੇ ਭੰਗੂਨਾਥ ਇਕ ਉਡ ਮਿਰਗਾਨੀ ਜਲ ਤਰ ਜਾਈ ।

ਸਿਧਾਂ ਅਗਨਿ ਨ ਬੁਝੇ ਬੁਝਾਈ ॥ ੪੧ ॥

ਸਿਧ ਬੋਲੇ ਸੁਣ ਨਾਨਕਾ ਤੁਹਿ ਜਗ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਲਾਈ ।

ਕੁਝ ਦਿਖਾਇ ਅਸਾਨੂੰ ਭੀ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਢਿਲ ਅਜੇਹੀ ਲਾਈ ।
 ਬਾਬਾ ਬੋਲੇ ਨਾਥ ਜੀ ਅਸਾਂ ਵੇਖੇ ਜੋਗੀ ਵਸਤੁ ਨ ਕਾਈ ।
 ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਬਾਣੀ ਬਿਨਾ ਦੂਜੀ ਓਟ ਨਾਂਹੀ ਹੈ ਰਾਈ ।
 ਸਿਵ ਰੂਪੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਚਲੇ ਨਾਂਹੀ ਧਰਤ ਚਲਾਈ ।
 ਸਿਧ ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰ ਝੜ ਪਏ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕਲਾ ਛਪਾਈ ।
 ਦਦੇ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਕਕੇ ਕੀਮਤ ਕਿਨੇ ਨ ਪਾਈ ।
 ਸੋ ਦੀਨ ਨਾਨਕ ਸਤਿ ਗੁਰ ਸਰਨਾਈ ॥ ੪੨ ॥

ਬਾਬਾ ਬੋਲੇ ਨਾਥ ਜੀ ਸਬਦ ਸੁਨਹੁ ਸਜ ਮੁਖਹੁ ਅਲਾਈ ।
 ਬਾਝਹੁ ਸਚੇ ਨਾਮ ਦੇ ਹੋਰ ਕਰਾਮਾਤ ਅਸਾਥੇ ਨਾਹੀ ।
 ਕਰੋ ਰਸੋਈ ਸਾਰ ਦੀ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਨਥ ਚਲਾਈ ।
 ਬਸਤਰ ਪਹਿਰੋ ਅਗਨ ਕੇ ਬਰਫ ਹਮਾਲੇ ਮੰਦਰ ਛਾਈ ।
 ਏ ਵਡ ਕਰੀ ਵਿਥਾਰ ਕਉ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਹਕੀ ਜਾਈ ।
 ਤੋਲੀ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ ਦੁਇ ਪਿਛੇ ਛਾਬੇ ਟੰਕ ਚੜ੍ਹਾਈ ।
 ਇਹ ਬਲ ਰਖਾਂ ਆਪ ਵਿਚ ਜਿਸ ਆਖਾਂ ਤਿਸ ਪਾਰ ਕਰਾਈ ।
 ਸਤਿਨਾਮ ਬਿਨ ਬਾਦਰ ਛਾਈ ॥ ੪੩ ॥

ਬਾਬੇ ਕੀਤੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਸਬਦ ਸਾਂਤਿ ਸਿਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ।
 ਜਿਣ ਮੇਲਾ ਸਿਵਰਾਤ ਦਾ ਖਟ ਦਰਸਨ ਆਦੇਸ ਕਰਾਈ ।
 ਸਿਧ ਬੋਲਨ ਸੁਭ ਬਚਨ ਧੰਨ ਨਾਨਕ ਤੇਰੀ ਵਡੀ ਕਮਾਈ ।
 ਵਡਾ ਪੁਰਖ ਪਰਗਟਿਆ ਕਲਜੁਗ ਅੰਤਰ ਜੋਤ ਜਗਾਈ ।
 ਮੇਲਿਓਂ ਬਾਬਾ ਉਠਿਆ ਮੁਲਤਾਨੇ ਦੀ ਜਯਾਰਤ ਜਾਈ ।
 ਅਗੋਂ ਪੀਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦੁਧ ਕਟੋਰਾ ਭਰਿ ਲੈ ਆਈ ।
 ਬਾਬੇ ਕਢ ਕਰਿ ਬਗਲ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦੁਧ ਵਿਚ ਮਿਲਾਈ ।
 ਜਿਉਂ ਸਾਗਰੁ ਵਿਚ ਰੰਗ ਸਮਾਈ ॥ ੪੪ ॥

ਜਯਾਰਤ ਕਰਿ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੇ ਨੂੰ ਆਇਆ ।
 ਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਈ ਦਹਿ ਦਹੀ ਕਲਿਜੁਗ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ।
 ਵਿਣ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਮੰਗਣਾ ਸਿਰ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸਬਾਇਆ ।
 ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ।

ਬਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰ ਛਤ੍ਰ ਫਿਰਾਇਆ ॥ ੪੫ ॥

ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ—

- (1) ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ।
- (2) ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ

ਸਿਵਰਾਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ।

(3) ਉਸ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ।

(4) ਗੋਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ-ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਤੇ ਗਏ ।

(5) ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਏ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਪਿਆ ।

‘ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ’ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਕਥਨ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਚਲ ਵਟਾਲਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ’ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ (ਚਰਪਟ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ) ਆਏ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦਸਵੀਂ ਜਾਂ ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਿਸੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਘਟਨਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਵਿਚ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੋਣ ਦੀ ਗਲ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਕਥਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਨਿਵੇਦਨ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜ ਸਿੱਧਾਂ-ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਾਂ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਨਾਥ ਯੋਗੀ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ । ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦਾ ਆਰੰਭ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਵਰਤਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਭਵ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਕਰਤਾ-ਯੋਗੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਭੰਗਰਨਾਥ ਯੋਗੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਯੋਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਉਹ ਨਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਭਾਈ ਬੁਢੇ ਵਰਗੇ ਕਈ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਰਹੀ ਗਲ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ । ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਲਤਾਨ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੂੰ ਪਰਤੇ । ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਣ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਣ ਤੇ । ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਇਸ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਅਧਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗਦੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨ ੧੫੩੬ (ਸਤੰਬਰ) ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ।

ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਫਰਵਰੀ/ਮਾਰਚ (ਸ਼ਿਵਰਾਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਦਿਨ) ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ, ਇਹ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿੱਧਾਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਸਿੱਧ ਆਪ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੋਸ਼ਟ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਕਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਬਾਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਸਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਧ ਨਾਥ ਪਰੰਪਰਾ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੋਈ, ਇਹ ਕੌਣ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪੜ-ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਘੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਮਤ-ਭੇਦ ਵਧਣ ਲਗਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ, ਬੌਧ ਧਰਮ ੧੮ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੀਨਯਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਯਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਯਾਨ ਅਧਿਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਤੰਤ੍ਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਮਹਾਯਾਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਬੌਧੀ ਵਿਭਿੰਨ ਗੂੜ੍ਹ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਵਲ ਝੁਕੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਵਕਤ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਖ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਧ ਪਿਆ। ਮਹਾਯਾਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਤ੍ਰਯਾਨ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਵਜ੍ਯਾਨ ਅਖਵਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਮੈਥੁਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭੁਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਝੁਕਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਵਜ੍ਯਾਨ ਸ਼ਾਖਾ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਸਹਿਜਯਾਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ੮੪ ਸਿੱਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸਹਿਜ ਭਾਵ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਿਜਯਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਜੈਵ ਮਤ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਵਾਮ ਮਾਰਗੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਰਮ ਸਰੂਪ ਇਕ ਹੋਰ ਮਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜੋ ਨਾਥ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਦਿਬ ਉਤਪੱਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਹਨ। ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਠ-ਯੋਗ ਸੀ। ਚੰਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਮਤ ਦੇ

ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਕਠੋਰ ਅੰਕੁਸ ਰਖਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਲਾਸ ਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਖਤ ਨਫਰਤ ਸੀ। ਬੀਰਜ ਦੀ ਸੁਰਖਿਆ ਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

‘ਯੋਗ’ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧ ਜਾਂ ਮੇਲ ਹੈ। ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਯੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਮੇਲ ਦੇ ਉਪਾ ਨੂੰ ਵੀ ਯੋਗ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਚਿੱਤ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਦੇ ਨਿਰੋਧ ਜਾਂ ਰੋਕ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤੰਜਲੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਯੋਗ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਾਜ ਯੋਗ ਅਤੇ ਹਠ ਯੋਗ ਦੀ ਹੈ।

ਹਠ ਯੋਗ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਕਾਇਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਯੋਗ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਮੋਕਸ਼ ਨਾਲ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਨੂੰ ਹਠ ਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗ ਦੇ ਅੱਠ ਅੰਗ ਹਨ—

(੧) **ਯਮ** : ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬੰਦਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਲਗਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਮ ਪੰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ—ਅਹਿੰਸਾ, ਸਤਿ, ਅਸਤੇਯ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਤੇ ਅਪਰਿਗ੍ਰਹ।

(੨) **ਨਿਯਮ** : ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬੰਦਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ—ਸ਼ੌਚ, ਤਪ, ਸੰਤੋਖ, ਸ੍ਵਾਧਯਾ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਣਿਧਾਨ। ਉਂਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੰਥਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ।

(੩) **ਆਸਨ** : ਇਹ ਸ਼ਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਲਹੂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਪੱਠੇ ਸੁਆਸਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾੜੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਠੀਕ ਚਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੮੪ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ੧੦ ਹਨ।

(੪) **ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ** : ਕੁੰਡਲਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸੁਆਸਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—ਰੇਚਕ (ਸੁਆਸ ਦਾ ਛਡਣਾ), ਪੂਰਕ (ਸੁਆਸ ਲੈਣਾ), ਅਤੇ ਕੁੰਭਕ (ਸੁਆਸ ਦਾ ਰੋਕਣਾ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ ਕੁੰਭਕ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਹਾਇਤਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਯੋਗੀ ‘ਕੇਵਲ ਕੁੰਭਕ’ ਨੂੰ ਚੌਥਾ ਪ੍ਰਣਾਯਾਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

(੫) ਪ੍ਰਤਿਯੋਗ : ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੬) ਧਾਰਣਾ : ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਤੇ ਟਿਕਾਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਧਾਰਣਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

(੭) ਧਿਆਨ : ਮਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਇਕ-ਰੂਪਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਧਿਆਨ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

(੮) ਸਮਾਧੀ : ਜਦੋਂ ਮਨ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿਤਵ ਭੁਲ ਕੇ ਉਸ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਸਮਾਧੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਾਨਸਿਕ। ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਅੰਗ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁਦ੍ਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਯੋਗ ਮਤ ਵਿਚ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦ ਹੈ—

ਮਹਾਮੁਦ੍ਰਾ, ਮਹਾਵੇਧ, ਖੇਚਰੀ, ਭੂਦਰੀ ਚਾਚਰੀ, ਵਿਪਰੀਤ-ਕਰਣੀ, ਵਜਰੋਲੀ, ਸ਼ਕਤੀ-ਚਾਲਨ, ਅਗੋਚਰੀ ਅਤੇ ਉਨਮਨੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅੱਠ ਅੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਯੋਗੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੁੱਧ ਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਛੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ—

ਨੇਤੀ, ਧੋਤੀ, ਬਸਤੀ, ਨਿਉਲੀ, ਤ੍ਰਾਟਕ ਅਤੇ ਗਜ-ਕਰਮ। ਯੋਗ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਣ ਸਿੱਧ ਜਾਂ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀਆਂ (ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅੱਠ ਹਨ—

ਅਣਿਮਾ, ਗਰਿਮਾ, ਲਘਿਮਾ, ਮਹਿਮਾ, ਪ੍ਰਾਕਾਸ਼, ਈਸ਼ਤ੍ਵ, ਵਸ਼ਿਤ੍ਵ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਵਸ਼ਾਤ੍ਵ।

ਯੋਗੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਮਹਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੰਡਲਨੀ ਅਖਵਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ, ਸੁਪਤ ਅਤੇ ਸੁਪਨ ਤਿੰਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਚੇਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੇਡੂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਅਗਨੀ ਚਕਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕੁੰਡਲਨੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਕੁੰਡਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਛੇ ਚੱਕਰਾਂ (ਖਟ ਚੱਕਰਾਂ) ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਕ੍ਰਮਾਂਕ	ਕਮਲ ਦਲ	ਨਾਂ	ਸਥਾਨ
੧	੪	ਮੂਲਾਧਾਰ ਚੱਕਰ	ਕੁੰਡਲਨੀ ਦੇ ਉਪਰ ਪੇਡੂ ਵਿਚ
੨	੬	ਸ੍ਵਾਧੀਸ਼ਠਾਨ ਚੱਕਰ	ਲਿੰਗ ਮੂਲ

੩	੧੦	ਮਣੀਪੂਰਕ ਚਕਰ	ਨਾਭੀ ਲਾਗੇ
੪	੧੨	ਅਨਾਹਤ ਚਕਰ	ਹਿਰਦੇ ਕੋਲ
੫	੧੬	ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਚੱਕਰ	ਕੰਠ ਕੋਲ
੬	੨	ਆਗਿਆ ਚਕਰ	ਭੋਆਂ ਵਿਚਾਲੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਆਂ ਚੱਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਸਤਕ ਸਥਿਤ 'ਸੂਨਾ' ਚੱਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਯੋਗੀ ਦਾ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਮਲ ਦੇ ਸਹਸ੍ਰ (ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ) ਦਲ ਕਲਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਹਸ੍ਰ ਚਕਰ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਯੋਗੀ ਦਾ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਕੈਲਾਸ਼ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਝਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਸੇ ਚੱਕਰ ਤਕ ਲੈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਵੇ।

ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣ-ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇੜਾ ਅਤੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾੜੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਅਗੋਂ ਕਈ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੰਡਲਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜੋ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਾਰਗ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾੜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇੜਾ, ਪਿੰਗਲਾ ਅਤੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਵਣੀ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੁੰਡਲਨੀ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਕਰਕੇ ਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਮਨੁੱਖ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵਲ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। “ਕੁੰਡਲਨੀ ਜਦੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰ ਵਲ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਸਫੋਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਨਾਦ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਨਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤ ਰੂਪ ਮਹਾਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਬਿੰਦੂ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਇੱਛਾ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ। ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਗੀ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਤੇ ਅਗਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਜੋ ਨਾਦ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਉਹ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਸੰਪੂਰਣ ਬ੍ਰਾਹਮੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਅਨਾਹਤ ਨਾਦ ਜਾਂ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਦਾ ਵਿਅਸ਼ਟੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਨਾਦ ਅਨਾਹਤ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਦ ਜਾਂ ਬਿੰਦੂ ਆਖਦੇ ਹਨ।”¹ ਸਾਧਕ ਮਨੁੱਖ ਕੁੰਡਲਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਨਾਦ ਸੁਣਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ

ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ।

ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਨਾਥ-ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਮਠ ਵੀ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੇਲੇ ਕਈ ਨਾਥ-ਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਭੇਟ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਅੰਦਰ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਚਰਪਟ ਨਾਂ ਵਾਲਾ ਜੋਗੀ ਕੁਝ ਪਰਿਚਯਾਤਮਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ) ਕੀ ਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਪਾਰ ਹੋਈਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲ ਪੈਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨਾਂ ਦੇ ਜੋਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਣਛੋਹ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਗੋਸਟਿ ਨੂੰ ਅਗੇ ਤੋਰਿਆ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋਗੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਾ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਲੀਨ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ? ਜੀਵ ਮਾਇਆ ਅਧੀਨ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ ? ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੇਲੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਘਰ ਬਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ? ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਲਈ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਮੁਕਾ ਕੇ ਰਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਮ੍ਰਿਤੁ ਤੋਂ ਭੈ-ਮੁਕਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਿਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ? ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਆਧਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਮੌਮ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਚਬਣਾ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਬਰਫ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ? ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਪੂਰਣ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤੁ ਦਾ ਡਰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ? ਦੁਰਮਤ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇ ? ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਿਥੇ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੋਹੜਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ? ਅਤੇ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਸਥਿਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿਥੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਭੀ ਦੇ ਚਕਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਆਸ ਕਿਥੇ ਟਿਕਦੇ ਸਨ ? ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਟਿਕਦਾ ਸੀ ? ਜਗਤ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ?

ਕਾਵਿ ਕਲਾ : ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ—

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।

ਕਿਉਂਕਿ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਇਹੀ ਤੱਤ-ਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਹਠ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੰਗਲਚਰਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸਭਾ ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਸੰਗਤ ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਨ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਪੂਰਣ ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਅਛੋਹਿਆ ਹੈ । ਚਰਪਟ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਚਲਤਾ ਛੱਡ ਦੇਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਰਪਟ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਅਛੋਹ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧੰਧਿਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੰਦ ਮੂਲ ਖਾ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੀ ਧੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਦੇ ਮਹੱਤ੍ਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਂਦ ਨ ਆਵੈ,

ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੋਲਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਾਈ,

ਨਾਨਕ ਭੂਖ ਨ ਜਾਈ । (ਪਉੜੀ ੮)

ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗ ਮਤ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ—

ਅੰਤਰਿ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਮੁਦਾ

ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਦੂਰ ਕਰੀ ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੈ,

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁ ਸਮਝ ਪਰੀ ।

(ਪਉੜੀ ੧੦)

ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਥਨਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਦਸੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ—ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਨਾਮ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਗਲਤ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦੇ ਕਠੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਨਵ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਨਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਾਲਾ ਸਹਿਜ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਮ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਚੂੰਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਲਵਲੇ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬੌਧਿਕਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਹਿਸ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣ ਕਈ ਵਾਰ ਉਤਨੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦੇ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਵਲਵਲੇ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਛੰਦ-ਬੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਵਲਵਲੇ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕਥਨ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸਗੋਂ ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਜਿਤਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾ ਇਸੇ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਰਸੀ ਹੋਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ, ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਅਤੇ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸੁਝਾਵੇ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਚਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਰਚਨਾ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ। ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਇਕ ਦਮ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਪੈਦਾ ਹੋ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—

ਇਕ ਪਾਸੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਰਕੇ ਯੋਗ ਮਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਅਨਹਦ, ਪ੍ਰਭੂ, ਨਿਰੰਜਨ, ਇੜਾ, ਪਿੰਗਲਾ, ਮੁਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ, ਅਵਧੂ ਆਦਿ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਹੁਕਮ, ਹਉਮੈ, ਗੁਰਮੁਖ, ਨਾਮ ਆਦਿ।

ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਹੈ। ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—ਦੁਨੀਆ, ਤਮਾਈ, ਹੁਕਮ, ਸਿਫਤ, ਰਜਾਏ, ਹਜ਼ੂਰੇ, ਕੀਮਤਿ, ਨਦਰਿ, ਫੁਰਮਾਣੇ, ਬਖਸਿਸ, ਦਾਨਾ, ਬੀਨਾ, ਗੁਬਾਰਿ, ਦਰਗਹ, ਪਿਰਾਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਲਗਪਗ ਤਦਭਵ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਬ-ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਬੜੇ ਨਾਪੇ ਤੋਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜੇ ਕਿਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਅਲੰਕਾਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਜੈਸੇ ਜਲਿ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਮਲੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੈ ।

ਇਸ ਵਿਚ ਛੰਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਵਾਂਗ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਵਿਚ ਦਵੈਈਏ ਅਤੇ ਚੌਪਈ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਛੰਦ-ਚਰਣ ਵੀ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਤੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ। ਇਸ ਦਾ ਤੋਲ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ੧੬ : ੧੨ ਅਤੇ ੮ : ੮। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਵੀ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵੇਸ਼ਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲ ੭੩ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ। ਕਈਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਦੋਵੇਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫੀ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕਾਗਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਚ ਦੀ ਖੋਜ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਣਾ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁਖ ਆਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਚਮੁੱਚ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਤੇ ਸਫਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਮਤ ੧੫੬੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਨਿਮਿਤ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਹੋਈ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਆਵੱਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਹੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਆਰਤੀ ਭੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਖਾ ਮੇਰੀ ਆਰਤੀ ਤੂੰ ਕੈਸੀ ਹਿਕ ਕਰੀ ਹੈ ਸੋ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕਰਿ ਸੁਣਾਉ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਆ—ਹੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਜੇਹੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇਹੀ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਅਰ ਖੜੇ ਹੋਇ ਕਰ ਆਰਤੀ ਲਗਾ ਗਾਵਣ। ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧” (ਪੰਨਾ ੧੭੫)।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਸ ਦਾ ਪਰਮਾਰਥ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾੰਸ਼ ਸਾਖੀਆਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਉਥਾਨਕਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘਟਣ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਆਰਤੀ ਦੇ ਥਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਰਤੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮੇਂਡ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਰਾਟ ਆਰਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂੜੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

‘ਅਨੰਦ’ ਸਾਹਿਬ

ਉਥਾਨਕਾ : ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪੁੱਤਰ ਸੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਸਨ ੧੫੫੪ ਈ: (ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੧੧ ਬਿ.)¹ ਵਿਚ ਇਸ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪਾ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਆਨੰਦ’ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ) ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਪਾਰ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਕੇ ‘ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ’ ਨੂੰ ਠਾਰਨ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ੪੦ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ੩੯ਵਾਂ ਪਉੜੀ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ੪੦ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਜੋ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਾਹਾਤਮ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ²। ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਮਾਹਾਤਮ ਸੂਚਕ ਪਉੜੀ ਸਹਿਤ, ਨਿਤ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਉਪਰੰਤ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਰਸਮੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਜਾਂ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ (ਉਕਤ ੬ ਪਉੜੀਆਂ) ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਰਹਿਰਾਸ’ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਗਲ ਕੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਪਰਿਚਯ : ‘ਅਨੰਦ’ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਮਰਥ ਹਰੀ ਦੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਅਰਜ਼ੋਈ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਵਿਚ ਸੰਤ-ਜਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਦਾਤ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਮਿਲਦੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਗਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਕਿਵੇਂ

1. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੮

2. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਟਿਪਣੀ ਪੰਨਾ ੬੨੨

ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਦਰ ਉੱਚੀ ਲਗਨ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਕਟ ਕੇ ਉਸਦਾ ਆਚਰਣ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਨ ਮਨ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਸੌਂਪਣ ਤੇ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਤਿ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ-ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ, ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਚਾਲਾਕੀਆਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕੇਵਲ ਭੁਲੇਖਾ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੈ।

ਹਰੀ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਅਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਆਮ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਚਾਲੇ ਚਲਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ-ਨਾਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਚ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੂੜ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਨਮੁਖ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਬੋਤਮ ਕਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਬਾਣੀ ਕੱਚੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀਰੇ ਜੜ੍ਹੇ ਰਤਨ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਚੇ ਹਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਰਬਤ੍ਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਤੱਤ੍ਵ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹਰੀ ਨਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲਿਵ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਗਰਭ-ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਆਹਾਰ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਰਭ-ਅਗਨੀ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਮਾਇਆਮਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਵਲੀਨ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ ਨਾਮ ਅਮੋਲਕ ਹੈ ਸੁਭਾਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜੀਵ ਦੀ ਰਾਸ ਮੂੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਇਸ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਭ ਰਸ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜੋਤ ਰਖਣ ਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੋਤ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ

ਸ਼ਰੀਰ ਹੀ ਹਰੀ ਮਦਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਮਗਲ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੋਗ ਤੇ ਦੁਖ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਓਹੀ ਸ਼ਰੀਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਚਿੱਤ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਰੀ ਨੇ ਜੋਤ ਰਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਹਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਣ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਵੇਖਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਕੰਨ ਸਦਾ ਹਰੀ ਰਸ ਸੁਣਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸ਼ਰੀਰ ਰੂਪੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰਖ ਕੇ ਪਵਣ ਦਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਾ ਜਸ ਸਚੇ ਦੇ ਹੀ ਘਰ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਅਨੰਦ' ਸਰੂਪਾ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਦੁਖ ਪਾਪ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਅਤੇ ਸੁਖ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਨੰਦਵਾਦ : ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ 'ਅਨੰਦ' ਭਾਵੇਂ ਭਗਤੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਆਨੰਦਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਧਰਮ ਅਨੁਪ੍ਰਾਣਿਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਵੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਚਾਰਯ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਥ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦਰਪਣ ਵਿਚ 'ਰਸਾਤਮਕ ਵਾਕ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਵਿ' (ਕਾਕਯੰ ਰਸਾਤਮਕੰ ਕਾਵਯੰ) ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਹੇ 'ਰਸ' ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਇਕਾ ਜਾਂ ਸੁਆਦ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ, ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ, ਪਰਮ ਚੇਤਨਾ, ਪਰਮ ਸਤਿ ਜਾਂ ਸਮਾਧੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਰਸ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਣੇਤਾ ਆਚਾਰਯਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਕਤ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹਰ ਅੰਗ ਇਸ ਆਨੰਦ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਨਾਟਕਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿਆਂ ਲਈ 'ਸੁਖਾਂਤ' ਰਚਨਾ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣੀ-ਕਰਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵੀ ਕਾਵਿ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਹੋਦਰ (ਸਕਾ ਭਰਾ) ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, 'ਆਨੰਦ' ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਦਿ ਅਨੁਭੂਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਸੁਖਵਾਦੀ ਹੈ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਖ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਗਿਆਨ, ਅਨੁਭਵ ਅਥਵਾ ਰਸਾਸੁਆਦਨ ਬਿਨਾ ਦੁਖ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਪੂਰਣ ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। 'ਪੂਰਣ ਸੁਖ' ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਆਨੰਦ ਹੈ। 'ਸੁਖ' ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਆਨੰਦ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ : ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਸ਼ੈਵਾਗਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪਭਿਗਿਆ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਥੇ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਮਰਸਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਉਲਾਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਸ਼ਿਵ ਸੂਤ੍ਰ ਵਿਮਰਸ਼ਨੀ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਮਿਲਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਇੱਛਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਸਮਰਸਤਾ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੰਵਲ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ (ਯੰ ਪ੍ਰਾਪ੍ਯ ਨੇਤਰਸ੍ ਕਾਂਖਤਿ)। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ

ਯਥਾਰਥ ਵਸਤੂ ਆਨੰਦ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਅਗਿਆਨ ਵਸ ਉਸੇ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਆਨੰਦਵਾਦ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉਤਪੱਤੀ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਰਯਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇੰਦਰ ਦੇ ਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਆਰੰਭਿਕ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਬਹੁਦੇਵ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਚ ਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਹੁਦੇਵ-ਵਾਦ ਤੋਂ ਇਕੇਸ਼ਵਰਵਾਦ ਫੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਤਮਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇੰਦਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕੇਸ਼ਵਰਵਾਦ ਦੇ ਵਰੁਣ। ਆਨੰਦਵਾਦੀ ਆਤਮਵਾਦ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਆਰਯਾਂ ਨੇ ਇਕੇਸ਼ਵਰਵਾਦ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕੇਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਗੌਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਵੇਕ ਪੱਖ (ਗਿਆਨ) ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਜੋਂ ਅਨੇਕ ਵਿਵੇਕ-ਵਾਦੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੁਖ-ਮਈ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਦਸਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਨ, ਬੌਧ, ਸਾਖਯ, ਕਪਿਲ ਆਦਿ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਭਾਵਵਿਭੂਤੀ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੂਰਵਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਨੰਦਮਈ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਲਪਨਾਤਮਕ (ਭੇਦ ਯੁਕਤ) ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਆਗਮਾਂ ਵਿਚ ਨਿਗਮ ਦ ਆਨੰਦਵਾਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਰਸਤਾ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਅਦ੍ਵੈਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਮਧੁਰ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਨਵੀਨ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤੈਤਿਰੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਸੌਂਦਰਯ ਅਤੇ ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਸਹਿਜ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਆਗਮ ਅਨੁਯਾਈ ਸਪੰਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਦੋਂ ਹਰ ਇਕ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ, ਹਰ ਇਕ ਸਥਿਤੀ ਅੰਦਰ ਆਤਮ ਆਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਪਨ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀਵਾਦ ਅਤੇ ਆਨੰਦਵਾਦ ਦਾ ਸਮਨਵੈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਤੁਕਨ ਗਿਰੀ, ਰਜਾਲ ਗਿਰੀ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਮੁਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ-ਮਾਨ ਰਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਆਨੰਦਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਛਾਇਆ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਪੱਖ : ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਦਕ ਹੈ। ਤੈਤਿਰੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ (ਬ੍ਰਹਮ) ਰਸ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਪੁਰਸ਼ ਆਨੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਸ ਸਭ ਨੂੰ ਆਨੰਦਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਰਸੈ ਕੈ ਸਃ। ਰਸ ਹ੍ਵੇਕਾਧੰ ਲਭ੍ਵਾਨੰਦੀ ਭਵਤਿ। ਏਥ ਹ੍ਵੇਕਾਨੰਦਯਤਿ)। ਇਸੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ, ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਲਯ ਆਨੰਦ ਹੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਹਦਾਰਣਯਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਇਸ ਆਨੰਦ

ਦਾ ਕੇਵਲ ਅੰਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜੀਵਿਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦਾ ਮੂਲ-ਆਧਾਰ ਅਭਯਤਾ (ਭੈ-ਹੀਨਤਾ) ਹੈ। ਇਸ ਅਭਯ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਦ੍ਵੈਤ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਆਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਛਣ ਜਾਂ ਗੁਣ ਹੈ। ਦਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਤਮਾ ਦਾ ਉਪ ਜਾਂ ਗੋਣ ਲੱਛਣ ਹੈ।

ਆਨੰਦ ਨਿੱਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਹ ਸਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅਪਰੋਖ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖ ਪਰਿਵਰਤਨ-ਸ਼ੀਲ, ਅਸਥਿਰ ਅਤੇ ਖਿਣ ਭਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਆਨੰਦ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੇ ਪੂਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸੁਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਦੁਖ ਦਾ ਯੋਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਦੁਅੰਦ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦੁਅੰਦ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਅਦ੍ਵੈਤ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਖ ਹੈ ਆਨੰਦ ਦਾ ਹੀ ਅਲਪ ਰੂਪ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਲਪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹੋ ਕਿ 'ਆਨੰਦ' ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਰੂਪ ਘਨੇਰਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੁਖ' ਵਿਚ ਘਟ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲਾ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਗਮ ਲਾਲ ਪਾਂਡੇ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ। ਸੁਖ ਲੌਕਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਅਲੌਕਿਕ।.....ਸੁਖ objective ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ Subjective। ਸੁਖ ਆਨੰਦ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਆਨੰਦ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸੁਖ ਭੌਤਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਆਧਿਆਤਮਿਕ। ਸੁਖ ਦਾ ਸਤਿ ਗੁਣ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਨੰਦ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੁਆਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਫਿਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਗੁੰਗੇ ਦੇ ਗੁੜ ਚਖਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਨ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਨੰਦ-ਲਾਭ ਦਾ ਓਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ-ਲਾਭ ਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ, ਕਰਮ ਮਾਰਗ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ, ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮਾਰਗ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਇਸੇ (ਆਨੰਦ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਮੋਕਸ਼ ਹੈ¹।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ 'ਅਨੰਦ' : ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਹੈ ਹੀ ਆਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਚਾਹੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਨੰਦਵਾਦ ਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੁਖਵਾਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਭੋਗ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਆਨੰਦਵਾਦ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਆਧਾਰ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ 'ਅਨੰਦ' ਦਾ ਭਵਨ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਮੌਲਿਕ

1. ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੦੦

ਵਿਚਾਰ-ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਥਤਾ ਦਾ ਸੂ-ਸਿੱਧ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ¹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਆਨੰਦ-ਅਵਸਥਾ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਆਨੰਦ ਹੋਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੈਂ ਪਾਇਆ। (ਪਉੜੀ ੧)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯਾਯ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬਕਲਾ ਸੰਪੰਨ, ਦੁਖ-ਪਾਪ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਚਤੁਰਾਈ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਗਮ, ਅਗੋਚਰ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੈ। ਜੀਅ-ਜੰਤ ਉਸੇ ਦਾ ਕੇਵਲ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹਨ—

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲੁ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣਏ।...

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਤੂ ਸਦਾ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ। (ਪਉੜੀ ੧੨)

ਉਹ ਸਿਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਹੁਕਮ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ—

ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਉਪਾਇਕੈ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ।...

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝਾਇ। (ਪਉੜੀ ੨੬)

ਉਹ 'ਅਮੁਲਕ' ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੂਲਾਂਕਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਥੀ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ—

ਜਾ ਵੇਖਾ ਹਰਿ ਇਕੁ ਹੈ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ। (ਪਉੜੀ ੩੬)

ਉਹ ਸਭਨਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਯਾਯ 'ਸਚ' ਹੈ। ਉਸ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਚ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਇਹੁ ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਕਾ ਖਸਮੁ ਹੈ ਜਿਸ ਬਖਸੇ ਸੋ ਜਨੁ ਪਾਵਹੇ। (ਪਉੜੀ ੩੯)

ਉਸ ਪਰਮ ਤੱਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਪਕਰਣ ਜਾਂ ਅਧੀਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਹੈ ਮਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਅਗਨੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਅਨੰਦ' ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਾਂਕਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ।

ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੈ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ।

1. ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਹਨ—ਗੁਰੂ, ਪ੍ਰਭ, ਹਰਿ ਆਦਿ।

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜੰਮਿਆ ਪਰਵਾਰਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ।
 ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ ।
 ਏਹੁ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ
 ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੨੯)

ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਵਿਸ ਸਮਾਨ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ—
 ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ,
 ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ । (ਪਉੜੀ ੩੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਾਧਨਾਂ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ
 ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ
 ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ ਵਜਦੇ ਹਨ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ
 ਲਿਵ ਜਾਂ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਹੈ । ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਸਤਾਂ ਅਗਲੇ
 ਲੋਕ ਜਾਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀਆਂ । ਇਸ ਲਈ ਸਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਚਿੱਤ
 ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਨ ਨੂੰ
 ਨਿਰਮਲ ਰਖਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਜਾਂ
 ਸੰਸਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਮੰਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ । (ਪਉੜੀ ੨੦)

ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਸਨਮੁਖਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਸਨਮੁਖਤਾ ਵਿਚ
 ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ।
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਵਸਤੂ ਹੈ । ਉਸੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੋ ਤਤੁ ਪਾਏ
 ਜਿਸ ਨੋ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਗੈ
 ਜਾਗਤ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ । (ਪਉੜੀ ੨੭)

ਮਾਤਾ ਦੇ ਉਦਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ
 ਸਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਭਗਤ ਦੀ ਰਾਸ ਹੈ । ਜੋ ਸ਼ਰੀਰ ਪਰਮ
 ਤੱਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
 ਨਾਲ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੁਲ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ
 ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ
 ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ।

ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਰੂਪ : ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਆਨੰਦ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ
 ਸਹਿਤ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਆਨੰਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਪ

ਕਲੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਦੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਅਨੰਦ' ਇਹ ਹੈ—

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ।
ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ।
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲ ਵਿਖ ਕਟੇ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਸਾਰਿਆ ।
ਅੰਦਰਹੁ ਜਿਨ ਕਾ ਮੋਹੁ ਤੁਟਾ ਤਿਨ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸਚੈ ਸਵਾਰਿਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਆਨੰਦੁ ਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ । (ਪਉੜੀ ੭)

ਇਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਲੋਕ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਿਣ, ਪਰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਆਨੰਦ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ ।
ਪਾਵੈ ਤ ਸੋ ਜਨੁ ਦੇਹਿ ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਰਿ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਵੇਚਾਰਿਆ ।
ਇਕਿ ਭਰਮਿ ਭੂਲੇ ਫਿਰਹਿ ਦਹਿ ਦਿਸਿ ਇਕਿ ਨਾਮਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰਿਆ ।
(ਪਉੜੀ ੮)

ਅਜੇਹੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਦੀ ਦਾਤ ਹੈ—

(1) ਧੁਰਿ ਕਰਮਿ ਪਾਇਆ ਤੁਧੁ ਜਿਨ ਕਉ ਸਿ
ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਕੈ ਲਾਗੈ । (ਪਉੜੀ ੫)
(2) ਏਹੁ ਤਿਨਕੇ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਜਿਨ ਧੁਰਹੁ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ।
(ਪਉੜੀ ੧੬)

ਅਨਿਰਵਚਨੀ ਸਤਿ ਪਰਮ ਤੱਤੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਸਦਾ ਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਉਹੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਕਚੀਆਂ ਹਨ । ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇਵਲ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਹੀ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿਰ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ—

ਪੀਵਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਜਪਿਹੁ ਸਾਰਿਗ ਪਾਣੀ ।
(ਪਉੜੀ ੨੩)

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਚੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਦਸੀ ਹੈ—

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।
ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਸਚਾ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ।
ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਤੁਧੁ ਉਪਾਏ ਇਕਿ ਵੇਖਿ ਪਰਸਣਿ ਆਇਆ ।
ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਚੂਕਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਤੁਠਾ ਤਿਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।
(ਪਉੜੀ ੧੩)

ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਧਕ ਦੀ ਚਾਲ ਅਤੇ ਗਤਿ-ਵਿਧੀ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਚੇ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਜਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ । (ਪਉੜੀ ੧੪)

ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੀ 'ਸਹਿਜ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਜਦ ਤਕ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਸਹਿਜ-ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਹਿਜ ਵੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ ਇਹ ਸਹਸਾ ਇਵ ਜਾਇ (ਪਉੜੀ ੧੮)

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਯਾਯ 'ਹਰਿ-ਰਸ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਰਸ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹਰੀ-ਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਣ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇ ਪਲੈ ਪੀਐ ਹਰਿ ਰਸੁ

ਬਹੁੜਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੈ ਆਇ ।

ਏਹੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਕਰਮੀ ਪਾਈਐ

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਮਿਲੈ ਜਿਸੁ ਆਇ । (ਪਉੜੀ ੩੨)

ਹਰਿ-ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਆਨੰਦਮਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਦੀਆਨੇ ਵਜਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੌਜ-ਆਨੰਦ ਦੀ ਉਸ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਆਗਮੁ ਸੁਣਿਆ ।

ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਉ ਸਖੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੰਦਰੁ ਬਣਿਆ ।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ ਨਾ ਵਿਆਪਏ ।

ਗੁਰਚਰਨ ਲਾਗੇ ਦਿਨ ਸਭਾਗੇ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਜਾਪਏ ।

ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪ ਮਿਲਿਆ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੇ । (ਪਉੜੀ ੩੪)

ਇਸ 'ਆਨੰਦ' ਸਰੂਪਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁਵਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤ੍ਵ ਪੂਰਣ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਹੀ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ । 'ਆਨੰਦ' ਅਤੇ 'ਅਨੰਦ ਬਾਣੀ' ਦਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇੰਜ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਅਨਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ।

ਪਾਰ ਬਹਮੁ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਉਤਰੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ ।

ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।

ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।

ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਤਿਗੁਰ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਚਰਣ ਲਾਗੇ ਵਾਜੇ ਅਨਹਦ ਤੂਰੇ । (ਪਉੜੀ ੪੦)

ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪਰੰਪਰਾਗਤ 'ਆਨੰਦਵਾਦੀ' ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਇਹ ਆਨੰਦ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਯਾਜ ਹਨ—ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਹਰਿ ਰਸ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ । ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ । ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ । ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹਰਿ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਆਨੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਆਨੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਰਹੱਸ-ਅਨੁਭੂਤੀ : ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਅਦ੍ਵੈਤ ਕਲਪਨਾ ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ । ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮਿਲਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ-ਉਪਭੇਦ ਹਨ—(1) ਸਾਧਨਾ ਜਾਂ ਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ, (2) ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ (3) ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ।

ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਧਕ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ ਰਖਣ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੇਲ ਦਾ ਸਵੱਛ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਮਿਲਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ । ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ—ਜਿਗਿਆਸਾ, ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਨ ਆਨੰਦ ਜਾਂ ਸੁਖ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅਤਿਮ ਮਿਲਾਪ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਫਲ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਾਕਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਅਨੰਦ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ ।

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਤਾ ਪਾਇਆ ਸਹਜਿ ਸੇਤੀ ਮਨ ਵਜੀਆ ਵਾਧਾਈਆਂ । (ਪਉੜੀ ੧)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਜਾਂ ਸੰਯੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ । (ਪਉੜੀ ੨)

ਇਸ ਰਹੱਸ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਕੈ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਵਾਜੇ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ । (ਪਉੜੀ ੩)
ਅਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੇ । (ਪਉੜੀ ੪)

ਤੀਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਲਿਵ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲਿਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਹੈ—

ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨ ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ।

ਦੇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ । (ਪਉੜੀ ੬)

ਚੌਥੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਗੁਰੂ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ—

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ।

ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ । (ਪਉੜੀ ੭)

ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਇਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵਏ । (ਪਉੜੀ ੮)

‘ਅਨੰਦੁ’ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨਾ ਆਵੇਸ਼ਕ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—

ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ । (ਪਉੜੀ ੯)

ਛੇਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਣ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮੇਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਮਾਯਾ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਆਵੇਸ਼ਕ ਹੈ । ਸਚ ਨੂੰ ਪਲੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੇਧ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਕਰਮ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ—

ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ

ਜਿਤੁ ਅਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ । (ਪਉੜੀ ੧੧)

ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ । ਉਹ ਖੰਡੇ ਤੋਂ ਤਿਖਾ ਅਤੇ ਵਾਲ ਤੋਂ ਨਿਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਸਤਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ‘ਧੁਰ ਸੰਜੋਗਿ’ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਅਰਥ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਮਹੱਤ੍ਵ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ—

ਏਹੁ ਤਿਨ ਕੈ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਜਿਨ ਧੁਰਹੁ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ।

ਇਕਿ ਫਿਰਹਿ ਘਨੇਰੇ ਕਰਹਿ ਗਲਾ ਗਲੀ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੧੬)

ਅੱਠਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਆਨੰਦ ਜਾ ਸਹਿਜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤਦੋਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ
ਇਹ ਸਹਸਾ ਇਵ ਜਾਇ । (ਪਉੜੀ ੧੮)

ਨੌਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗਤਿ-ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਚਾਲ ਢਾਲ ਦੇ ਨਿਰਾਲਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਭਗਤ, ਸਨਮੁਖ, ਸਤ ਆਦਿ ਅਭਿਧਾਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਦਸਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰਾਧਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ । ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਿਰਦੈ ਵਿਚ ਸਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ।

ਯਾਰੂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ । ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਉਥੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਤੇ ਵਿਰਾਟਤਾ—

- (1) ਅਗਮ ਅਗੋਚਰਾ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ।
- (2) ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਕੈ
ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ।
- (3) ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਬੀਚਾਰਦੇ
ਤਤੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ।
- (4) ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ
ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ
ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।

ਬਾਰੂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ-ਕਥਨ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਅਨੁਰਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਮਾਰਗ ਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—

ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ
ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ
ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ । (ਪਉੜੀ ੨੯)

ਤੇਰਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ-ਪ੍ਰਤਿ-ਅੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬਾਰ ਬਾਰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਰਸਨਾ, ਸਰੀਰ, ਨੇਤ੍ਰ, ਸ੍ਰਵਣ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖੋ—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਸੁਣਹੁ

ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਵਹੁ ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੇ ਨੋ ਪਠਾਏ। (ਪਉੜੀ ੩੭)

ਚੌਦਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਿਯੋਗ, ਉਸ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ। ਦੁਖ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਾਦ ਤੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੀੜ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕੇਵਲ ਕਿਤੇ ਦ ਰਸਨਿਕ ਸੰਕੇਤ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਬਹੁਤ ਸ਼ੋਖ ਜਾਂ ਸੋਜ਼ ਭਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਾਣਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਮੇਲ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੀ ਆਨੰਦਮਈ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ—

ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭ ਆਗਮੁ ਸੁਣਿਆ।

ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਉ ਸਖੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੰਦਰੁ ਬਣਿਆ।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ

ਸੋਗੁ ਦੂਖ ਨ ਵਿਆਪਏ।

ਗੁਰ ਚਰਨ ਲਾਗੇ ਦਿਨ ਸਭਾਗੇ

ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਜਾਪਏ।

ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੇ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਮਿਲਿਆ

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੇ। (ਪਉੜੀ ੩੮)

ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ : ਇਹ ਇਕ ਰੂਪਕਾਤਮਕ (Allegoric) ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਵਣਜਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬਿਖੜੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾ ਰੂਪੀ ਅਨੇਕ ਘਾਤਕ ਅਤੇ ਵਾਧਕ ਰਾਹ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੰਜੂਦ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਹਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਸਹਾਇਕ ਜਾਂ ਰਖਿਅਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਲੌਕਿਕਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ, ਭੌਤਿਕਤਾ ਦਾ ਆਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਚਖੰਡ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਨ ਲਈ ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੰਤੂ ਹੈ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹੀਏ ਕਿ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਆਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਪੌੜੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਦੀ ਰੂਪਕਾਤਮਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕਤਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ—‘ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ।’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਇਕ-ਦਮ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਬੜਾ ਨਾਟਕੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮਾਹਾਤਮ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਵਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਜਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਟੰਬਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—

(ੳ) ਨਿਜੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ :

(੧) ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤ ਰਖੀ

ਤਾ ਤ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ।

(੨) ਏ ਮਨ ਚੰਚਲਾ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਇਆ।

(ਅ) ਭਿੰਨ ਸੱਤਾ ਜਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ :

(੧) ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ।

(੨) ਆਵਹੁ ਸੰਤ ਪਿਆਰਿਹੋ ਅਕਥ ਕੀ ਕਰਹੁ ਕਹਾਣੀ।

(ੲ) ਭਾਸ਼ਣ :

(੧) ਜੇ ਕੋ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸੇਤੀ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੈ।

(੨) ਜੇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੋਵੈ ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰ
ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ।

(੩) ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਮਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰ
ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ।

ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਨਿਜੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਬੈਠਣ ਜਾਂ ਅਲੌਕਿਕ ਧਾਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਫਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰਮਤ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਅਕਤੀ-ਗਤ ਜਾਂ ਨਿਜੀ ਮੁਕਤੀ ਅਥਵਾ ਮੋਕਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸੰਪੂਰਣ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਗਤ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਕਲਿਆਣ ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਮਹੱਤ੍ਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਲਈ ਭਾਸ਼ਣ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸਰੋਤਾ-ਵਕਤਾ ਸੈਲੀ

ਵਿਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਸਮੁਚਿਤ ਵਿਧਾਨ ਨੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਕਵੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਚਮਤਕਾਰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਭਿਆਸ-ਸ਼ੀਲ ਕਵੀ ਇਸ ਸਾਰੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਹੀਨ ਕਵੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਅਰਥ ਜਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਘੁਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਅਨੰਦ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਨਾਂ-ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਤਨੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੇਗਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਮਤਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਅਲੌਕਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਰੂਪਕ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸ਼ਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, 'ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦੁ ਰਤਨੁ ਹੈ ਹੀਰੇ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ।' ਵਿਚ ਵੀ ਰੂਪਕ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਅਲੰਕਾਰ 'ਦੀਪਕ' ਹੈ। 'ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਜਿਨ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ'। ਇਥੇ 'ਸਦਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਅਰਥਾਤ 'ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਸਦਾ' ਅਤੇ 'ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ।

ਫਿਰ ਵੀ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਗੌਣ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਧੁਨੀ-ਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਰਾਗਾਤਮਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਦੋ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੁਨਰ-ਆਵਿੱਤੀ ਜਾਂ ਦੋਹਰਾਉ ਦੁਆਰਾ। ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮ-ਵਰਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਾਵਿੱਤੀ ਕਰਕੇ ਧੁਨੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮ-ਵਰਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਏਹ ਸੋਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦੁ ਸੁਹਾਵਾ

ਸ਼ਬਦੋ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਇਆ।

(2) ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲਵਿਖ ਕਟੇ।

(3) ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸੋ ਸਿਖ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲੀ ਮਿਸਾਲ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ 'ਸ' ਵਰਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿਚ 'ਕ' ਵਰਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਿਚ 'ਸ' ਵਰਣ ਦੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਵਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਧੁਨੀ-ਆਤਮਕਤਾ ਲਈ ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਾਵਿੱਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਹੈ -

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ।
ਹਰਿ ਨਾਲਿ ਰਹੁ ਤੂ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਦੂਖ ਸਭਿ ਵਿਸਾਰਣਾ ।
ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਓਹੁ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ ।
ਸਭਨਾ ਗਲਾ ਸਮਰਥੁ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹਰਿ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਾਕੀਦ ਦੀ ਗਲ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਗਾਉਣ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵੇਲੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਛੰਦ ਗੌਣ। ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੰਦ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ। ਰਾਗ ਨੂੰ ਸਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਛੰਦ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਛੰਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਾਗਾਤਮਕ ਆਵੇਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਲ ਚਾਲ੍ਹੀ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 33 ਪਉੜੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੱਤ ਪਉੜੀਆਂ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਦੀਆਂ। ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲਯ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਰ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਕ ਦਾ ਦੋਹਰਾਉ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਹਰਾਉ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਛੰਦ ਨੂੰ 'ਕੁੰਡਲੀਆ' ਛੰਦ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਾਡਾ ਇਹ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਛੰਦ 'ਕੁੰਡਲੀਆ' ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੋਹਰਾਉ ਵਿਚ 'ਕੁੰਡਲੀਆ' ਛੰਦ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਵੱਸ਼ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਚਰਨ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਲਗਪਗ ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਕਾਸ਼ ਭਾਗ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਦੋਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅੰਤਿਮ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ।। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਕਰਕੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਜਿਥੇ ਚਰਣ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿ ਗੁਣ ਦਰਸਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਲਯ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਜਿੰਦ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੇਨ ਹੈ। ਸਚ-ਮੁਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ

ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਰਾਗ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ ।

ਮਾਇਆ ਅਗਨ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੇ ਖੇਲ ਰਚਾਇਆ ।

(2) ਪੰਚ ਦੂਤ ਤੁਧ ਵਸ ਕੀਤੇ ਕਾਲ ਕੰਟਕ ਮਾਰਿਆ ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੇਮ ਦਾ ਕਰੜੀ ਭਾਂਤ ਪਾਲਨ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਧਿਆਨ ਧੁਨੀਆਤਮਕਤਾ ਵਲ ਹੈ, ਛੰਦ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਿਭਾ ਵਲ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੰਦ ਲੱਛਣ ਦਾ ਕਰੜੀ ਭਾਂਤ ਪਾਲਨ ਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਰਾਗ ਬੱਧ, ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਭਾਵ-ਵਿਭੂਤੀ ਲਈ ਕ੍ਰਿਤ੍ਰਿਮ ਪਰਿਧਾਨ (ਛੰਦ) ਆਵੇਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ।

ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂਪਨ ਹੈ । ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਆਨੰਦ' ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਮਿਥਿਹਾਸ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਸਰਲ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਰਸਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਰਸਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਪ੍ਰਿਯ ਬਣਾਇਆ ਹੈ । ਰਸਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਖੈਨਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਮੰਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਯ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਰ ਮਨ-ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਵੀ ਉਪਜ ਸਕੇ । ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ-ਮਾਤ੍ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਧ ਸ਼ਬਦ (ਸਿਫਤ, ਕੁਰਬਾਣ ਆਦਿ) ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਥ ਯੋਗੀਆ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗੀਕਾਰ, ਕਿਲਵਿਖ, ਪੁਨੀਤ, ਪਵਿਤ, ਨਿਰਮਲ, ਉਦਰ, ਸੰਤਾਪ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਦਿ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਲੰਕਰਣ ਦਾ ਮੁਖ ਸਾਧਨ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੀਰਘੀਕਰਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸਰੀਰਾ, ਨੇਤ੍ਰ ਤੋਂ ਨੇਤ੍ਰਹੁ, ਸ੍ਰਵਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰਵਣਹੁ ਆਦਿ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਾਵ੍ਰਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਧੁਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਪੁਨਰਾਵ੍ਰਿਤੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਉੜੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ । ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹਨ— ਨਿਰਨਲ, ਸ਼ਬਦ, ਬਾਣੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੋਹਿਲਾ ਆਦਿ । ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ । ਸੰਤ ਭਾਖਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ-ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਿਆ, ਹਾਂ, ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਅਵੇਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੋਜਦੇ

ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਖੋਜਦੇ ਅਤੇ ਪਾਇਆ ਕ੍ਰਿਆਪਦ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨ ਕੇਵਲ ਵਿਆਕਰਣ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸਾਚਾ ਨਾਮ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ ।

ਸਾਚ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰ ਮੇਰਾ ਜਿਨਿ ਭੁਖਾ ਸਭ ਗਵਾਈਆਂ ।

ਕਰ ਸਾਂਤਿ ਸੁਖ ਮਨਿ ਆਇ ਵਸਿਆ

ਜਿਨਿ ਇਛਾ ਸਭਿ ਪਜਾਈਆ ।

ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਣੁ ਕੀਤਾ ਗੁਰੂ ਵਿਟਹੁ ਜਿਸਦੀਆਂ ਏਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੋ ।

ਸਾਚਾ ਨਾਮ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਲ ਮਨ ਦੀ ਰਸਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਿਤਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁਖੈਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਅਧਿਕ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਨ—ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਰਲਤਾ, ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ, ਰਾਗਾਤਮਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਕੂਲਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਫਲ-ਸਰੂਪ ਹੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਤੱਥ ਵੀ ਸਰਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਸਮਝਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਧਿਕ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ-ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਜਨਮਨ ਤੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

(1) ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ;

ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ।

(2) ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਮਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੇ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ । ਆਦਿ

ਵਾਕ-ਵਿਧਾਨ ਅਜੇਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਅਡ ਅਡ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਇਥੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖੜੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਦੋਪਾਸਾ ਮਹੱਤ੍ਵ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੋਹਜ ਕਰਕੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਕਤੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ—“ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੈ ਨਾ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤੁ ਪਛੋਤਾਈਐ ।” ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਮ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ, ਪੰਚਦੂਤ, ਪੰਚਵਾਜੇ, ਦਹਿਉਦਿਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਦਿ।

ਕਠੋਰ ਵਿੱਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਵਿਰਲੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰੂਪ ਹੀ ਸਰਲ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਿਠਾਸ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਉਪਜ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਰਸੀ ਹੋਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ । ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੈ । ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਕੋਮਲ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਸਚੇਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮਿਠਾਸ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿ੍ਰਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੋਹਰਾਉ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਮਿਠਾਸ ਉਪਜਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ । ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਖੰਡਨਾਤਮਕ ਰੁਚੀ ਦਾ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਅਭਾਵ ਹੈ । ਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਜਾਂ ਗੁਟ ਜਾਂ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਜਿਥੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵਿਧਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਪਉੜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕੋ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਲੀ ਵਿਚ ਪਰੋਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਵੱਖ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੋਹਜ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਭਰਮ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਆਵੱਸ਼ਕ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਆਲੋਚਕ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਲੜੀ ਦੇ ਉੱਤਮ ਸੰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਕਦਮ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਕਹਿਣਾ ਭੁਲ ਹੈ ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਹਿੰਦੀ

1. ਕਬੀਰ	ਡਾ: ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਿਵੇਦੀ
2. ਕਬੀਰ ਕੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	ਡਾ: ਗੋਬਿੰਦ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਇਤ
3. ਕਬੀਰ ਪੰਥ	ਸ਼ਿਵ ਸਰੂਪ ਗੁਪਤ
4. ਗੋਰਖ ਬਾਣੀ	ਡਾ: ਪੀਤਾਬਰ ਦਤ ਬੜਬਵਾਲ
5. ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਕੇ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ	ਦੂਰਗਾ ਸ਼ੰਕਰ ਮਿਸ਼੍ਰ
6. ਭਗਤੀ ਦਰਸ਼ਨ	ਡਾ: ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਮਾ
7. ਕਬੀਰ : ਏਕ ਵਿਵੇਚਨ	ਡਾ: ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਮਾ
8. ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ	ਡਾ: ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀਕਸ਼ਤ
9. ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼	ਭਾਗ ੧
10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ	ਡਾ: ਜੈ ਰਾਮ ਮਿਸ਼ਰ
11. ਹਠ ਯੋਗ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ	ਸ੍ਵਾਤਮਾਰਾਮ ਯੋਗਿੰਦ੍ਰ
12. ਭਗਤੀ ਕਾ ਵਿਕਾਸ	ਡਾ: ਮੁੰਸ਼ੀਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ
13. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਗੱਦ	ਡਾ: ਜੀ. ਐਨ. ਰਾਜਗੁਰੂ

ਪੰਜਾਬੀ

14. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼	ਭਾ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ
15. ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ	ਭਾ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ
16. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਬਦਾਰਥ	ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ
17. ਸੂਫੀ ਮਤ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ	ਪ੍ਰੋ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ
18. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ	ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ
19. ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ	ਲਿਥੋ ਛਾਪ
20. ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

21. ਸਿੱਖ ਡਾਇਰੀ 1969	ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ
22. ਜਪ ਵਿਆਖਿਆ	ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ
23. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ

24. ਇੰਡੀਅਨ ਫਿਲਾਸਫੀ	ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ
25. ਕਬੀਰ ਐਂਡ ਹਿਜ਼ ਬਾਓਗ੍ਰਾਫੀ	ਡਾ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ
26. ਕ੍ਰਿਟੀਕਲ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ	ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ
27. ਮੈਡਾਇਵਲ ਮਿਸਟਿਸਿਜ਼ਮ ਆਫ ਇੰਡੀਆ	ਸ੍ਰੀ ਕਸ਼ਿਤੀ ਮੋਹਨ ਸੇਨ

ਮੂਲ ਟੀਕੇ

ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ

ੴ ਅੰ ਨਮੋ ਗਣੇਸਾਯ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੁਲ ਦੇਵਾਯ ਨਮ: ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ¹

ਕਵਿਤੁ : ਵਿਘਨ ਕੇ ਹਰੀਲੇ² ਕਰੀਲੇ³ ਸਭ ਮੰਗਲ ਕੇ,
ਨਾਮ ਕੇ ਰਸੀਲੇ ਰੰਗੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ।
ਨਾਮ ਕੇ ਜਗੀਲੇ ਸਵੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂ ਕੇ,
ਨਾਮ ਕੇ ਉਠੀਲੇ ਬੈਠੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ।
ਨਾਮ ਕੇ ਲਿਖੀਲੇ ਪਠੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂ ਕੇ,
ਨਾਮ ਕੇ ਦਸੀਲੇ ਛਬੀਲੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ।
ਐਸੇ ਗੁਰ ਹੀਏ ਧਾਰ ਖਟ ਗੁਰ ਕੋ ਸੰਵਿਚਾਰ⁴,
ਆਨੰਦਘਨ ਕਹੇ ਸਾਰ ਰਾਮ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕੇ । ੧ ।

ਅਥ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ :

ਐਸੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ, ਵਿਘਨ ਹਰਿਨ ਮੰਗਲ ਕਰਨ ।
ਐਰ ਕਰਨ ਸੁਖਵਾਸ, ਦੂਖ⁵ ਦਾਰਿਦ੍ਰ ਸੰਕਟ ਹਰਨ । ੧।
ਐਰ ਕਰਨ ਜਗ ਦਾਸ, ਸੰਤ ਸੰਗ ਸੁਖ ਸੋ ਭਰਨ ।
ਐਰ ਹਰਨ ਯਮ ਤ੍ਰਾਸ, ਮੁਕਤਿ ਕਰਨ ਪਾਤਕ⁶ ਹਰਨ ।

---

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇੰਜ ਹੈ—

ਤਤ ॥ ਸੁਸਤ ॥

ੴ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ੴ ਨਮੋ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸਾਯ ਨਮ: ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ ॥

2. ਹਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
3. ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
4. ਸਮਾਨ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਜਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਗਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ।
5. ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ।
6. ਪਾਪ, ਦੋਸ਼, ਅਘ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਰਥ

ਕਵਿਤੁ : ਪਾਪ ਹੂੰ ਤੇ ਮੋੜਨ ਅਰ ਜੋੜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂੰ ਮੋ,
ਲੋੜਨ ਸਤਸੰਗ ਤਬੀ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਏ ਹੈ ।
ਫੋੜਨ ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਅਰ ਮੋੜਨ ਮਹਾ ਮੋਹ ਹੂੰ ਕੇ,
ਤੋੜਨ ਤੋ ਅਨਕ¹ ਤਬੀ ਨਾਨਕ ਕਹਾਏ ਹੈ ।
ਜੋੜਨ ਸੁਭ ਕਰਮ ਮੋ ਵਿਛੋੜਨ ਅਪਕਰਮ² ਹੂੰ ਤੇ,
ਬੋੜਨ ਪਾਖੰਡ ਤਬੀ ਸੰਤ³ ਮਨ ਭਾਏ ਹੈ ।
ਕਹਿਤ ਹੈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਸਮਝ ਬੂਝ ਦੇਖੋ ਮਨ,
ਐਸੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤਬੀ ਜਪ ਜੀ ਬਨਾਏ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ ਸੋਈ ਗੁਰੂ । ਪਾਪ ਤੇ ਮੋੜਨਾ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਮੋ ਜੋੜਨਾ, ਸਤ-ਸੰਗ ਕੋ ਲੋੜਨਾ, ਹਿਤ ਤੋ ਸਿਖ ਕੀ ਇਸੀ ਮੋ ਹੈ । ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ।

‘ਮੇਦਨੀ ਕੋਸ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—‘ਅਨਕ’ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਿਹ ਕਾ ਅਰਥ ‘ਪਾਪ’ ਭੀ ਹੈ ਅਰੁ ‘ਕੁਤਸਾ’ ਭੀ ਹੈ । ‘ਕੁਤਸਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਨਿਖਿਧ ਕਰਮ ਕਾ । ਨਹੀ ਅਨਕ ਜਿਸ ਕੇ ਸੋਕ ਹੀਏ ਨਾਨਕ ; ਜਿਸ ਕੇ ਪਾਪ ਭੀ ਨਹੀ ਅਰ ਨਿਖਿਧ ਕਰਮ ਭੀ ਨਹੀ, ਇਹੀ ਨਾਨਕ ਕਾ ਅਰਥ ਜਗਤ ਮੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ । ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਜਿਸ ਕਾ ਜਨਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਲੋਕ ਨਾਨਕ ਧਰਤੇ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਜਨਮ ਤੋ ਪਿਤਾ ਕੇ ਘਰ ਹੂਆ, ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਤੋ ਨਹੀ ਹੂਆ, ਫੇਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਕੈਸਾ ?⁴...ਅਰ ਜੋ ‘ਅਨਕ’ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਭਾਖਾ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਭੀ ‘ਨਿਰਦੋਖ’ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ । ‘ਅਨਕ’ ਨਾਮ ਹੈ ਅਨੇਕ ਕਾ । ‘ਬ੍ਰਹਮੁ ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਸੁਣੀਐ ਏਕੁ ਏਕੁ ਵਖਾਣੀਐ’⁵, ਜਬ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਦੇਖਾ ਸੁਣਾ ਤਬ ਅਨੇਕ ਕਹਾਂ ਰਹਾ । ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਅਨਕ ‘ਟੂਟਾ’ । ਭ੍ਰਮ, ਮੋਹ ਕੇ ਹੋਤੇ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਅਨਕ ਟੂਟਤਾ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰਥਮ ਮੋਹ, ਭ੍ਰਮ ਤੋੜ ਤਬੀ ਤੋ ਅਨਕ ਟੂਟਾ, ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਸਾਰਥਕ ਭਇਆ । ਅਬ ਪਾਖੰਡ ਕੋ ਡੁਬਾਵਤੇ ਹੈਂ ।

1. ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ‘ਪਾਪ’ ਅਤੇ ‘ਕੁਤਸਾ’ (ਨਿਖਿਧ ਕਰਮ) ਕੀਤਾ ਹੈ ।
2. ਮਾੜੇ ਜਾਂ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ।
3. ਸੰਤਨ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: ੧/ਅ) ।
4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ੪ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛਡੀਆਂ ਹਨ ।
5. ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੮੪੬) ।
6. ‘ਟੂਟਾ.....ਸਾਰਥਕ ਭਇਆ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ‘ਟੂਟਤਾ ਨਹੀਂ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੨/ਅ) । ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੁਟ ਗਈਆਂ ਹਨ ।

ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੇ । ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ ।
ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟੰ । ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ ।¹

ਪੜਤੈ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਅਰ ਸੰਧਿਆ ਭੀ ਕਰਣ ਸਿਖਾ², ਅਰ ਵਾਦ ਪਖ ਭੀ ਸਿਖਾ । ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਤ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ³ ਕਰਣਾ ਅਰ ਦੂਸਰੇ ਮਤ ਕੋ ਖੰਡਨ ਕਰਣਾ—ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਵਾਦ’ ਹੈ । ਅਰ ਸਿਲਾ⁴ ਕੀ ਤੈ ਨੇ ਪੂਜਾ ਕਰੀ, ਸਾਲਗਰਾਮ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੀ ਅਥਵਾ ਸਿਵ-ਲਿੰਗ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੀ ਅਥਵਾ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਪੂਜੀ⁵, ਅਰ ਦੋ ਧੋਤੀਆਂ ਭੀ ਤੈਨੇ ਰਖੀਆਂ—ਏਕ ਸੋ ਸਨਾਨ ਕਰਣਾ, ਏਕ ਪਹਿਰਣੀ । *⁶ਅਰ ਵਸਤ੍ਰ ਕਾ ਪੜਦਾ ਭੀ ਤੈ ਨੇ ਆਗੇ ਖੜਾ ਕੀਆ* ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਕੋ ਕੋਈ ਨ ਦੇਖੇ । ਮਾਲਾ ਭੀ ਤੈ ਨੇ ਪਹਰੀ ਅਰ ਮਸਤਕ ਤਿਲਕ ਭੀ ਲਗਾਇਆ । ਇਹ ਤੋ ਸਭੀ ਬਾਤੈ ਤੇਰੀਆਂ ਹਛੀਆਂ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਏਕ ਬਾਤਿ ਜੋ ਤੇਰੇ ਮੋ ਖੋਟੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਨੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸਭੀ ਬਾਤੈ ਖੋਟੀਆਂ ਕਰ ਡਾਰੀਆ ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਨੇ ਕੌਣ ਸੀ ਬਾਤਿ ਮੇਰੇ ਮੋ ਖੋਟੀ ਦੇਖੀ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—‘ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ’, ਮਾਲਾ ਪਕੜ ਕਰ ⁸ਪੜਦਾ ਬਾਧ ਕਰ ਤੂੰ ਚੌਕੇ ਭੀਤਰ ਨਿਸਪੰਦ⁹ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ; ਜੈਸੇ ਬਗੁਲਾ ਜਲ ਵਿਖੇ ਨਿਸਪੰਦ ਹੋਇ ਕਰ ਖੜਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਜਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਡੋਲਤਾ, ਮਨ ਤੋ ਲਗਾ ਹੂਆ ਹੈ ਮਛੀ ਮੋ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਤੇਰਾ ਮਨ ਭੀ ਤੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੋ ਹੀ ਲਗਾ ਹੈ । ਲੋਕ ਭਲਾ ਮਾਨ ਕਰ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ—ਇਹੀ ਬਾਤਿ ਤੇਰੇ ਮੋ ਖੋਟੀ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜਾਣਾ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੋ ਲਗਾ ਹੈ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—‘ਮੁਖਿ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਣ ਸਾਰੰ’¹⁰—ਮੁਖ, ਕਿਹਾ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੋ ਤੇਰੇ ਝੂਠ ਕੀ ਹੈ ਅਰ ‘ਵਿਭੂਖਣ ਸਾਰੰ’, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਬਾਤੈ ਤੋ ਸਾਰ ਕੀਆਂ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਇਸ ਦਾਨ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਤ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਯਗ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਪ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰਿ ਮਨ ਤੋ ਇਸੀ ਮੋ ਲਗਾ ਹੈ - ਲੋਗ ਪੰਡਿਤ ਮਾਨ ਕਰ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ।

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੦) ।
2. ਸੰਧਿਆ, ਸੀਖਾ ।
3. ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਭਾਵ, ਨਿਰੂਪਣ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ।
4. ਸਿਲ, ਪੱਥਰ, ਮੂਰਤੀ ।
5. ਮੂਰਤੀ, ਬੁਤ ।
6. *ਰ ਵਸਤ੍ਰ ਕਾ ਭੀ ਪੜਦ ਤੈ ਨੇ ਆਗੇ ਖੜਾ ਕੀਆ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੩/ੳ) ।
7. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
8. ‘ਪੜਦਾ ਬਾਧ ਕਰ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
9. ਸਪੰਦ ਰਹਿਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨ ਹੋਵੇ, ਸਥਿਰ, ਬੇਹਿਸ ।
10. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੦) ।

ਨਨੁ¹—ਤੁਮ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਇਸ ਕੇ ਝੂਠ ਕੀ ਹੈ ?]

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ—‘ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ,² ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ³ ਜੋ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਖੇ ਤੋ ਤੂੰ ਮਗਨ ਹੈ। ਹਾਲ ਤੋ ਬਾਹਰ ਸੋ ਵੀਚਾਰ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕਰਤਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ—ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਤ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ; ਮਨੁ ਲਗਾ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਮੋਂ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜਾਣਾ ਇਹ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਵੀਚਾਰ ਕੀਆਂ ਬਾਤੈ ਕਰਤਾ ਹੈ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ—‘ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ। ਸਭਿ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚਤੈ ਕਰਮੰ।⁴ ਜੇਤਾ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਹੈ, ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਹੈ। ਜੋ ਤੈ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਨਹੀ ਜਾਣਾ ਤੋ ਤੇਰਾ ਸਭ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਫੋਕਟ ਹੀ ਹੈ। ‘ਫੋਕਟ’ ਨਾਮ ਹੈ ਥੋਥੇ ਕਾ। ਜੈਸੇ ਥੋਥਾ ਜੋ ਧਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਦੇਖਣੇ ਮੈ ਤੋ ਧਾਨ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਮੋ ਦਾਣਾ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਉਹੁ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਇਹੀ ਮੈ ਨੇ ਬੀਜ ਪਾਇਆ, ਇਸੀ ਤੇ ਜਾਣਾ ਇਹ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਮੋ ਮਗਨ ਹੈ।

‘ਚਾਹ ਚਮਾਰੀ ਚੂਹਰੀ ਅਤਿ ਨੀਚਨ ਤੇ ਨੀਚ।

ਆਪੇ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਥਾ ਜੋ ਏਹ ਨ ਹੋਤੀ ਬੀਚ।’

ਬ੍ਰਹਮ ਤੋ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਥਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਤੂੰ ਤਬੀ ਤੋ ਭੂਲਾ ਜੋ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਚਾਹ ਬੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ ਸੋ ਮਦ ਪੀਵਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਨਹੀ ਕਰਤਾ, ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮੈਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ। ਅਰ ਮਦ ਪੀਤਾ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈਂ ਤਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਹੀ ਪਾਨ ਕੀਆ, ਝੂਠ ਕਹਿਤਾ ਹੈਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਇਛਾ ਕਬੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਨਣੇ ਕਾ ਲਖਣ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਔਰ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਕਛੁ ਔਰ ਬਣ ਕਰ ਦਿਖਲਾਵਤਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਪਖੰਡ ਹੈ’। ‘ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ। ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ’।⁶ ਛੋਡ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਕੋ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ, ਭਵ ਸਾਗਰ ਕੋ ਤਰਤਾ ਹੂਆ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਸੋ ਵੇਮੁਖ ਹੈ, ਭਜਨ ਮੋ ਤਤਪਰ⁷

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।

2. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੦)।

3. ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ (ਰਜੋ, ਸਤੋ, ਤਮੋ) ਵਾਲਾ।

4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: ੪੭੦)।

5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

6. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੭੧)।

7. ਲੀਨ, ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ।

ਹੈ ਸੱਈ 'ਗਿਆਨੀ' ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕੋਂ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੀਆਂ ਬਾਤੈ ਕੈਸੀਆ ਹੈ ਜੈਸੇ ਕੰਗਾਲ ਧਨ ਕੀਆਂ ਬਾਤੈ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪਾਖੰਡ' ਹੈ। ਪਾਖੰਡ ਕੋ ਡੁਬਾਇਆ ਤਬੀ ਸੰਤੋ ਕੇ ਮਨ ਭਾਇਆ, ਤਬੀ ਜਪ ਜੀ ਬਨਾਇਆ।

ਸੋਰਠਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ, ¹ਚਿਤਾਨੰਦ ਕਰਣਾਰਣਵ।

ਤਾ ਚਰਨਨ² ਉਰ ਧਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ³ ਕਰੇ।

ਦੋਹਰਾ : ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਪ ਜੀ ਕੀਓ, ਨਿਜ ਮਤ ਕੇ ਨਿਰਧਾਰ।

ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੇ, ਤਾ ਕੋ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ।⁴

**ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।**

ਜੈਸੇ ਜਲਾ ਸੇ⁵ ਮੋ ਅਨੇਕ ਜੀਵ ਗਏ ਜਲ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶, ਜੇਤਾ ਜੇਤਾ ਜਿਸ ਕੋ ਹਿਤ ਹੂਆ ਤੇਤਾ ਤੇਤਾ ਸਭ ਨੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਆ। ਜਲਾ ਸੇ ਕੋ ਕੋਈ ਨਾ ਉਠਾਇ ਸਕਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਅਨੇਕ ਭਕਤ ਜਨ ਪ੍ਰਵਰਤੇ⁷। ਜੇਤਾ ਜੇਤਾ ਜਿਸ ਕੋ (ਹਿਤ ਹੂਆ)⁸ ਇਸਟ ਹੂਆ, ਤੇਤਾ ਤੇਤਾ ਸਭ ਨੇ ਕਹਾ। 'ਸਤਿਨਾਮ' ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਤਿਨਾਮ ਤੋ ਅਪਾਰ ਹੈ, ਅਪਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਸੋ ਪਾਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਜੇਤਾ ਹਮ ਕੋ ਇਸਟ ਹੈ ਤੇਤਾ ਹਮ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

'ਸਤਿ' ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਸਭੀ ਨਾਮ ਝੂਠੇ (ਹੈ)⁹ (ਕਾਹੇ ਤੇ)¹⁰, ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਾ ਨਾਮ ਸਤਿ ਹੈ ਤਬੀ ਤੋ ਜਾਪਕ ਕੋ ਸਤਿ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਨਾਮ ਝੂਠੇ ਹੈ, ਤਬੀ ਤੋ ਝੂਠੇ ਜਗਤ ਮੋ ਡਾਰਤੇ ਹੈ। ਹਮ ਕੋ ਏਤਾ ਹੀ ਇਸਟ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਭੀ ਵਰਨਨ ਕਰੀਏਗਾ ਤੋ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਜਾਇ ਕਰ ਇਹੀ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ—ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਸਤ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਪਰੈ ਤੋ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੇ ਦੋ ਰੂਪ—ਏਕ ਨਿਰਗੁਣ, ਏਕ ਸਰਗੁਣ।

1. ਸਚਿਦਾਨੰਦ (ਸਤਿ, ਚਿਤ, ਆਨੰਦ) ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ (ਦਇਆ) ਦੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ।
2. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ।
3. ਵਰਨਨ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੫/ਅ)।
4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ ੬/ੳ ਤੋਂ ੯/ਅ ਤਕ ਦਾ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ-ਸੂਚਕ ਪਾਠ ਛਡਿਆ ਹੈ।
5. ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ, ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ, ਤਾਲਾਬ, ਸਰੋਵਰ, ਨਦੀ ਆਦਿ।
6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
7. ਲਗੇ, ਲੀਨ ਹੋਏ, ਪਰਵਿਰਤ ਹੋਏ।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ ੧੦/ਅ)।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ ੧੧/੩)।
10. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ ੧੧/ੳ)।

ਯਦਯਪਿ¹ ਵੇਦਾਂਤੀ ਕੇ ਮਤ ਵਿਖੇ ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਰੂਪ ਤੇ ਰਹਿਤ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਤਥਾਪਿ² ਜਗਿਆਸੀ³ ਕੇ ਜਣਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਨਿਰਾਕਾਰ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ, ਨਿਰੀਹ⁵, ਨਿਰੰਜਨ, ਗੁਣਾਤੀਤ, ਮਾਇਆਤੀਤ, ਅਕਾਲ, ਅਵਿਨਾਸੀ, ਆਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਚਿਦਾਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਨਿਰਗੁਣ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਤੋ ਕਹੇ ਹੀ ਹੈ। ਤੇ ਸਭੀ ਨਾਮ 'ਪਤਿਤ-ਪਾਵਨ, ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਅਰ ਸਰਗੁਣ ਕਰਤਾ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ—ਉਤਪਤਿ ਕਰਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਪਾਲਨ ਕਰਤਾ ਵਿਸ਼ਨੁ, ਸੰਹਾਰ⁶ ਕਰਤਾ ਰੁਦ੍ਰ। ਆਗੇ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕੇ ਅਨੇਕ ਅਵਤਾਰ। ਅਵਤਾਰੋ ਸੰਯਕਤ⁷ ਜੇਤੇ ਇਨ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇ ਸਭੀ ਪਤਿਤ-ਪਾਵਨ, ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈ। ਅਬ ਇਨ ਪਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ⁸ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਖੇ ਅਥਵਾ ਅਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਖੇ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਕੀਏ ਹੂਏ ਤਾਤਕਾਲ ਹੀ ਪਾਪੋ ਕਾ ਸੰਮੂਹ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਚਿਦਾਤਮਾ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਤਾਈ ਹਮਾਰਾ ਨਮਸਕਾਰ ਹੋਵੇ।

‘ਵਸਿਸਟ ਤੰਤ੍ਰ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਕਾ ਚਿਦਾਤਮਕ ਨਾਮ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਸਹਸ੍ਰ¹⁰ ਮੁਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਭੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀ। ‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਨਿਰੰਤਰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਮੋ ਕੋ ਜਪਤਾ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਬੜਾ ਭੀ ਜੋ ਜਿਸਨੇ ਪਾਪ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਪਾਪ ਤੇ ਮੈਂ ਤਿਸਕਾ ਉਬਾਰ¹¹ ਕਰਤਾ ਹੋਂ। (ਮੈਂ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ)¹² ਇਸ ਮੋ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ।

‘ਵਿਸ਼ਨੁ ਰਹਸਿ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਯੇ ਪੁਰਖ ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਸੁਧ ਹੋ ਕਰ ਕਰ¹³ ਸਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੁ ਕੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਖ ਭੈ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ, ਦੁਖ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਹਰਿ ਲੋਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈਂ।

1. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ।
2. ਤਾਂ ਵੀ, ਫਿਰ ਵੀ।
3. ਜਿਗਿਆਸੂ, ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਤਿਸ਼ਨਾ ਰਹਿਤ।
6. ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਂ ਨਿਰਲਿਪਤ।
7. ਪਤਿਤ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।
8. ਸੰਘਾਰ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ, ੧੧/ਅ)। ਅਤਥਾਤ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
9. ਯੁਕਤ, ਸਹਿਤ।
10. ਹਜ਼ਾਰ।
11. ਉਧਾਰੁ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/੬), (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, : ੧੨/ਅ)।
12. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੩/੬), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੧੨/ਅ)।
13. ਕਰਕੇ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਮਨ, ਬਾਣੀ, ਸਰੀਰ ਕਰ ਕਰ ਬਡੇ ਭੀ ਜੋ ਪਾਪ ਕੀਏ ਹੈ ‘ਰਾਮ’, ‘ਰਾਮ’ ਐਸੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ ਤਾਤਕਾਲ ਹੀ ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਰਹਸਿ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਸ੍ਰਭਾਵਕ ਭੀ ਜੋ ‘ਜਗਨ ਨਾਥ’ ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਬ੍ਰਹਮ ਹਤਿਆ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਹੈ ਪਾਪ ਤਿਨ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਭਾਰਤ ਵਿਭਾਗ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਮਾਤ੍ਰਿ ਹਤਿਆ, ਪਿਤ੍ਰ ਹਤਿਆ, ਗੋ ਹਤਿਆ, ਬ੍ਰਹਮ ਹਤਿਆ, ਗੁਰ ਹਤਿਆ—ਇਨ ਪਾਪੋ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਹੈ, ਕੂਕਰ¹ ਕਾ ਮਾਸ ਖਾਣੇ ਵਾਲਾ ਚੰਡਾਲ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਨਾਮ ਕੇ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਣੇ ਤੇ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਸਰਬ ਸੁਭ ਲਖਣੇ ਕਰ ਕਰ² ਹੀਨ ਭੀ ਹੈ, ਸਰਬ ਪਾਪੋ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਭੀ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਪਾਪੋ ਕੋ ਤਿਆਗਤਾ ਹੈ, ਅੰਤ : ਕਰਣ ਵਿਖੇ ਸਿਵ ਭਾਵਨਾ ਕਰਤਾ ਹੂਆ।

‘ਸਤਿਨਾਮ’ ਪਰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਹੇ। ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮੁ ਸਤਿ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਆਪ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ

ਨਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਤਿਸ ਕੋ ਭੈ ਹੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਵੈਰ ਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੈਸਾ ਹੈ ?

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ³ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ, ਤੀਨ ਕਾਲ ਮੇਂ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ‘ਅਜੂਨੀ’ (ਜੋ)⁴ ਯੋਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ। ‘ਸੈਭੰ, ਸਯੰਭੂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ⁵ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਨਹੀਂ, ਤਬੀ ਤੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ। ਯਦਵਾ⁶ ‘ਸੈ’ ਨਾਮ ਸੈਕੜੇ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਕਾ ਭੀ ਹੈ; ‘ਭੈ’ ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਤੇਜ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਪਰਕਾਸ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਸੈਭੰ—^{8*}ਅਨੰਤ ਰੂਪ, ਸੈਭੰ—ਅਨੰਤ ਤੇਜ, ਸੈਭੰ—ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ* ਐਸਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

1. ਕੁੱਤਾ।
2. ਕਰਕੇ।
3. ਸਰੂਪ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/ੳ)।
4. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (੩/ੳ)
5. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਤਿੰਨ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪੜਤੀਆਂ ਛਡੀਆਂ ਹਨ।
6. ਸੋ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩, ਅ)।
7. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ।
8. *ਅਨੰਤ ਸਰੂਪ ॥ ਅਨੰਤ ਸਕਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ* (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਪੰ: ੩/ਅ)।
9. ਤਿਸ ਕਾ ਉਤ੍ਰ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ੩/ਅ)।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਜੇ ਗੁਰ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ¹, ਬਿਨਾ ਗੁਰ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ।²

ਸੋਰਠਾ : ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ।

ਪ੍ਰਗਟ ਕਹੋ ਤੁਮ ਸੋਇ, ਗੁਰ ਗਾਂਠੜੀ ਕਿਆ ਬਾਂਧਿਓ ।

³*ਸਿਧਾਂਤੀ--ਕੰਠ ਗਤ ਚਾਮੀ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਤ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ* ਗੁਰਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ⁴ ।

ਜਪੁ

ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—ਹੇ ਸਿਖਾ ! ਤੂ ਜਪ ਕਰ । ਜੋ ਸਿਖ ਕਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜਪ ਕਰੋ ? ਗੁਰ ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ।

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ।

ਹੇ ਸਿਖ ! ਇਸ ਜਗਤ ਕੀ ਆਦਿ ਸਤਿ ਰੂਪ ਅਫੁਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਥਾ । ‘ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ’, ‘ਯੁਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜਨਮ ਕਾ । ਜੋ ਭਾਖਾ ਮੈਂ ‘ਯੁਗ’ ਕੀ ਜਾਗਾ ‘ਜੁਗ’ ਕਹਾ ਤੋ ਭੀ ਕਛੁ ਦੋਸ ਨਹੀ । ‘ਯੁਗ’ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਕਾ ਜਨਮ ਤਿਸ ਕੇ ਆਦਿ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਜੋ ਹੈ ਫੁਰਣਾ ਰੂਪ, ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫੁਰਣਾ ਉਪਜਾ—ਏਕ ਹੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤੁ ਹੋਵੇ । ਤਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ । ‘ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ’ ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਮੈਂ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ‘ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ’ ਜਬ ਪ੍ਰਲੈ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਜਗਤ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੋਤਾ ਨਹੀ ਤੂੰ ਇਹੀ ਜਪੁ, ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਸੋਰਠਾ :

ਸਤਿ ਰੂਪ ਜਗਦੀਸ, ਐਸੇ ਕੋ ਜਾਨੇ ਨਹੀ ।

ਪੂਛ ਦੇਖ ਦਸ ਬੀਸ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਆ ਪਾਇਓ ।

ਸਿਧਾਂਤੀ—ਸੋ⁵ : ਤਬੀ ਉਠਾਵਤ ਵਾਦ, ਅਰਥ ਭਾਵ ਸਮਝਤਿ ਨਹੀ ।

ਤਬ ਪਾਵੇਗਾ ਸੁਾਦ, ਜਬ ਬੁਝੈਗੋ ਭਾਵਕੋ ।

1. ਹੋਤੀ ਹੈ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/ਅ) ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ ੧੩/ਅ ਤੋਂ ੧੪/ਅ ਤਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ-ਸੂਚਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

3. *ਕੰਠ ਮਾਲਾ ਵਤ ਗਿਜਾਨੁ ਦੁਆਰਾ* (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੩/ਅ-4/ੳ) ।

4. ‘ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ’—ਇਹ ਪਾਠਾਂਸ਼ ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਨਨੁ ਅਤੇ ਸੋਰਠਾ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

6. ਸੋਰਠਾ ।

ਅਖਰਾਰਥ ਕਹਾ, ਅਬ ਭਾਵਾਰਥ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—
ਹੇ ਸਿਖ ! ਇਸ ਸਰੀਰ ਕੀ ਆਦਿ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ। ਜੋ ਤੂੰ ਪੀਛੇ ਥਾ ਤਬੀ ਤੋ ਤੈ ਨੇ
ਸਰੀਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਆ, ਜੋ ਤੂ ਪੀਛੇ¹ ਨ ਹੋਤਾ ਤੋ ਸਰੀਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕੈਸੇ ਕਰਤਾ ? 'ਜੁਗਾਦ ਸਚੁ'।
ਜਬ ਪੂਰਬ ਸਰੀਰ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਹੁਆ ਅਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਅਬੀ ਤੈਨੇ ਪਾਇਆ ਨਹੀ। ਸਰੀਰ
ਯੁਗਮ ਕੇ ਮਧਿ ਵਿਖੇ ਜੋ ਤੇਰੀ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰ ਰੂਪ ਅਵਸਥਾ ਥੀ, ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰ ਨੇ
ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਜਨਮ ਦੀਆ (ਹੈ)², ਤਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ ਭੀ ਤੋ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ। 'ਹੈ ਭੀ
ਸਚੁ'। ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਮੋ ਭੀ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ'। ਜਬ (ਇਹ)³
ਸਰੀਰ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇਗਾ, ⁴*ਤੋ ਭੀ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਨ ਹੋਵੇਗਾ।* ਸਰੀਰ ਤੋ ਤੇਰਾ ਵਸਤੂ ਹੈ,
ਵਸਤੂ ਕੇ ਨਾਸ ਹੋਣੇ ਤੇ ਪੁਰਖ ਕਾ ਨਾਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਤੂ ਹੀ ਤੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ
ਤੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਸਤਿ ਰਪ ਕੌਣ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕੀ ਤੂੰ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸਮਝ
ਕਰਿ (ਤੂ)⁵ ਸਾਤਿ ਹੋ। ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਕੰਠ ਮੋ ਸੂਰਣ (ਕਾ)⁶ ਭੂਖਣ ਪੜਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਦ ਕਰ
ਪ੍ਰਿਥ ਪੀਛੇ ਹੁਆ। ਤਬ ਪੁਰਖ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹਾ ਹਾ ! ਮੇਰਾ ਭੂਖਣ ਕਹਾ ਗਇਆ, ਤਿਸ ਕੀ
ਚਿੰਤਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ' ਯਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤਬ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਹਾ
ਚਿੰਤਾ ਮਤ ਕਰ ਭੂਖਣ ਤੋ ਤੇਰਾ ਕੰਠ ਮੋ ਹੀ ਹੈ, ਦੇਖ ਤੋ ਸਹੀ ਜਬ ਹਾਥ ਲਗਾਇ ਕਰ ਦੇਖਾ
ਤਬ ਕੰਠ ਤੇ ਹੀ ਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਹਾ ਭੂਖਣ ਕੰਠ ਮੋ ਹੀ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਗਠੜੀ ਸੇ ਤੋ
ਨਹੀ ਖੋਲ ਦੀਆ, ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਤੋ ਜਣਾਇਆ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਸੀ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਣਾਇ
ਦੇਤੇ ਹੈ ਤੂ ਹੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ
ਦੁਆਰਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ। ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ, ਔਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋਈ
ਭਿੰਨ ਪਦਾਰਥ ਤੋ ਨਹੀ। ਅਬ ਯਹਿ ਗੁਰੋ ਨੇ ਸਿਖ ਕੋ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ। ਜੇ ਤੋ ਸਿਖ
ਸੁਧ ਅੰਤ:ਕਰਣ ਹੈ ਤੋ ਇਸੀ ਮੈ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁸ ਹੁਆ, ਔਰ ਉਪਦੇਸ ਕਾਹੇ ਕੋ ਚਾਹੀਏਗਾ। ਅਰ
ਜੇ ਸਿਖ ਮਲਨ ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੈ ਤੋ ਮਲਨ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨੋਪਦੇਸ⁹ ਕਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀ
ਹੋਵੇਗਾ ਜੈਸੇ ਮਲਨ¹⁰ ਵਸਤੂ ਪਰ ਕੁੰਕਮ ਰੰਗ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਸੋਈ ਦਿਖਾਵਤੇ ਹੈ।

1. ਪੂਰਬ (ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਪੰ: ੪/ਅ)।

2. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ ਪੰਨਾ ੪/ਅ)।

3. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੪/ਅ)।

4. *ਤਤੋ ਭੀ ਤੂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਗਾ। ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ।*
(ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮, ਪੰ: ੪/ਅ)।

5. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੪/ਅ)।

6. ਭਾ. ਵਿ. ੧੩੮ (ਪੰ: ੪/ਅ), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੧੭/ਅ)।

7. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

8. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

9. ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼।

10. ਮੈਲੇ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪ/ਅ)।

ਮਲਨ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਸਿਖ ਵਚਨੰ । ਸ੍ਰੋਯਾ :

ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਓ ਗੁਰ ਮੋ ਹੂ ਕੋ, ਸੋ ਤੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਬੈਠਤਿ ਨਾਹੀ ।

ਕੋ ਇਕ ਸੋਚ ਤੇ ਸੁਧ ਬਖਾਨਤ, ਕੋ ਇਕ ਮੋਨ ਹੀ ਮੋਨ ਸਲਾਹੀ ।

ਕੋ ਇਕ ਭੋਗ ਹੀ ਭੋਗ ਬਖਾਨਤ, ਪੁੰਨ ਕੀਏ ਬਿਨੁਸੋ ਨ ਕਦਾਹੀ ।

ਮੈ ਤੋ ਅਜਾਨ ਨਹੀ ਕਛੁ ਜਾਨਤ, ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੋ ਮੁਹਿ ਕਹਿ ਸਮਝਾਹੀ ।

ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ ਪੂਰਬਕ ਮਲਨ ਅੰਤਹ ਕਰਣ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਕਾਰ-ਅੰਤਰ ਕਛੁ ਕਰ ਉਪਦੇਸਾਂਤਰ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ ੧

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖਵਾਰ ।

ਜੋ ਜਲ, ਮ੍ਰਿਤਕਾਦਿਕ^੧ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਤੂ ਲਖ ਵਾਰੀ ਭੀ ਸਰੀਰ ਕੋ ਪਖਿਆਲਨ ਕਰੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਸੁਧਤਾ ਨਹੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਈਹਾਂ 'ਸੋਚਿ' ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਨਹੀ ਕੀਆ, ਸੋਚਿ ਕਾ ਕਰਣਾ ਤੋ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ । ਜੋ ਭਜਨ, ਤਪ ਹੀਨ ਕੇਵਲ ਹਾਥ ਪਗ ਧੋਵਣੇ ਤੇ ਹੀ ਆਪ ਕੋ ਸੁਧ ਮਾਨਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਹੈ । ਜੋ ਹੀਨ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਗੁਰ ਦੇਖ ਨ ਦਿਖਲਾਵੇਗੇ ਤੋ ਸਿਖ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੋ ਕੈਸੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇਗਾ ? ਯਦਪਿ^੨ 'ਸੋਚ' ਨਾਮ ਸੰਸੈ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਕੋ ਨਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ ਤੈ ਨੇ ਇਸ ਪਰ ਸੰਸੈ ਉਠਾਇਆ । ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਹੈ—^{੪*} 'ਸੰਸਯਾਤਮਾ ਵਿਨਸਯਤੇ' ਤੂ ਸੰਸੈ ਆਤਮਾ ਹੋਇ ਕਰ^੩ ਆਪਣਾ ਨਾਸ ਆਪ ਮਤ ਕਰ, ਸਮਝ ਕਰ ਦੇਖ ਤੂੰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀ । ਯਦਵਾ^੫ 'ਸੋਚ' ਨਾਮ ਸੋਚ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ^{੬*} ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਕੋ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ ਤੂ ਸੋਚੀ ਬਣ ਬੈਠਾ । ਹਾ ਹਾ ਗੁਰੁ ਨੇ ਮੋਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ, ਮੈ ਨ ਸਮਝਾ । ^{੭*} ਸੋਚੀ ਤੋ ਸੂਤਕੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕਰਮ ਕਾ ਅਧਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । 'ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵ ਨ ਉਤਰੈ ਗਿਆਨੁ ਉਤਾਰੈ ਧੋਇ' ।^੮ ਯੁਕਤ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸਮਝ ਲੈਣਾ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਹੈ, ^{੯*} ਇਸ ਬਿਨਾ ਤੇਰਾ ਸੂਤਕ ਕਬੀ ਹੀ ਉਤਰੇਗਾ

1. ਪ੍ਰਕਾਰਾਂਤਰ ਨਾਲ, ਭਿੰਨ ਵੰਗ ਨਾਲ ।

2. ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ।

3. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।

4. * 'ਸੰਸਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਨਾਸੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ' (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 6/ਓ) ।

5. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ ।

6. * ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਕੋ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ, ਮੈ ਨੇ ਨ ਸਮਝਾ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 19/ਅ) ।

7. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 472) ।

8. * ਇਸ ਬਿਨਾ ਤੂ ਕਬੀ ਸੁਧ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 6/ਓ) ।

ਨਹੀ,* ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਨਧਿਕਾਰੀ¹ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜਪੁ: ²‘ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ। ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥ ਮਲਿ ਨਾਉ।’ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ਪਰਵਿਸ਼ੈਕ³ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖਵਾਰ’, ‘ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ’, ‘ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ’—ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ⁴ਸ੍ਵਾਤਮ-ਵਿਸ਼ੈਕ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਈਹਾਂ ਸ੍ਵਾਤਮ-ਵਿਸ਼ੈਕ ਅਰਥ ਮਾਨੀਏ ਤੋਂ ⁵ਪੂਰਬ ਪਰਵਚਨੋਂ ਸਾਥ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ, ਅਰਥ ⁶ਸੰਗਤ ਨਹੀ ਪਾਵਤਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ (ਇਹ) ⁷ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ। ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਠਨ ਵਚਨ ਰਚੇ ਹੈਂ, ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਆਗੈ ਨਿਕਟ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਈਹਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਣਾ—ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੈ ਮੈ ਲਾਖ ਵਾਰ ਸੋਚ ਕਰੇਗਾ, ਤੋਂ ਭੀ ਤੂੰ ਸੁਧ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੈ ਮੈ ਮੋਨ ਬ੍ਰਤ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਨ ਬੋਲੇਗਾ ਤੋਂ ਭੀ ਤੋਂ ਤੂੰ ਸੁਧ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ।

ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੈ ਮੈ ਤੇਲ-ਧਾਰ ⁹* ਕੀ ਨਿਆਈ ਭਾਰ ਬਾਧ ਕਰ* ਲਿਵ ਲਗਾਇ ਰਹੇਗਾ ਤੋਂ ਭੀ ਤੋਂ ਤੇਰੀ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਹਠ ਕਰ ਕਰ ਜਿਹਵਾ ਤੋਂ ਤੈਨੇ ਬੰਦ ਕਰੀ,¹⁰*ਮਨ ਕੋ ਤੋਂ ਨ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ* ਮਨ ਤੋਂ (ਦਸੇ ਦਿਸਾ)¹¹ ਭਟਕਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਔਰ ਜਬ ਤੋਂ ਕੋ ਭੂਖ ਲਗੇਗੀ ਤਬ ਕਿਸੀ ਕੋ ਸਾਰਤ¹² ਕਰਣੀ ਪੜੇਗੀ। ਉਹੁ (ਤੇਰੀ)¹³ ਸਾਰਤ ਕੋ ਸਮਝੇਗਾ ਨਹੀ। ਏਕ ਵਾਰ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ‘ਅਧਿਕਾਰੀ’ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
2. ਜਪੁ ਜੀ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਉੜੀ 5, 21।
3. ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਪਰ ਸੰਬੰਧੀ।
4. ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ।
5. ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ।
6. ਢੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, (ਪੰ: 20/ਓ)।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਓ)।
9. *ਵਤ*(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 6/ਓ)।
10. *ਮਨ ਤੇ ਬੰਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾ*(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 6/ਅ); *ਮਨ ਕੋ ਤੇ ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕੇਗਾ*(ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ: 20/ਅ)।
11. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਅ)।
12. ਇਸ਼ਾਰਾ, ਸੰਕੇਤ।
13. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਅ)।

ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਜੋ ਕਾਮ ਹੋਣਾ ਥਾ ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਤੋ ਕੋ ਸੋ ਸਾਰਤ ਕਰਣੀ ਪੜੇਗੀ। ਤੂੰ ਆਪ ਭੀ ਖਰਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਖਰਾਬ ਕਰੇਗਾ। ਅਬ ਸਮਝ ਕਰ ਦੇਖ ਇਹ ਮੌਨ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੂਆ, ²*ਵਾ ਖਰਾਬੀ ਹੂਈ। ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਸ੍ਰਗਾਦ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਯਗ, ਤਪ ਦਾਨਾਦਿ ਕੀਆ ਚਾਹੇ ਸੋ ਬਾਤ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਨਿਕੰਮੀ ਹੀ ਹੈ,* ਸੋਈ (ਗੁਰ)³ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੂਰੀਆ ਭਾਰ।

ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਮੈ ਇੰਦ੍ਰ, ਯਮ, ਵਰੁਣ, ਕੁਬੇਰ ਇਨ ਕੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੇ ਭਾਰ ਬਾਂਧ ਕਰ ਉਠਾਇ ਲੇਉਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੇਗੀ। ਇਨ ਤੇ ਪਰੇ ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਚਾਹੇਗਾ, ਤਿਸਨਾ ਨ ਮਿਟੀ ਤੋ ਕੰਗਾਲ ਹੂਆ। ਕੰਗਾਲ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਯਤਨ ਕਰਣਾ ਮਹਾ ਮੂਰਖੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਕਾਮ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇ ⁵*ਯਗ ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ⁶ ਸ੍ਰਗਾਦਿਕ⁷ ਭੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੈ ਸ੍ਰਗਾਦਿਕ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਸਦਾ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹੇਗਾ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ਭੋਗਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਸੋ ਬਾਤ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਨਿਕੰਮੀ ਹੀ ਹੈ *ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨਾ ਚਲੈ ਨਾਲਿ।

ਜੋ ਤੂ ਹਜਾਰੋ ਲਾਖੋ ਸਿਆਣਪਾ ਭੀ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਮੋ ਕੋ ਭੋਗ ਬਣੇ ਰਹੇ, ਸੋ ਏਕ ਸਿਆਣਪ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੀ ਪੇਸ ਨਾ ਜਾਏਗੀ। ⁹*ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਦਾ ਭੋਗ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਰਹਿਤੇ * ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

(ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ)¹⁰—ਜੇ ਤੇ ਕੁਛ ਸੰਚੈ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਖਰਚ।

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
2. *ਅਥਵਾ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੂਆ ਅਰ ਜੋ ਤੂ ਭੋਗੋ ਕੇ ਉਤਮ ਮਾਨ ਕਤ ਭੋਗੋ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਿਮਿਤਿ ਤਪ ਯਗ ਆਦਿਕ ਕੀਆ ਚਾਹੇ, ਤਤੁ ਭੀ ਤੂ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ*(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 6/ਅ)।
3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 6/ਅ)।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. *ਮੈ ਸਦਾ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ, ਤਿਸਕਾ ਫਲ ਸਦਾ ਭੋਗਤਾ ਰਹੇਗਾ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਨਾ ਹੋਇਆ। *(ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 7/ਓ)।
6. ਕਰਕੇ।
7. ਸਵਰਗ ਆਦਿਕ।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 7/ਓ)।
9. *ਸਦਾ ਭੋਗੁ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਬੀ ਰਹੈ ਨਾਹੀ, ਨਾ ਸਦਾ ਦੇਹਿ ਸਾਥ ਹੀ ਸੰਜੋਗ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਭੋਗੁ ਸਾਥ ਹੀ। *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 7/ਓ)। 'ਕਾਹੇ ਤੇ' ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।
10. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 21/ਅ)।

ਪੀਛੈ ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਾ ਹੂਏ ¹ਜਿਨ ਕਾ ਸਪਤ ਦੁਪਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਰ ਰਾਜ ਹੂਆ, ਤਿਨ ਕੇ ਧਨ ਕਹਾ ਗਏ, ਖਰਚ ਹੀ ਤੋ ਹੋ ਗਏ। ਅਰ ਜੇਤੀਆਂ ਕਛੁ ਉਚਿਆਈਆ (ਹੈ)² ਤਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਗਿੜਨਾ ਕਹਾ ਤਕਰ³ ਅਕਾਸ ਵਿਖੇ ਪੌੜੀਆਂ ਬਾਧ ਕਰ ਚੜੇਗਾ, ਅੰਤ ਗਿੜੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਮਰਾਤਬੇ ਕੋ ਹੀ ਉਚਾ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਮਰਾਤਬਾ ਭੀ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਕੋ ਹੀ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਗਿੜਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੇਤੇ ਸੰਯੋਗ ਹੈ ਤਿਨਕਾ ਅੰਤ ਵਿਯੋਗ, ਕਹਾ ਤਕਰ ਮਿਲਾ ਰਹੇਗਾ, ਅੰਤ ਵਿਛੋੜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਜੀਵਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਮਰਣਾ। ਜੋ ਲਾਖੋ ਬਰਸ ਜੀਵੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਮਰੇਗਾ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਇਸਥਾਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ ਤਿਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਯਤਨ ਕਰਣਾ ਮਹਾ ਮੂਰਖੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਕਾਮ ਹੈ।

ਸਿਖ ਵਚਨ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਤਨ ਕਹੋ ਮੈ ਕਿਹ ਲੀਏ।

ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਮੁਹਿ ਦੀਨ ਪਰ।

ਇਹ ਤੋ ਸਿਖ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ।

ਮੈ ਸਚਿਆਰ ਕੈਸੇ ਹੋਵੋ? ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ? ਅਰ ਝੂਠਾ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮ ਜੋ ਪਾਏ ਹੈ, ਤਿਨ ਜਨਮੋ ਕੇ ਮਲੀਨਤਾ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰੋ ਕੀ ਜੋ ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਵਿਖੇ ਪੰਕਤਿ ਬੰਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਕਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਓਰ⁵ ਨਹੀ ਆਵਣੇ ਦੇਤੀ, ਸੋ ਪੰਕਤਿ ਕੈਸੇ ਟੁਟੇ? ਯਤਨ ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਕੀਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਸਭ ਯਤਨ ਨਿਕੰਮੇ⁷ ਹੀ ਹੈ।

ਸਿਖ ਵਚਨ:⁸

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਾ ਨਿਮਿਤਿ ਕਿਆ ਯਤਨ ਹੈ।

ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਗਿਆਨ, ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਤਿਹਾਰ ਹੋ।

ਇਹ ਜੋ ਸਿਖ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈ।

1. 'ਜਿਨ ਕਾ ਸਪਤ.....ਕਹਾ ਗਏ'—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠ ਉਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਅਗੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਥੇ ਆਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, (ਪੰ: 22/ਓ)।
3. ਤਕ, ਤੀਕ।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. ਵਲ, ਪਾਸੇ।
6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
7. ਵਿਅਰਥ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 7/ਅ)।
8. ਸਿਖੋ ਵਾਰੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 7/ਅ)।

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ । 1 ।

‘ਹੁਕਮ’ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਅਰ ‘ਰਜਾਇ’ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ, ਸੋ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਇਸ ਕੇ ਸਾਥ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੇਂ ਚਲੇਗਾ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮੇਂ ਡੁਬੇਗਾ, ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਤੇਰਾ ਨਿਸਤਾਰਾ¹ ਕਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਨਹੀਂ² ।

‘ਹੁਕਮ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ’ ਇਹ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ)³ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਕੇ ਕੈਸੇ ਅਖਰ ਹੈ ? ਜੇ ਕੋਈ ਲਾਖੋਂ ਦਸਤੇ ਫ਼ਾਗਜੋਂ ਕੇ ਲਿਖੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਇਨ ਕਾ ਅਰਥ ਨਾ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋ ਸਕੇਗਾ । (ਕਾਹੇ ਤੇ)⁴ ਜੇਤਾ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਹੈ ਸੋ (ਸਭ)⁵ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ‘ਹੁਕਮ-ਰਜਾਇ’⁶ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਲਿਖਣੇ ਵਾਲਾ ਕਹਾਂ ਤਕ ਲਿਖੇਗਾ । ਜੋ ਹਜ਼ਾਰੋ ਜਨਮ ਪਾਵੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਨਾ ਸੰਪੂਰਣ ਲਿਖਿ ਸਕੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਯਥਾ ਸਕਤਿ ਥੋੜਾ ਸਾ ਅਰਥ ਇਸ ਕਾ ਲਿਖਤੇ ਹੈ ।

ਵੇਦ ਵਚਨ:

ਇਹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾਹੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—(ਇਹ ਵੇਦ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਹੈ)⁷ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖ ਤੂੰ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸਿਖ ਵਚਨ :

ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਰੂਪ ਇਹ ਤੋ ਜਾਨਨਾ ਕਠਨ ਹੈ । ‘ਨਾਸੇ ਭ੍ਰਮ ਤਮ ਕੂਪ ਜਾਤੇ ਸੁਗਮ ਕਹੋ ਗੁਰੋ’ । ਅਬ ਗੁਰ ਇਸ ਤੇ ਸੁਗਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਹੇ ਕੁੰਤੀ ਕੇ ਪੂਤਰ ! ਤੂੰ ਜੋ (ਕਛੁ ਭੋਗ ਕਰੈ ਅਰ ਜੋ)⁸ ਕਛੁ ਕਰਮ ਕਰੇ ਅਰੁ ਜੋ (ਕਿਛੁ)⁹ ਭੋਜਨ ਕਰੇ, ਜੋ ਹੋਮ ਕਰੇ, ਜੋ ਦਾਨ ਕਰੇ, ਜੋ ਤਪ ਕਰੇ ਸੋ ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ।¹⁰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਸੁਭਾਸੁਭ ਫਲ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਹੈ, ਸੁਭਾਸੁਭ ਕਰਮ, ਸੋਈ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਦੇਵਣੇ ਵਾਲੇ

1. ਮੁਕਤੀ, ਛੁਟਕਾਰਾ ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ 21/ੳ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛਡੀਆਂ ਹਨ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ੳ)

4. ਭਾ. ਵ. 138 (ਪੰ: 8/ੳ); ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 23/ਅ) ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ੳ)

6. ਆਗਿਆ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 8/ੳ) ।

7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 24/ੳ

8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ਅ) ।

9. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 8/ਅ) ।

10. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ “ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰ” ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਨਿਜੀ ਅਤੇ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਫਾਲਤੂ ਵੀ ਹਨ ।

ਬੰਧਨ ਹੈ, ਇਨ ਬੰਧਨੋ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਔਰ ਤੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਰਮ ਜਾਲ ਮੋ ਬੰਧਾ ਹੂਆ ਹੈ, ਕਰਮ-ਬੰਧਨ ਤੇ ਮੁਕਤ ਤੋ ਏਕ ਮੈ ਹੀ ਹੋ। ਤਾਂ ਤੇ ਤੂ ਮੇਰੇ ਹੀ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ¹—*ਇਹ ਉਸ ਤੇ ਸੁਗਮ ਦੂਸਰੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਹੈ।* ਕਰਮ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰ, ਤੂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਜਾ।

ਸਿਖ ਵਚਨ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਇਹ ਭੀ ਹੋਨੋ ਕਠਨ ਹੈ।

ਆਪ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮ, ਫਲ ਅਰਪਣ ਜਗਦੀਸ ਮੋ²।

ਜਾ ਤੇ ਹੋਇ ਸੁਜਾਨ, ਸੁਗਮ ਉਪਾਵ ਕਹੋ ਗੁਰ।³

⁴*ਅਬ ਗੁਰ ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਸੁਗਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ।*

‘ਵਾਰਾਹ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਨਾਰਾਯਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਲਖਮੀ ਕੋ—ਹੇ ਨਾਰਾਯਣ⁵। ਹੇ ਅਚੁਤ ! ਹੇ ਅਨੰਤ ! ਹੇ ਵਾਸਦੇਵ ! (ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ! ਹੇ ਰਾਮ ! ਹੇ ਨਰੁ ਸਿੰਘ ! ਹੇ ਮਾਧਵ ! ਹੇ ਦਾਮੋਦਰ ! ਹੇ ਗੋਪੀਨਾਥ)⁶—ਐਸੇ ਜੋ ਨਰ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ‘ਯਾਗਵਲਕ ਸਾਸਤ੍ਰ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਯਾਗਵਲਕ ਰਿਖਿ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਕੋ—ਹੇ ਰਾਜਨ ! ਵਿਸਨੁ ਨਾਮੋ ਕਾ ਜੋ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਚ⁷ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਕਾ ਕਛੁ ਨੇਮ ਹੀ ਨਹੀ। ਚਲਤਾ ਹੂਆ, ਖੜਾ ਹੂਆ, ਸੌਤਾ ਹੂਆ, ਪੀਤਾ ਹੂਆ,⁸ ਖਾਤਾ ਹੂਆ, ਜਪਤਾ ਹੂਆ, ਕ੍ਰਿਸਨ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਐਸੇ ਕਹਿ ਕਰ ਪਾਪੋ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਅਵਰਣ,⁹ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀ ਦੇਖਣੇ ਦੇਤਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਸਿਵ ਰਹਸ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਆਸ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ—ਸੰਕਰ ਇਹ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਾ ਕੇ ¹⁰ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਵਸਤਾ ਸੋ ਪੁਰਖ ਦੁਖ ਭਾਗੀ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹਤਾ। ਮੈ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਇਸ ਮੋ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ। ਮਹਾਦੇਵ,

1. *ਇਹੁ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰੁ ਕੀ ਆਗਾਜਾ ਹੈ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਓ)।

2. ਕੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਓ)।

3. ਇਹ ਚਰਣ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

4. *ਅਬ ਗੁਰ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ ਉਪਾਵ ਕਹਤੇ ਹੈ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਓ)

5. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 9/ਓ)।

7. ਵਿਖੇ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, 25/ਅ)।

8. ‘ਖਾਤਾ ਹੂਆ’ ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

9. ਪਰਦਾ

10. ਅਗਲੇ ਹਿਸੇ ਵਿਚ, ਭਾਵ ਜੀਭ ਤੇ।

ਮਹਾਦੇਵ, ਮਹਾਦੇਵ—ਇਹ ਜੋ ਧੁਨਿ ਹੈ, ਸੋ ਧੁਨਿ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਕਾ ਬੀਜ ਜੋ ਹੈ ਅਵਿਦਿਆ ਤਿਸ ਕੇ ਜਲਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਦਾਵਾਗਨਿ¹ ਹੈ । ਮੈ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਇਸ ਮੇ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ । ਫੇਰ ਏਹ ਧੁਨਿ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਨੇ ਜੋ ਕਾਟੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਮ ਔਖਧ² ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਕੋਈ ਉਤਮ ਔਖਧ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ । ਮਹਾਦੇਵ, ਮਹਾਦੇਵ ਐਸੇ ਇੰਦ੍ਰੀਓ ਕੋ ਵਸ ਕਰ ਕਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਮੌਤ ਕੋ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਗਣਤਾ । ਮੈ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ।

‘ਕਾਸੀ ਖਾਂਡ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਯਮਦੂਤ ਕੇ—ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ! ਹੇ ਮਧਵ ! ਹੇ ਮੁਕੰਦ ! ਹੇ ਹਰੇ ! ਹੇ ਮਹਾਰੇ ! ਹੇ ਸੰਭੋ ! ਹੇ ਸਿਵ ! ਹੇ ਈਸ ! ਹੇ ਸਸਿ ਸੇਖਰ ! ਹੇ ਸੂਲ ਪਾਣੇ ! ਹੇ ਦਾਮੋਦਰ ! ਹੇ ਅਚੁਤ ! ਹੇ ਜਨਾਰਦਨ ! ਹੇ ਵਾਸੁਦੇਵ ! ਐਸੇ ਜੋ ਵਿਸਨੁ, ਸਿਵ ਨਾਮੋ ਕਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਾ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ, ਤਿਨ ਕੇ ਨਿਕਟ ਨਹੀ ਜਾਣਾ ।

ਸਿਕੰਦ ਕੁਮਾਰ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਗਸਤਿ ਮੁਨਿ ਕੋ—ਹੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੇ ਵਿਖੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ! ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਖੇ ਆਵਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਆਪਣੇ ਟਹਲੀਓ ਕਾ ਸੰਮੂਹ ਤਿਸ ਕੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ; ਔਰ ਭੀ ਜੋ ਹਰਿ-ਹਰਾਂ ਕੇ ਚਿਹਨ ਧਣੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਭੀ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ । ਮੈ ਤੁਮ ਕੋ ਵਾਰੰ ਵਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਤਿਨ ਨੇ ਨਿਕਟ ਤੁਮ ਨੇ ਨਹੀ ਜਾਣਾ । ਗੋਪੀ ਚੰਦਨ ਕਾ³ ਉਰਧ ਪੁੰਡਰ ਤਿਲਕ ਅਰੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ, ਇਹ ਤੋ ‘ਹਰਿ’ ਵਿਸਨੁ ਕਾ ਚਿਹਨੁ ਹੈ । ਵਿਭੂਤਿ⁴ ਕਾ ਤ੍ਰਿਪੁੰਡਰ⁵ ਤਿਲਕ ਅਰੁ ਰਦ੍ਰਾਖ ਕੀ ਮਾਲਾ, ਇਹ ‘ਹਰਾ’ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ ਚਿਹਨੁ ਹੈ । ਮੈ ਤੁਮ ਕੋ ਵਾਰੰਵਾਰ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਇਨ ਕੇ ਨਿਕਟ ਤੁਮ ਨੇ ਨਹੀ ਜਾਣਾ ।

ਅਬ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ—ਇਹ ਪੁਰਾਣੋ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ⁶ ਸੁਗਤ ਤੇ ਸੁਗਮ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤੇਰੀ ਰੁਚਿ ਹੋਇ ਤੋ ‘ਵਿਸਨੁ’ ਨਾਮ ਜਪੁ, ਸਿਵ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੁਚਿ ਹੋਇ ਤੋ ‘ਸਿਵ’ ਨਾਮ ਜਪੁ । ਤੁਲਸੀ, ਗੋਪੀ, ਚੰਦਨੁ, ਰਦ੍ਰਾਖ, ਵਿਭੂਤ ਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰ । ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟ ਜਾਏਗਾ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਿਖੇ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਕਾ ਕਛੁ ਨੇਮ ਨਹੀ ਹੈ ।

1. ਜੰਗਲ ਦੀ ਅਗ ।
2. ਦਵਾਈ, ਉਪਚਾਰ, ਇਲਾਜ ।
3. ਕਮਲ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜ ਕੇ ਉਪਰ ਵਲ ਖਿਚ ਕੇ ਲਗਾਇਆ ਤਿਲਕ ।
4. ਰਾਖ, ਛਾਈ, ਸੁਆਹ ।
5. ‘ਤ੍ਰਿ’ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
6. ‘ਸੁਗਤ ਤੇ’ — ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸਮਗ੍ਰੀ ਮੂਲ ਸੌ ਕਛੁ ਚਾਹੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਪ ਸਕੇ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਪੁ, ਤੂੰ ਕ੍ਰਤਾਰਥ¹ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਬ ਈਹਾਂ ਕਛੁ ਨਿਰਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ। ਹਮਾਰੇ ਲਿਖੇ ਪਰ ਜੋ ਕੋਈ ਆਸੰਕਾ³ ਕਰੇ—ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਵਚਨ ਤੁਮ ਨੇ ਲਿਖੇ, ਸੋ ਹਛਾ ਕੀਆ। ਵਚਨ ਸੋਈ ਕਾਮ ਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀ ਪਾਈਤੇ, ਸੋ ਵਚਨ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਨਹੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਪਰੰਤੂ ਸਿਖ ਕੇ ਵਚਨ ਤੋਂ ਜਪ ਜੀ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਨਹੀ ਥੇ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਤੇ ਪਾਏ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਧਾਨ ਕਾ ਖੇਤ ਪਰਾਲ ਤੇ ਸਿਆਨਿਓ। ਖੇਤ ਤੋਂ ਧਾਨ ਕਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ, ਪਰਾਲੀ ਤੋਂ ਦੇਖੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਪਰਾਲੀ ਨੇ ਹੀ ਖੇਤ ਸਿਧ ਕੀਆ, ਬਿਨਾ ਖੇਤ ਪਰਾਲੀ ਹੋਤੀ ਤੋਂ ਨਹੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਉਤਰ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਵਿਖੇ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਏ। ਪ੍ਰਸਨ ਤੋਂ ਨਹੀ ਦੇਖੇ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਤੋਂ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਉਤਰੋਂ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸਨ ਸਿਧ ਕੀਏ। ਅਰ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕਾ ਬੀਜ ਹਮ ਨੇ ਪਾਇਆ, ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈਂ ‘ਜਪੁ’। ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ਇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ—ਤੂੰ ਜਪੁ ਕਰ। ਤਬੀ ਤੋਂ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਕੋਈ ਆਗੇ ਹੈ। ਜੋ ਆਗੇ ਕੋਈ ਨ ਹੋਤਾ ਤੋਂ ‘ਜਪ ਕਰ’ ਕਿਸ ਕੋ ਕਹਿਤੇ। ਆਗੇ ਕੌਣ? ‘ਤੂੰ ਜਪ ਕਰ’—ਇਹ ਉਪਦੇਸ ਵਚਨ ਹੈ। ਸੋ ਉਪਦੇਸ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅੰਰ ਪ੍ਰਤਿ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ‘ਜਪੁ’ ਇਹ ਜੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰ-ਬਿੰਦ ਕੇ ਦੋ ਅਖਰ⁴ ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿਖ ਸਿਧ ਕੀਆ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕਹਾ ਸਿਖ ਕੋ ਤੂੰ ਜਪ ਕਰ। ਤਬ ਸਿਖ ਭੀ ਤੋਂ ਪੂਛੇਗਾ—ਮਹਾਰਾਜ! ਮੈਂ ਕਿਆ ਜਪ ਕਰੋਂ। ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰੋ ਨੇ ‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ’—ਇਹ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ। ਆਗੇ ਸਿਖ ਕਾਚਾ ਥਾ, ਇਸ ਪਰ ਨਹੀ ਠਹਰਾ। ਤਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਸਨ ਉਠਾਏ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਉਤਰ ਗੁਰੋ ਨੇ ਦੀਏ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਮੈਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਤੋਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਲਿਖਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ—ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੀ ਬਾਣੀਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀ ਤਿਤੀ ਹੈ, ਭਾਖਾ ਰੀਤਿ ਕੀ ਨਹੀ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ—ਜਹਾਂ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਸਨ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਤਹਾਂ ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ੍ਰੈ⁵ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਸਨ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ। ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਜੋ ਕਛੁ ਜਹਾਂ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਪਰ

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

3. ਸ਼ਕ, ਸੰਦੇਹ।

4. ‘ਦੋ ਅਖਰ’ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ (ਪੰ: 29/ਉ) ‘ਜੋ ਅਖਰ ਦੋ’ ਪਾਠ ਹੈ।

5. ਆਧਾਰ ਵਿਸ਼ਾ।

ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਜਹਾ ਪੂਰਬ (ਪਰ)¹ ਪਦੋ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀ ਬਣਤਾ ਤਹਾ ਉਥਾਨਕਾ² ਧਰ ਕਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ। ਜਹਾ ਅਰਥ ਮੋ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਬਿਵਸਥਾ³ ਕਰ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਗੀਤਿ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਖਿ, ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਰਚਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨੋ ਕਾ ਪੀਛਾ ਲੇ ਕਰਿ ਰਚਾ ਹੈ। ਨਾਨੀ ਕੇ ਘਰ ਸੋ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਲੇ ਆਇਆ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਗੀਤਾ। ਏਕ ਗੀਤਾ ਪਰ ਬਾਵਨ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਪ੍ਰਵਰਤੇ ਹੈ। ਬਾਵਨੋ ਨੇ ਬਾਵਨ ਹੀ ਅਰਥ ਲਿਖੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਅਰਥ ਲਿਖਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਉਥਾਨਕਾ ਧਰ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ, ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਲਿਆਇ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਤੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਜਿਉ ਕੋਈ ਲਿਖ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਭਾਵ (ਜੋ)⁴ ਧਰਾ ਥਾ। ਕਰਤਾ ਕੇ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਣਾ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ 'ਅਰਥ' ਹੈ। ਜੋ ਕਰਤਾ ਕੇ ਭਾਵ ਕੋ ਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਭਾਵ ਤਬੀ ਤੋ ਧਰਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਥੀ, ਰਜਾਇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਨਹੀ ਧਰਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਕਾ ਮਾਨਣਾ ਇਹੀ ਤੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਮਤ ਹੈ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ'। 'ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ'।⁵ ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ, ਸਿਰ ਉਪਰ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ, ਆਪ ਗਵਾਇ। 'ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ। ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ'।⁶ 'ਭਾਣਾ', 'ਰਜਾਇ' ਇਸ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਧਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤਿਧਰ ਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੀ ਭੀ ਰਜਾਇ। ਜਿਸ ਢਬ ਕੇ ਬਚਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਤਿਸੀ ਢਬ ਵੇ ਵਚਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਭੀ।

ਅਰਥ ਕਾ ਨੇਮ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਪ੍ਰਕਰਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪੂਰਬ-ਪਰ ਪਦੋ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਮਧ⁷ ਪਦੋ ਕੇ ਅਰਥੋਂ ਸਾਥ ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੀ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਮਧ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਆਸ਼੍ਰੇ⁸ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਚਲਾ ਹੈਂ, ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰੇ ਕੋ ਪਛਾਨਣਾ ਅਰ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੂਈ ਬਾਤਿ ਕਹਿਣੀ— ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਕਰਣ' ਹੈ। ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰੇ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਨਹੀ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਕਛੁ ਖਬਰ ਹੀ ਨਹੀ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੈਗਾ, ਇਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 29/ਅ)।
2. ਪਸਤਾਵਨਾ।
3. ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 30/ੳ)
5. ਜਪੁ ਜੀ, ਪਉੜੀ 1 ਅਤੇ 27
6. ਜਪੁ ਜੀ; ਪਉੜੀ 25
7. ਵਿਚਲੇ, ਵਿਚਾਲੇ ਦੇ।
8. ਵਿਸ਼ਾ, ਆਧਾਰ।

ਮੂਲਕਾਰ¹ ਤੋਂ ਈਹਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਤਿਸ ਨੇ ਜੋ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਸੁ ਕਿਉਂ ਰਚੀ? ਬਾਣੀ ਰਚਣੇ ਕਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਿਆ? ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋਂ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋਂ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਰ ਕਰ² ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੁਆ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਵਰਤੇ³ ਕਛੁ ਕਰਣੇ ਕੋ, ਸੋ ਕਹੀਏ ‘ਪ੍ਰਯੋਜਨ’। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੋ ਬਾਣੀ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵਰਤਿਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ—ਤੁਮ ਬਾਣੀ ਕਰੋ। ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਮਾਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨ ਮਾਨੀਏਗਾ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ‘ਨਿਖ—ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਠਹਿਰੇਗੀ। ਸੋ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਨਿਖ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀ, ਸਪ੍ਰਯੋਜਨ⁴ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਔਰ ਤੋਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੀਏਗਾ, ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੀਏਗਾ—ਉਤਮ ਪੁਰਖੋ ਕੋ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਦਇਆ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕੋ ਆਵਾ-ਗੰਣ ਰੂਪੀ ਦੁਖ ਦੇਖ ਕਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋ ਦਇਆ ਉਪਜੀ। ਤਿਸ ਦਇਆ ਨੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਿਆ—ਇਨ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਛੁ ਰਚੇ। ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦਇਆ। ਸੋ ਦਇਆ ਕਾ ਸਰੂਪ ਦਿਖਲਾਇ ਦੇਣਾ ਇਹ ਤੁਮਾਰੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਚਲੋ ਕ੍ਰਿਬਾਰਥ⁵ ਹੋਵੇਗੇ।⁶

ਅਰ ਆਦਿ ਅੰਤ ਜੋ ਮਿਲੀ ਹੁਈ ਬਾਤ ਕਰਣ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਅਰਥ’ ਹੈ। ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼ੈ⁸ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਕਛੁ ਖਬਰ ਹੀ ਨਹੀ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ, (ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰੇਗਾ)⁹। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ ‘ਸਤਿ ਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ’ ਅਰ ਅੰਤਿ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ ‘ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ’ ਅਰ ਮਧ ਵਿਖੇ ਲਿਖਿਤੇ ਹੈ ‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ,। ਅਬ ਇਸ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਮੈਂ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਿਖੇ ਹੈ ਸੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਲਿਖੇ ਹੈ। ਇਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋ ਨੈ ਤੀਨ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਇ ਕਰ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਲਾਇਆ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋਂ ਇਹੀ ਤੋਂ ਜੀਵੋ (ਕੀ)¹⁰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ ਹੈ। ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸਮਝੋ, ਅਥਵਾ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖੋ, ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੋ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਜੋ ਇਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋ ਕੋ

1. ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਰਚੇਤਾ।
2. ਕਰਕੇ।
3. ਲਗੇ, ਲੀਨ ਹੋਵੇ।
4. ਨਿਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ।
5. ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਹਿਤ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
7. ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਿਜੀ ਹੈ।
8. ਆਧਾਰ, ਵਿਸ਼ਾ।
9. ਨਿਜੀ ਪੇਥੀ (ਪੰ: 32/ਅ)।
10. ਨਿਜੀ ਪੇਥੀ (ਪੰ: 32/ਅ)।

ਛੋਡ ਦੀਜੀਏਗਾ ਤੋਂ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਆਪਸ ਮੋਂ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨ ਬਣੇਗਾ। ਸੰਬੰਧ ਬਿਨਾ ਅਰਥ ਕੈਸਾ, ਅਰਥ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ ?

ਨਨੁ¹—ਤੁਮ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ' ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦਇਆ। 'ਜੋ ਦਇਆ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਥਾ, ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਸੁਗਮ² ਕਿਉਂ ਨ ਰਚੀ ਜਿਸ ਕੋ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝ ਲੇਤਾ। ਐਸੀ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਕਿਉਂ ਰਚੀ ਜੋ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਪ੍ਰਸਨ, ਉਤਰ, ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਿਆਇ ਕਰ ਅਰਥ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋਂ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਿਉਂ ਕੋਈ ਅਰਥ ਕਰ ਹੀ ਨ ਸਕੇਗਾ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਵਚਨ ਸੁਗਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੇ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝ ਲੇਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੇ ਪੜਨੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਕਿਸੀ ਕੋ ਗੁਰ ਨ ਧਾਰਣਾ ਪੜੇਗਾ। 'ਗੁਰ' ਨਾਮ ਸਮਝਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਜੋ ਬਾਣੀ ਕਠਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੋਂ ਆਪ ਤੋਂ ਕਿਸੀ (ਕੋ)⁴ ਭੀ ਨ ਆਵੇਗੀ, ਕਿਸੀ ਤੇ ਪੜਨੀ ਪੜੇਗੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਜੋ ਪੜਾ ਉਹੀ ਉਸ ਕਾ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰੂ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਗਿਆਨ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਨਿਖ-ਫਲ⁵ ਹੀ ਹੈ। ਸਫਲ ਗਿਆਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਰਚੀ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਰਚੀ⁷। ਅਬ ਇਸ ਪਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

(ਵੇਦਾਤ ਸਾਸਤ੍ਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਚਨ)⁸ :

ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦ੍ਰਾਵਾ ਜੋ ਸਿਖ ਕੋ ਸਮਝਾਵਣੇ ਯੋਗ ਭਲੀ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝਾਇ ਦੇਵੇ ਐਸਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਚਾਰਯ'। ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ ਸੋਈ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਜਾਣ ਨਾਹੀ ਸਕਤਾ। ਇਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੂਰਬਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਨ ਚੇਤਨੀ ਮਨ ਅਪਣੇ ਸੁਚੇਤ'⁹। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਚੇਤਤੇ, ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ ਦ੍ਰਾਰਾ ਜਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਚੇਤਨ ਕਰਤੇ; ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਹੀ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਭਾਖਾ ਕੀਆ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇਖ ਦੇਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਹੀ ਜੋ ਸੁਚੇਤ ਬਣ ਬੈਠੇ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਤਿਨ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਿਤੇ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।
2. ਸਰਲ, ਆਸਾਨ।
3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 33/ਅ)। ਅਗਲਾ 'ਭੀ' ਸ਼ਬਦ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
5. ਨਿਸਫਲ, ਫਲ-ਹੀਨ।
6. ਲਈ ਵਾਸਤੇ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 34/ੳ)
9. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463)।

ਹੈ—‘ਛੁਟੇ ਤਿਲ ਬੂਆੜ ਜਿਉ ਸੁੰਢੇ ਅੰਦਰਿ ਖੇਤ । ਖੇਤੈ ਅੰਦਰਿ ਛੁਟਿਆ’¹ ॥ ਛੁਟੇ ਹੁਏ ਜੋ ਹੈ ਬੂਆੜ ਤਿਲ, ਜਿਨ ਕੋ ਨਿਕੰਮੇ ਮਾਨ ਕਰ ਸਭ ਕਿਸੀ ਨੇ ਛਡ ਦੀਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਿਲ ਖੇਤ ਮੋ ਸੁੰਢੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਿਖਸਮੇ ਹੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਜੋ ਉਨ ਤਿਲੋ ਕੇ ਮਰਮ² ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਉਨ ਕੋ ਛੁਹਤੇ ਭੀ ਨਹੀ । ਅਰ ਜੋ ਕੋਈ ਪਰਦੇਸੀ ਆਏ, ਉਨੋ ਨੇ ਦੇਖਾ ਏਹੁ ਖੇਤ ਨਿਖਸਮਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਫਲੁ ਹਮ ਹੀ ਲਏਗਾ । ਉਸ ਖੇਤ ਮੋ ਛੁਟੇ ਫਲ ਲੈਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ‘ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਉ ਨਾਹ’⁴ । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਸੋ ਜੋ ਉਸ ਖੇਤ ਕਾ ਫਲੁ ਹੈ ਸੋ ਉਨ ਕੋ ਨਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ‘ਫਲੀਅਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ ਬਪੁੜੇ ਭੀ ਤਿਨ ਵਿਚਿ ਸੁਆਹ’⁵ । ਉਹ ਨਿਖਸਮੇ ਤਿਲ ਫੁਲਤੇ ਫਲਤੇ ਤੋ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਨ ਕੇ ਬੀਚ ਰਾਖ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦਾਣਾ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਉਸ ਖੇਤ ਮੋ ਜਾਣਾ ਨਿਖਫਲ ਹੀ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਜਿਨੋ ਨੇ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਭੀ ਨਿਖਫਲ¹ ਹੀ ਹੈ । ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਦਾਤਾ ਗਿਆਨ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰੁਕਰ ਪਾਇਆ ਹੈ ।

(ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਬਚਨ)⁷ :

ਦੇਵ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਪਰਮ ਭਕਤਿ ਹੈ, ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਭਕਤਿ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਗੁਰੋ ਵਿਖੇ ਭਕਤਿ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਮਹਾਨੁਭਾਵ⁸ ਕੇ ਏਤੇ ਕਹੇ ਜੋ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਨਹੀ । ‘ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ’ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਨਿਖਫਲ ਹੀ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਬਡਾ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈ ।

ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਮਹਾਦੇਵ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਪਾਰਬਤੀ ਕੋ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਲਿਖਾ ਹੁਆ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਖ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਨਰੋ ਵਿਖੇ ਅਧਮ⁹ ਨਰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਬਹਤਰ¹⁰ ਚੋਕੜੀਆਂ ਯੁਗੋ ਕੀਆ ਜਬ ਬੀਤਤੀਆ ਹੈ ਤਬ ਏਕ ਮਨੁੰਤਰ (ਹੋਤਾ ਹੈ,

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463) ।

2. ਭੇਦ, ਰਹੱਸ, ਵਾਸਤਵਕਤਾ ।

3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463) ।

5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ: 463) ।

6. ਨਿਸ਼-ਫਲ, ਫਲਹੀਨ ।

7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 35/ਅ)

8. ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ ।

9. ਨੀਚ, ਘਟੀਆ ।

10. ‘ਏਘਤਰ’ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 36/੬)

ਐਸੇ ਹਜਾਰੇ ਮਨੁੰਤਰ)¹ ਬੀਤ ਜਾਏਗਾ ਤੋਂ ਭੀ ਉਹ ਸੁਖ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਤਾ ਪਾਪ ਤਿਸ ਕੋ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ²—ਤੁਮ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਜੀਵੋਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਠਨ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਅਰੁ ਜਪੁ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕੋ ਬੀ ਜਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਸਿਖ ਕੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ ਤਿਸ ਸਿਖ ਕਾ ਨਾਮ ਕੀਆ ਥਾ? ਅੰਗਦ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ ਵਾ ਕਿਸੀ ਔਰ ਕੋ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਾਤਾ ਹੈ ਉਹਾ ਗੁਰੂ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿਖ, ਉਹੀ ਵਾਦੀ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿਧਾਂਤੀ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਹੋਤਾ ਨਹੀ। ਇਸ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ³ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਖ ਸਮਝੇ ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝਾਵੇ, ਸਮਝਾਏ ਬਿਨਾ ਨ ਛੱਡੇ। ਅਰ ਸਿਖ ਭੀ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ ਜਬ ਤਕਰ ਨ ਸਮਝੇ ਤਬ ਤਕਰ⁴ ਗੁਰੋਂ ਕਾ ਪੀਛਾ ਨ ਛੱਡੇ, ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਰ ਵਾਦੀ, ਸਿਧਾਂਤੀ ਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ ਬਿਨਾ ਨਿਰਣੈ ਨਹੀ ਜੋਇ ਸਕਤਾ, ਨਿਰਣੈ ਬਿਨਾ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ; ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੀ ਨਹੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੋ ਸਤਿ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਅਸਤਿ ਕੋ ਤਿਆਗੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਅਰੁ ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਮੇ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਤੋ ਸਤਿ ਕੀ ਜਾਗਾ ਅਸਤਿ ਮਾਨ ਬੈਠੇਗਾ ਅਰ ਅਸਤਿ ਕੀ ਜਾਗਾ ਸਤਿ ਮਾਨ ਬੈਠੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਆ- ਨਾਸ ਕਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਨਿਹਸੰਦੇਹ ਗਿਆਨ ਪਾਇ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਹੋਵਹਿਗਾ। ਇਸ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ ਰਚੇ ਹੈ।

ਇਤਿ ਨਿਰ-ਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ ॥ ੧ ॥

ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਇਤਾ ਕਹਾ ਆਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਬ ਤੋ ਸਿਖ ਕਾ ਪ੍ਰਸਨ ਬੰਦ ਭਇਆ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਗਰੋਂ ਨੇ 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਇਹ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਪਰ ਤੋ ਸਿਖ ਨਹੀ ਠਹਿਰਾ। ਫੇਰ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਸਿਖ ਨੇ ਕਠਨ ਮਾਨਾ। ਫੇਰ ਕਰਮ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਰਪਣ ਕਰਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਕਠਨ ਮਾਨਾ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 36/ੳ)

2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।

3. ਤਾਤਪਰਯ, ਮਤਲਬ।

4. ਤਕ ਤੀਕ।

5. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਰ ਸਫਲ।

6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਫੇਰ ਨਾਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ, ਇਸ ਮੇਂ ਤੋ ਕਛੁ ਕਠਨਤਾ ਨਹੀ, ਜੈਸੇ ਜਪ ਸਕੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਪੁ, ਤੂ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ¹ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਖਰਚ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਕਹੀ ਜਾਣਾ ਭੀ ਨਹੀ ਪਤਤਾ, ਨ ਬੋਝ ਹੀ ਉਠਾਵਣਾ ਪਤਤਾ ਹੈ, ਨ ਚੋਟ ਫੇਟ ਲਾਗਤੀ ਹੈ। ਅਬ ਸਿਖ ਕਿਆ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰੇਗਾ ? ਕਛੁ ਭੀ ਤੈ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਸਿਖ ਮੇਂ ਕਛੁ ਕਰਾਈ ਨ ਰਹਿ ਜਾਏ ਭੈ, ਪ੍ਰੀਤਿ, ਦਰਸਨ ਪੂਰਬਕ ਔਰ ਭੀ ਗੁਰ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ² ਆਪਣਾ ਇਸਟ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਪਉੜੀ 2

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ।

ਆਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਰਬ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਹੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ (ਗਾ)³ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਪਾਵੇ (ਗਾ)⁴ ਹੁਕਮ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਕਹਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ⁵*ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਵਿਖੇ ਜੀਵੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਅਨੰਤ ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਕੌਣ ਸਰੀਰ ਕਿਸ ਨੇ ਪਾਇਆ— ਏਤਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸ ਕੋ ਹੈ ? ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੇਗਾ।*

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਹੀ ਸਮਾਨ ਕਰਮੇ ਵਾਲੇ ਸਮਾਨ ਜੀਵ ਹੋਤੇ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਹੀ ਉਤਮ ਕਰਮ ਵਾਲਿਓ ਕੋ ਇੰਦ੍ਰ ਪਦਵੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਬਡਾਈ ਕੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲਤੀ ਹੈ।

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ।

ਉਤਮ ਅਰ ਨੀਚ ਸੁਖ ਅਰ ਦੁਖ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ (ਹੀ)⁶ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਧਾਤਾ⁷ ਨੇ ਸਭ ਕੇ (ਮਸਤਕ)⁸ ਸਾਥ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ।

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
2. ਆਸਾਨ ਤੋਂ ਆਸਾਨ।
3. ਭਾ. ਵ. 138 (ਪੰ: 9/ਅ)।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 9/ਅ)।
5. *ਜੋ ਪਿਥਵੇ ਤੋਹੀ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀ। ਤਿਨ ਜਗਤੋ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੀਵ ਹੈ। ਤਿਨ ਜੀਵੇ ਨੇ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕੀਯਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਕਉ ਇਹ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਏਤਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸ ਕੋ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਸਕੇਗਾ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 9/ਅ)।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 39/ੳ)।
7. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਤਾਰ।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 39/ੳ)।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ।

ਏਕ ਐਸੇ ਅਦੁੱਤ ਦਰਸੀ, ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗੀ, ਭਜਨਵਾਨ, ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਹੀ ਬਖਸੀਸ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮੁਕਤਿ ਪਦਵੀ ਮਿਲਤੀ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟ ਪੜਤੇ ਹੈਂ । ਅਰ ਏਕ ਐਸੇ ਭਜਨ-ਹੀਨ, ਭੋਗ-ਲੰਪਟ, ਨੀਚ ਪੁਰਖ ਹੈਂ, ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਸਦਾ ਸੰਸਾਰ-ਚਕ੍ਰ ਮੋ ਭ੍ਰਮਾਈਤੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਆਵਾਗੋਣ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਛੁਟਤਾ ।

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥ ੨ ॥

¹ਸਭੁ ਕਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਮੋ ਹੀ ਹੈਂ. ਆਗਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਕੋ ਬੁਝੇਗਾ ਤੋ ਹੰਕਾਰ ਯੁਕਤ ਵਚਨ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਕਹੇਗਾ । ਹੰਕਾਰ ਯੁਕਤ ਵਚਨ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਯਦਯਪਿ² ਭਜਨਵਾਨ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਲੋਕ ਤਿਸ ਕੋ ਜਬੂਨ³ ਹੀ ਮਾਨਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀ ਹਛਾ ਮਾਨਤੇ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਆ ਹਛਾ ਮਾਨੇਗਾ । 'ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਨੀਚੁ ਸਦਾਏ । ਤਉ ਨਾਨਕ ਮੋਖੰਤਰੁ ਪਾਏ' ।⁴ 'ਨੀਚ' ਨਾਮ ਈਹਾ ਨਿਰ-ਅਭਿਮਾਨ ਕਾ ਹੈ, ਚੂਹੜੇ ਚਮਾਰ ਕਾ ਨਹੀ । ਐਸੀ ਰਹਿਤ ਧਾਰਣੇ ਕਰੇ, ਲੋਕ ਆਪਸ ਮੋ ਆਪ ਹੀ ਕਹੇ—ਦੇਖੋ ਤੋ ਕੈਸਾ ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਭਜਨ, ਤਪ ਵਿਦਿਆ ਕਿਸੀ ਥਾਤ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀ । ਜੋ ਐਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਮੁਕਤਿ ਮਾਰਗ ਮੋ ਪ੍ਰਵੇਸ ਪਾਵੇਗਾ, ਅਭਿਮਾਨੀ ਅਭਿਮਾਨ ਮੋ ਹੀ ਡੁਬੇਗਾ ॥ ੨ ॥ ਸਿਖ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਗੁਰ ਔਰ ਭੀ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ ਆਪਣਾ ਇਸਟ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 3

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ।

'ਤਾਣੁ'⁶ ਨਾਮ ਹੈ ਰਖਿਆ ਕਾ ਅਰ ਬਲ ਕਾ ਨਾਮ ਭੀ ਹੈ । ਜੋ ਭਾਖਾ ਮੋ 'ਤਾਣ' ਕੀ

1. *ਸਭ ਕਿਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਕੋ ਬੁਝੇਗਾ ਤਾ ਅਭਿਮਾਨੁ ਕਿਸੀ ਥਾਤ ਕਾ ਨਾ ਕਰੇਗਾ । ਅਉਰ ਥਾਤ ਅਭਿਮਾਨੁ ਤੋ ਬੁਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰੁ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨੁ ਜੋ ਹੈ ਗਿਆਨੁ ਅਰ ਨਾਮੁ ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਅਭਿਮਾਨੁ ਕਰੇਗਾ, ਤਉ ਮੁਕਤ ਵਿਖੈ ਇਸ ਕਾ ਪ੍ਰਵੇਸੁ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138 ਪੰ: 10/ੳ—ਅ) ।
2. ਭਾਵੇਂ. ਚਾਹੇ ।
3. ਘਟੀਆ, ਨੀਚ, ਤੁੱਛ ।
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 470) ।
5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
6. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ 'ਗੁਣ' ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਪਰ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 10/ਅ) ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 40/ੳ) ਵਿਚ 'ਤਾਣ' ਹੈ ।

ਜਾਗਾ 'ਤਾਣ' ਕਹਾ ਤੋ ਭੀ ਕਛੁ ਦੋਖ ਨਹੀ । ਜੋ ਗਾਵੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ¹ ਤੋ ਤ੍ਰਾਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟ ਪੜਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਹੋਵੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਬਲ ਤੋ ਗਾਵੇ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ ਗਾਵਣੇ ਮਹਾ ਬਲਵਾਨੋ ਕਾ ਕਾਮ ਹੈ, ਨਿਰਬਲੋ ਕਾ ਨਾਹੀ ।

ਗਾਵੇ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ।

ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਦਾਤਿ ਗਾਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ । ਕੌਣ ਸੀ ਦਾਤਿ ? ਜਿਸ ਨੇ ਹਾਥ ਕਰਣੇ ਕੋ ਦੀਏ, ਪਗ ਚਲਨੇ ਕੋ ਦੀਏ, ਨੇਤ੍ਰ ਦੇਖਣੇ ਕੋ ਦੀਏ, ਕਾਨ ਸੁਣਨੇ ਕੋ ਦੀਏ । ਇਹ ਸਮਗ੍ਰੀ ਔਰ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਦੇ ਸਕੇਗਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਕਛੁ ਦੀਆ ਹੈ ਸੋ ਔਰ ਕਿਆ ਕਛੁ ਨ ਦੇਵੇਗਾ । ਇਹ ਜਿਸ ਕਾ ਨੀਸਾਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਰਾਤਬਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਰਾਤਬੇ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ ਗਾਵਣੇ ।

ਗਾਵੇ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ ।

ਅਥਵਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣ ਹੀ ਗਾਵੇ, ਵਡਿਆਈਆ ਹੀ ਗਾਵੇ, ਆਚਾਰ ਹੀ ਗਾਵੇ, ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ । ਗੁਣ ਕੌਣ ਸੇ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਰਜ ਗੁਣ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਕਰ² ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਜਾਵਤਾ ਹੈ । ਸਤਿ ਗੁਣ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਕਰ ਵਿਸਨ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਜਗਤ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਮ ਗੁਣ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਕਰ ਰੁਦ੍ਰ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਜਗਤ ਕਾ ਸੰਹਾਰ³ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਯਦਵਾ⁴ ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿ ਸਭੀ ਗੁਣ-ਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈਂ । ਜੈਸਾ ਗੁਣ ਤੈਸਾ ਹੀ ਨਾਮ ਸਰਬ ਕਾ ਬਡਾ ਹੋਣਾ ਰੂਪ ਜੋ ਗੁਣ ਥਾ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ।⁵ ਸਰਬ ਵਿਸ਼ੁ ਕੋ ਵਿਆਪਨ-ਸੀਲ ਜੋ ਗੁਣ ਥਾ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਪਾਇਆ । ਜੋ ਮਹਾਨੁ ਦੇਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇਵ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਕੋਈ ਦੇਵ ਨਹੀ, ਐਸੇ ਗੁਣ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਨਾਮ ਪਾਇਆ । ਯੋਗੀਸਰ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਰਮਤੇ ਹੈ ਐਸੇ ਗੁਣ ਤੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਪਾਇਆ । ਭਕਤੋ ਕੇ ਮਨੋ ਕੋ ਆਪਣੀ ਓਰ⁶ ਖਿੱਚਤਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਗੁਣ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਮ ਪਾਇਆ । ਐਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣ-ਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਹੈਂ । ਜਿਸ ਗੁਣ ਕੋ ਗਾਵੇਗਾ ਸੋ ਗੁਣ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁷ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ।

1. ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਜਾਂ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਭਾਵ ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਨਾਸ ।

4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।

5. ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ।

6. ਵਲ, ਪਾਸੇ ।

7. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਗੁਣ ਕਹੇ, ਅਬ ਵਡਿਆਈਆ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । 'ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਵਡਾ ਨਾਉ । ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਸਚੁ ਨਿਆਉ ।'¹ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਬਡੀ ਬਡਾਈ ਇਹ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਬਡਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਉਚ ਨੀਚ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸੁਧ ਅਸੁਧ ਜਲ ਗੰਗਾ ਸੋ ਮਿਲਾ ਹੂਆ ਗੰਗਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੀ ਬਡੀ ਬਡਾਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਘਰ ਨਿਆਉ ਸਚਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਕਰੈ ਤੈਸਾ ਪਾਵੈ । 'ਪ੍ਰਭ ਕਰੇ ਤੋ ਧਰਮ ਨਿਆਉ' ।² 'ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਲ ਨਹੀ ਭਨੇ ਘਾਲਿਆ ।' ਇਨ ਵਡਿਆਈਆ ਕੋ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ³ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਨਨੁ⁴—ਭਲਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਿਓ ਕਾ ਬੁਰਾ ਹੋਤਾ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਬੁਰਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਿਓ ਕਾ ਭਲਾ ਹੋਤਾ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਕਾ ਨਿਆਉ ਕੈਸੇ ਹੂਆ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਅਬ ਜੋ ਅਨਾਜ (ਤੁਮ ਖਾਤੇ ਹੋ ਸੋ ਤੋ ਪੂਰਬ ਸਾਲ ਕਾ ਬੀਜਿਆ ਹੂਆ ਖਾਤੇ ਹੋ ਅਰ ਜੋ ਅਬ ਬੀਜਿਆ ਹੈ ਤਿਸ)⁵ ਕਾ ਫਲੁ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਮੋ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਮੋਂ ਜੋ ਸੁਭ (ਅਸੁਭ)⁶ ਕਰਮ ਕੀਏ ਬੇ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲੁ ਤੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਅਬ ਭੋਗਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਅਬ ਜੋ ਕੀਏ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਾ ਫਲੁ ਆਗੇ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਨਨੁ—ਚੋਰ ਨੇ ਅਬੀ ਤੋ ਚੋਰੀ ਕਰੀ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਫਾਸੀ, ਸੂਲੀ ਅਬੀ ਅਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਇਸ ਕੋ ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਕੈਸੇ ਮਾਨੀਏਗਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਿਨ ਕੇ ਪਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਖੋਟੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਉਹੀ ਉਨ ਤੇ ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਕਰਵਾਤੇ ਹੈ । ਭਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਭਲਾ ਕਰਵਾਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਈਹਾ ਭੋਗਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਈਹਾ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਾ ਫਲੁ ਤੋ ਆਗੇ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਤੋ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਕਰ ਕਹਾ ਹੈ ।

'ਯਾਗਵਲਕ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਨਾਜ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਚੂਹੇ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਸਵਾਰੀ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਉਠ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਫਲ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਬਾਦਰ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਲ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਜਲ ਵਿਖੇ ਗੋਤਾ ਲਗਵਾਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਪੰਖੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਦੁਧ ਕੇ ਚੁਰਾਣੇ ਵਾਲਾ ਕਾਕ⁷ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਘਰ ਕੀ ਜੋ ਸਮਗ੍ਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕਰ⁸ ਗ੍ਰਹਸਥ ਕਾ⁹ ਨਿਤਿ ਬਿਵਹਾਰ ਚਲਤਾ ਹੈ । ਝਾੜੂ, ਟੋਕਰੀ, ਸਿਲ, ਵਟਾ, ਚਕੀ,

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 463) ।
2. ਕੁਝ ਪਾਠਾਂਤਰ ਸਹਿਤ—ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 541, ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧ ।
3. ਰਖਿਆ, ਹਿਫਾਜ਼ਤ ।
4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 42/ੳ—ਅ) ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 42/ਅ) ।
7. ਕਾਂ, ਕਉਆ ।
8. ਕਰਕੇ ।
9. ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਰ ਜਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ।

ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਉਪਸਕਰ' ਹੈ। ਉਪਸਕਰ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਿਹ-ਕੀਟ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਕੀਟ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਮੁਖਭੀ ਬੰਦ ਕਰ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਨਿਕਸਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਪਾਵਤਾ ਨਹੀ, ਉਸ ਕੇ ਬੀਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸਹਿਤ¹ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ (ਬਨ ਕੀ ਮਖੀ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਮਾਸ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ)² ਗੀਧ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਗਊ ਕ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਗੋਹ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਅਗਨਿ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਬਗੁਲੇ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ।³ ਵਸਤ੍ਰ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਸ੍ਵਿਤ੍ਰੀ⁴ ਕੁਸਟ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਪਰ ਸ੍ਰੇਤ ਸ੍ਰੇਤ ਦਾਗ ਪੜ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਘ੍ਰਿਤ, ਲਵਣ, ਮਿਠਾਈ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਕੂਕਰ⁵ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਗੰਧ ਕੇ ਚੁਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਛੰਦਰ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। ਐਸਾ 'ਯਾਗਵਲਕ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਜੋ ਚੋਰੀ ਕਾ ਫਲ ਫਾਂਸੀ ਸੂਲੀ ਹੀ ਹੋਤਾ, ਤੋਂ ਇਹ ਕਾਹੇ ਕੋ ਲਿਖਿਤੇ। ਈਹਾ ਜੋ ਕਛੁ ਸੁਖ ਦੁਖ ਭੋਗਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕੇ ਹੀ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਈਹਾ ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਆਗੇ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਘਰ ਨਿਆਉ ਸਚਾ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ।

ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਹੀਆਂ, (ਅਬ)⁶ ਆਚਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸਨਾਦਿ ਅਵਤਾਰੋ ਵਿਖੇ ਜੋ ਜੋ ਅਚਾਰ ਕੀਏ ਹੈ—ਸੇਤਾਦਿਕ⁷ ਕਾ ਬਾਧਣਾ, ਰਾਵਣਾਦਿਕੋ⁸ ਕਾ ਮਾਰਣਾ, ਅਸ੍ਰ-ਮੇਧਾਦਿਕੋ⁹ ਕਾ ਕਰਣਾ, ਧਰਮ ਕੀ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰਣੀ,*¹⁰ ਸੁਸਟੋ ਕੀ ਰਖਿਆ ਦੁਸਟੋ ਕਾ ਨਾਸ,* ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਚਾਰ ਹੈ। ਇਨ ਕੋ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ।

1. ਸਹਿਦ, ਮਾਖੀਓਂ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 43/ਅ)।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ 43/ਅ) ਵਿਚ 'ਅਗਨਿ' ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗਊ' ਦਾ ਬਾਵ ਵਿਚ।

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 43/ਅ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਸਵੇਤੀ' ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਫੈਦ ਕੋਹੜ।

5. ਕੁਤਾ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 44/ਓ)।

7. ਪੁਲਾਂ ਆਦਿ ਦਾ।

8. ਰਾਵਣ ਆਦਿਕ। ਰਾਖਸ਼ਾਦਕੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, 11/ਓ)।

9. ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਜਗ ਆਦਿਕ।

10. ਸੁਸਟੋ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੀ, ਦੁਸਟੋ ਕਾ ਦਮਨ ਸੁ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 45/ਅ)।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ।

ਵਿਖਮ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਠਨ ਹੈ ਵੀਚਾਰ ਜਿਸ ਕਾ, ਐਸੀ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਵਾਦ ਗਾਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜੀਅ ਲਏ ਫਿਰਿ ਦੇਹ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਤਨੁ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਾਜਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਖੇਹ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਿਟੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਏਕ ਸਰੀਰ ਤੇ ਜੀਵ ਕੋ ਲੇਤਾ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਫੇਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਐਸੇ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜਾਪੈ ਦਿਸੇ ਦੂਰਿ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵੇਖੋ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ ।

‘ਗਾਵੈ’ ਨਾਮ ਗਾਵਣੇ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ‘ਕੈ’ ‘ਗੈ’ ‘ਰੈ’ ਸਬਦ ਇਹ ਤੀਨੋ ਧਾਤੂ ਸਬਦ ਕੇ ਅਰਥ ਮੋ ਹੈਂ । ਜੇ ਗਾਇਆ ਤੋਂ ਸਬਦ, ਜੋ ਕਹਾ ਤੋ ਸਬਦ, ਅਬ ਈਹਾਂ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਅਰਥ ਹੈ । ਕੋਈ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ । ‘ਜਾਪੈ’, ਕਿਆ ਜਾਣੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਮਿਲੇ ਵਾ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਐਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਭੀ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਇਹ ਸਦਾ ਹੀ ਹੈ, ¹ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੂਆ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਅਗਨਿ ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਰਸ ਕੀਆ ਹੂਆ ਜਲਾਵਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਸੁਧ ਹੈ ਅਥਵਾ ਸੁਧ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਦੋਸੋ ਕੇ ਖੈ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਚੰਦੇਰੀ ਦੇਸ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸਿਸਪਾਲ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ । ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਾਥ ਵੈਰ ਥਾ । ਵੈਰ ਬੁਧਿ ਕਰ ਕਰ³ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਅਰ ਗਾਲੀਆ (ਹੀ)⁴ ਦੇਤਾ ਰਹਾ । ਨਿੰਦਾ ਕਰਣੇ ਮੋਂ ਅਰ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਣੇ ਮੋਂ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਤੋ ਲੇਤਾ ਥਾ । ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਨੇ ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਦੋਸ ਦੂਰ ਕਰ ਕਰ ਸਿਸਪਾਲ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਤੋ ਕੀਆ । ਪਾਪਸਟੋ⁵ ਕੋ ਤੋ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ, ਅੰਰ ਨਾਮ ਕਿਸ ਕੋ ਨ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਗਾਵੇਗਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁶ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ

1. ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ।

2. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, (ਪੇ: 45/ਅ)

5. ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ।

6. ਗੁਣਗਾਨ ।

ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਦੇਖੇਗਾ। ਭਕਤੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਭੀ ਤੋਂ ਹੋਤਾ ਹੀ ਹੈ।

ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੇ ਤੋਟਿ।

ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ॥

*ਐਸੀਆ ਬਾਤਾ ਕੋ ਜੋ ਮੈ ਕਵਿਤਾ ਕਰ ਕਹਿਣੇ ਲਾਗੋਗਾ, ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਕਹਿਤਾ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਵਾਰ ਕਹੋਗਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋਂ ਤੋਟ ਨ ਆਵੇਗੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨਾਮ, ਕਰਮ, ਗੁਣ, ਆਚਾਰ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਅਨੰਤ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੈ ਕਹਾਂ ਤਕਰਾ ਕਹੋਗਾ।

ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ ॥

ਜੁਗਾ ਜੁਗੰਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥

ਜੋ ਦੇਤਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋਂ ਦੇਹ, ਹਮ ਲੇਤੇ ਹੂਏ ਥਕ ਪੜੇਗੇ। ਤੂ ਤੋਂ ਦੇਤਾ ਬਡਾ ਦਾਤਾ ਹੈ ਦੇਤਾ ਹੂਆ ਤੋਂ ਨ ਥਕੇਗਾ, ਯੁਗੋ ਕੋ ਯੁਗ ਖਾਤੇ ਹੀ ਰਹੈ (ਗੇ)²। ਈਹਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣੇ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ। 'ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਰਾਮ ਰਸਾਇਣਿ ਮਾਤਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਾਨਿਧਿ ਜਨ ਕਉ ਉਪਜੀ ਛੋਡਿ ਨ ਕਤਹੁ ਜਾਤਾ। ਬੈਠਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੋਵਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਜਨ ਖਾਤਾ'।³ ਹਰਿ-ਰਸ ਭੋਜਨ ਮਾਂਗਾ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਮਾਂਗੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਮਿਸਰੀ ਜੋ ਮੀਠੀ ਹੈ ਸੋ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਮੀਠੀ ਹੈ, ਮਿਸਰੀ ਕੋ ਤੋਂ ਮਿਸਰੀ ਮੀਠੀ ਨਹੀਂ। ਭਜਨਵਾਨ ਮਿਸਰੀ ਕੋ ਭੋਕਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਕਤਿ ਹੂਏ ਸੋ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਮਿਸਰੀ ਹੂਏ। ਜੋ ਆਨੰਦ ਭਜਨਵਾਨ ਕੋ ਹੈ ਸੋ ਆਨੰਦ ਦੂਸਰੀ ਜਾਗਾ ਹੋਤੇ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਯੁਗੋ ਕੇ ਯੁਗ ਹਰਿ-ਰਸ ਮਾਂਗਾ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਦੀਆ ਭੀ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗ ਦੀਆ, ਚਾਦਰ ਕੇ ਭੀਤਰ ਹੀ ਤੋਂ ਛਪ ਗਏ। ਈਹਾ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਆਗੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜਗਤ ਮੋ ਪ੍ਰਗਟ ਬੇ ਅਬ ਗੁਪਤ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਯੁਗੋ ਕੇ ਯੁਗ ਹੀ ਹਰਿ-ਰਸ ਭੋਗ ਕਰ ਪੀਛੇ ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ ! ਇਸ ਪਰ ਸੰਤੋ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਹੈ—'ਤੇਰੀ ਭਗਤਿ ਛੋਡੋ ਮੁਕਤਿ ਨ ਮਾਂਗੋ'।⁴ 'ਜੋ ਸੁਖ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਮੋ ਸੋ ਵੈਕੁੰਠ ਨ ਹੋਇ।'⁵ 'ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ।'⁶ 'ਇਸ ਵਚਨ ਕਾ ਅਰਥ

1. ਤਕ, ਤੀਕ

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 46/ਅ)।

3. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਮ. ਪ: (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 532)।

4. 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੰ: 1170 ਅਤੇ 1195 ਉਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅੱਧਾ ਪਾਠ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲ ਨ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕ-ਹਾਸੀ ਨਾਲ ਹੈ।

5. ਇਹ ਟੁਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 336 ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਹੋਰ ਟੁਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇੰਜ ਹੈ—

'ਜੋ ਸੁਖ ਪ੍ਰਭ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੋ ਸੁਖ ਰਾਜਿ ਨ ਲਹੀਐ।'

6. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 3।

¹ਸ੍ਵਾਤਮ-ਵਿਸੈਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਨਹੀ, ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਗੁ ਕਾ ਇਸਟ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਤੋ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਤੋਰੋ 'ਗਾਵੇ ਕੋ ਕਾਹੇ ਕੋ' ਕਹਤੇ, ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਕਿਆ ਕਾਮ ਥਾ। ਗੁਰੁ ਨੇ ਸੁਗਮ² ਤੇ ਸੁਗਮ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕੀਆ। ਜੋ ਸਿਖ ਸਮਝਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ।

ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ।³

ਹੁਕਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਸੋ 'ਹੁਕਮਵਾਨ' ਭੀ ਕਹੀਏ ਅਰ 'ਹੁਕਮੀ' ਭੀ ਕਹੀਏ। ਹੁਕਮ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕਾ ਹੁਕਮ ਜੋ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਮਾਰਗ ਚਲਾਵਤਾ ਹੈ, ਵੇਪਰਵਾਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਵਾਹ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਵਾਗੌਣ ਕਾ। 'ਵੇਪ੍ਰਵਾਹ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਵਾਗੌਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਾ। ਵੇਪ੍ਰਵਾਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਾ ਇਹੀ ਫਲ ਹੈ ³*ਆਪਣੇ ਦਾਸਕੋ ਭੀ ਆਵਾਗੌਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ॥ ੩॥* ਸਿੱਖ ਆਪ ਭੀ ਸਮਝੇ ਅਰ ਔਰੋ ਕੋਭੀ ਸਮਝਾਵੇ। ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਗੁਰ ਔਰ ਭੀ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੁਗਮ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 4

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਸਚਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ (ਭੀ)⁵ ਸਚਾ ਹੈ।⁶ ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਨਾਮ ਸਚਾ ਹੈ, ਤਬੀ ਤੋ ਜਾਪਕ ਕੋ ਸਤਿ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਰ ਭਾਖਿਆ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧਿਨੀ ਬਾਣੀ ਅਰ ਭਾਵ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨਾ, ਇਹ ਭੀ ਦੋਨੋ ਅਪਾਰ ਹੈ। 'ਪਾਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਅੰਤ ਕਾ। 'ਅੰਤ' ਨਾਮ ਹੈ 'ਨਾਮ' ਕਾ। ਜੋ ਅਪਾਰ ਕਹਾ ਤੋਂ ਅਵਿਨਾਸੀ ਕਹਾ। ਇਹ ਭੀ ਦੋਨੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ।

ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ।

ਮੈ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਅਰ ਇਹੀ ਮਾਗਤਾ ਹੋ—ਹੇ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਾਨ ਕਰ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਾਨ ਕਰ, ਆਪਣੇ ਵਿਖੇ ਭਾਵ ਦਾਨ ਕਰ।

1. ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ।

2. ਸਰਲ, ਸਹਿਜ।

3. *ਜੋ ਜਾਪਕ ਕੋ, ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਕਉ ਭੀ ਆਵਾਗੌਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ।* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 12/ਅ)।

4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 13/ੳ); ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 48/ੳ)।

6. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 13/ੳ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ—“ਅਰੁ ਤਿਸ ਕੀਆ ਵਡਿਆਈਆ ਕਾ ਜੋ ਵੀਚਾਰੁ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸਚਾ ਹੀ ਹੈ”।

ਨਨੁ—ਸਭ ਕਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਮਾਂਗਤੇ ਹੀ ਜਾਓਗੇ, ਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਛੁ ਪੂਜਾ ਭੀ ਕਰਤੇ ਹੋ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਤਿਸੀ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਔਰ ਜੈਸੇ ਕੈਸੇ ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ।

ਨਨੁ¹—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਕੌਣ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਮਾਂਗ² ਕਰ ਪਾਇਆ ਜੋ ਹੈ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਭਾਵ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਫੇਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੈ ਰਖਣਾ । ਆਗੈ ਰਖਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪ ਨਿਹਕਾਮ ਹੋਣਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਇਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਪੀਛੇ ਤੁਮ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਕਹਾ—‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ।’³ ਅਰ ਅਰਥ ਭੀ ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ । ਕਿਆ ਜੇਤਾ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਰਜਾਇ ਹੈ ? ਜੇਤਾ ਔਰ ਪੂਜਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਹੀ ਤੋ ਲਿਖਾ ਹੈ । ਔਰ ਪੂਜਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀ ? ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਭਾਵ ਇਹੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਇਸ ਪਰ ਵਿਸੇਸ ਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਹਮ ਯੁਕਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੁਆਰਾ ਇਸੀ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੇਗਾ । ‘ਨਾਰਦ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਨਾਰਾਇਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਨਾਰਦ ਕੋ—‘ਮੈ ਵੈਕੁੰਠ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਵਸਤਾ ਅਰ ਯੋਗੀਓ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਵਸਤਾ ।’ ਜੋ ਨਾਰਦ ਪੂਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪ ਕਹਾ ਵਸਤੇ ਹੋ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਭਕਤ ਜਹਾ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ, ਮੈ ਤਹਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੋ ।

ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ । ਜਿਸ ਵੈਕੁੰਠ (ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ)⁴ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਲੋਕ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ ਲਾਖੋ ਯਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਪਰ ਭੀ ਵੈਕੁੰਠ ਕਾ ਮਿਲਨਾ ਕਠਨ (ਹੈ)⁶ । ਐਸੇ ਵੈਕੁੰਠ ਕੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਤਿਆਗ ਹੀ ਦੀਆ ਅਰ ਨਾਮ ਕਾ ਲੋਭ ਕਰ ਕਰ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕੀਆ । ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਉਹੀ ਪਦਾਰਥ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
2. ਜਾਚਨਾ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 13/ੳ) ।
3. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਟੀਕਾ ਪਉੜੀ ੧
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (13/ਅ) ।
5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 50/ੳ) ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੇ ਬਦਲੇ ਵੈਰੁੰਠ ਛੋਡ ਦੀਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਔਰ ਜੇਤਾ ਪੂਜਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸਾ ਹੈ? ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੰਗਾਲ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਆਇਆ ਮਿਜਮਾਨ। ਆਗੇ ਉਸ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਰੂਖਾ ਸੂਖਾ ਹੀ ਹੈ, (ਉਹ)¹ ਹਛਾ ਕਹਾ ਸੋ ਲਿਆਵੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਧਨਵਾਨ ਕੇ ਘਰ ਮਿਜਮਾਨ ਜਾਏਗਾ ਸੋ ਤੋ ਰੂਖਾ ਨ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਤਮ ਭੋਜਨ ਹੀ ਕਰਾਵੇਗਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਕੰਗਾਲ ਹੈ, ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਹਾ ਸੋ ਲਿਆਵੇਗੇ। ਅਰ ਸੰਤ ਜਨ ਤੋ ਧਨਵਾਨ ਹੈ²—‘ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਜਨ ਕੀਨੋ ਦਾਨੁ’।³ ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਧਨ ਹੈ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਜਨ ਕੇ ਦਾਸ ਕੋ ਦਾਨ ਦੀਆ। ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਭੀ ਇਸ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਧਨ ਹੈ। ਹਰਿ ਜਨ ਕੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਦਾਨ ਕੀਆ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ। ਪੂਜਾ ਕਰਣੀ ਤੋ ਸਰਬੋਤਮ ਦਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਸਭੀ ਲੋਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਕਛੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਦੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਦੇਣਾ। ਹਰਿ ਜਨ ਕੋ ਤੋ ਹਰਿ ਨੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਦੀਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਹਰਿ ਜਨ ਹਰਿ ਪੂਜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ‘ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਹਿ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ’।⁴ ‘ਵੇਤਾਲਾ’ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਭੂਤ ਲਾਗਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਤੋ ਕਛੁ ਖੁਸੀ ਆਵਤੀ ਹੈ ਸੋਈ ਪੜਾ ਬਕਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਭੂਤ ਹੀ ਲਾਗਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਈਹਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਅਰ ਈਹਾਂ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ।

ਨਨੁ—ਨਾਮ ਹੀ ਤੁਮ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਯੋਗ ਮਾਨਾ, ਨਾਮ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪੂਜਾ ਕਾ ਫਲ ਕਿਆ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ

ਜਿਸ ਪੂਜਾ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ—ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋ ਤੁਮ ਨੇ ਬਡੀ ਕਹੀ ਅਰ ਫਲ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਾ। ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੁਆ ਤੋ ਕਿਆ ਹੁਆ? ਹਮ ਨੇ ਦੇਖਾ ਕਿਆ ਕਿਸੀ ਕਾ ਧਨ ਤੋ ਕਿਆ ਧਨਵਾਨ ਹੋ ਗਏ?

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 50/ਅ)।

2. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 14/ੳ) ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ—“ਤਾਂ ਤੇ ਉਤਮ ਪੂਜਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਸੋ ਕਰੈਗਾ ਸੋਈ ਗੁਰ ਕਹਾ ਹੈ”।

3. ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 264)।

4. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 3 ਅਨੰਦ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 91੯)।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਤੋਂ ਤਿਸੀ ਕੋ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ¹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਬੁਲਾਵਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਫਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬੁਲਾਵਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੋ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ, ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਰਹਣੇ ਦੇਤਾ। ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਜਿਸ ਨਦੀ ਨਾਲੇ² ਕੋ ਬੁਲਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਨਦੀ ਨਾਲਾ 'ਨਦੀ ਨਾਲਾ' ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤਾ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।

ਯਦਵਾ⁴ ਕੌਣ ਸਾ ਦਰਬਾਰ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—'ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ'⁵। ਜਿਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਬੈਠ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਕੀ ਸਮਾਲ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਦਰਸਨ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਵਣਿਕ⁶ ਜਨ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਬਿਵਹਾਰ⁷ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਅਲਪ ਲਾਭ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਮੂਲ ਮੋ ਹੀ ਹਾਨਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਏਤੀ ਤਾਰਤੰਮਤਾ⁸ ਵਣਕੋਕੋਂ ਤਬੀ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਬਿਵਹਾਰ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ⁹ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਉਸੀ ਮਾਲ ਕੋ ਖਰੀਦੇਗਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਹੋਵੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਕਰਮ ਤਬੀ ਤੋਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੋਂ ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੂਆ ਤੋਂ ਜੋ ਫਲ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਫਲ ਔਰ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਕੋ ਤੋਂ ਕਬੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਬ ਜੰਜਾਲ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ¹⁰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ (ਜੋ)¹¹ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ।

1. ਕਰਕੇ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ 'ਨਦੀ-ਨਾਲਾ' ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
4. ਅਥਵਾ, ਯਾ, ਜਾਂ।
5. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 27।
6. ਬਣੀਆ, ਸੌਦਾਗਰ।
7. ਵਿਵਹਾਰ, ਵਪਾਰ।
8. ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵਧ-ਘਟ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ।
9. ਵਾਸਤਵਿਕ, ਅਸਲ, ਸਤਿ।
10. ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ।
11. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੫੩/ੳ)।

ਯਦਵਾ¹ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਜਾਏਗਾ । ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਮੋ ਗਇਆ ਤੋ ਦਰਬਾਰੀ ਹੂਆ । ਦਰਬਾਰੋਂ ਕਾ ਇਹੀ ਸੁਭਾਵ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਦਰਬਾਰੋਂ ਕੇ ਜਾਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਦਰਬਾਰ ਕੇ ਕਾਮ ਕੀ ਤਤਵੀਜ² ਉਪਜਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਤਤਵੀਜ ਉਪਜੇਗੀ । ਏਤਾ ਪਰਪੰਚ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜੋ ਰਚਾ, ਸੋ ਕਾਹੇ ਕਾ ਰਚਾ । ਜਬ ਇਸ ਕੀ ਵੀਚਾਰ ਮੋ ਮਗਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਬ ਐਸਾ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਭੀ ਤੋ ਨ ਠਹਿਰੇ (ਗਾ)³ । ਜਿਸ ਕਾ ਏਤਾ ਪਰਪੰਚ ਬਣਾ ਇਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਪਰਪੰਚ ਰੂਪ ਬਣਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਸ੍ਵਪਨ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਤੋ ਪਰਪੰਚ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ । ਜਬ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਹੂਆ ਤਬ ਸਰਬ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮਿ 'ਵਿਧਿ ਮੁਖ ਗਿਆਨ' ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਵਪਨ ਪਰਪੰਚ ਕੋ ਮਿਥਿਆ ਮਾਨੀਏ ⁴*ਤੋ ਹੋਵੇ ਸ੍ਵਪਨ ਪਰਪੰਚ ਮਿਥਿਆ । ਜੈਸੇ ਸ੍ਵਪਨ ਪਰਪੰਚ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ* ਸੋ ਤੋ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀ । ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਸਿਧ ਹੂਆ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਚਾ, ਪਰਪੰਚ ਮਿਥਿਆ । ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਅਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੋ ਇਸ ਕਾ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਰਣੈ ਹੂਆ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਨਿਖੇਧਮੁਖ ਗਿਆਨ' ਹੈ । ਇਹੀ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਅਰਥ ਸਿਧ ਹੂਆ—ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ ਹੂਆ ⁵ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀ ਹੈ । ਉਤਮ ਪੂਜਾ ਤੋ ਹਰਿ ਜਨ ਨੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ⁶ ਹੀ ਕਰੀ । ਔਰ ਹਰਿ ਜਨ ਕੋ ਕਿਆ ਕਰਤਬਤਾ⁷ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥

ਮੁਖ ਸੋ ਕੌਣ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਚਨ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੇ ਐਸਾ ਹੀ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ । 'ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ' ⁸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਸ ਮੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ । ਸੋ ਨਾਮ ਕੌਣ ਸਮੇਂ ਜਪਣਾ (ਅਰ ਜਪਾਵਣਾ)⁹ ? ਸੋਈ

1. ਅਥਵਾ, ਜਾਂ ।

2. ਤਮੀਜ਼, ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਵਿਵੇਕ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: ੫੩/ਅ) ।

4. *ਤੋ ਵੇ ਪਰਪੰਚ ਸਵਪਨ ਮਿਥਿਆ ਜੋ ਅਰ ਸਵਪਨ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ । *(ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 53/ਅ-54/ਓ) ।

5. ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ।

6. ਕਰਕੇ ।

7. ਕਰਤਵਤਾ, ਫਰਜ਼; ਯੋਗ, ਉਚਿਤ ।

8. ਸਾਰੰਗ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 1206) ।

9. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 15/ਓ) ।

(ਗੁਰ)¹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ।²

ਉਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਚਾ ਨਾਮ ਜਪੀਏ ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏ । ਔਰ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਿਖੇ, ਦੇਸ, ਕਾਲ ਕਾ ਕਛੁ ਨੇਮ ਨਹੀ । ਪਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ ਔਰ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਚਕ੍ਰ ਹੈ ਸਸਤ੍ਰ ਜਿਸ ਕਾ, ਐਸਾ ਨਾਰਾਯਣ³ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਸਦਾ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ, ਸਰਬਤ੍ਰ ਇਸਥਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇ । ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ-ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਅਸੋਚ⁴ ਨਹੀ । ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਆਗੇ ਕਿਸੀ ਕਾਰਣ ਕਰ ਕਰ ਪੁਰਖ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ । ਜਿਸ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਲੀਆ, ਤਿਸੀ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ । ਸੂਤਕ, ਪਾਤਕ⁵, ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ, ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਔਰ ਕਰਮੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੈ ਨਾਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀ ਕਰਣਾ ।

ਨਨੁ⁶—ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਛੁ ਸਤਿ ਕਰਮ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਤੋਂ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਕਿਉਂ ਨ ਕਰੇ ? ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਸਤ ਕਰਮੋ ਕਾ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਨਹੀ ਬਣਤਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਤ ਕਰਮੋ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਆ ਹੈ ? ਤਿਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਫਲ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ । ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਕਰਮੀ ਆਵੇ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ।

ਜੋ (ਨਾਮੁ ਤੇ ਰਹਤਿ ਕੇਵਲੁ)⁷ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਕਪੜਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰੀਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ⁸*ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਬਿਨਾ ਸਰੀਰ ਕੈਸੇ ਭੋਗੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 15/ੳ) ।

2. ਇਹ ਟੁਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 55/ੳ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ—‘ਜੋ ਵਿਸਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ।’

4. ਅਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ।

5. ਪਾਪ ।

6. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 15/ਅ) ।

8. *ਅਰ ਜੋ ਨਾਮੁ ਕੇ ਜਪੈਗਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ਟ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਮੁਕਤ ਕੋ ਛੇਡੁ ਕਰ ਸਰੀਰੁ ਕੋ ਚਾਹੇਗਾ ਤਿਸ ਕੈ ਪਰੈ ਅਉਰ ਮੁਰਖ ਕਉਣ ਹੋਵੇਗਾ । *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 15/ਅ) ।

ਨਦਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤਿ ਦੁਰ ਪਾਵੇਗਾ । ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ
ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ, ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤ ਕਰੇਗਾ ।* 'ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ ।'¹ ਇਸ ਕੇ
ਅਰਥ ਮੇਂ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੋ ਨਦਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਪਰ ਹੀ ਹੋਤੀ
ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਹੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ ।
ਨਾਮ ਕਾ ਲੋਭ ਕਰ ਕਰ² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਵੈਕੁੰਠ ਕੋ ਤਿਆਗ ਦੀਆ ਅਰ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕੀਆ ।
ਔਰ ਕਰਮੋ ਵਾਲੇ ਭੀ ਤੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਥੇ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕਿਉ ਨ ਕੀਆ । ਇਸ ਤੇ ਇਹੀ
ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਨਹੀ
ਹੋਤੀ । ਔਰ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਮਾਨ ਕਰ ਕਰੇ,
ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਨ ਚਾਹੇ, ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਵੇਗੀ । 'ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੋਵੈ
ਨਿਹਕਰਮ । ਤਿਸੁ ਬੈਸਨੋ ਕਾ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ ।'³

ਨਨੁ⁴—ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਵਾ ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ।੪।

ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਚਰਾਚਰ ਪਰਪੰਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਆਪ ਸਚਿਆਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ
ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀ । ⁵*ਇਹੁ ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਸੋ ਨਾਮ ਗਿਆਨ
ਕਾ ਬੇਟਾ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਸਰਬ ਪਰਪੰਚ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬੁਧਿ
ਉਪਜੇਗੀ । ਇਹ ਦੋਨੋ ਬਾਪ ਬੇਟਾ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈ ।* ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਕਾਸੀ
ਮਰਣੇ ਤੇ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ⁶* ਤਹਾਂ ਭੀ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ
ਹੋਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਮਹਾਦੇਵ ਭੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਉਪਦੇਸ ਨਹੀ ਕਰਤੇ ।*

ਨਨੁ—ਜਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਅਰ ਗਿਆਨ ਕੀ ਏਤੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ⁷*ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਬ ਕਾ
ਹੈ ?* ਅਰ ਤਿਸ ਕਾ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

1. ਵੇਖੋ ਇਹੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 15 ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 274) ।

4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

5. *ਇਹੁ ਨਾਮੁ ਕਾ ਸਪ੍ਰਤ ਗਿਆਨ ਮੁਕਤ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਔਰ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨੁ ਕੋਈ ਨਹੀ ।*
(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 16/ਓ) ।

6. *ਤਹਾਂ ਭੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮੁਕਤ ਕਰਤਾ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 16/ਓ), ਨਿਜੀ ਪ ਥੀ ਵਿਚ
ਇਥੇ ਇਕ ਪੂਰੀ ਪੰਕਤੀ ਲੁਪਤ ਹੈ ।

7. *ਹੈ, ਐਸਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਕਬ ਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁਆ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 16/ਓ) ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 5

ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ।

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਬ ਕਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਕਾ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਕੌਣ ਹੈ । ਇਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਮ ਥਾਪ ਸਕਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਸੀ ਕਾ ਕਿਆ ਹੂਆ ਨਹੀਂ । ਜੋ ਜੋ ਕਛੁ ਕੀਆ ਹੂਆ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋਂ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋਂ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਸੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਹੈ । ਅਬ ਤਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਾ ਫਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ।

ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਸੇਵਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਮਾਨ ਪਾਇਆ । ਕੌਣ ਸਾ ਮਾਨ ? ਜਬ ਤਕਰ¹ ਜੀਵੈਗਾ, ਤਬ ਤਕਰ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗੇ ਅਰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰੇਗਾ । ਅਰ ਜਬ ਮਰੇਗਾ, ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਲੋਕ, ਪਰਲੋਕ ਕੇ ਸੁਧਾਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ, ਗੁਣ ਜਿਸ ਕੇ, ਐਸਾ ਜੋ ਗੁਣ ਕਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ² ਗਾਵਣੇ ।

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ।

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੇ ਜਾਇ ।

ਗਾਵਣੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ ਅਰ ਸੁਣਣੇ ਭੀ ³*ਅਰ ਮਨ ਵਿਖੇ ਤਿਨ ਕਾ ਭਾਵ ਭੀ ਕਰਣਾ । ਭਾਵ ਬਿਨਾ ਕਹਿਣਾ, ਸੁਣਨਾ ਨਿਕੰਮਾ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਵ ਹੂਆ ਤਬ ਭਾਵ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਦੁਖ ਜੋ ਹੈ ਜਨਮ, ਮਰਣਾਦਿ ਕਾ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਹਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਾਸ ਕਰ । ਅਰ ਸੁਖ ਰੂਪ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਘਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ।* ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ । ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਕਹਾ ਥਾ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ', ਸੋ ਇਹ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਕੈਸੇ ਅਖਰ ਹੈ ।

1. ਤਕ, ਤੀਕ ।

2. ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ ।

3. *ਅਰੁ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਉ ਭੀ ਰਖਣਾ । ਭਾਉ ਬਿਨਾ ਕਹਣਾ ਸੁਣਨਾ ਬਿਰਥਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਭਾਉ ਹੂਆ ਤਬ ਦੁਖ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖ ਘਰ ਲੇ ਜਾਇ । ਦੁਖੇ ਕਾ ਨਾਸੁ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੁਖ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਕੀ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ : 16/ਅ) ।

ਵਾਦੀ ਕੋ ਤੋ ਵਾਦ ਕਾ ਬੀਜ, ਅਰ ਸਿਧਾਤੀ ਕੋ ਸਿਧਾਤ ਕਾ ਬੀਜ, ਕੋ ਸਿਖ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਬੀਜ, ਗੁਰੋ ਕੋ ਉਤਰ ਕਾ ਬੀਜ, ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਬੀਜ, ਈਹਾਂ ਤਕਰ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਕਾ ਹੀ ਨਿਰੂਪਣ ਹੁਆ।¹ ² ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' 'ਸਭ ਕਾ ਬੀਜ ਹੈ ਅਰ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇਗੇ ਤੋ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਇਨ ਅਖਰੋ ਵਿਖੋ ਸਕਤਿ ਥੀ ਤਬੀ ਤੋ ਇਨ ਅਖਰੋ ਨੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ, ਫੇਰ ਸਿਖ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇ ਦੀਆ। ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ,' ਇਹ ਕੀਲਕ ਹੈ। 'ਕੀਲਕ' ਨਾਮ ਹੈ ਮ੍ਰਿਯਾਦ ਕੇ ਕੀਲੇ ਕਾ। ਘਰ ਮੋ ਵਸਤੁ ਰਾਖ ਕਰ ਤਾਲਾ ਲਗਾਇ ਦੀਆ। ਵਸਤੁ ਮ੍ਰਿਯਾਦ ਸੋ ਰਹੀ। ਅਥਵਾ ਪਸੂ ਕੋ ਕੀਲੇ ਸਾਥ ਬਾਂਧ ਛੋਡਿਆ, ਸੋ ਮ੍ਰਿਯਾਦ ਸੋ ਪੜਾ ਰਹਾ। ਅਥਵਾ ਮਲਾਹ ਜੋ ਨਦੀ ਵਿਖੇ ਮਾਰਗ ਨਿਕਾਸਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਦੋਨੋ ਓਰ ਕੀਲੇ ਗਾਡ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਇਨ ਕੀਲੇਓ ਕੇ ਭੀਤਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਸੁਖ ਸੋ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ, ਅਰ ਜੋ ਇਨ ਕੀਲੇਓ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਡੂਬੇਗਾ। ਈਹਾਂ ਇਹੀ ਕੀਲਕ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ—ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਹੈ, ਗੁਰ ਮਲਾਹ ਹੈ, ਸ੍ਰਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਇਹ ਦੋਨੋ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਕੇ ਕੀਲੇ ਹੈ। ਸ੍ਰਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਮਾਰਗ ਜੋ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਸੁਖ ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟ ਪੜੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਰਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਡੂਬੇਗਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਆਵਾਗੋਣ ਕਈ ਛੂਟੇਗਾ ਨਹੀ।

'ਪੁਰਾਣੰਤਰ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਨਾਰਾਯਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਸ੍ਰਤਿ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ।³ 'ਸ੍ਰਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਚਾਰ ਵੇਦ ਕਾ। ਔਰ ਜੇਤਾ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ, ਉਪ-ਪੁਰਾਣ, ਨਿਬੰਧ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ' ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋ ਕੋ ਜੋ ਉਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਛੇਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਯਦਾਯਪਿ⁴ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਾਹੀ। ਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੀਆ ਚਾਹੀਏ। 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ' ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਪੂਰਬੋਕਤ⁵ ਕਾ (ਵਿਨਯੋਗ ਹੈ)⁶। 'ਵਿਨਯੋਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਯਤਨ ਕਾ। ਜੇਤਾ ਯਤਨ ਹੈ ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰਨਾ 17/ਓ); ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ 'ਹੋਵੇਗਾ' ਪਾਠ ਸੀ, ਜੋ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 58/ਅ) ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ—ਆਗੇ 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਸਾਹੀ ਪਾਤਸਾਹਾ।'
3. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ।
5. ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੇ ਹੋਏ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 60/ਓ)।

ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਬੀਜ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ'। ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੋ ਸਰਬੋਤਮ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ ? ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕਛੁ ਹੀ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ। ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ ॥

ਨਾਦ ਜੋ ਹੈ ਗਾਵਣਾ, ਵਜਾਵਣਾ, ਇਸ ਕੋ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਿਉ ਤੋ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ। ਅਰੁ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਜੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ (ਪੜਾਵੇਗੇ)² ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਿਉ ਤੋ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ। ਤਿਸ ਪਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਨਾਦ, ਵੇਦ ਤੋ ਬਡਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਮ ਇਹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਤੋ ਅਲਪ ਪਦਾਰਥ ਭੀ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ, ਸੋਈ ਦਿਖਾਲਵਤੇ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ।

³ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ⁴*ਸੋ ਸਭ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਤੋ ਹੈ।* ਮਾਤਾ ਕੇ ਗਰਭ ਤੇ ਤੋ ਕੋਈ ਕਛੁ ਲੇ ਨਹੀ ਨਿਕਸਾ, ਸਭ ਸਿਖ ਹੀ ਤੋ ਹੁਏ। ਕਿਸੀ ਨੇ ਸਿਖਲਾਇਆ ਹੁਆ ਸਿਖਾ, ਕਿਸੀ ਨੇ ਦੇਖ ਕਰ ਸਿਖਾ,⁵ ਕਿਸੀ ਨੇ ਸੁਣ ਕਰ ਸਿਖਾ। ਜੋ ਕਛੁ ਜਿਸ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖਾ, ਉਤਨੇ ਭਾਗ ਮੇਂ ਉਸ ਕਾ ਉਹੀ ਤੋ ਗੁਰੂ ਹੈ।

ਨਨੁ—ਤੁਮ ਕਹਿਤੇ ਹੋ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ'। ਤੁਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਤੁਮ ਨੇ ਕਿਸ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ ? ਇਸ ਕਾ ਉਤਰ (ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ)⁶ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

1. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 60/ਅ)।

3. ਇਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਨ ਕੇਵਲ ਮੂਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਤੁਕੇ ਅਰਥ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਵਿਅਰਥ ਦੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਅਰਥ ਬੈਠਦਾ ਹੈ—“ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਵਸਦਾ ਹੈ” (ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਪੰਨਾ 2)। “ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਿਵ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ਹੈ। (ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਮੈਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ), ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਥਨ ਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। (ਹਾਂ) ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗਲ (ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ) ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦਾਤਾ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨ ਭੁਲਾਵਾਂ।” (ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ, ਪੰਨਾ 82)।

4. * ਸੋ ਸਭ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਤੋ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕੋਈ *। (ਭਾ.ਵ. 138, ਪੰਨਾ 17/ੳ)

5. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰਨਾ 17/ਅ)।

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ।

‘ਈਸਰੁ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ । ‘ਗੋ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਰਾਇਣ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਗੁਰੁ ਹੈ, ਪਾਰਬਤੀ ਗੁਰੁ ਹੈ । ‘ਮਾ’ ਨਾਮ ਲਖਮੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ । ‘ਇ’ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਕਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਪਦੋਂ ਕਾ ਸਮਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ । ‘ਮਾ’ ਜੋ ਹੈ ਲਖਮੀ, ‘ਇ’ ਜੋ ਹੈ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਈ ਹੈ ਇਹੀ ਛੇ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ ਆਸ੍ਰੇ¹ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ।

ਜੇ ਮੈ ਜਾਣਤਾ ਤੋ ਇਹ ਛੇ ਮੇਰੇ ਗੁਰੁ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮੈ ਕਹਿਤਾ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਜੋ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਤੋ ਕਹਿਤੇ ਕਿਉ ਨਹੀ ? ਜੋ ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੁ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਅਮੁਕ ਸ੍ਵਾਮੀ ਮੇਰਾ ਗੁਰੁ ਹੈ । ਤੁਮ ਜੋ ਨਹੀ ਕਹਿਤੇ, ਤੁਮ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਕਿਆ ਦੋਖ ਹੈ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਕਹਿਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ।

ਇਹ ਛੇ ਮੇਰੇ ਗੁਰੁ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਤ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਮੇਰੇ ਸੋ ਕਹਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ ।²

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ।

ਹੇ ਗੁਰੋ ! ਤੁਮ ਛੇ ਹੀ ਸਰਬ ਚਰਾਚਰ ਪਰਪੰਚ ਕੇ ਗੁਰੁ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਏਕ ਬੁਝ ਦਾਨ ਕਰੋ । ਜੋ ਛੇ ਗੁਰੁ ਕਹੇ, ਤੂ ਕੌਣ ਸੀ ਬੁਝ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ? ਮਾਂਗ । ਸੋਈ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈ ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ।

ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ।³

ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਕਾ ਜੋ ਏਕ ਦਾਫਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੁਝੈ ਨ ਵਿਸਰੇ ।³

1. ਵਿਸ਼ਾ, ਆਧਾਰ ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ (ਮਹਾਦੇਵ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਪਾਰਬਤੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ) ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਮਤ ਵਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਿਅੰਗ ਕਸੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ (ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਪੰ: 53/ੳ ਤੋਂ 64/ੳ) ਦੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਬੰਧ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਕਤੀਆਂ ਹੀ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ. ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਾਠ ਵਿਦਿਮਾਨ ਹੈ ।

3. ਇਥੋਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ‘ਮਹਾਮਾਇਆ’ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ (ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਪੰ: 64/ਅ ਤੋਂ 79/ਅ) ਦਾ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਕਰਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅੰਸ਼ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 6

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿਆ ਨਾਇ ਕਰੀ ।

ਜੋ ਤੀਰਥੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਾਵੇਗਾ । ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭਾਣੇ । ਬਿਨਾ ਨਾਇ ਕਰ ਕਿਆ ਕਰੇਗਾ । ਆਗੇ ਤੀਰਥੋ ਵਿਖੇ ਮੰਡੁਕਾਦਿਕ¹ ਥੋੜੇ ਜੀਵ ਤੋਂ ਨਹੀ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਨਾਇ ਕਰ ਕਿਆ ਕਰ ਲੀਆ ।

ਨਨੁ²—ਜੋ ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਨਾਵਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਾਵਤਾ (ਥਾ)³ ਤਬੀ ਤੀਰਥ ਰਚੇ ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਰਚੀ । ਜੋ ਨ ਭਾਵਤਾ ਤੋਂ ਤੀਰਥ ਰਚਣੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਥੋ ?

ਇਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ।

ਜੇਤੀ ਜੇਤੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਜਾਈ ਹੂਈ ਦੇਖਤੇ ਹੋ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਕਛੁ ਮਿਲਤਾ ਤੋਂ ਨਹੀ, ਜਿਸ ਕੋ ਮੈ ਲੈ ਲਓ । ਜਿਨ ਕਾ ਤੀਰਥ ਨਾਵਣੇ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੋ ਤੀਰਥੋ ਕੀ ਓਰ⁴ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਤੀਰਥ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਾਵਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਤਿਨ ਕੋ ਰੁਚਿ ਨਹੀ ਉਪਜਤੀ । ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਤੋਂ ਐਸਾ ਨਹੀ ਜੋ ਵਾਦੀ ਕਹੇ ਤੁਮਾਰਾ ਕਰਮ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ।

‘ਮਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬੁਧ ਕਾ । ਇਸ ਕੀ ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਕ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਏਕ ਭੀ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣਨ ਕਰੇਗਾ । ਮੇਰੇ ਜੋ ਛੇ ਗੁਰ ਹੀ ਤਿਨ ਕਾ ਤੋਂ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਹੀ ਪਰਮ ਉਪਦੇਸ ਹੈ—(ਜੋ)⁵ ਏਕ ਨਿਰਗੁਣ (ਪੂਰਨ)⁶ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਮੈਂ ਅਬ ਦੂਸਰਾ ਉਪਦੇਸ ਕੈਸੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇਗਾ । ਰਤਨਾਦਿਕੋ⁷ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਈਹਾਂ ਇਹ ਤਾਤਪ੍ਰਯ⁸ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੇ ਘਰ ਮੋ ਰਤਨਾਦਿਕ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਘਰ ਮੋ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਣਾ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਥਾ, ਸੋ ਪਾਇ ਚੁਕੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਔਰ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਮੈ ਇਹੀ

1. ਮੰਡੁਕ ਆਦਿ, ਮੈਂਡਕ ਜਾ ਡੱਡੂ ਆਦਿ ।

2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਾਣਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 92/ਓ) ।

4. ਵਲ, ਪਾਸੇ ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 24/ਓ) ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 24/ਓ) ।

7. ਰਤਨ ਆਦਿਕ ।

8. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ ।

ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ । 6।

ਹੇ ਗੁਰੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਏਕ ਬੁਝ ਦਾਨ ਕਰੋ—ਜਿਸ ਫੁਰਣੇ ਤੇ ਸਰਬ ਜੀਵ ਉਪਜੇ ਐਸਾ ਸਰਬ ਜੀਵੋਂ ਕਾ ਦਾਤਾ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਸੋ ਮੁਝੈ ਨਾ ਵਿਸਰੇ । 6 ।

ਨਨੁ¹—ਯੋਗ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਕਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕੇ ਨਿਕਟ ਆਵਤਾ, ਅਰ ਯੋਗੀਸ਼੍ਵਰ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਤਿਨ ਕੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ² ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੋ ਤੇ ਯਗ ਹੀ ਮਾਂਗਣਾ ਥਾ, ਨਿਰਗੁਣ ਕਿਆ ਮਾਂਗਾ ?

ਇਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 7

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ ।

ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ।

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ।

ਜੋ ਯੋਗ ਕਰ ਕਰ³ ਚਾਰ ਯੁਗ ਕੀ ਆਰਜਾ ਪਾਈ ਅਥਵਾ ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਦਸਗੁਣ ਅਧਿਕ ਪਾਈ ਅਰ ਨਵਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਖੇ ਜਾਣਾ ਭੀ ਗਇਆ—ਅਮੁਕ⁴ ਯੋਗੀਸ਼੍ਵਰ ਹੈ, ਅਰ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਸਾਥ ਭੀ ਲਾਗਾ ਚਲਣੇ, ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਲਾਗਾ ਕਰਣੇ, ਅਰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਭੀ ਜਗਤ ਮੋ ਚੰਗਾ ਰਖਾਇਆ, ਸਰਬ ਲੋਕ ਹਛਾ ਲਾਗੇ ਕਹਿਣੇ, ਅਰ ਯਸ ਕੀਰਤਿ ਭੀ ਪਾਇਆ । ਜੋ ਕਿਸੀ ਕਾ ਖਾਇ ਪੀਆ ਕਰ ਉਪਮਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਯਸ' ਹੈ, ਅਰ ਖਾਏ ਪੀਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਜੋ ਉਪਮਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਕੀਰਤਿ' ਹੈ ।⁵ ਤੈ ਨੇ ਤੋ ਇਨ ਬਾਤੋ ਕੋ ਬਡਾ ਮਾਨਾ, ਹਮਾਰੇ ਆਗੇ ਤੋ ਇਹ ਬਾਤੈ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕੀ ਆਹੀ ਤੋ ਨਾਹੀ । ਜੋ ਵਾਦੀ ਕਹੇ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕੀਆ ਕਿਉ ਨਹੀ ?⁶ ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

2. ਸੇਵਾ, ਇਜ਼ਤ, ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਫਲਾਣਾ, ਅਮਕਾ ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 93/ਅ-94/ੳ) ਵਿਚ 'ਯਸ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ 'ਕੀਰਤਿ' ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਕੀਰਤਿ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ । ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 94/ੳ) ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੇ ਕੇ ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਕੋ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵੇਗਾ, ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਬਾਤ ਭੀ ਨ ਪੁਛੇਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ—

ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਕੀਟੋ ਵਿਖੇ ਕੀਟ ਕਰ ਡਾਰੇਗਾ । ਕੀਟੋ ਸੋ ਕੌਣ ਬਾਤਿ ਪੁਛਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ¹—ਏਤਾ ਬਡਾ ਯੋਗੀਸ਼ੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀਟੋ ਵਿਖੇ ਕੀਟ ਕਿਉ ਕਰੇਗਾ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਦੇਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ ॥

ਦੋਸਵਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੋਸ ਹੀ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਜੀਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਅਰ ਮਾਨਤਾ, ਪੂਜਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਜੋ ਯੋਗ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ ਇਹੀ ਬਡਾ ਦੋਸ ਹੈ । ਯੋਗ ਕਾ ਫਲ ਅਵਿਨਾਸੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜੋ ਫਲ ਭੋਗ ਚੁਕੇਗਾ ਤੋ ਫੇਰ ਚੌਰਾਸੀ ਮੋ ਗਿੜੇਗਾ । ਕੀਟ, ਪਤੰਗ ਗਧਾ, ਕੂਤਾ ਸਭ ਕਛੁ ਹੋਣਾ ਪੜੇਗਾ ।

ਨਨੁ—ਯੋਗ ਕਾ ਫਲੁ ਤੋ ਤੁਮ ਨੇ ਨਾਸਵੰਤ ਮਾਨਾ ਅਰ ਤੁਮ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਹੀ ਪੁਕਾਰਤੇ ਹੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਨਿਰਗੁਣ ਕਾ ਕਿਆ ਫਲੁ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ।

ਨਿਰਗੁਣ ਗੁਣ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਕੌਣ ਸਾ ਗੁਣ ? ਗੁਣਵਾਨ ਜੋ ਹੈ ਆਪਣੇ ਉਪਾਸਕ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਣ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਨਿਰਗੁਣ ਕਾ ਇਹੀ ਗੁਣ ਹੈ (ਜੋ)⁴ ਆਪਣੇ ਉਪਾਸਕ ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਗੁਣ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸਾਭਰ ਕੇ ਖੇਤ ਮੋ ਖੜਾ ਹੂਆ ਸਾਭਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਜੈਸੇ ਯੋਗ ਪਦਵੀ ਕੋ ਭੋਗ ਕਰ ਚੌਰਾਸੀ ਮੋ ਗਿੜਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਨਿਰਗੁਣ ਪਦਵੀ ਕੋ ਭੋਗ ਕਰ ਚੌਰਾਸੀ ਮੋ ਹੀ ਗਿੜੇਗਾ । ਫੇਰ ਨਿਰਗੁਣ ਮੋ ਕੌਣ ਸੀ ਵਿਸੇਸਤਾ ਹੂਈ ?

ਇਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ।

ਐਸਾ ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਸੁਝਤਾ ਇਸ ਨਿਰਗੁਣ ਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਹੈ ਗੁਣ ਤਿਸ ਕੋ ਕਛੁ ਔਰ ਕਰ ਡਾਰੇ । ਨਿਰਗੁਣ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਹੂਆ ਸੋ ਹੂਆ ਹੀ ਹੂਆ,

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਯਯ ।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

3. 'ਅਰ.....ਨਿਮਿਤਿ'—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 25/ਓ) ।

ਫੇਰ ਨਿਰਗੁਣ ਪਦ ਤੇ ਨ ਗਿੜੇਗਾ, ਜੈਸੇ ਬੂੰਦ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸਾਥ ਮਿਲੀ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੀ ਮਿਲੀ, ਫੇਰ ਉਸ ਕੇ ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਫੇਰ ਨਹੀ ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ ਮੇਂ ਗਿੜੇਗੇ ਸੋ ਮੇਰਾ ਪਰਮ ਧਾਮ ਨਿਰਗੁਣ ਹੀ ਹੈ।¹ ਲੇ ਕਰ ਚਲੇ ਉਪਦੇਸ ਕੋ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਛੈ ਗੁਰ ਕਹੇ ਅਰ ਏਤਾ ਇਹ ਭੀ ਕਹਾ ਅਬ ਫੇਰ ਉਪਦੇਸ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਹੋ ਭੀ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੂਆ। ਨਿਰਗੁਣ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਬਰਾਬਰ ਤੋ ਔਰ ਕੋਈ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀ।² ਪੀਛੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਦਇਆ। ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਮੈ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਬਿਨਾ ਗਿਆਨ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ (ਹੋਤੀ)⁴। ਸੋ ਗਿਆਨ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ—ਸ੍ਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਧਯਾਸਨ, ਸਾਖਿਯਾਤਕਾਰ। ਸਿਖ ਮੈ ਕਛ ਕਦਾਈ ਨ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਦਇਆ ਕੇ ਪੂਰੇ ਹੂਏ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਗਿਆਨ ਦਿਖਾਲਵਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਸ੍ਵਣ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 8

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ।

ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸ੍ਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਪੁਰਖ ਸਿਧ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਪੀਰ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ‘ਸੁਰ’ ਦੇਵਤਾ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, *⁵‘ਨਾਥ’ ਰਾਜਾ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ।* ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਿਧਾਦਿਕ⁶ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਏ ਜੋ ਸਿਧਾਦਿਕ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਕੀਏ, ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੂਏ। ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸ੍ਵਣ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ, ਬਿਨਾ ਸ੍ਵਣ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ ਕਰੇਗਾ ਕਿਆ। *⁷ਤਾਂ ਤੇ ਸਿਧਾਦਿਕ ਹੋਣੇ ਕਾ ਬੀਜ ‘ਸ੍ਵਣ’ ਹੀ ਹੈ।*

ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ।

ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕਾ ਆਧਾਰ ਜੋ ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਕਾ ਆਧਾਰ ਜੋ ਧਵਲ⁸

1. ਇਥੋਂ ਸਿਵਾਦ-ਗ੍ਰੰਥ 6 ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਹਨ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
3. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 25/ਅ)।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
5. *ਅਰ ਨਾਥ ਰਾਜਾ ਅਥਵਾ ਗੌਰਖ ਆਦਿਕ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 26/ੳ), ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 96/ਅ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।
6. ਸਿਧ ਆਦਿਕ।
7. *ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਵਣ ਹੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ. 26/ੳ)।
8. ਬਲਦ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਧਰਤੀ ਟਿਕੀ ਹੈ।

ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਸੰਯਗਤ¹ ਧਵਲ (ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ)² ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਥਾਨ ਦੀਆ ਹੈ ਐਸਾ ਜੋ ਅਕਾਸ ਹੈ ਇਹ ਐਸੀ ਤਬ ਤੋ ਰੂਏ^{3*} ਜੋ ਐਸੇ ਕਰਮ ਕੀਏ । ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਵਚਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਏ ਹੋਵੇਗੇ ।

ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ।

ਦੀਪ ਜੋ ਹੈ ਸਪਤ—ਜੰਬੂ ਦੀਪ, ਪਲਖ ਦੀਪ, ਸਾਰਮਾਲ ਦੀਪ, ਕ੍ਰੋਚ ਦੀਪ, ਸ੍ਰਾਕ ਦੀਪ, ਪੁਸ਼ਕਰ ਦੀਪ (ਕੁਸ ਦੀਪ,⁴ 17। ਅਰ ਲੋਅ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਲੋਕ ਜੋ ਹੈ ਸਪਤ ਉਪਰ ਕੇ—ਭੂ ਲੋਕ, ਭੁਵ ਲੋਕ, ਸ੍ਵਰਗ ਲੋਕ, ਮਹਰ ਲੋਕ, ਜਨ ਲੋਕ, ਸਤਿ⁵ ਲੋਕ 13। ਅਰ ਪਤਾਲ ਜੋ ਹੈ ਤਲੇ ਕੇ ਸਪਤ—ਅਤਲ, ਵਿਤਲ, ਸੁਤਲ, ਰਸਾਤਲ, ਮਹਾਤਲ, ਤਲਾਤਲ, ਪਾਤਾਲ 17। ਇਨ ਕੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦੇਵਤਾ ਇਹ ਐਸੇ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਏ ਜੋ ਸੁਣ ਅਰ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ । ਅਥਵਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਣਾ—ਸੁਣ ਕਰ ਇਨ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਗਿਆਨ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ*—ਸਾਸਤ੍ਰ ਸ੍ਰਵਣ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੋਖ⁶ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, 'ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਾਚ ਕਰ ਹਭੁ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਅਰ ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰੋਖ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਵਿਆਸਾਦਿਕੋ⁸ ਕੋ ਹੈ । ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਮੋ ਤਿਨ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਅਵਿਦਤ⁹ ਨਹੀ ।

ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਕਾਲ ਹੀ ਨਹੀ ਇਸ ਕੇ ਨਿਕਟਿ ਆਵਤਾ, ਜੈਸੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਤੇ ਲੈ ਕਰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਮੁਨੀਸੁਰ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ । ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ 18।

ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਭਕਤ ਜਨ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ

1. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ ।
2. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 26/ਓ) ।
3. *ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਰ ਕਰ ਐਸੇ ਹੋਣੇ ਜੋਗੁ ਕਰਮੁ ਕੀਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਅਰ ਅਕਾਸ਼ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੈ ਕਰ ਕੈ ਈਹਾ ਅਗਨ ਪਵਨ ਕਾ ਭੀ ਗ੍ਰਹਣ ਹੂਆ ਅਰ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਤੇ ਲੇ ਕਰੁ ਜੋ ਅਪਤ ਪਤਾਲ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ *(ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 26/ਅ) ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 97/ਓ) ।
5. ਸਪਤ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 97/ਓ) ।
6. ਅਪ੍ਰਤਖ ਜਾਂ ਗੁਪਤ ।
7. ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤ.....ਕੋ ਹੈ । ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਭਾ: ਵਿ: 138 ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ।
8. ਵਸਿਸਟਾਦਿਕੋ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 26/ਅ) ।
9. ਨਾ-ਮਾਲੂਮ, ਅਗਿਆਤ ।

ਤਿਨ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਪਾਪੋ ਕਾ ਨਾਸ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । 8।

ਪਉੜੀ 9

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ।

ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰ ਕਰ¹ ਈਸਰੁ ਜੋ ਹੈ ਮਹਾਦੇਵ, ਜਬ ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਾਧ ਮੋ ਤਤਪਰ² ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਿੰਨ ਨ ਰਹੇਗਾ, ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਭੀ । ਅਰ³ ਸੁਣਿ ਕਰ ਜੋ ਸੋ ਅਸਮੇਧ ਯਗ ਕਰੇਗਾ, ਤੋ ਇੰਦੁ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਥਵਾ ਇੰਦੁ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਤਪ ਕਰੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਇੰਦੁ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ ।

ਸੁਣ ਕਰ ਗੋਪੀ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਗੋਪੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੋਬਿੰਦ ਭਜਨ ਮੋਂ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ ਕੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ ।

ਮੁਖ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਣੀ ਅਰ ਮੰਦ, ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਮੀਠਾ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ—ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਸ੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ ।

ਯੋਗ ਕੀ ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਹੈ—ਤਨ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ ਤਿਸ ਕਾ ਭੇਦ ਕਰਣਾ ਚਾਹੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਛੋਟਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਬਡੇ ਤੇ ਬਡਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਭਾਰੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਹਲਕੇ ਤੇ ਹਲਕਾ ਹੋ ਜਾਏ,⁵ ਔਰ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਰਣਾ, ਗੁਪਤ ਹੋਣਾ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ, ਜਹਾਂ ਚਾਹੇ ਤਹਾਂ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਜੋ ਵਚਨ ਕਹੇ ਸੋ ਸਿਧ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਭੀ ਤੋ ਸ੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣਿ ਕਰ ਜਬ ਯੋਗ ਕਲਾ ਪਾਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਯੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਵੇਦ । ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ।

ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ । 9।

ਸਾਸਤ੍ਰ, ਸਿਮ੍ਰਿਤ, ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਸ੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ

1. ਕਰਕੇ ।
2. ਲੀਨ ।
3. ਬਚਨ (ਭਾ: ਵਿ: 138, 27/ੳ) ।
4. ਇਹ ਪਾਠ ਭਾ: ਵਿ: 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੈ । 'ਸੁਣਿਐ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ'—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਲਗਦਾ ਹੈ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਭ੍ਰਮ ਵਸ ਜਪੁਜੀ ਦੀ 26ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਈ ਪੰਕਤੀ 'ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੇ ਗੋਵਿੰਦ' ਨੂੰ ਪਾਠਾਂਤਰਿਤ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।
5. ਹਲਕੇ.....ਜਾਏ, ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 98/ਅ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਹੈਂ । ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਭਗਤੋਂ ਕੋ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਦੂਖ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । 9।

ਪਉੜੀ 10

ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖ ਗਿਆਨੁ । ਸੁਣਿਐ ਅਠਿ ਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖ ਗਿਆਨ ਕੀ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਸਨਾਨ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਤੀਰਥੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇਗਾ ਤਥੀ ਤੋ ਚਲ ਕਰ ਜਾਏਗਾ ।

ਸੁਣੀਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ । ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ । ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ । 10।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨੇ ਤੇ ਪੜ ਪੜ ਮਾਨ ਭੀ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ਅਰ ਸਹਜ ਧਿਆਨ ਭੀ ਲਾਗਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ—ਸਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁਧਿ ਕਰਣੀ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਹਜ ਧਿਆਨ’ ਹੈ । ਇਸ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਆਸਣ ਨਹੀ ਧਾਰਣਾ ਪੜਤਾ, ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਭੀ ਨਹੀ ਚੜਾਵਣੇ ਪੜਤੇ, ਭਕਤੋਂ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਦੂਖ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । 10।

ਪਉੜੀ 11

ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ । ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ‘ਸਰ’ ਜੋ ਹੈ ਤੀਰਥ ਅਰ ਗੁਣ² ਜੋ ਹੈ ਸਤ ਕਰਮ, ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਯਮਾਦਿਕ ਤਿਨੋ ਵਿਖੇ ਗਾਹ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ।

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਤੋ ਪੀਛੇ ਕਹੇ ਥੇ, ਫੇਰ ਈਹਾ ਤੀਰਥ ਕਹਣੇ ਕਾ ਕਿਆ ਪ੍ਰਯੋਜਨ³ ਥਾ ? ਈਹਾ⁴ ਪੁੰਨਰੁਕਤ ਦੁਖਣ ਆਵੇਗਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਈਹਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ । ‘ਅਠਸਠ’ ਨਾਮ ਹੈ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਕਾ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੀਰਥ ਸੂਰਗ ਵਿਖੇ ਹੈਂ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਪਾਤਾਲ ਵਿਖੇ ਹੈ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਮਰਤ ਲੋਕ ਵਿਖੇ ਹੈ । ‘ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਮਜਨੁ ਕੀਨੋ ਸਾਧੂ ਧੂਰੀ ਨਾਤਾ ।’⁵ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕਰ ਜੋ ਸੰਤ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ, ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕੀਆ । ਅਰ ‘ਸਰਾ ਗੁਣਾ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਇਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ‘ਸੁਣਨੇ’ ਪਾਠ ਸੀ ਜੋ ਦੁਜੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਣ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 27/ਅ; ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰ: 99/ਅ) ।

3. ਮਤਲਬ, ਉਦੇਸ਼ ।

4. ਦੋਹਰਾਉ ਦਾ ਦੋਸ਼ ।

5. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 532) ।

ਕੇ ਗਾਹ' ਈਹਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਲ ਇਸਥੰਭਨੀ¹ ਏਕ ਵਿਦਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਜਿਸ ਕੋ ਆਵਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੇ ਤੋ ਜਲ ਵਿਖੇ ਬੈਠ ਕਰ ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਯਮਾਦਿਕ ਕਰੇ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਜਲ ਨਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਤਾ । ਇਸ ਦੋਨੋ ਕਾ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰਵਣ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਅਰ ਸੁਣਿ ਕਰ ਸੇਖ, ਪੀਰ, ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਣੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਸੇਖ, ਪੀਰ, ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈ ।

ਨਨੁ—‘ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ’ । ਈਹਾਂ ਤੋ ਪੀਰ ਕਹਾ ਥਾ, ਸੇਖ, ਪੀਰ ਫੇਰ ਈਹਾਂ ਪੀਰ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਕਿਆ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਥਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—‘ਪੀਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਕਤਵਾਨ ਕਾ । ਸੋ ਸਕਤਿ ਤੋ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ, ਸਰਬ ਸਕਤ ਤੋ ਏਕ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਨਹੀ । ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਕਤਿ ਹੈ (ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਕਤ ਹੈ) ।² ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਪੀਰ ਸਬਦ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹ ਤਾਤਪਰਯ³ ਹੈ—ਸਰਬ ਸਕਤ ਸ੍ਰਵਣ ਕਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ ।

ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ ।

ਨੇਤ੍ਰੋ ਕਰ ਕਰ⁴ ਜੋ ਅੰਧ ਹੈ, ਵਿਵੇਕ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਅੰਧ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਸ੍ਰਵਣ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਾਰਗ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ।

ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੈ ਅਸਗਾਹੁ ।

ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਨੇ ਤੇ ਅਥਾਹ ਭੀ ਥਾਹ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, (ਜੈਸੇ)⁵ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਅਥਾਹ ਹੈ । ਹਿਰਨਕਸ਼ਪ ਕਾ ਏਤਾ ਬਡਾ ਸਰੀਰ ਥਾ, ^{6*}ਜਾਨੁ ਪ੍ਰਮਾਨ ਜਲ ਸਪਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰ ਜਾਤਾ (ਥਾ)⁷ ਏਤਾ ਬਡਾ ਸਰੀਰ ਤਿਸ ਕਾ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ । ਕਰਮ ਤਬੀ ਤੋ ਕੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣੇ ਹੋਵਹਿਗੇ । ਸੁਣੇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ, ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ । ਯਦਵਾ* ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਅਥਾਹ ਹੈ ।

1. ਸੰਤਭਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 100/ਅ) ।

3. ਤਾਤਪਰਯ, ਮਤਲਬ, ਉਦੇਸ਼ ।

4. ਕਰਕੇ ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 28/ਓ) ।

(. ਗੋਡੇ ਗੋਡੇ ਪਾਣੀ ਸਪਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕਾ ਹੋਤਿ ਭਇਆ । ਹਿਰਨਕਸ਼ਪ ਐਸਾ ਤਬ ਹੂਆ, ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ । ਸੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਾਰਣ ਸਰਵਣ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਅਥਵਾ (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 28/ਓ)। ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਪਾਠਾਂਤਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ: “.....ਤਿਸ ਕਾ ਤਬੀ ਥਾ ਜੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ ਥਾ । ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਆ ਹੋਇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣੇ ਹੋਵਹਿਗੇ.....।”

7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 100/ਅ) ।

ਜਬ ਗੁਰੂਪਦੇਸ¹ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ (ਤੋ)² ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਤਬ ਅਥਾਹ ਹੀ ਥਾਹ ਹੁਆ। ਯਦਵਾ³ ਜਿਸ ਬਾਤਿ ਕੋ ਜੋ ਜਾਣਤਾ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਬਾਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਅਥਾਹ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਜਬ ਸੁਣਾ ਤਬ ਜਾਣਾ ਅਥਾਹ ਹੀ ਥਾਹ ਹੁਆ।⁴

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ। ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥11॥

ਨਾਮ ਸ੍ਰਵਣ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਭਕਤੋ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਦੂਖ ਪਾਪੋ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ॥11॥ ਸ੍ਰਵਣ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ। ਜੋ ਸੁਣਾ ਅਰ ਨ ਮਾਨਾ ਤੋ ਸੁਣਿਨਾ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਨਾਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰਵਣ ਗਿਆਨ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਮਨਨ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਪਉੜੀ 12

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ। ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ।

‘ਗਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ। ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇਗਾ ਸੋ ਪੀਛੈ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ—

ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ। ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ।

ਨ ਐਸਾ ਕਾਗਦ ਹੀ ਹੈ, ਨ ਲੇਖਨੀ ਹੀ ਹੈ, ਨ ਲੇਖਕ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੰਨੇ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਲੇਖਾ ਲਿਖੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨਾਮ ਕੇ ਮਾਨਣੇ ਕਾ ਫਲ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ (ਹੀ)⁶ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਨੰਤ (ਹੈ)⁷ ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਿਸ ਕੋ ਲਿਖਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਲਿਖੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਕਛੁ ਲਿਖੇਗਾ ਭੀ ਤੋ ਅਨੰਤ ਕੋ ਲਿਖਿ ਤੇ ਨ ਸਕੇਗਾ। ਤਿਸ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਸਰਮਿੰਦਗੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਰਿਜੰਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥12॥

ਨਾਮ ਐਸਾ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਮਨ ਵਿਖੇ ਮਾਨ ਜਾਣੇ⁸ ਤੋ ਮਾਨੇ, ਨਿਰੰਜਨ ਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੋ ਮਾਨਣੇ

1. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 101/ਓ)।

3. ਅਥਵਾ, ਜਾਂ।

4. ‘ਯਦਵਾ.....ਹੁਆ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 101/ਓ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 29/ਓ)।

7. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 29/ਓ)।

8. ਸਕੇ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 102/ਓ)।

ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ, ਸਭੀ ਤੋ ਨਹੀ। 12।

ਪਉੜੀ 13

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ। ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੁਧਿ।

ਜੋ ਗੁਰ ਸਾਸਤ੍ਰੇ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਮਨ, ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਬਿਨਾ ਮਾਨੇ ਬੇਸੁਰਤਿ ਹੀ ਹੈ। ਜਬ ਸੁਰਤਿ ਹੂਈ ਤਬ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇਗਾ, ਬੁਰੇ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤਬ ਸਬ ਭਵਨ¹ ਕੀ ਇਸ ਸੁਧਿ ਭੀ ਹੋਵੇਗੀ। 'ਸਕਲ ਭਵਨ' ਨਾਮ ਹੈ ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਵਨ ਕਾ—ਸਪਤ ਲੋਕ ਤਲੇ ਕੇ, ਸਪਤ ਉਪਰ ਕੇ, ਨਾਮ ਤਿਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕਹੇ ਹੀ ਹੈ।² 'ਸੁਧਿ' ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਮਨਿਨ ਦੁਆਰਾ ਤੋ ਪਰੋਖ³ ਸੁਧਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤੋ ਕੋ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਾਚ ਕਰ ਸਭੁ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰੋਖ⁴ ਸੁਧਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਵਨ⁵ ਮੇ ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਹਸਤਮਲ⁶ ਕੀ ਨਿਆਈ ਪ੍ਰਤਖ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਵਿਆਸਾਦਿਕੋ ਕੋ ਹੈ।

ਮੰਨ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ। ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ॥13॥

ਜੋ ਗੁਰੂਪਦੇਸ⁷ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇਗਾ ਯਮ ਕੀਆ ਚੋਟਾ ਮੁਖ ਪਰ ਨ ਖਾਏਗਾ ਅਰ ਯਮ ਕੇ ਸਾਥ ਭੀ ਨ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਮ ਐਸਾ ਨਿਰੰਜਨ⁸ ਹੈ॥13॥

ਪਉੜੀ 14

ਮੰਨੈ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕ ਨ ਪਾਇ। ਮੰਨੈ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ।

ਸ੍ਵਰਗਾਦਿਕੋ⁹ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹⁰ ਜੋ ਯਗ ਤਪ ਦਾਨਾਦਿਕ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮਾਰਗ

1. ਲੋਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਵੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 14 ਵੀ।
2. ਵੇਖੋ ਟੀਕਾ ਪਉੜੀ 8।
3. ਅਸਪੱਸ਼ਟ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ।
4. ਸਪੱਸ਼ਟ, ਪ੍ਰਤੱਖ।
5. 14 ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ।
6. ਹੱਥ ਤੇ ਰਖੇ ਆਂਵਲੇ ਵਾਂਗ, ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ।
7. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼।
8. ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ, ਕਰਤਾਰ।
9. ਸਵਰਗ ਆਦਿਕ।
10. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਸੋ ਅਨੇਕ ਵਿਘਨ ਅਰ ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕੀਆ (ਹੈ)¹, ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਮਾਰਗਿ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਭੀ ਠਾਕਿ² ਨਾਹੀ। ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਨਾਮ ਕੋ ਸੋ ਪਤਿ ਸੰਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਤਖ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਯਮਦੂਤ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗੇ।

ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ। ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥4॥

ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇਗਾ ਸੋ ਮਗੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਇਸਥਾਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਥ ਜੋ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਨ ਚਲੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਤੋ ਧਰਮ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ³ ਪਾਪ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਹੈ। ਜੋ ਧਰਮ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੂਆ⁴ ਤੋ ਫੇਰ ਆਵਾਗੋਣ ਕੈਸਾ? ਨਾਮ ਐਸਾ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਨ ਸਕੈ ਤੋ ਮਾਨੈ ਆਵਗੋਣ ਤੇ ਛੁਟੇਗਾ ॥4॥

ਪਉੜੀ 15

ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ।

ਜੋ ਗੁਰੂਪਦੇਸ⁵ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਪਾਵੇਗਾ। ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਪਾਇਆ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਕਾ ਮਾਲਕ ਹੂਆ। ਚਾਹੇ ਤੇ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਰਾਵੇ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ।

ਜੋ ਮੰਨੇਗਾ ਤੋ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸੰਯੁਕਤਿ⁶ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਰੇਗਾ ॥

ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੈ

ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਅਰ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ। ਕਿਆ ਮਾਨੇਗਾ? ਸੋਈ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਗੁਰੂ ਸਿਖ।

ਗੁਰੋ ਕੀ ਸਿਖ। ‘ਸਿਖ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਿਖਿਆ ਕਾ। ‘ਸਿਖਿਆ’ ਨਾਮ ਹੈ ਉਪਦੇਸ ਕਾ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 29/ਅ)।

2. ਰੋਕ, ਰੁਕਾਵਟ, ਵਿਘਨ, ਵਾਧਾ।

3. ਤਕ, ਤੀਕ।

4. ‘ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ.....ਹੂਆ’—ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—‘ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਕਾ ਤੋ ਧਰਮ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੂਆ’। ਇਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਛੁਟ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

5. ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼।

6. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ।

‘ਭਿਖ ਭਵਣਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਭੀਖ ਮਾਂਗਣੇ ਕਾ । ਭੀਖ ਤੋਂ ਸੋ ਮਾਗਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਰਥੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਥੋੜਾ ਤੋ, ਜੋ ਬਹੁਤਾ ਤੋ, ਸੁਭ ਤੋ, ਜੋ ਅਸੁਭ ਤੋ, ਅਰਥ¹ ਤੋ ਸਭ ਕੋ ਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਅਰਥ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣ ਕਰ ਇਸ ਨੇ ਮਾਨਾ ਤੋ ਮਨਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਕੋ ਸਰੀਰ ਸਾਥ ਸਨਬੰਧ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਫੇਰ ਅਰਥ ਕੈਸਾ ਅਰ ਭੀਖ ਕਿਸ ਕੀ । ਗੁਰ ਜੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ ਸੋ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ । ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ।15।

ਨਾਮ ਐਸਾ ਹੈ ਨਿਰੰਜਨ ਪਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਵਿਖੇ ਮਾਨ ਸਕੇ ਸੋ ਮਾਨੇ, ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ।15।

ਨਨੁ (ਦੋਹਰਾ)² : ਵਰਨਨ ਕੀਉ ਸੁਜਾਨ, ਮੰਨੇ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ।

ਯਾ ਮੋ ਕੋਣ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਆਪ ਤਰੇ ਕੁਲ ਤਾਰ ਹੈ ।

ਇਹ ਜੋ ਵਾਦੀ³ ਕੀ ਆਸੰਕਾ⁴ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 16

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਤੇ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰਤੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਤੇ ਹੈ ਔਰੇ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਤੇ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਪ੍ਰਤਯਖ, ਅਨੁਮਾਨ, ਉਪਮਾਨ, ਸਬਦ, ਅਰਥਾਪਤਿ—ਇਹ ਜੋ ਪੰਜ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖੇ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਈਹਾਂ ਨਹੀ ਬਣਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨੇਤ੍ਰੇ ਕਰ ਕਰ⁵ ਜੋ ਦੇਖੀਏ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਤਯਖ ਹੈ । ਨੇਤ੍ਰੇ ਕਰ ਕਰ ਤੋ ਜੈਸੇ ਭਜਨਵਾਨ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਭਜਨਹੀਨ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ । ਭਜਨਵਾਨ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁶ ਕੈਸੇ ਮੁਕਤ ਹੂਆ, ਭਜਨਹੀਨ ਕੈਸੇ ਨ ਹੂਆ ? ਇਸ ਕਾ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ (ਦ੍ਰਿਸ਼੍ਟ)⁷ ਆਵਤਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤਯਖ ਤੋ ਈਹਾਂ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । ਤੈਸੇ ਹੀ

1. ਧਨ; ਗਰਜ਼, ਲੋੜ ।

2. ਭਾ. ਵਿ 138 (ਪੰ: 30/ਅ) ।

3. ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਕਤਾ, ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

4. ਸੰਕਾ, ਸੰਸਾ ।

5. ਕਰਕੇ ।

6. ਸਮੇਤ, ਸਹਿਤ ।

7. ਨਿਜੀ ਪੇਥੀ (ਪੰਨਾ-105/ੳ) ।

ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ।

ਅਨੁਮਾਨਾਦਿਕ¹ ਭੀ ਨਹੀ ਬਣਤੇ । ਅਰ 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਪੰਚੋ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਜੋ ਕਹੀਏ ਹਮ ਔਰ ਪਾਂਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕਰ ਇਸ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੋਗੇ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪਰ ਤੋ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਥੋੜੇ ਹੈਂ, ਪਾਂਚੋ ਕੀ ਗਣਤੀ ਹੀ ਕਿਆ । ਅਰ 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਰਥ ਤੋ ਈਹਾਂ ਹਛੀ ਤਰਾ ਸੇ ਬਣੇਗਾ । ਸੋ ਲੋਕ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ—ਪੰਚੋ ਕਾ ਕਹਾ ਹਮਾਰੇ ਸਿਰ ਪਰ, ਜੋ ਪੰਚ ਕਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ । ਸੋ 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਹੈ ਯਥਾਰਥ² ਵਕਤਾ ਕਾ । ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਸੂਰਤਿ³ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਕਿਫਾਇਤ⁴ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਯਥਾਰਥ ਕਹੇ ਸੋ 'ਪੰਚ' । ਸੋ ਯਥਾਰਥ ਵਕਤਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੰਤ ਹੈ । ਔਰ ਤੋ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਝੂਠ ਮੋ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਜੋ ਸੰਤ ਕਹੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ।

'ਨਾਰਦ ਪੰਚ-ਰਾਤ੍ਰਿ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸੁਨ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਭਗਤੋ ਕੋ—ਲਜਾ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਮੋ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੋਟਿ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁵ ਮੇਰੇ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

'ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਸ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਧੂਜ ਕੋ—ਹੇ ਰਾਜਨ ! ਮੈ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਸਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋ, ਤੂ ਇਸ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰ ਧਾਰਣ ਕਰ । ਨਾਮ ਸੰਕੀਰਤਨ⁶ ਤੇ ਭਿੰਨ ਇਸ ਜਗਤ ਮੋ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ । ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਐਸਾ ਔਰ ਕਿਆ ਹੈ ? ਗਿਆਨ ਯੋਗ, ਨਿਹਕਾਮ, ਕਰਮ, ਕਾਂਸੀ ਮਰਣਾ—ਇਹਿ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਕਹੇ ਹੈ ਈਹਾਂ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੋ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ।

'ਪੁਰਾਣੰਤਰ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਆਸ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਮੁਨੀਸ੍ਵਰੋ ਕੋ—'ਗੋਵਿੰਦ' ਇਹ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਹੂਆ ਹੂਆ, ਅੰਨਨ⁷ ਬੁਧਿ ਹੂਆ ਹੂਆ,⁸ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਰ ਓਹੀ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਭੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਤੋ ਇਹਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਪਾਪੀਓ ਕੇ ਭਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦਬਾਈ ਹੂਈ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਰਸਾਤਲ ਕੋ । ਕੁਲ ਕਾ ਉਧਾਰਣਾ ਤਿਸ ਕੇ ਆਗੇ ਕੋਣ ਸੀ ਬਡੀ ਬਾਤਿ ਹੈ ।

'ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪਵਨ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਮੁਨੀਸ੍ਵਰੋ ਕੋ—'ਨਾਰਾਯਣ'

1. ਅਨੁਮਾਨ ਆਦਿਕ ।
2. ਸਤਿ, ਸਚ, ਵਾਸਤਵਿਕ ।
3. ਭਾਵ ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਭੁਲਚੁਕ ।
4. ਭਾਵ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ।
5. ਸਾਹਿਤ, ਸਮੇਤ ।
6. ਕੀਰਤਨ, ਗਾਇਨ ।
7. ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ, ਇਕਾਗਰ ।
8. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਿਜੀ ਪੈਰੀ ਵਿਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਜਪਾ ਹੈ ਅਰ 'ਰਾਮ' ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਰੰਤਰ ਗਾਇਆ ਹੈ, ਕਿਆ ਤਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਟਿ¹ ਕੁਲ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਤੇ ਨਹੀ ਉਧਾਰ ਕੀਆ। ਨਹੀ, ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ।²

‘ਸੂਰਯ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੂਰਯ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਕਤੋ ਕੋ—‘ਮਹਾਦੇਵ’ ਇਹ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਕਮਲ ਮੋ ਹੈ ਸੋ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਸੋ ਤੋ ਅੰਰੋ ਕੋ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। ਅੰਰ ਕਿਨ ਕੋ ? ਜੋ ਜੋ ਉਸ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੇ ਆਗੇ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤਿਨ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਭੀ ਹੈ, ‘ਹਰ’ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਸੁਧ ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੋ ਕਰ ਕਰ³ ਪੰਕਤਿ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ⁴ ਪਾਪ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰਿ ਹੀ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ ਅਰ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਭੀ (ਹੈ)⁵। ‘ਸਿਵ’ ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਪੰਕਤਿ ਮੋ ਬੈਠਾ ਤਿਸ ਪੰਕਤਿ ਕੇ ਹੀ ਪਾਪ ਗਏ ਅਰ ਪੰਕਤਿ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭਈ।

‘ਕੇਦਾਰ ਖੰਡ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਿਕੰਦ ਕੁਮਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਗਸਤ ਮੁਨ ਕੋ—‘ਸਿਵ’ ਇਹ ਜੋ ਦੋ ਅਖਰ ਨਾਮ ਹੈ, ਸੋ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਨ ਨਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਪਾਪੀਓ ਕੇ ਭਾਰ ਕਰ ਦਬਾਈ ਹੂਈ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਰਸਾਤਲ ਕੋ।

‘ਸਿਵ ਰਹਸ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਇਹ ਜੋ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ ਅਸਤੋਤਰ⁶ ਸਤ⁷ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਨ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਜੋ ਇਸ ਜਨਮ ਮੋ ਸਿਵ ਪੂਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣੇ ਕੋਟਿ ਕੁਲ ਕਾ ਉਧਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ।

‘ਸੰਤਰ ਸੱਹਤਾ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਕਛੁ ਏਕ ਬਿਲ੍ਹ⁸ ਪਤ੍ਰ ਅਥਵਾ ਚੁਲੀ ਜਲ ਕੀ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਹੈ’ ਅਥਵਾ ‘ਸਮੰਤ੍ਰ ਕਹੈ’ ਜੋ ਭਕਤਿ ਕਰ ਕਰ ਪੂਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸਿਵ ਲਿੰਗ ਕੇ ਉਪਰ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁹ ਸਿਵ ਲੋਕ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।

‘ਸਿਵ ਰਹਸ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਦੋ ਤੀਨ ਬਿਲ੍ਹ ਪਤ੍ਰੋ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਭਕਤਿ-ਵਾਨ ਨਰ ਸਿਵ

1. ਕਰੋੜ।
2. ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
3. ਕਰਕੇ।
4. ਤੀਕ, ਤਕ।
5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 107/ਅ)।
6. ਉਸਤਤ ਭਰੀ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।
7. ਸੋ।
8. ਇਕ ਬਿਛ ਵਿਸ਼ੇਸ਼।
9. ਸਾਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

ਪੂਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕੋਟਿ ਵੰਸ ਸੰਯੁਕਤਿ ਸਿਵ ਲੋਕ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਪੂਜਾ ਮੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ¹ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਸਿਵ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਲੇ ਕਰ ਹੀ ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ ਨ ਪੂਜਾ ਕਰੇਗਾ । ਅਬ ਦੇਵੀ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਸਕਤਿ ਯਾਮਲ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਸੰਕਟ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਦੁਗਾ ਨਾਮ ਕੋ ਵਾਰੰਵਾਰ ਜਪਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੋਟਿ ਕੁਲ ਕਾ ਉਧਾਰ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਵਿਖੇ ਪੂਜਾ ਕਰਣੇ ਕੇ ਯੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੰਕਟਸਮਨੁ ਪ੍ਰਪਯ—ਈਹਾਂ ‘ਸਮ’ ਅਰ ‘ਅਨੁ’ ਜੋ ਉਪਸਰਗ ਦੀਏ ਹੈ ਇਨ ਕਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੋ ਸੰਕਟ ਮਾਨ ਕਰ ਵੈਰਾਗ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰ ਜੋ ਦੁਗਾ ਨਾਮ ਕੋ ਵਾਰੰ ਵਾਰ ਜਪਤਾ ਹੈ, ਏਕ ਓਰ ਸਰਬ ਤੀਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਜੋ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਫਲ ਦੁਗਾ ਐਸੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਕੋਟ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਸ੍ਰਬਸ੍ਵ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਨਾਮੋ ਕਾ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਲ ਸੁਣ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਇਨ ਪੈ ਸ੍ਰਧਾ ਨਹੀ ਲਿਆਵਤਾ, ਇਹੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਇਹ ਤੋ ਵਿਅਰਥ ਵਾਦ ਹੈ, ਝੂਠੀ ਉਪਮਾ ਹੈ ਐਸਾ ਜੋ ਮਾਨਸ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਮੈ ਦੁਖ ਕੇ ਸਮੂਹ ਮੋ ਡਾਰ ਦੇਤਾ ਹੋ । ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਹੈ, ਘੋਰ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਹੈ ਆਰਤ² ਰੋਗ, ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ਪੀੜਾਇਮਾਨ ਹੂਆ ਹੈ ਅੰਗ ਜਿਸ ਕਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਮੈ ਐਸਾ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹ । ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ, ਸ੍ਰਸ੍ਰਤੀ, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ ਇਹੀ ਛੇ ਹੀ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈ । ਇਨ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਾ, ਨਾਮੋ ਕਾ ਏਕ ਫਲ ਹੈ ।³ ਇਨ ਮੋ ਜਿਸ ਪਰ ਜਿਸ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਇ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮੋਚਰਣ⁴ ਕਰੇ । ਆਪ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰੇਗਾ ਔਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰੇਗਾ ।⁶

ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਮਾਣ (ਕਹੇ ਅਬ ਭਾਖਾ ਪ੍ਰਮਾਣ)⁷ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਕੁਲ ਉਧਾਰਣ ਆਇਆ । ‘ਆਪਿ ਤਰੈ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਤਾਰੈ’ ।⁸ ‘ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਲੈ ਉਧਰੇ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
2. ਪੀੜਾਕਾਰੀ, ਦੁਖ ਦਾਇਕ ।
3. ‘ਇਹੀ.....ਫਲ ਹੈ’, ਇਹ ਪਾਠ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
4. ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ।
5. ਸਫਲ, ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
6. ਇਥੋਂ ਤਕ ‘ਨਾਮ’ ਉਚਾਰਣ ਬਾਰੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 110-ੳ) ।
8. ਧਨਾਸਰੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 662) ।

ਪਛਾਤਾ¹। ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਪੰਚਾਇਤ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰੇ। ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ।

ਜਿੰਨ ਪੰਚੋ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਕਹੀ, ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਭੀ ਤੋ ਤਿਨ ਕੀ ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਕਿਸੀ ਔਰ ਕੀ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ।

ਪੰਚ ਸੰਤ ਜਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਮਾਨ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ।

ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ।

ਪੰਚ ਸੰਤ ਜਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਕੇ ਰਾਹ ਜਾਤੇ ਹੁਏ ਸੋਭਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ।

ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ।

ਪੰਚ ਜੋ ਹੈ ਸੰਤ ਜਨ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਗੁਰੁ ਜੋ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਤਿਨ ਕਾ ਧਿਆਨ ਹੈ। ਤਬੀ ਤੋ ਸੰਤੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਪਾਈ, ਤਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਪਾਈ, ਤਬੀ ਮਾਨ ਪਾਇਆ, ਤਬੀ ਸੋਭਾ ਪਾਈ।

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ। ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰ।

ਜੇ ਕੋਈ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੇ² ^{3*} ਤੋ ਕਰਤਾ ਨੇ ਜੋ ਮਨਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਰਚੀ ਹੈ, ਤਿਸ^{*} ਕਾ ਕਛੁ ਸੁਮਾਰ ਹੀ ਨਹੀ। ਨਾਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕਰ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਤਰਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਾ। ਇਹ ਨਾਮ ਕੇ ਮਨਨ ਆਗੇ ਕੌਣ ਸੀ ਬਡੀ ਬਾਤਿ ਹੈ? ਨਾਮ ਕੇ ਮਨਨ ਕੀ ਔਰ ਬਡੀ ਬਾਤਿ ਸੁਣ ਕਰੋ।

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ। ਸੰਤੋਖ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ।

ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਧਰਤੀ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਧਰਤੀ ਦਿਗ-ਹਸਤੀਓ⁴ ਕੀ ਪੀਠ ਪਰ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ‘ਧਵਲ’ ਜੋ ਹੈ ਬੈਲ, ਧਰਤੀ ਤਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਸੰਦੇਹ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸੰਦੇਹ ਕੇ ਦੂਰੇ ਕਰਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਬੀਚ ਸੋ ਤੋ ਧਰਤੀ ਸੇਸਨਾਗ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ ਅਰ ਗ੍ਰਿਦੇ ਗ੍ਰਿਦੇ ਸੋ ਦਿਗ-ਹਸਤੀ ਜੋ ਹੈ ਅਸਟ, ਤਿਨ ਕੀ ਪੀਠ ਪਰ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਧਰਤੀ ਤੋ ਬਹੁਤੁ ਭਾਰੀ (ਹੈ),⁶ ਆਪਣੇ ਭਾਰ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਟੂਟ ਪੜੇ। ਇਸ ਨਿਮਿਤਿ ⁷ਅਸਟ

1. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 532)।

2. ਕਰਕੇ।

3. *ਤੋ ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 32/ੳ)।

4. ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰੁਪੀ ਹਾਥੀ।

5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 111/ਅ)।

7. ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰੁਪੀ ਅੱਠ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ।

ਹਸਤੀਓ ਕੋ ਅਸਟ ਖੰਡੇ ਲਗਾਇ ਦੀਏ ਹੈ ਅਰ ਸੇਸ ਨਾਗ ਸੰਯੁਕਤਿ¹ ਦਿਗ ਹਸਤੀ ਧਵਲ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੈ ਧਵਲ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਬੀ ਤੋ ਨਹੀ ਏਤੇ ਭਾਰ ਸੋ ਡੋਲਤਾ ਅਰ ਦਇਆ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਜੋ ਦਇਆ ਹੋਵੇ ਤਬੀ ਤੋ ਧਰਮ ਉਪਜੇ। ²*ਬਿਨਾ ਦਇਆ ਧਰਮ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨਹੀ। ਜੋ ਧਰਮ ਹੋਵੇ, ਤਬੀ ਸੰਤੋਖ ਉਪਜੇ। ਧਵਲ ਸੰਤੋਖ ਪਰ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ* ਕਿਸੀ ਕਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀ ਚਾਹਤਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਸੂਤਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਏਤਾ ਭਾਰ ਤਿਸ ਨੇ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਡੋਲਾਇਮਾਨ ਹੋਤਾ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਧਵਲ ਐਸਾ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇ ਹੋਵੇਗੇ। ਮਾਨੇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਕਛੁ ਕਰ ਨਹੀ ਸਕਤਾ, ਇਹ ਸਭ ਮਨਨ ਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਬੁਝੈ ਹਵੈ ਸਚਿਆਰੁ।

ਜੇ ਕੋਈ ਮਨਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਬੁਝਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਚਿਆਰ, ਕਿਹਾ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ। (ਔਰੁ ਭੀ ਮਨਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ)⁴।

ਧਵਲੈ ਉਪਰਿ ਕੇਤਾ ਭਾਰੁ।

ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ। ਤਿਸ ਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੈ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ।

(ਅਬ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੋ)⁵ ਧਵਲ ਕੇ ਉਪਰ ਕੇਤਾ ਏਕ ਭਾਰ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਤਿਸ ਦੇ ਪਰੈ ਔਰ ਧਰਤੀ (ਹੈ)⁶, ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੈ ਔਰ (ਧਰਤੀ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ)⁷ ਧਰਤੀਓ ਕਾ ਕਛੁ ਅਤ ਨਹੀ। ਧਰਤੀ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਦੇਸ, ਖੰਡ, ਦੀਪ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ। ਤਿਸ ਤੇ ਮੈ ਇਹ ਪੁਛਤਾ ਹੋ ਏਤਾ ਜੋ ਧਰਤੀਓ ਕਾ ਭਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਥਾਪ ਰਾਖਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਤਲੇ ਜੋਰ ਕਿਸ ਕਾ ਹੈ (ਜੋ) ਏਤਾ ਭਾਰੁ ਨਹੀਂ ਤੋ ਡੋਲਤਾ। ਅਡੋਲ ਤੇ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਧਵਲ ਮਨਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੂਆ। ਔਰ ਭੀ ਜੋ ਕੋਈ ਮਨਨ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਥਾ⁹।

ਨਨੁ—ਬਡਾਈ ਤੋ ਈਹਾਂ ਸੰਤੋਖ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਧਵਲ ਕੋ ਭੀ ਥਾਪਿ

1. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
2. *ਸੰਤੋਖ ਅਡੋਲ ਹੈ *(ਭਾ: ਵਿ. 138, ਪੰ: 32/ਓ)।
3. ਕਰਕੇ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 32/ਅ)।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 32/ਅ)।
6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 32/ਅ)।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 112/ਅ)।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138/ਅ)।
9. ਪ੍ਰੇਸ਼ਨ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 32/ਓ)।

ਰਖਾ, ਧਵਲ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕਿਉ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰੁ—ਤੁਮਾਰਾ ਸੰਤੋਖੁ ਤੁਮਾਰੇ ਸੋ ਭਿੰਨ ਤੋ ਨਹੀ, ਜੋ ਤੁਮ ਸੰਤੋਖ ਕਰੋਗੇ ਤਬੀ ਤੋ ਸੰਤੋਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਤੋ ਨ ਆਣ ਪੜੇਗਾ । ਤਸੇ ਹੀ ਜੋ ਧਵਲ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਕੀਆ ਤਬੀ ਤੋ ਸੰਤੋਖ ਹੂਆ । ਤਾਂ ਤੇ ਮਹਿਮਾ ਈਹਾਂ ਧਵਲ ਕੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਕੀਆ ।¹ ਜੈਸੇ² ਲੂਤਾ ਜੰਤੂ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਸੋ ਤਾਰ ਨਿਕਾਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਆਸਰੇ ਝੂਲਤਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਗਿੜ ਪੜਤਾ । ਬਡਾਈ ਤੋ ਈਹਾਂ ਲੂਤੇ ਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੀ ਤਾਰ ਹੈ, ਤਾਰ ਕੀ ਬਡਾਈ ਤੋ ਨਹੀਂ । ਤਾਂ ਤੇ ਬਡਾਈ ਧਵਲ ਕੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਕੀਆ ‘ਕਰਤੇ ਕੇ ਕਰਣੈ ਕਾ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ’—ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਅਬ ਇਸੀ ਕੋ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ । ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ।

ਜੀਵ ਜੋ ਹੈ ਸਭ ਜਗਤ ਕੇ ਅਰ ਤਿਨ ਕੀਆ ਜਾਤੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਵਤਾ, ਮਨੁਖਦਾਇਕ³ ਅਰ ਤਿਨ ਕੇ ਰੰਗ ਕੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈ ਇੰਦ੍ਰ, ਚੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਤਿਨ ਸਰਬੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਸਤ੍ਰੇ ਸੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ । ਕਲਾਮ ਵੁੜੀ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨੇਤਿ ਸਚੀ ਹੂਈ । ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੀ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਨੇਤਿ ਰਚੀ ਥੀ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਪਾਵੇ, ਸੋ ਸਤਿ ਹੂਆ । ਧਵਲ ਐਸਾ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ । ਕਰਮ ਤਬੀ ਕੀਆ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨੇ । ਅਰ ਏਕ ਐਸਾ ਮਨਨ-ਹੀਨ ਅਲਪ⁴ ਜੰਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੈਸਾ ਭਰ ਭਾਰ ਸੋ ਹੀ ਮਰ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਏਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਫਲ ਹੈ । ਐਸੇ ਅਨੰਤ ਕਰਮ ਅਰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਤਿਨ ਕੇ ਫਲ ਭੀ ।

ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ।

ਇਹ ਲੇਖਾ ਕੋਈ ਲਿਖ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਜਾਣਤਾ ਕਾਹੇ ਤੇ—

ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ ।

ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਹੂਆ ਕੇਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਜਗਤ ਹੀ ਅਨੰਤ, ਤਿਨ ਜਗਤੋ ਵਿਖੇ ਕੇਤੇ ਏਕ ਜੀਵ ਹੈ ਅਰ ਕੇਤੀਆਂ ਤਿਨ ਕੀਆਂ ਜਾਤੀ ਹੈ, (ਅਰ ਤਿਨ ਕੋ ਕੇਤੇ ਰੂਪ)⁵, ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ, ਕੇਤੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਮੋ, ਕੇਤੇ ਕਰਮੋ ਕੇ ਫਲ । ਸੋ ਲਿਖੇ ਹੂਏ ਕੇਤੇ ਏਕ ਹੋਵੇਗੇ, ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨ ਲਿਖ ਸਕੇਗਾ ।

ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ ਕੇਤੀ । ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੌਣੁ ਕੂਤੁ ।

1. ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
2. ਜਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਕੜੀ ।
3. ਮਨੁਖ ਆਦਿ ।
4. ਤੁਫ, ਛੋਟਾ ।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 33/ਅ) ।

ਕੇਤਾ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਬਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਏਤੇ ਰੂਪ ਸੁਆਲਿਓ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਅਰ ਕੇਤੀ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਦਾਤਿ ਹੈ, ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਕੋਣ ਜਾਣੇ। ਅਰ ਕੂਤ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਿਸ ਤੇ ਜਾਣੇ।

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ। ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ।

¹ਕੀਆ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਪਸਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪਸਾਰਾ। ਏਕ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਥਾ ਸੋ ਕਵਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸਨੁ ਮਹਾਦੇਵ ਰੂਪ ਹੂਆ। ਏਕਾਖਰ ਕੋਸ ਮੇ 'ਕ' ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਾ ਕਹਾ ਹੈ ਅਰ 'ਵ' ਨਾਮ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕੀ ਅਰ 'ਉ' ਨਾਮ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ। ਤਿਸ ਕਵਾਉ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ ਤੇ ਲਖ ਦਰੀਆਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਲਖੋ ਜਗਤ ਉਪਜੇ।

ਨਨੁ—‘ਜਗਤ’ ਹੀ ਕਹਿਣੇ ਥੇ ‘ਦਰੀਆਉ’ ਕਿਉ ਕਹੇ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ - ਦਰੀਆਉ ਜੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੋ ਉਹੀ ਜਲ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਲ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨਹੀਂ। ਖਿਣ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨੂਤਨ ਨੂਤਨ (ਹੀ ਜਲ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਭੀ ਖਿਣ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨੂਤਨ ਨੂਤਨ) ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਤਬੀ ਤੋ ਦਰੀਆਉ ਕਹਾ।

ਨਨੁ²—ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਤੁਮ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਸਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸਬਦ ਤੇ ਸਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਈਹਾਂ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਾ ਥਾ, ਫੇਰ ਇਹ ਤੋ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸਾਥ ਮਿਲਤਾ ਨਹੀਂ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਤੂ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ‘ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ’। ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਮਨਨ ਸੀਲ ਭੀ ਕਰਤਾ ਨੇ ਹੀ ਕੀਏ। ਅਰ ਮਨਨ-ਹੀਨ ਭੀ ਕਰਤਾ ਨੇ ਹੀ ਕੀਏ। ਫੇਰ ਕਿਹਾ ‘ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ। ਤਿਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੋ ਮਨਨ-ਸੀਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਕੁਲ ਸੰਯੁਕਤਿ⁴ ਲਾਖੋ ਦਰੀਆਵੋ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਮਨਨ—ਹੀਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਲਾਖੋ ਦਰੀਆਉ ਹੈ ਤਿਨ ਮੋ ਡੁਬੇਗਾ, ਆਗੋਣ ਵਤੇਗਾ ਕਵੀ ਛੂਟੇਗਾ ਨਹੀਂ। ‘ਮੰਨੈ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ। ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥ ਨਾ ਜਾਇ !’⁵ ^{6*} ਜੋ

1. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਵਿਅਰਥ ਵਿਚ ਖਿਦ ਤਾਣ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੂਲ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ—‘ਇਕੋ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪਸਾਰਾ (ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ) ਕੀਤਾ (ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਪੰਨਾ 3)। ‘ਉਸੇ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦਰਿਆ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ’ (ਨਾਨਕਵਾਣੀ, ਪੰ: 86)।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰ: 115/ਓ।
3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਦਕ ਅਵਯਯ।
4. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
5. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 13।
6. *‘ਜੋ ਮਾਨੇਗਾ ਤੋ ਮੁਹ ਚੋਟਾ ਭੀ ਨ ਖਾਇਗਾ, ਅਰ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥ ਭੀ ਨ ਜਾਇਗਾ’। *ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 115/ਅ)।

ਨਾ ਮੰਨੇਗਾ ਤੋ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਭੀ ਖਾਏਗਾ ਅਰ ਯਮ ਕੇ ਸਾਬ ਭੀ ਜਾਏਗਾ ।* ਇਹ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ¹ ਗੁਰ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਭੈ ਨਾ ਦਿਖਲਾਵੇਗੇ, ਤਬ ਤਕਰ ਸਿਖ ਕੋ ਭਲੇ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਰੁਚ² ਕਬ ਉਪਜੇਗੀ ।

ਕੁਦਰਤਿ ਵਕਿਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ।

ਅਨੰਤ ਜੀਵ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੰਤ ਸੁਭਾਸੁਭ³ ਕਰਮ, ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੰਤ ਸੁਖ, ਦੁਖਾਦਿ ਫਲ, ਇਸ ਕਰਮ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਕਰਮ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ (ਜੋ)⁴ ਮੈ ਤਿਨ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ⁵ ਕਹੋਗਾ ।^{6*}

ਨਨੁ ਜੋ—ਨਹੀ ਤੁਮਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੋ ਮਤ ਕਹੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉੱਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ* ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।

ਜੋ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਵਾਰੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, *ਮਨੇ ਕਰੇ* ਤੋ ਤੇਰਾ ਮਨੇ ਕੀਆ ਹੂਆ ਮੈ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨ ਮਾਨੋਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਰਬ ਤੋ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀ । ਜੇਤਾ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇ ਤੇਤਾ ਤੋ ਕਹਾ ਚਾਹੀਏ । ਭਲੇ ਕ੍ਰਮ ਕਾ ਫਲ ਭਲਾ ਅਰ ਬੁਰੇ ਕਾ ਬੁਰਾ, ਤਾਂ ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤਿਆਗ ਕੀਆ ਕਰਾਇਆ ਹੀ ਚਾਹੀਏ । ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਿਤ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥6॥

ਮਹਾਰਾਜ ! ਜੋ ਬਾਤਿ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੀ ਬਾਤਿ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਕਤਿ ਹੀ ਪਿਆਰੀ । ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਸੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਆਪ ਕੋਭਕਤਿ ਹੀ ਭਾਵਤੀ ਹੈ । ਜਾ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਕਤੋ ਕੋ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ⁸ ਹੈ । 'ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ-ਭਲੀ ਕਾਰ' । ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ⁹ਅਪਰੋਖ ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਨਹੀ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ

1. ਤਕ, ਤੀਕ ।

2. ਰੁਚੀ, ਲੀਨਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ।

3. ਸੁਭ ਅਸੁਭ, ਮਾੜੇ ਦੰਗੇ ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 34/ਅ) ।

5. ਕਰਕੇ ।

6. *ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਜੋ ਨਹੀ ਤੁਮਾਰੀ ਸਰਧਾ ਤੇ ਮਤਿ ਹੀ ਕਹੈ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 34/ਅ) ।

7. *ਮਨੇ ਕਰੇ ਜੋ ਤੂ ਮਤਿ ਕਰੁ* (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 34/ਅ) ।

8. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ ।

9. ਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ।

ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਸਟ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਜੋ ਸ੍ਵਾਤਮ ਵਿਸੈਕ ਹੋਤਾ ਤੋ 'ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ' ਐਸੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਹਿਤੇ । ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ¹ਪਰੋਖ ਪਰ—ਵਿਸੈਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । 16 । ਈਹਾਂ ਤਕਰ² ਮਮਨ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ । ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨਾ ਅਰ ਨਿਧਿਆਸਨ ਤਿਸ ਕਾ ਨਹੀ ਕੀਆ, ਤੋ ਨਿਧਿਆਸਨ ਬਿਨਾ ਸੁਣਾ, ਮਾਨਾ ਹੂਆ ਭੂਲ ਜਾਇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਸੁਣਨ ਮਨਨ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਨਿਧਿਆਸਨ ਗਿਆਨ ਕਹਿ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 17

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ । ਅਸੰਖ ਪੂਜਾ ਅਸੰਖ ਤਪ ਤਾਉ ।

ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਪ ਰਚੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਨਹੀ । ਜਪ ਜੋ ਹੋਤੋ ਹੈ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਜਪਣੇ ਕੇ ਅਸੰਖ ਹੀ, ਭਾਵ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ (ਬੈਠ ਕਰ) ਖੜਾ ਹੋਇ ਕਰ, ਨਦੀ ਤੀਰ, (ਦੇਵਾਲੇ),⁴ ਪਰਬਤ ਕੀ ਕੰਦਰਾ (ਬਿਖੇ)⁵, ਤੁਲਸੀ ਬਨ—ਇਹ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕਾ ਅੱਖਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਨੇਤ੍ਰੋ ਵਿਖੇ ਇਸਕਾਪਨ ਕਰਣਾ, ਇਸ ਕੋ ਮਸਤਕ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੋ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ⁶ ⁷*ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਪਣੇ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਮਾਨ ਕਰ ਜਿਸ ਜਪ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ।* ਨਿਹ-ਕਾਮ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਜਾ, ਸੋ ਮੁਕਤੀ ਪਾਵੇਗਾ । ਸਹਿਕਾਮ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਗਾ, ਸੋ ਫਲ ਪਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਬਿਨਾ ਜੋ ਜਾਪੇਗਾ ਸੋ ਪਾਪੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਮਹਾਦੇਵ ਕਾ ਵਚਨ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ।⁸

1. ਅਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸੰਬੰਧੀ ।

2. ਤਕ, ਤੀਕ ।

3. ਭਾ: ਵਿ. 138, (ਪੰ: 35/ਓ) ।

4. ਭਾ: ਵਿ. 138 (ਪੰ: 35/ਓ) ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 117/ਅ) ।

6. ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਭਾ: ਵਿ. 138 ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

7. *ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰੁ ਜਪ ਕਰਣੈ ਕੋ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਜਪ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋਈ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰੇਗਾ* (ਭਾ: ਵਿ. 138, ਪੰ: 35/ਓ) ।

8. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਚਾਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ ।

ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਤਪ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਤਪ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ । ਨਿਹਕਾਮ ਪੂਜਾ, ਤਪ ਕਾ ਫਲ ਮੁਕਤਿ, ਸਹ-ਕਾਮ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ।

ਅਸੰਖ ਗਰੰਥ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ । ਅਸੰਖ ਜੋਗਿ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ।

¹ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਰਚੇ ਹੈਂ ।² ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਕਛੁ ਲਿਖਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਤਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੋਵੇਗਾ । (ਕਠਾਗ੍ਰ ਵੇਦ ਕਾ ਹੀ ਪਾਠ ਕਰੋ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗੇ) ।⁴ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਯੋਗ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਯੋਗ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਮਨ ਵਿਖੇ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ⁵ ਨ ਹੋਵੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ । ਅਸੰਖ ਸਤੀ ਅਸੰਖ ਦਾਤਾਰ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਭਕਤਿ ਭੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਹੈ ਅਰ ਗੁਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ ਭੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੈ । ਇਨ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । 'ਸਤ' ਨਾਮ ਹੈ ਦ੍ਰਿੜ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕਾ । ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕੋ ਪਾਲਨ ਕਰਣਾ ਜੋ ਕਛੁ ਮੁਖਿ ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਤਿਸ ਤੇ ਨ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋਣਾ, ਸਤੀ ਹੋਣਾ ਇਹ ਭੀ ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੀ ਦਾਨ ਹੈ । ਵਚਨ ਕਰਣੇ, ਦਾਤਾ ਹੋਣਾ, ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਂਗਣੇ ਆਵੇ ਤਿਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਫਿਰਣਾ । ਦਾਤਾ 'ਸਿਰ ਤਕਰ ਨਹੀਂ ਫਿਰਤੇ—ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਨ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ।

ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ । ਅਸੰਖ ਮੋਨਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ ।

ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੀ ਸੂਰ ਹੈ, ਲੋਹੇ ਕੀ ਆਂਚ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਪਰ ਸਹਾਰਤੇ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਪੀਠ ਦਿਖਲਾਵਤੇ ਹੈਂ । ਸੂਰਾ ਹੋਣੇ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁸ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਕਾਰ

1. ਇਥੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਅਰਥ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੂਲ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ—'ਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੰਖਾਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਉਦਾਸੀਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।' (ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ, ਪੰਨਾ 86)
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
3. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 118/ਅ) । ਕਠਾਗ੍ਰ: ਗਲੇ ਵਿਚ, ਗਲੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ।
5. ਪ੍ਰਬਿਰਤ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 118/ਅ) ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ।
8. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ ।

ਹੀ ਮੋਨੀ ਹੈ, ਸੋ ਮੋਨੀ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਇਸਟ ਦੇਵ ਵਿਖੇ (ਤਾਰ ਬਾਧ ਕਰ)¹ ਤੇਲ ਧਾਰਾ ਕੀ ਨਿਆਈ ਲਿਵਲਾਇ ਰਹੇ ਹੈ। ਨ ਮਨ ਕੋ ਹੀ ਡੋਲਣੇ ਦੇਤੇ ਹੈ, ਨ ਜਿਹਵਾ ਕੋ ਹੀ ਬੋਲਣੇ ਦੇਤੇ ਹੈ। ਇਸੀ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਭਿਆਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ — ਜਿਸ ਨੇਮ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ, ਮਰਣ ਪ੍ਰਯੰਤ² ਤਿਸ ਕਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀ ਕਰਣਾ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਾਹਾ ਵੀਚਾਰੁ। ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ। ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ। 17।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਐਸੇ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਅਨੰਤ ਸਾਧਨ ਰਚੇ, ਜਿਨ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ। ਤਿਨ ਕੋ ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ, ਮੈ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਕਹੋਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਤਾਈ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ ਤਿਸ ਕਾ ਮਨੇ ਕਿਆ ਹੂਆ ਮੈ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨ ਮਾਨੋਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਰਬ ਤੋ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਕੋਣ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਏਤੀ ਵਾਰ ਅਸੰਖ ਕਹਾ ਹੈ। ਜੇਤਾ ਮੇਰਾ ਸਮਰਥ ਬਾ ਤੇਤਾ ਕਹਾ, ਆਗੇ ਜੇਤਾ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇਰਾ ਕਹੋਗਾ। ਜੋ ਬਾਤਿ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਭਲੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਜਿਨ ਬਾਤੋ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਹ ਬਾਤੈ ਤਬੀ ਤੋ ਆਪ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵਤੀਆਂ ਬੀਆਂ। ਆਪ ਸਦਾ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋ। ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ। 17। ਸੁਭ ਗੁਣ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਾ, ਅਬ ਅਸੁਭ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਭੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 18

ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ। ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਮੋ ਮੂਰਖ ਹੈ। ਸੋ ਮੂਰਖ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਘੋਰ ਅੰਧੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਲੋਕ ਪੁਲੋਕ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਸੂਝਤਾ, ਜੋ ਖੁਸੀ ਆਵਤੀ ਹੈ ਸੋਈ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਮੋ ਚੋਰ ਹੈ। ਸੋ ਚੋਰ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਹਰਾਮ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ⁴ ਹੈ—ਇਹ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਹੈ ਤੁਮ ਕੋ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਵਹਿਗੇ, ਇਨ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਇਨ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਤੁਮ ਕੋ ਕਲਿਆਣ ਦਾਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਇ ਜੋਰ।

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 119/ਅ)।

2. ਤਕ, ਤੀਕ।

3. ਕਰਕੇ।

4. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ।

‘ਅਮਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਹੁਕਮ ਕਾ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੋ ਕੈਸੇ ਹੈ, ਹੁਕਮਿ ਦੁਾਰਾ ਗਰੀਬੋ ਪਰ ਜੋਰ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਗਲ ਵਢ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ । ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਇ ।

ਅਸੰਖ (ਹੀ)¹ ਜਗਤ ਮੋ ਕੈਸੇ ਦੁਸਟ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਗਲਾ ਕਾਟ ਕਰ ਹਤਿਆ ਕਮਾਵਤੇ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਪਾਪ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਫਿਰਾਹਿ । ਅਸੰਖ ਮਲੇਛ ਮਲੁ ਭਖ ਖਾਹਿ ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੋ ਝੂਠੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਠਗੀਆਂ ਵਗੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਹੀ ਬਾਤੈ ਕਰਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੋ ਮਲੀਨ ਭੋਜਨ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਮਲੇਛ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਨਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰ ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਗਤ ਮੋ ਨਿੰਦਕ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਪਾਪ ਕਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਪਰ ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ । ਜੋ ਇਸ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਪ ਕਾ ਭਾਰ ਤਿਸੀ ਕੇ ਸਿਰ ਪੜਤਾ ਹੈ । ਜਿਨ ਬਾਤੋ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਨ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਤੁਮ ਕੋ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਦਾਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ।

ਨਾਨਕ ਨੀਚ ਵੀਚਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ‘ਉਚਾਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬਡੇ ਕਾ, ‘ਨੀਚ’ ਨਾਮ ਹੈ ਛੋਟੇ ਕਾ । ਬਡਾ ਇਸਬੂਲ ਛੋਟਾ ਸੂਖਮ, ਨਾਨਕ ਸੂਖਮ ਵੀਚਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ।²

ਨਨੁ—‘ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ, ਚੋਤ ਹਰਾਮ ਖੋਰ’—ਇਨ ਬਾਤੋ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਕਿਆ ਸੂਖਮਤਾ ਹੁਈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਫਲ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਾ ਸੋਈ ਫਲੁ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ । ਇਹ ਤੋ ਬਹੁਤ ਮਹੀਨ ਬਾਤਿ ਹੈ । ਇਸ ਕੋ ਸਭ ਕਈ ਜਾਣ ਤੋ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ, ਇਹੀ ਸੂਖਮਤਾ ।

ਨਨੁ³—ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਤਿਆਗ ਕਾ ਏ ਫਲ । ਇਸ ਪਰ ਪਰਮਾਣ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੀਤਾਯੰ । ‘ਗੀਤਾ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜਨ ਕੋ—ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਨਰਕ ਕਾ ਦੁਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ । ਤੀਨ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 121/ਓ) ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ: 121/ਅ) । ਵਿਚ ਇਸ ਪੈਰੇ ਦਾ ਪਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—‘ਨਾਨਕ ਨੀਚੋ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਹਾ ਹੈ, ਅਤਥ ਨਾਨਕ ਸੂਖਮ ਵੀਚਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈ ਉਚਾਰ, ਬਡਾ, ਛੋਟਾ, ਨੀਚ, ਮੋ ਸੂਖਮ ।

3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬਨ ਸੂਰਕ ਅਵਤਾਰ ।

ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਕੌਣ ਸਾ ? ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਲੋਭ । ਜੇਤਾ ਪਾਪ ਹੈ ਸੋ ਇਨ ਤੀਨੋ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵ¹ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਨੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ । ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ, ਸੋ ਨਿਹ-ਪਾਪ² ਹੂਆ । ³*ਸੋ ਨਿਹ-ਪਾਪ ਤੋ ਏਕ ਮੈ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕੀਆ, ਸੋ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਰੂਪ ਹੀ ਹੂਆ । ਭਜਨ, ਗਿਆਨ, ਜਪ, ਤਪ ਸੰਯਮਾਦਿਕ⁴ ਜੇਤੇ ਉਤਮ ਕਰਮ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ । ਪਾਪੋ ਕੇ ਤਿਆਗ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਦੋਨੋ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਤੋ ਫਲ ਹੂਆ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਸੂਖਮ ਵੀਚਾਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਲੋਕ ਜਗ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈਂ—ਨਾਮ ਤੋ ਇਸ ਕਾ ਜਪੁ । ਜਪੁ ਜੋ ਹੋਤੇ ਸੋ ਤੋ ਮੰਤ੍ਰੋ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਈਹਾਂ ਤੋ ਕੈਸੀ ਕੈਸੀ ਬਾਤੋ ਲਿਖਤੇ ਹੈ—‘ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ, ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ । ਕਿਆ ਇਹੀ ਮੰਤ੍ਰ ਠਹਿਰੇ ? ਇਹ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਆ ਕਹਾ ਅਰ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਕਿਆ ਸਮਝ ਕਰ ਪੜਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਮੂਰਖੋ ਕੋ ਹਮ ਪੂਛਤੇ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਮਾਨਾ ਹੈ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕਿਆ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਮੰਤ੍ਰੋ ਕਾ ਰੂਪ ਕਹੋ । ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਹੋਗੇ ਤੋ ਏਤਾ ਕਹੋਗੇ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਇਨ ਮੰਤ੍ਰੋ ਕਾ ਜਾਪ ਕਰੋ, ਤੁਮਾਰੀ ਕਲਿਆਣ ਹੈ । ਔਰ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੋਗੇ । ਹਮ ਭੀ ਤੁਮ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਜੇਸੇ ਮੰਤ੍ਰੋ ਕਾ ਜਪੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਤੈਸੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਭੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਜੇਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਮਾਨ ਕਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਐਸੇ ਵਚਨ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਹੈ ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।

ਸੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੇ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ । ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ । 18 ।

‘ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ, ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ’ ਐਸੀ ਬਾਤੋ ਕਾ ਕਿਆ ਕਹਣਾ । ਜੋ ਇਨ ਬਾਤੋ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕੋਈ ਨਿਵਾਰਣ⁵ ਕਰੇ, ਮਨੇ ਕਰੇ ਤਿਸ ਕਾ ਮਨੇ ਕੀਆ ਹੂਆ ਮੈ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨ ਮਾਨੇਗਾ । ਪਾਪੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਸਤਿ

1. ਜਨਮ, ਉਤਪੱਤੀ ।
2. ਪਾਪ ਰਹਿਤ, ਪਾਪ ਮੁਕਤ ।
3. *ਸੋ ਨਿਹਪਾਪ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਹੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਪਾਪ ਕਾ ਤਿਆਗਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਹੁ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀ ਉਤਮ ਸਾਧਨ ਕਹਾ । ਅਥ ਮਾਨ ਕਾ ਜਾਪਣਾ ਅਰ ਉਤਮ ਅਸਥਾਨੇ ਵਾਸ, ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਪੜ੍ਹਨਾ । ਇਹੁ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਉਤਮ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਸੋਈ ਗੁਰ ਕਹਤੇ ਹੈ । * (ਭਾ: ਵਿ. 138, ਪੰਜਾ 37/੩, ਅ) ।
4. ਸੰਜਮ ਆਦਿ ।
5. ਹਟਾਵੇ, ਨਿਵਾਰਿਤ ਕਰੇ ।

ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ¹—‘ਅਸੰਖ ਜਪੁ, ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ’—ਇਨ ਵਚਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਣ, ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਨਹੀ, ਮੂਲ ਮੋ ਵਰਨਨੁ ਕੀਆ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਤੇ ਪਾਇਆ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪੁੰਨ, ਪਾਪ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ, ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ। ਜੋ ਈਹਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਤਿਆਗ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਨ ਵਰਨਨ ਕਰੀਏਗਾ ਤੋਂ ਇਹ ਵਚਨ ਹੀ ਨਿਖ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ² ਠਹਿਰੇਗਾ ਔਰ ਕਛੁ ਅਰਥਹੀਨ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। 18। ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰੁ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਾ। ਅਥ ਨਾਸ ਤਕਰ³ ਮਤ-ਨਿਖੇਧ ਪੂਰਬਕ ਨਾਮ ਕਾ ਜਪਣਾ, ਉਤਮ ਇਸਥਾਨੋਂ ਕਾ ਵਾਸ, ਸਤ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਕਰਣਾ—ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।*

ਪਉੜੀ 19

ਅਸੰਖ ਨਾਵ ਅਸੰਖ ਥਾਵ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਮ (ਕੇ ਭਜਨ)⁴ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋਈ ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਅਸੰਖ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਕਾਂਸੀ, ਕਾਂਤੀ, ਅਯੋਧਿਆ, ਮਥੁਰਾ, ਗਇਆ, ਅਵੰਤੀ, ਦੁਰਾਵਤੀ—ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜਿਸ ਇਸਥਾਨ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਤੀਰਥ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਇਹੀ ਹੈ—ਜੈਸੀ ਜਿਸ ਤੀਰਥ ਕੀ ਵਿਧ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖੀ, ਤਿਸੀ ਵਿਧਿ ਮੋ ਵਾਸ ਕਰਣਾ।

ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੋਅ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਕੈਸੇ ਨਾਸਤਕ⁷ ਲੋਕ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਹੈ; ਨ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰ⁸ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਨ ਇਸਥਾਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ।

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਯਯ।

2. ਨਿਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਬਿਨਾ ਮਤਲਬ।

3. ਤਕ, ਤੀਕ।

4. ਭਾ: ਵਿ: 13੯ (ਪੰ: 37/ਅ)।

5. ਉਧਾਰ (ਭਾ: ਵਿ: 13੯. ਪੰ: 37/ਅ)।

6. ਸਫਲ ਮਤੋਰਥ, ਮਤੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

7. ਇਥੇ ‘ਨਾਸਤਕ’ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ‘ਆਸਤਕ’ ਸ਼ਬਦ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

8. ਕਰਕੇ।

ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ ।

ਅਸੰਖ ਹੀ ਆਸਤਕ¹ ਲੋਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੀ (ਨਾਮੋ)² ਪਰ ਅਰ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨੋਂ ਪਰ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀ । ਇਹ ਪਾਪੀ ਹੈ, ਇਨ ਕੇ ਸਿਰ ਪਾਪੋ ਕਾ ਭਾਰ ਚੜਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਮਤ ਤੋ ਠਹਿਰੇ ਈਹਾਂ ਦੋ—ਏਕ ਨਾਸਤਕ, ਏਕ ਆਸਤਕ । ਇਨ ਮੋ ਤਿਆਗ ਕਿਸ ਕਾ ਕਰੇ ਅਰ ਗੁਣ ਕਿਸ ਕਾ ਕਰੇ ਤਿਸੀ ਨਿਰਣੈ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ ।

ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣ ਗਾਹ ।

ਅਖਰ ਜੋ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ, ਕੇ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਨਾਮੋ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੇ, ਤੋ ਨਾਮ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਜੋ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨੋਂ ਕੀ ਸਲਾਹਤਾ³ ਕਰੇ ਤੋ ਉਤਮ ਇਸਥਾਨ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਜੋ ਹੈ (ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸਰੂਪ ਜਾਨਣਾ ਅਰ ਗੀਤ ਜੋ ਹੈ)⁴ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁵, ਤਿਨ ਕਾ ਗਾਵਣਾ । ਅਰ ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਸਤ ਕਰਮ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਗਾਹ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਰਣਾ ਸਤ ਕਰਮਵਾਨ ਹੋਣਾ—ਇਨ ਮੋ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੇ ਸੋਈ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ । ਅਰ ਜਿਸ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰੇ ਤਿਸੀ ਕੋ ਨਿਖਿਧਿ ਮਾਨ ਕਰ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ ।⁶

ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ ।

ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗ ਵਖਾਣਿ ।

ਲਿਖਣਾ ਅਰ ਬੋਲਣਾ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਸੂਭਾਵ ਹੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਸੁਰਤਿ⁷, ਸਿਮ੍ਰਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲਿਖੇ ਬੋਲੇ ਅਰ ਅਖਰੋ ਕਾ (ਇਸ ਕੇ)⁸ ਸਿਰ ਸਾਥ ਸੰਜੋਗ ਭੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ । ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਵਿਧਾਤਾ ਕੇ ਅਖਰ ਲਿਖਿ ਦੀਏ ਹੈ, ਜੋ ਸੂਤ, ਸਿਮ੍ਰਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਸੂਤਿ, ਸਿਮ੍ਰਤਿ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮੋਢੂਬੇਗਾ, ਤੇਰਾ ਆਵਾਗਣ ਕਬੀ ਛੂਟੇਗਾ ਨਾਹੀ ।

1. ਇਥੇ 'ਨਾਸਤਕ' ਸ਼ਬਦ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 124/ਅ ।

3. ਸਲਾਘਾ, ਸਿਫਤ ।

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰ: 125/ਉ ।

5. ਗੁਣ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ।

6. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰ: 110/ਉ ਤੋਂ 118/ਉ ਤਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

7. ਸੂਤੀ, ਵੇਦ ।

8. ਭੋਮ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 39/ਅ) ।

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ।

ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਅਖਰ ਲਿਖੇ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਅਖਰ ਨਹੀ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਕੋਈ ਲਿਖਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੋ ਨਹੀ । ਜਿਸ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਖਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ—ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ, ਬੁਰੇ ਕਾ ਨਾ ਕਰੇ । ਏਕ ਵਾਰ ਹੀ ਤੋ ਦੋਨੋਂ ਕਰਮੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ ।

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ।

ਵਿਣੁ ਨਾਵੇ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ।

ਜੇਤਾ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਲੇਖ ਲਿਖਾ ਤੇਤਾ ਹੀ ਨਾਮ ਭੀ ਲਿਖਾ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਬ ਤਕਰ ਲੇਖਾ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਭੀ ਹੈ । ਭਲੇ ਕਰਮ ਲੇਖਾ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਲੇਖਾ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ । ਦੋਨੋਂ ਬੰਧਨ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ਤਬੀ ਤੇਰਾ ਲੇਖ ਮਿਟੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀ, ਘਟੀ² ਯੰਤ੍ਰ ਕੀ ਨਿਆਈ ਚੋਰਾਸੀ ਮੋ ਹੀ ਭਟਕੇਗਾ ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ । ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੇ ਸਾਈ ਭਲੀਕਾਰ । ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ । 19 ।

ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਕੌਣ ਲੇਖ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਕਦਰਤਿ ਹੈ ਜੋ ਮੈ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਕਹੋਗਾ । ਔਰ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੀ ਨਿਆਈ । 19 । ਅਬ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਪੂਰਬਕ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 20

ਭਰੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰ ਤਨੁ ਦੇਹੁ । ਪਾਣੀ ਧੋਤੇ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹੁ ।

ਜੈਸੇ ਹਾਥ ਅਥਵਾ ਪਗ, ਤਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਦੇਹ ਹੀ ਮਲੀਨਤਾ ਸਾਥ ਲਿਪਾਇਮਾਨ ਹੂਆ, ਸੋ ਜਲ ਸਾਥ ਧੋਵਣੇ ਤੇ ਸੁਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ । ਦੇ ਸਾਬੂਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ।

ਜੈਸੇ ਮੂਤ੍ਰਾਦਿਕ⁴ ਕਰ ਕਰ ਵਸਤੂ ਮਲੀਨ ਭਇਆ ਸੋ ਸਾਬਣ ਕੇ ਕਰ ਧੋਵਣੇ ਤੇ ਸੁਧ

1. ਪ੍ਰਯੋਜਨ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰਨਾ 39/ਅ) ।

2. ਘੜੀ, ਜੋ ਸਮਾਂ ਦਸਦੀ ਹੈ ।

3. ਕਰਕ ।

4. ਮੂਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ।

ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ --

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ । ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ।

ਜਬ ਬੁਧਿ ਪਾਪੋ ਸਾਬ ਲਿਪਾਇਮਾਨ ਭਈ (ਸੋ)¹ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਕਾ ਜੋ ਰੰਗ ਹੈ ਤਿਸੀ ਸਾਬ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣਾ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਸਰੀਰ ਕਰ ਕਟ, ਮਨ ਕਰ ਕਰ, ਬਾਣੀ ਕਰ ਕਰ ਬਡੇ ਭੀ ਜੋ ਪਾਪ ਕੀਏ ਹੈ, ਜਗਤ ਮੋ ਕੋਟੋ ਕੋਟ ਪਾਪ ਹੈ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਹੈ ਕੇਤੇ ਹੀ ਬਡੇ ਹੈ; ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸਭੀ ਪਾਪ ਫੇਰ ਨਹੀ ਇਸ ਕੋ ਪੀੜਾ ਦੇ ਸਕਤੇ ।

‘ਲਿੰਗ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਰੁਦ੍ਰ ਕੇ ਸਿਮਰਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਜੋ ਸਮੂਹ ਤਿਸ ਕਾ ਬਣਾ ਜੋ ਹੈ ਪਿੰਜਰਾ, ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਪੰਖੀ ਫਸਾ ਹੈ ਸੋ ਪਿੰਜਰਾ ਸੋ ਟੂਕ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਬਜ੍ਜ ਕਾ ਹੜਾ ਹੂਆ ਪ੍ਰਬਤ ਸੋ ਟੂਕ ਹੋਇ ਜਾਇ । ਤਾਂ ਤੇ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਪਰ ਜਿਸ ਕੀ ਰੁਚਿ ਹੋਇ, ਸੋ ਵਿਸਨੁ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਸਿਵ ਨਾਮ ਪਰ ਰੁਚਿ ਹੋਇ, ਸਿਵ ਨਾਮ ਜਪੋ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਪਾਪੋ ਕਾ ਪਿੰਜਰਾ ਨ ਟੂਟੇਗਾ । ²*ਤਾਂ ਤੇ ਪੁੰਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਨਾਮੋ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤਿ* ਜੋ ਪੁੰਨ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਪਾਪੋ ਕੇ ਹੀ ਭਾਈ ਭਤੀਜੇ ਹੈਂ । ਅਬ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ ।

ਜੈਸੇ ਪੁੰਨੀ ਨਾਮ ਕਹਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨਾਮ ਕਹਾ, ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਤੋ ਸਭ ਕਛੁ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਧਨਵਾਨ ਭੀ ਕਹਾ, ਨਿਰਧਨ ਭੀ ਕਹਾ, ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੇ ? ਤੁਮ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨਤੇ ਹੋ ?

³*ਤਿਸੀ ਕਾ* ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ ।

ਜੋ ਕੁਛੁ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੀਆ ਜੀਵੋ ਨੇ, ਤਿਸ ਕੋ ਚਿਤ੍ਰਗੁਪਤ ਲਿਖਿਤੇ ਗਏ ॥ ਸੋ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੋ ਕਾ ਲਿਖਾ ਹੂਆ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਪਣੇ ਸਾਬ ਲੈ ਗਏ ।

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ । 20 ।

ਆਪ ਹੀ ਜੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਰੂਪ ਬੀਜ ਬੋਇਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਫਲ ਭੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਆਪ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਪੜਾ । ਕੇਵਲ ਪੁੰਨਵਾਨ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀ, ਕੇਵਲ ਪਾਪੀ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀ । ਸਭ ਕੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਮਿਸ੍ਰਤ ਹੀ ਤੋ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜੋ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਧਨ ਪਾਇਆ, ਸਾਬ ਪਾਪ ਭੀ ਜੋ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲੁ ਰੋਗੁ ਲਾਗਾ । ਛੋਟਾਕ ਭਰ ਅਨਾਜ ਭੀ ਨਹੀ ਖਾ

1. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 40/ਅ), ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 136/ੳ) ।

2. *ਨਾਮੋ ਤੇ ਰਹਿਤ* (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 40/ਅ) ।

3. *ਗੁਰ* (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 40/ਅ) ।

ਸਕਤਾ। ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਚੰਡਾਲ ਕਾ ਜਨਮ ਪਾਇਆ ਅਰ ਸਾਥ ਪੁੰਨ ਭੀ ਜੋ ਕੀਆ ਥਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਧਨ ਮਿਲਾ, ਹਛੀ ਤਰਾ ਸੋ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ, ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ (ਹੁਏ। ਅਰ ਹੁਕਮ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਣ ਦੋਨੋ ਕਾ ਨ ਛੂਟੇਗਾ। ਜੋ ਆਵਾਗੋਣ ਨ ਛੂਟਾ ਤੋ ਦੋਨੋ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ)¹ ਠਹਿਰੇ। ²*ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ।* ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ³ ਹੈ।

⁴*ਨਨੁ—ਜਹਾ ਕਹਾ* ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਪੁੰਨ ਕਰਮੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਆ ਹੈ (ਅਰ)⁵ ਪਾਪ ਕਰਮੋ ਕਾ ਹੀ ਤੋ ਨਿਖੇਧ ਕੀਆ ਹੈ। ਤੁਮ ਨੈ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਹੀ ਮਾਨਾ, ਇਹ ਅਨਰਥ⁶ ਵਚਨ ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨੇ ਰਹੇ? ⁷*ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ* ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 21

ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ ਦਇਆ ਦਤੁ ਦਾਨੁ।

ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ।

ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕੀਆ ਅਥਵਾ ਤਪੁ ਕੀਆ ਅਥਵਾ ਦਇਆ ਕਰੀ ਅਥਵਾ ਤਤੁਦਾਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤਿਸ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਉਚਤ ਜੋ ਦਾਨ, ਸੋ ਦੀਆ। ਇਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕਹੇ ਹੈ। ਇਨ ਕਾ ਫਲ ਜੋ ਪਾਇਆ ਕਿਸੀ ਨੇ ਤਿਲ ਭਰ ਮਾਨ, ਤੋ ਕਿਆ ਹੂਆ? ਜੈਸੇ ਮਜੂਰ ਨੇ ਦਿਨ ਭਰ ਮਾਟੀ ਢੋਈ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪਾਏ ਰਾਤ੍ਰਿ ਕੋ ਚਾਰ ਪੈਸੇ, ਸੋਈ ਖਾਇ ਲੀਏ, ਕਲ ਕੋ ਫੇਰ ਕੰਗਾਲ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕੀਆ, ਤਿਸਾ ਫਲ ਮਿਲਾ ਕਛੁ ਭੋਗ ਏਸ਼ੁਰਯ,⁸ ਸੋਈ ਭੋਗ ਲੀਆ, ਫੇਰ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਜਿਉ ਕਾ ਤਿਉ ਹੀ ਬਣਾ ਹੈ। ਈਹਾ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਨਹੀ (ਨਾਮ ਕੋ ਸਰਬੋਤਮ ਕਹਣੇ ਦਾ ਤਾਤਪਰਯ ਹੈ)⁹ ਜੇਤੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਮੋ ਧਨ ਭੀ ਖਰਚ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਯਤਨ ਭੀ ਬਡਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਫਲ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਸਵੰਤ। ਨਾਮ ਕੇ ਜਪਣੇ ਮੋ ਖਰਚ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 138/ਓ)।
2. *ਪੁੰਨ ਪਾਪਿ ਕਰ ਆਵਾਗਵਣ ਤੋ ਦੂਰ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਦੂਰਿ ਕਰਣੈ ਵਾਲਾ ਨਾਮੁ ਹੀ ਹੈ * (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਓ)।
3. ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ।
4. *ਭਲਾ ਜੀ ਸਰਬ * (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਓ)।
5. ਭਾ: ਵਿ: 138 (ਪੰ: 41/ਅ)।
6. ਤੁਮਾਰਾ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਅ)।
7. *ਉਤਰ ਗੁਰ * (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 41/ਅ)।
8. ਪ੍ਰਭੂਤਾ, ਧਨ, ਸੰਪਤੀ।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 139/ਓ)।

ਅਰ ਯਤਨ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀ। ਫਲ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ।

ਜਬ ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਣਾ ਅਰ ਮਾਨ ਲੀਆ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਵ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਅਭਿਆਸ ਕੀਆ, ਤਬ—

ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ।

ਜਬ ਸ੍ਵਣਾਦਿਕ¹ ਕੀਏ ਤਬ ਤੇਰੇ² ਅੰਤਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪਰਮ ਤੀਰਥਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਇਆ। ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮੋ ਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਕਰ ਜੋ ਫੇਰ ਤੋ ਕੋ ਨ ਇਸਸਾਨ ਕਰਣਾ ਪੜੇ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟੇ।

‘ਵਿਸਨੁ ਧਰਮ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਭਕਤੋ ਕੋ—ਨਾ ਤਿਸ ਕੋ ਗੰਗਾ ਹੀ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਨਾ ਗਇਆ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਨ ਸੇਤੁ³ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਨ ਕਾਸੀ ਹੀ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਨ ਪੁਸ਼ਕਰ⁴ ਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ? ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ⁵ ਸਦਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੈ, *ਜੋ ਤੋ ਸਭੀ ਤੀਰਥ ਕਰ ਚੁਕਾ। ਅਸ੍ਰਮੇਧ, ਨਰਮੇਧ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਦਖਿਣਾ ਸੰਯੁਕਤ⁷ ਯਗ ਹੈ, ਤਿਨੇ ਕਰ ਕਰੇ⁸ ਤਿਸ ਨੇ ਸਬ ਦੇਵਤਿਓ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ। ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਵਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਆਵਾਗੋਣ ਕੋ ਜੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਨਿਸਚੈ ਭਈ, ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਵਸਤਾ ਹੈ। ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਣੇ ਕਾ ਕਾਰਣ ਨਾਮ ਕਹਾ ਅਬ ਨਾਮ ਕੇ ਭੂਖਣੋ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।*

1. ਸ੍ਵਣ ਆਦਿ।

2. ਤਿਸ ਕੇ (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 42/ਓ)।

3. ਪੁਲ।

4. ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਕੋਲ ਇਕ ਤੀਰਥ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ।

5. ਜੋੜਾ।

6. *ਸਭੀ ਤੀਰਥ ਤਿਸ ਕੇ ਅੰਤ੍ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਏ, ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਕੀਆ। ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਤੇ ਅਰੁ ਨਰਮੇਧ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਹੈ ਦਖਿਣਾ ਸੰਯੁਕਤ ਯੁਗਤ ਸੋ ਭੀ ਤਿਸ ਨੇ ਕੀਏ, ਅਤ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓ ਕਾ ਪੂਜਨ ਭੀ ਕੀਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਇਹੁ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਕਹਾ। ਜਨਮੁ ਤਿਸੀ ਨੇ ਜੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੀ ਜਿਹਵਾ ਕੇ ਅਗ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਇਹੁ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ ਵਸਤਾ ਹੈ। ਸਰਬ ਉਤਮ ਨਾਮ ਕਹਾ ਅਬ ਨਾਮ ਕੇ ਭੂਖਣ ਕਹਤੋ ਹੈ * (ਭਾ: ਵਿ: 138, ਪੰ: 42/ਤੇ-ਅ)। ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਦੀਆਂ 2/3 ਪੰਕਤੀਆਂ ਲੁਪਤ ਹਨ।

7. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

8. ਕਰਕੇ।

ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ । ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ।

ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਭੂਖਣ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਸਬ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਹੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਗੁਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਨਾਮ ਕਾ ਭੂਖਣ ਨਮ੍ਰਤਾ, ਖਿਮਾ, ਦਇਆ, ਇਸ ਬਿਨਾ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ । ਸੋ ਇਹ ਗੁਣ ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਔਰ ਭੀ ਭੂਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ।

¹*ਸੁਅਸਤਿ ਚਿਤ ਹੋਣਾ, *ਚਿਤ ਕਾ ਨਾ ਉਦਵੇਗੀ² ਹੋਣ ਪਾਵੇ । ³*'ਆਥ' ਨਾਮ ਹੈ ਧਨ ਕਾ । ਇਹੀ ਜਿਸ ਕਾ ਧਨ ਹੈ ਅਜਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਬਾਣੀ ਜੋ ਬੋਲਣੀ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਦ⁴ ਸੰਬੰਧਨੀ ਬੋਲਣੀ । *ਮਾਈਏ ਰਾਮ ਜੀ, ਆਈਏ ਠਾਕੁਰ ਜੀ, ਆਈਏ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਆਈਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਸਭ ਕੋ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ।

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ।

ਸਤਿ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ ਕਹਿਣੇ ਸੁਣਨੇ । ਸੁਹਾਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸੁਹਾਵੇ ਇਹੀ ਰੁਚਿ ਆਵੇ, ਦੂਸਰੀ ਬਾਤਿ ਨ ਸੁਹਾਵੇ । ਸਦਾ ਗੁਣਾਬਾਦੋ⁵ ਕਾ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਚਾਉ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਤਸਾਹੁ ਰਹੇ, ਦੂਸਰਾ ਉਤਸਾਹੁ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ, ਸਦਾ ਇਸੀ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਰਹੇ ।

ਨਨੁ⁶—ਗੁਣਾਬਾਦੋ ਕਾ ਹੀ ਜੋ ਅਭਿਆਸ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਇਸ ਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਿਉ ਨ ਕਰੇ ? ਜਿਸ ਤੇ ਸਭੁ ਕਛੁ ਜਾਣਿਆ ਜਾਏ । ਯੋਗ ਕੀ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਿਉ ਨ ਕਰੇ ? ਜਿਸ ਤੇ ਸਭ ਹਕੀਕਤਿ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ।⁷

ਤਿਸ ਕਾ ਓਤਰ—ਹਮ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਹੀ ਤੋ ਕਹਾ ਹੈ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਤੇ ਭਿੰਨ ਤੋ ਨਹੀ ਕਹਾ । ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਪੜਨੇ ਤੇ ਅਰ ਯੋਗ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸਭ ਕਛੁ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰ ।

ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰ ।

1. *ਸੁਅਸਤ ਚਿਤ ਹੋ ਕਰੁ ਨਾਮੁ ਕਾ ਜਪਣਾ *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 42/ਅ) ।
2. ਚਲਾਇਮਾਨ, ਚੰਚਲ, ਅਸਥਿਰ ।
3. *ਆਥ ਕਹੀਏ ਇਸ ਤੇ ਉਪਗਤ, ਅਰ ਬਾਣੀ ਬੋਲਣਾ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਉ । ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਤਦ ਸੰਬੰਧਨੀ ਬੋਲਣਾ । *(ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 42/ਅ) ।
4. ਉਸ ।
5. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ।
6. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
7. ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸੋ ਕੌਣ ਵੇਲਾ ਥਾ ? ਅਰ ਕੌਣ ਵਖਤ ਥਾ ? ਕੌਣ ਤਿਥ ਥੀ ? ਕੌਣ ਵਾਰ ਥਾ ?
ਕੌਣ ਰੁਤਿ ਥੀ ? ਅਰ ਕੌਣ ਮਾਸ ਥਾ ? ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਕਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ,
ਸਕਾਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ ਥਾ । ਤਿਸ ਕੋ ਪੰਡਿਤੋਂ ਨੇ ਅਰ ਕਾਜੀਓ ਨੇ ਨ ਪਛਾਣਾ ।

ਨਨੁ—ਪੰਡਿਤਿ ਅਰ ਕਾਜੀ ਪੁਰਾਣ ਕੁਰਾਨ ਪੜ ਕਰ ਸਭੁ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ।
ਜੋ ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਪਛਾਣਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਕਹਿਤੇ ਕੈਸੇ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ।

ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਤਬ ਸ੍ਰਿਸਟ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਨੇਤਿ ਭੀ ਰਚੀ । ਨੇਤਿ ਕਾ
ਇਹਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਮਸਤਕ ਪਰ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੋਂ ਕਾ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖਾ
ਜਾਏਗਾ । ਲੇਖ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਨ ਛੁਟੇਗਾ ।
ਸੋ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਅਨਾਦ ਕਾਲ ਕੀ; ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮ ਪਾਏ ਅਰ
ਅਨੰਤ ਕਰਮ ਭੀ ਕੀਏ । ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਲੇਖ ਭੀ ਲਿਖੇ ਗਏ । ਲੇਖੋਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਹੀ ਸੁਖ ਦੁਖਾਦਿਕ ਅਨੰਤ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਏ । ਅਬ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਜਨਮ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਭੀ
ਤੋ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਤੋ ਲੇਖ ਭੀ ਲੇਖਾ ਜਾਏਗਾ । ਜਿਸ ਵੇਲਾ ਮੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ
ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਥੀ, ਤਿਸ ਵੇਲਾ ਕੋ ਪੰਡਿਤੋਂ ਨੇ ਨ ਜਾਣਾ । ਜੋ ਜਾਣਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ
ਹੋਤੀ । ਜੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ ਹੋਤੀ ਤੋ ਇਹ ਬੁਧ ਉਪਜਤੀ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਿਤ੍ਰ
ਗੁਪਤੋਂ ਕਾ ਹਮਾਰੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲੇਖ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਲੇਖ ਕੇ ਹੋਤੇ ਕੋਈ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਛੁਟਤਾ
ਤੋ ਨਹੀ । ‘ਪੁਰਾਨ’, ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਲਿਖੀ ਹੈ ।

ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ ।

ਐਸੇ ਹੀ ਪੰਡਿਤੋਂ ਕੀ ਨਿਆਈ ਕਾਜੀਓ ਨੇ ਭੀ ਉਸ ਵਖਤੁ ਕੋਨ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਲਿਖੇਗਾ
ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਲੇਖਾ । ‘ਕੁਰਾਣੁ’, ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਕੁਰਾਨ ਮੋ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਪੁਰਾਣ ਕੁਰਾਨ
ਮੋ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਨ ਛੁਟੇਗਾ । ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਕਰਤੇ
ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਤੋ ਪੰਡਿਤ ਅਰ ਕਾਜੀ ਭੀ ਕਰਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟ ਆਵਤੇ ਹੈ । ਜੋ
ਇਨੋਂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾਲ ਪਛਾਣਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ ਹੋਤੀ । ਜੋ ਨੇਤਿ ਪਛਾਣੀ ਹੋਤੀ ਤੋ
ਸਬ ਜੰਜਾਲ ਕੋ ਛਡਿ ਕਰਿ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਤਤਪਰ¹ ਹੋਇ ਜਾਤੇ । ਜਾਤੇ ਹਰਿ ਭਜਨ
ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਹੋਤੇ ਤਾ ਤੇ ਇਨੋਂ ਨੇ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਪਛਾਣਾ, ਰੋਟੀਓਂ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਹੁੰਡਰ³ ਸਿਖ
ਲੀਆ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਮੂਰਖ ਕੇ ਮਨ ਮੋ ਇਹ ਨ ਉਪਜੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪੰਡਿਤੋਂ ਕੀ ਅਰ

1. ਲੀਨ ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
3. ਨਰ, ਕਲਾ ।

ਕਾਜੀਓ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰੀ ਹੈ ; ਨਿੰਦਾ ਨਹੀ ਕਰੀ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਕੋ ਕਹਾ ਹੈ ।

‘ਵਿਸਨ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਕਰਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਨਹੀ । ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਉਹੀ ਕਰਮ ਨਹੀ ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕੀਆ । ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ । ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਉਹੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪੜ ਕਰ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਐਰ ਜੇਤਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ । ‘ਪ੍ਰਯਾਸ’ ਨਾਮ ਹੈ ਖੇਦ ਕਾ । ਪ੍ਰਥਮ ਤੋਂ ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਬਡਾ ਖੇਦ । ਧਨ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਸਭ ਖੇਦ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈ । ਅਰ ਫਲ ਜੋ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ—ਧੰਨ, ਸੰਤਾਨ, ਰਾਜ, ਸੂਰਗ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਤੋਂ ਹੈ । ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਬਡਾ ਹੀ ਤੋਂ ਦੁਖ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਮੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਿ² ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ³ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਜੈਸੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰਿ ਰੋਜਗਾਰ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਚਤੁਰਾਈ ਸਿਖ ਲਈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਪੰਡਿਤੋਂ ਨੇ ਅਰ ਕਾਜੀਓ ਨੇ ਪੁਰਾਣ, ਕੁਰਾਨ ਭੀ ਸਿਖ ਲੀਆ ।

ਨਨੁ⁴—ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਵਚਨ ਤੋਂ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ—‘ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰ’ । ਨੇਤਿ ਕਾ ਅਰਥ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਸੋ ਪਾਇਆ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦਇਆ । ‘ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰ’ ਜੋ ਇਸੀ ਕੋ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਸੀ ਨੇ ਸਮੁਝਾ ਅਮੁਕ⁵ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਥੀ । ਇਸ ਕੇ ਸਮਝਣੇ ਤੇ ਜੀਵੋ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਪਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀ ਪਾਈਤਾ—ਸ੍ਰਿਸਟ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਨੇਤਿ ਭੀ ਰਚੀ । ਜੋ ਨੇਤਿ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ ਤੋਂ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੋਵੇਗਾ⁷ । ਇਸ ਪਰ ਤੋਂ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਕੋਟੇ ਕੋਟਿ⁸ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਜੋ ਹਵੇਲੀ ਉਠਾਵਤਾ⁹ ਹੈ, ਸੋ ਜਿਸ ਸੂਤ ਪਰ ਨੀਵ ਧਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਸੂਤ ਪਰ ਸਿਰ ਤਕਰ¹⁰ ਹਵੇਲੀ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਹਵੇਲੀ ਕਾਮ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਨੀਵ ਕੇ ਸੂਤ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ¹¹ ਬਾਂਕੀ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
3. ਛੁਟ, ਇਲਾਵਾ; ਵਾਧੂ ।
4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
5. ਅਮਕਾ, ਫਲਾਣਾ ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ‘ਇਸ ਪਰ ਤੋਂ...ਹੋਵੇਗਾ ।’ ਇਹ ਦੋ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ।
8. ਕਰੋੜਾਂ ।
9. ਉਸਾਰਦਾ ।
10. ਤਕ, ਤੀਕ ।
11. ਵਿੰਗੀ ਟੇਢੀ ।

ਟੇਢੀ ਉਠਾਵੇਗਾ ਤੋ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਠਹਿਰੇਗੀ ਨਹੀ, ਗਿੜ ਪੜੇਗੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਤਾ ਹੈ ਸੋ ਜਿਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਾ ਆਰੰਭ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅੰਤ ਤਕਰ ਚਲਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਹੀ ਟੂਟਤਾ ਨਹੀ ; ਸੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋ ਕਾਮ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਟੂਟਾ ਸੋ ਗ੍ਰੰਥ ਗਇਆ ਸਤਿਆ ਨਾਸ ਮੋ, ਤਿਸ ਕੇ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀ। ਕਾਰੀਗਰ ਤੋ ਈਹਾਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ। ਤਿਸ ਨੇ ਜਪ ਰੂਪੀ ਮੰਦਰ ਉਠਾਇਆ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਨੀਵ ਕੋਣ ਸੀ ਧਰੀ? 'ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ'। ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਮੁੰਡੇਰਾ ਕੋਣ ਸਾ ਬਾਧਾ? 'ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ'। ਦੇਖੋ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕੀਆ ਅਰ ਨਾਮ ਹੀ ਪਰ ਸਮਾਪਤਿ ਭੀ ਕੀਆ; ਬੀਚ ਭੀ ਇਸ ਕੇ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਦੂਸਰੀ ਬਾਤਿ ਕਾ ਕਛੁ ਕਾਮ ਹੀ ਨਹੀ। ਈਹਾਂ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ (ਜਿ)¹ ਦੂਧ ਹੈ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਘ੍ਰਿਤ² ਹੈ। ਜਿਸ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਗਊ ਕੇ ਇਸਥਾਨੋ³ ਤੇ ਦੂਧ ਨਿਕਸਾ ਤਿਸ ਖਿਣ ਘ੍ਰਿਤ ਭੀ ਨਿਕਸਾ। ਦੂਧ ਵਿਖੇ ਘ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਤੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ। ਜਿਸ ਕੇ ਹਾਥ ਮੋ ਯੁਕਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ 'ਪਾਤ੍ਰ ਮੰਥਾਨ ਕਾ ਸੰਯੋਗ' ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਬ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਰੂਪੀ ਪਾਤ੍ਰ ਅਰ ਵਿਵੇਕ ਰੂਪੀ ਮੰਥਾਨ ਜਬ ਇਨ ਦੋਨੋ ਕਾ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਜੋ ਦੂਧ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਬੀਚ ਸੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰੂਪ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖੋ। ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਮੈਨੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਇਹ ਅਰਥ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨ ਕੇ ਬੀਚ ਸੋ ਹੀ ਤੋ ਨਿਕਸਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਸੋ ਤੋ ਨਹੀ ਆਇਆ। ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਤੋ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਵਚਨ ਸੁਗਮ⁴ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਭ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਸਮਝ ਲੇਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਵਚਨ ਕਠਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਆਪ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ ਆਵਤਾ, ਗੁਰੋ ਸੋ ਪ੍ਰਫੁਣਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋਈ ਗਿਆਨ ਸਫਲ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਨਿਖਫਲ⁵ ਹੈ। ਸਫਲ ਗਿਆਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁶ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਠਨ ਵਚਨਰਚੇ ਹੈ। ਇਤਿ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ।

ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਜੋ ਅਭਿਮਾਨੀ ਥੇ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰਾਸਤ ਕੀਆ ਅਬ ਜੋਗ ਕੇ ਜੋ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰਾਸਤ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਤਿਥਿ ਵਾਰੁ ਨ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ।

ਜਿਸ ਥਿਤ ਵਾਰ, ਰਿਤੁ, ਮਾਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋਗੀ ਨਹੀ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 144/ਅ)।
2. ਘ੍ਰਿਤ।
3. ਥੋਣਾਂ ਤੋਂ।
4. ਚਾਟੀ ਅਤੇ ਮਧਾਣੀ।
5. ਮੇਲ।
6. ਸਫਲ।
7. ਨਿਸਫਲ, ਫਲਹੀਨ।
8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੋ ਬਡਾ ਹੈ ਸੋ ਬਡਿਓ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰ¹ ਬਡਾ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਅਨੇਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੂਏ ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ। ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕਿਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਆ, ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਨ ਨਾਮੋ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਸਭੁ ਕਛੁ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸਹਿਕਾਮ³ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਗਾ ਸੋ ਭੋਗ ਭੋਗ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਪਾਵੇਗਾ। ਨਿਹਕਾਮ ਹੋਇ ਕਰ ਜਪੇਗਾ ਸੋ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਪਾਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਨਾਮ ਹੀ ਬਡਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ। ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ'⁴। ਨਾਮ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਿ ਜੋ ਆਪ ਕੋ ਜਾਣੈਗਾ—ਸੋ ਪੰਡਿਤ ਹੋ, ਸੋ ਆਗੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੂਰੇ ਗਇਆ ਹੂਆ ਨ ਸੋਭਾ ਪਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਕੋ ਈਹਾਂ ਮੂਰਖੋ ਨੇ ਉਡਾਇ ਦੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਆਗੇ ਕੀਆ ਸੋਭਾ ਪਾਵਣੀ ਹੈ। 21। ਅਭ ਵਿਦਿਆ ਅਰ ਯੋਗ ਕੇ ਅਭਿਮਾਨੀਓ ਕੋ ਤੋੜ ਕਰ ਸਾਰ ਦਿਖਲਾਵਤੇ ਹੈ। ੨੧।

ਪਉੜੀ 22

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਅਗਾਸਾ ਆਗਾਸ।

ਪਾਤਾਲੋ ਕੇ ਤਲੇ ਲਖੇ ਹੀ ਪਾਤਾਲ ਹੈ। ਅਰ ਆਕਾਸੋ ਕੇ ਉਪਰ ਲਾਖੇ ਹੀ ਅਕਾਸ ਹੈ।

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ।

ਵਿਦਿਆ ਦੂਰਾ ਪੰਡਿਤ ਅਰ ਯੋਗ ਦੂਰਾ ਯੋਗੀ ਢੂੰਢਤੇ ਢੂੰਢਤੇ ਥਕ ਪੜੇ, ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨ ਪਾਇਆ। ਕਾਹੇ ਤੇ ਜੇਤੇ ਅਕਾਸ ਪਤਾਲ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਅਵਿਦਤ ਕਹੀਤੇ ਹੈ। ਜੇਤਾ ਸੰਕਲਪ ਬਢਾਵੇਗਾ ਤੇਤੀ ਵਿਦਿਆ ਬਢਤੀ ਹੀ ਤੋ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਵਾਨਰ ਕੇ ਘਾਵ ਦੀ ਨਿਆਈ। ਜਬ ਸੰਕਲਪ ਕੋ ਛੋਡੇਗਾ ਤਬੀ ਅਵਿਦਿਆ ਸਾਂਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਸੰਕਲਪ ਬਿਨਾ ਭਜਨ (ਅਰ)⁵ ਗਿਆਨ ਕਿਸੀ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ ਛੂਟਤਾ। ਵਿਪਸਚਿਤ ਰਾਜਾ ਨੇ ਪਵਨ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰ ਕਰ, ਪਵਨ ਕੀ ਨਿਆਈ ਹੈ ਵੇਗ ਜਿਸ ਕਾ, ਐਸੇ ਅਵਿਦਿਆ, ਹਿਤ ਗਤਿ ਚਾਰ ਸਰੀਰ (ਪਾਏ। ਸੋ ਚਾਰੋ ਸਰੀਰ)⁶ ਚਾਰੋ ਦਿਸਾ ਵਿਖੇ ਹਜਾਰੋ ਬਰਖ ਪਵਨ ਕੀ ਨਿਆਈ ਉਡਤੇ ਹੂਏ ਚਲੇ ਗਏ। ਤਿਨੋ ਨੇ ਭੀ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ, ਥਕ ਕਰ ਮਰ ਹੀ ਗਏ। ਇਹ ਕਥਾ 'ਵਿਸਿਸਟ' ਜੋ ਮੋ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਹੋਣਾ ਇਹੀ ਅਵਿਦਿਆ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਵੇਦ ਕਹਿਨ ਇਕ ਵਾਤਿ।

ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਿਨ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ।

1. ਕਰਕੇ।
2. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
3. ਕਾਮਨਾ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਯੁਕਤ।
4. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 284।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 45/ੳ)।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 149/ਅ)।

ਵੇਦ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਏਕ ਅਦ੍ਵਿਤੀਯ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਅਨੇਕ ਕਿਤਾਬਾ ਭੀ ਇਹੀ ਕਹਿਤੀਆ ਹੈ—ਅਸਲੀ ਏਕ ਧਾਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਏਕ ਸੂਰਣ ਕੇ ਅਨੇਕ ਭੂਖਣ ਬਣੇ ਸੋ ਸੂਰਣ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ¹ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਸੂਰਣ ਰੂਪ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ ਸੂਬ ਪ੍ਰਪੰਚ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸਮਝੇਗਾ ਤਬੀ ਅਵਿਦਿਆ ਸਾਂਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਰ ਜੋ ਅਵਿਵੇਕ ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਸੰਕਲਪ ਬਢਾਵੇਗਾ, ਸੋ ਖਰਾਬ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਭੀ ਅਨਤ, ਤਿਸ ਕੀ ਰਚਨਾ ਭੀ ਅਨੰਤ। ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਿਸ ਕੋ ਲਿਖਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਲਿਖੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਮੂਰਖਪਣੇ ਸੋ ਲਿਖੇਗਾ ਹੀ ਤੋ ਵਿਪਸਚਿਤ ਕੀ ਨਿਆਈ ਖਰਾਬ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਸ ਹੀ ਤੋ ਹੋਇ ਜਾਏਗਾ। ਅਬ ਸਾਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ। 22।

‘ਆਪ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜਲ ਕਾ। ਵਡਾ ਸੋਈ ਹੈ ਜੋ ਜਲ ਕੋ ਜਲ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਬੂੰਦ ਭੀ ਜਲ, ਨਦੀ ਨਾਲਾ ਭੀ ਜਲ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਭੀ ਜਲ। ਐਸੇ ਹੀ ਜੋ ਸਬ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਵਡਾ ਹੈ। ਯਦਵਾ² ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਬਡਾ ਹੈ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ, ਸੋ ‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ’ ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ। ੨੨।

ਨਨੁ—ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ? ਤਿਸੀ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 23

ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ।

ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ।

‘ਸਾਲਾਹ’ ਜੋ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ³ ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਸਮਝੇ ਕਾ ਇਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਭੀ ਤੈ ਨੇ ਪਾਈ। ਅਰ ਨਦੀਆ ਅਰ ਨਾਲੇ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੇਂ ਪੜਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਤੋ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੇ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ।

ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ।

ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ। 23।

‘ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ’ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇ ਜਬ ਤਿਸਵਰ ਹੈ ਕ ਮਨ ਤੇ ਨ ਵਿਸਾਰੇਗਾ ਤਬ ਜਿਸ

1. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ, ਬਿਨਾ।
2. ਜਾਂ, ਅਥਵਾਂ।
3. ਦੰਗੇ ਗੁਣ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ।

ਮਾਲ ਧਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਇਹ ਖਰਾਬ ਖੜਾ ਹੋਤਾ, ਹੈ ਸੋ ਮਾਲ ਧਨ ਪਹਾੜੋ ਕੇ ਤੁਲ ਭੀ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ
ਤਿਸ ਕੋ ਚੀਟੀ ਕੇ ਤੁਲ ਭੀ ਨ ਜਾਣੇਗਾ। 'ਮਾਲ' ਨਾਮ ਜਿਨਸ ਕਾ ਹੈ, 'ਧਨ' ਨਾਮ ਨਗਦ ਕਾ
ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ¹ ਅਗਿਆਨ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਧਨ ਵਿਖੇ ਧਨ-ਬੁਧ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਭਜਨ ਮੇਂ
ਤਤਪਰ ਹੂਆ ਤਬ ਗਿਆਨੀ ਹੂਆ, ਫੇਰ ਧਨ ਵਿਖੇ ਧਨ-ਬੁਧਿ ਨ ਕਰੇਗਾ। ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਪਾਨ ਕੀਆ ਹੈ ਸੋ ਮਦਪਾਨ ਕੀ ਇਛਾ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। 23।

ਨਨੁ —ਕੌਣ ਸਾ ਭਜਨ ਕਰੇ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 24

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਿਣ ਨ ਅੰਤੁ।

ਅੰਤੁ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ।

ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ।

ਸਿਫਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ *ਸੋ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ। ਅਰ ਮਹਿਮਾ ਕਾ ਜੋ ਹੈ
ਕਹਿਣਾ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ, ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਸਭ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਧਾ ਹੈ।
ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਕਰਮੋ ਕਾ ਜੋ ਕਰਣਾ ਹੈ, ਦਾਨੋ ਕਾ ਜੋ ਦੇਣਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਨੰਤ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਰ ਦੇਖਣੇ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਸਨ,² ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ।
ਭਕਤ ਪੂਰਬਤ ਜਿਸ ਦਰਸਨ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੀ
ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਸੁਣਨੇ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁴ ਇਹ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ
ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਨ ਮੇਂ ਜਿਸ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਕੋ
ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਕਰੇਗਾ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਮਨ ਕਾ ਕਿਆ ਮੰਤੁ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ, ਨਹੀ ਤੋ ਜਾਣਾ ਜਾਤਾ।
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾਹੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ, ਕਾਹੇ ਕੋ ਬਣਾਇਆ ਕਹਾ ਤਕਰ⁵ ਹੈ, ਕਬ ਤਕਰ
ਰਹੇਗਾ—ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਬਿਨਾ ਭੀ ਐਸੇ ਕਹਾ ਤੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਤੋ ਚਿਤ ਕੀਆ। ⁶ਯੇਨ ਕੇ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਚਿਤ ਕਰਣਾ ਇਸ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ
ਕਰ ਕਹੇਗਾ ਤੋ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਮਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਮੇਂ ਆਪਣਾ
ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹ
ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਸੁਪਨ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੋ ਮਿਥਿਆ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਹੋਵੇ

1. ਤਕ, ਤੀਕ।

2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਵਿਵਾਦ ਸੁਚਕ ਪੰਕਤੀ ਕਟੀ ਹੈ।

3. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

4. ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਦਸਤ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ।

5. ਤਕ, ਤੀਕ।

6. ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ।

ਸੁਪਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮਿਥਿਆ, ਜੋ ਸੁਪਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਨਿਨੈ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੋ ਨਿਨਚੈ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ।

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸਾਕਾਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਭੀ ਤੋ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਪਾਰਾਵਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ। ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕਾ ਅੰਤ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਪਾਵੇਗਾ? ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੇਂ ਕਿਆ ਕਿਆ ਕਛੁ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਣੇਗਾ? ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਮੇਂ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕੈਸੇ ਜਾਣੇਗਾ?

ਅੰਤੁ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ।

ਤਾ ਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ।

ਇਨ ਬਾਤੋਂ ਕਾ ਅੰਤ ਪਾਵਣੇ ਕੇਂ ਨਿਮਿਤ੍ਹ^੨ ਕੇਤੇ ਹੀ ਬਿਲਲਾਹਿ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤ੍ਰਸਤੇ ਹੈ। ਮੈਂ ਤ੍ਰਸਣੇ ਵਾਲੇ ਕੇਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੇ ਅੰਤ ਤੋ ਪਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਨੰਤ, ਤਿਸਕੀ ਰਚਨਾ ਭੀ ਅਨੰਤ। ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਾਵੇਗਾ ਕਹਾ ਸੋ।

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ।

ਬਹੁਤਾ ਕਹੈਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ।

ਇਸ ਅੰਤ ਕੋ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਬਹੁਤਾ ਕਹੈਗਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੋ ਹੋਤਾ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਜਾ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ—ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹਾ ਤਾਤਪਰਯ^੩ ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ ਲੀਆ। 'ਯੇਨ ਕੇਨ ਪ੍ਰਕਾਰ (ਨਾਮ)^੪

1. * ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾਹੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ ਅਰ ਕਹਾ ਤਕਤ ਹੈ ਅਰ ਕਾਹੇ ਕੋ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਵਿਚਾਰੇ ਬਿਨਾ ਭੀ ਮੈਸੇ ਕਹੈਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਤੋ ਸਮਰਣ ਕੀਆ ਹੈ। ਯੇਨ ਕਿਨੁ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਕਾ ਸਿਮਰਣੁ ਕਰਣਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣੁ ਕਾਹੇ ਤੋ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਹੈਗਾ ਤੋ ਵਿਚਾਰੁ ਵੁਆਰਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਰੂਪ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਵੈਗਾ। ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਵਿਖੇ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਭਿੰਨ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹੁ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਮਾਨਣਾ। ਇਹ ਤੋ ਪਰਮ ਕਲਿਆਣੁ ਸਾਧਨੁ ਹੈ। *(ਭਾ. ਵਿ. 13੪, ਪੰ: 47/੮-ਅ)।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

3. ਤਾਤਪਰਯ, ਮਤਲਬ।

4. ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 154/੮)।

ਉਚਾਰਣ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ¹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਨਾਮ ਕੀ ਸਰਬੋਤਮ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਉਚਾ ਬਾਉ।

ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਉਚਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ। ਅਰ ਨਾਮ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬੋਤਮ ਤੇ ਭੀ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ।

‘ਕਾਸੀ ਖੰਡ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਰਾਯ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਯਮਦੂਤ ਕੋ—ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਹੇ ਰਾਘਵ, ਹੇ ਰਮੇਸ਼ੁਰ, ਹੇ ਗਵਣਾਰੇ, ਹੇ ਭੂਤੇਸ, ਹੇ ਮਨਮਥ ਰਿਪੋ, ਹੇ ਪ੍ਰਮਥਾਨਿ ਨਾਥ, ਹੇ ਚਾਟੂਰ ਮਰਦਨ, ਹੇ ਰਿਸੀਕਪਤੇ, ਹੇ ਮੁਰਾਰੇ², ਐਸੇ ਜੋ ਵਿਸਨੂ, ਸਿਵ ਨਾਮੋ ਕਾ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਤਿਆਗਣਾ, ਤਿਨ ਕੇ ਨਿਕਟ ਨਹੀ ਜਾਣਾ। ਨਾਮੋ ਉਚਾਰਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟਾ। ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੋ ਕੋਟਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਈਤੇ ਹੈ। ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟਾਇਆ। ਇਸ ਪਰ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰਬੋਤਮ ਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ। ਅਬ ਨਾਮ ਜਾਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਜੋ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁴ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਏਵਡੁ ਉਚਾ ਹੋਵੇ ਕੋਇ।

ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ।

ਏਤਾ ਬਡਾ ਉਚਾ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਤਿਸ ਉਚੇ ਨਾਮ ਕੋ ਜਾਣੇਗਾ। ਇਹ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀ। ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਏਤਾ ਬਡਾ ਉਚਾ ਜਾਣ ਕਰ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ⁵ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਤੇਤਾ ਹੀ ਬਡਾ ਉਚਾ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਨਾਮ ਕੋ ਜਪ ਕਰ ਲੋਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਜਪ ਕਰ, ਸੇਵਾ ਕਰ ਕਰ, ਦੂਸਨ ਕਰ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਤੇ ਹੈ।

ਨਨੁ—ਜੋ ਨਾਮ ਐਸਾ ਹੈ ਤੋ ਸਰਬ ਲੋਕ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਿਉ ਨਹੀ ਹੋ ਜਾਤੇ।

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ (ਗੁਰ)⁶ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

1. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਦ ਸਫਲ।
2. ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਧ ਘਾਟ ਦੇਹੀ ਟੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਮੂਲ ਤਬ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਨਿਜਾ ਪੇਥੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਂ ਘਟ ਹੈ।
3. ਕਰੋੜਾਂ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 48/ਓ)।
5. ਪਰਾਇਣ (ਭਾ. ਵਿ. 136. ਪੰ. 48/ਓ)।
6. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ. 48/ਅ)।

ਏ ਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ । 24 ।

ਜੇਤਾ ਬਡਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਆਪ ਆਪ ਦੋ ਵਾਰ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਅਰ ਜਾਣ ਭੀ ਉਹੀ ਸਕਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ 'ਨਦਰੀ' ਜੋ ਹੈ ਨਦਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਭੀ ਤਿਸੀ ਪਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਨਦਰ ਕਾ ਹੋਣਾ ਕਰਮੋ ਕੀ ਦਾਤਿ ਹੈ ।

ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ ਸੰਸਿਧ¹ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਰਮਗਤ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ²—ਪੀਛੇ ਤੁਮ ਨੇ ਹੀ ਤੇ ਅਨੇਕ ਜਾਗਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ—ਸਿਵ, ਵਿਸਨੁ ਨਾਮੋ ਕੇ ਉਚਾਰਣ ਕਰ ਕਰ³ ਯਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੂਟ ਜਾਤਾ ਹੈ ਅਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਭੀ ਵਚਨ ਹੈ 'ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ'⁴ । ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਮਾਨੇਗਾ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸੰਯੁਕਤ⁵ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਸ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਆਦਿਕੋ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਕਹੇ । ਅਬ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ⁶ ਸੰਸਿਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਰਮਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਰੋਧੀ ਵਚਨ ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨੇਗੇ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਵਚਨ ਕੀਆ ਹੈ ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਮੋ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਬਿਵਸਥਾ⁷ ਕਰ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਬਿਵਸਥਾ ਸਵਣ ਕਰੋ ।

'ਹਰਿ' ਇਹ ਜੋ ਅਖਰੋ ਕਾ ਯੁਗਮ⁸ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁹ ¹⁰ਪਟੁਕਾ ਬਾਂਧਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਔਰ ਜੇਤੇ ਬੀਜ ਹੈ ਤਿਨਕਾ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਬੀਜ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੋਤਾ ਨਹੀ । ਜਿਸ ਨੇ ਏਕ ਵਾਰ ਨਾਮੋਚਾਰਣ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਬੀਜ

1. ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 15 ।
5. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ ।
6. ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ, ਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ।
7. ਵਿਵਸਥਾ ।
8. ਜੋੜਾ, ਗੁਣ ।
9. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
10. ਲਕ ਬੰਨਿਆ ਹੈ ।

ਪੜਾ। ਸੋ ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀ। ਜੇ ਤੋ ਇਸ ਮੋ ਭਜਨ ਕੀ ਤੀਬਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤੋ ਇਸੀ ਜਨਮ ਮੋ ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਜੋ ਭਜਨ ਕੀ ਸਿਥਲਤਾ¹ ਹੋਵੇਗੀ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਖੇ, ਤੀਸਰੇ ਵਿਖੇ, ਚੌਥੇ ਵਿਖੇ, ਦਸਮੇ, ਬੀਸਮੇ, ਪਚਾਸਮੇ ਵਿਖੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਰਹੇਗਾ। ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀ। ਜਿਨ ਮੋ ਭਜਨ ਕੀ ਤੀਬਤਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੀ ਹੈ ਤਹਾ ਇਹੀ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਭਜਨ ਕਰ ਆਏ ਹੈ, ਅਬ ਇਨ ਕੋ ਅੰਤ ਕਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਅਰ ਜਿਨ ਮੋ ਭਜਨ ਕੀ ਸਿਥਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅਬੀ ਨਏ ਹੀ ਲਗੇ ਹੈ। ਇਹ ਤੋ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ। ੨੪। ਜਿਸ ਕੇ ਪੂਰਬ ਜਨਮੋ ਕੇ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਏਤਾ ਕਹਾ। ਸੋ ਕਰਮ ਤੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਬੁਧਿ ਭੀ ਉਪਜਤੀ ਹੈ, ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਬ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 25,

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ।

ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ।

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮ ਜਿਸ ਨੇ ਕੀਆ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਪਰ ਨਹੀ ਹੋਤੀ। ਇਹ ਤੋ ਹਮਾਰੇ ਸੋ ਲਿਖਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ—ਗਧੀ ਕੇ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਦਸ ਹੀ ਜੋ ਕਪੁਤ੍ਰ ਹੈਂ। ਤਾਂ ਤੇ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਮਾਤਾ ਕਪੁਤ੍ਰ ਸੰਯੁਕਤ² ਭਾਰ ਹੀ ਤੋ ਉਠਾਵਤੀ ਹੈ। ਦਸ ਕਪੁਤ੍ਰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਕੋ ਭਾਰ ਤੇ ਬਰਾਇ ਤੋ ਨਹੀ ਸਕਤੇ। ਅਰ ਸਿੰਹੀ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਜੋ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਮਾਤਾ ਬਨ ਵਿਖੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋਇ ਕਰ ਸੋਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਕਤਿ ਹੈ ਨਹੀ, ਕੋਈ ਸੀਹ ਕੀ ਮਾਤਾ ਪਰ ਭਾਰ ਲਾਏ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਰਹਿਤ ਬਹੁਤ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਕਪੁਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਨ ਕਰੇਗਾ। ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਥੋੜਾ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਹੀ ਕਰੇਗਾ।³ ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਤੇ ਹੈ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਜੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਜੋ ਧਰਮ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਅੰਸ ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਬਡੇ ਭੈ ਤੇ ਰਖਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਰਕਾਮ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੋ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਸਹਿਕਾਮੀ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਕਰਮ ਜਿਸ ਨੇ ਕੀਆ ਨੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਵਿਧਾਤਾ ਨੈ ਤਿਸ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਹਾ

1. ਢਿਲਾ-ਪਨ।

2. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

3. ‘ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ.....ਕਰੇਗਾ’—ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਤਿਲ ਭਰ ਭੀ ਤਮਾ¹ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। ਜੇਤਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੇਤਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇਣੇ ਮੈਂ ਕਛੁ ਕਸੂਰ² ਤੋ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। 'ਪ੍ਰਭ ਤਿਲ ਨਹੀ ਭਨੈ ਘਾਲਿਆ'। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਰਾਜ ਕੀ ਨਿਆਈ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਜਧ ਅਪਾਰ

ਕੇਤਿਆ ਗਣਤ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰੁ।

ਕੇਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ।

ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਇਹੀ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ ਹਮ ਅਪਾਰ ਯੋਧਾ ਹੋਵਹਿ, ਹਮਾਰੇ ਯੁਧ ਕਾ ਕੋਈ ਪਾਰ ਨ ਪਾਵੇ, ਹਮ ਯੁਧ ਤੇ ਕਬੀ ਹੀ ਵੇਮੁਖ ਨ ਹੋਵਹਿ। ਅਰ ਕੇਤਿਆ ਕੋ ਇਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ—ਹਮ ਅਗਣਤ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਹੋਵਹਿ, ਸਦਾ ਵੀਚਾਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹੈਂ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਇਹੀ ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਵੇਕਾਰ ਮੋ ਹੀ ਖਪ ਖਪ ਟੂਟ ਮਰਤੇ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਤੋ ਹੈ ਸੁਭ ਕਰਮ, ਦਾਨ, ਪੂਜਾ, ਭਜਨ, ਅਰ ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਚੋਰੀ ਹੀ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈ। ਕਰਮ ਤੋ ਤੀਨੋ ਨੇ ਹੀ ਕੀਏ। ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੋ ਤੀਨੋ ਕੋ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਜਿਨ ਕਾ ਰਾਜਸੀ ਕਰਮ ਥਾ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਸੀ ਹੀ ਤੋ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਤਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਯੁਧ ਮੰਗਾ। ਜੋ ਯੁਧ ਤੇ ਨਹੀ ਫਿਰਤਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਸੂਰਗ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਨਕਾ ਸ਼੍ਰਾਤਕੀ³ ਕਰਮ ਥਾ ਤਿਨ ਕੋ ਸ਼੍ਰਾਤਕੀ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਤਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਹੀ ਮਾਂਗਾ, ਸੋ ਸਦਾ ਹੀ ਵੀਚਾਰ ਵਿਚਿ ਮਗਨ ਰਹਿਤੇ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਨ ਕਾ ਤਾਮਸੀ⁴ ਕਰਮ ਥਾ ਤਿਨ ਕੋ ਤਾਮਸੀ ਹੀ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ। ਤਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਵੇਕਾਰ ਹੀ ਮਾਂਗਾ। ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਨਰਕ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਤੈਸੀ ਤਿਸ ਕੀ ਬੁਧਿ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਦਰ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਛੁ, ਅਕਛੁ। ਅੰਰ ਭੀ ਤਾਮਸੀ ਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰੁ ਪਾਹਿ। ਕੇਤੇ ਮੂਰਖ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ।

ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਮੇਂ ਕੈਸੇ ਤਾਮਸੀ ਹੈ, ਲੇਤੇ ਹੈ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਅਰ ਮੁਕਰ ਪੜਤੇ ਹੈ 'ਹਮ ਨੇ ਨਹੀ ਲੀਆ'। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕੈਸੇ ਮੂਰਖ ਹੈ ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਖਾਇ ਹੀ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਭਖ—ਅਭਖ, ਸੁਧ—ਅਸੁਧ, ਪੁੰਨ—ਪਾਪ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰਤੇ। ਅਬ ਤਿਨ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

1. ਲਾਲਚ।

2. ਕਸਰ, ਘਾਟ, ਪਖਪਾਤ।

3. ਸ਼ਾਤਵਿਕ, ਸਤੇ ਗੁਣ ਨਾਲ ਯੁਕਤ।

4. ਤਾਮਸਿਕ, ਤਮੋ ਗੁਣ ਯੁਕਤ।

ਕੇਤਿਆ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ । ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰੁ ।

ਕੇਤੇ ਜੋ ਲੇ ਲੇ ਕਰ ਮੁਕਰ ਪੜਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਦੂਖ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੁਖ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਔਰ ਜਾਗਾ ਜੋ ਨੁਖਸਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਖ ਬੋੜਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਲੇ ਕਰ ਮੁਕਰ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਖ ਬਡਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਬਡਾ ਦੁਖ ਦੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਤੋ ਬਡਾ ਹੀ ਦੁਖ ਪਾਵੇਗਾ¹ । ਅਰ ਜੋ ਭਖ-ਅਭਖ, ਪੁੰਨ-ਪਾਪ ਕਾ ਕਛੁ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀ ਕਰਤੇ, ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਖਾਇ ਹੀ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਦੂਸਰੇ ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਸਦਾ ਭੂਖ ਕੀ ਹੀ ਮਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਪੇਟ ਭਰ ਖਾਣੇ ਕੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਮਿਲਤਾ । ਹੇ ਕਰਮਫਲ ਕੇ ਦਾਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਹੀ ਤੋ ਦਾਤਿ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸੀ ਹੀ ਤਿਸ ਪਰ ਤੇਰੀ ਨਦਰ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤੈਸੀ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਬੁਧਿ ਭੀ ਉਪਜਤੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਤੈਸਾ ਹੀ ਆਗੇ ਕਰਮ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਤੀਨੋ ਕਰਮੋ ਕਾ ਵਰਨਨੁ ਕੀਆ, ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਸ੍ਵਾਤਕੀ ਕਰਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਬੰਦਿਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ । ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ।

ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਸੋਨੇ ਕੀ ਬੇੜੀ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ, ਦੋਨੋ ਬਧਨ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਅਰ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਜੋ ਹੈ ਤੇਰਾ ਸੁਧ ਸ੍ਵਾਤਕੀ ਨਾਮ, ਜਬ ਅਨੰਨ² ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ਤਬੀ ਸੁਭਾਸੁਭ³ ਬੰਧਨੋ ਤੇ ਛੂਟੇਗਾ । ਔਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰੀ ਬਾਤਿ ਇਸ ਪਰ ਕਹਿ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਤਾਮਸੀ ਲੋਕ ਈਹਾਂ ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ ਮੁਕਰ ਪੜਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਈਹਾਂ ਭਰੋਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਆਗੇ ਭੀ ਮੁਕਰ ਪੜੇਗੇ । ਅਬ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣੁ ਪਾਇ । ਓਹੁ ਜਾਣੈ ਜੇਤੀਆ ਮੁਹਿ ਖਾਇ ।

ਜੇ ਕੋਈ (ਪੁਰਖ)⁴ ਖਾਇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ, 'ਕੁ ਆਖਣੁ ਪਾਇ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮੁਕਰ ਪੜੇਗਾ ਓਹੁ ਜਾਣੇਗਾ, ਜੇਤੀਆ ਯਮ ਕੀਆਂ ਪੈਜਾਰਾ⁵ ਮੁਖ ਪਰ ਖਾਏਗਾ । ਕਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਕੌਣ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਅਰ ਜਿਨ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਜਾਣਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ (ਗੁਰ)⁶ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ । ਆਖਹਿ ਸਿਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਕਰਮ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਅਰ ਆਪ ਹੀ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ ।

1. 'ਅਰ ਜੋ ਲੇ ਕਰ.....ਦੁਖ ਪਾਵੇਗਾ'—ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 160/ੳ) ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—'ਤਿਨੋ ਕਰਮੋ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ।'
2. ਪੁਰਣ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸਹਿਤ ।
3. ਸੁਭ ਅਸੁਭ, ਦੰਗੇ ਮਾੜੇ ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 50/ੳ) ।
5. ਜੁਤੀਆਂ ।
6. ਭਾ. ਵਿ. 138, (ਪੰ: 50/ਅ) ।

‘ਇਸ ਕਰਮ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ’—ਐਸੇ ਯਥਾਰਥ ਜਨਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੋਈ ਜਗਤ ਮੇਂ ਵਿਰਲੇ ਯਾਗਵਲਕ¹ ਜੈਸੇ ਮਹਾਨਭਾਵ² ।

ਜਿਸ ਨੇ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ । ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ । 25।

ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਦਿਧਿ-ਆਸਨ ਪਰਿ ਰੀਝਿਆ ਹੂਆ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਿਸ ਕੋ ਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ‘ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਿਫਤਿ’ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਅਰ ਸਾਲਾਹ । ‘ਸਲਾਹ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਸਲਤਿ ਕਾ ਅਰ ‘ਮਸਲਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਵੇਕ ਕਾ । ‘ਵਿਵੇਕ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਰਣੇ ਕਾ । ‘ਸਤਿ’ ਕਿਆ ਹੈ ਅਰ ‘ਅਸਤਿ’ ਕਿਆ ਹੈ । ਸਤਿ ਕਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ (ਅਰੁ)³ ਅਸਤਿ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ । ਸੰਤ ਸਭਾ ਮੇਂ ਬੈਠ ਕਰ ਜੋ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਤੋ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਉਹੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਬ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ । ਏਹ ਨਿਰਣੈ ‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜਗਾਦਿ ਸਚੁ’ ਕੇ ਅਰਥ ਵਿਖੇ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ ਅਬ ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਆਂਗਿ-ਰਸ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਖ ਮਾਨੁਖ ‘ਵਾਸਦੇਵ’ ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਬ ਸੰਸਾਰ ਭੈ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੂਆ ਹੂਆ ਵਿਸਨੁ ਫਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਿਸਨ ਕੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ । ਸਿਫਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਾ, ਅਬ ਸਾਲਾਹ ਪਰ ਪੁਰਾਣੋਤਰ ਕੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਵਸਿਸਟ ਜੀ ਸਾਥ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਵਿਰੋਧ ਹੂਆ । ਰਾਖਸ ਦੁਰਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕਾ ਸੌ ਪੁਤ੍ਰ ਮਾਰ ਡਾਰੇ । ਅਰ ਰਾਤ੍ਰ ਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕੇ ਮਾਰਣੇ ਕੋ ਆਇਆ । ਇਹੀ ਮਨਸਾ ਕਰੀ ਜਾਗਤਾ ਤੋ ਇਹ ਮਾਰਣਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਸੋਏ ਪੜੇ ਕੋ ਮਾਰੇਗਾ । ਆਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਪੀਛੇ ਛਪ ਕਰ ਬੈਠ ਰਹਾ । ਤਬ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—‘ਦੇਖ ਤੋ ਅਰੁੰਧਤੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਚਾਂਦਨੀ ਕੈਸੀ ਨਿਰਮਲ ਹੂਈ ਹੈ ਜੈਸਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਤਪ ਨਿਮਲ ਹੈ’ । ਏਹ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕਾ ਵਚਨ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸੁਣਾ ਅਰ ਕਹਾ—‘ਧਿਕਾਰ ਹੈ ਮੇਰੇ ਤਾਈ । ਮੈਂ ਨੇ ਤੋ ਇਸ ਕਾ ਸੌ ਪੁਤ੍ਰ ਮਾਰਾ ਅਰ ਇਸ ਕੇ ਮਾਰਣੇ ਕੋ ਆਇਆ ਹੋਂ, ਇਹ ਤੋ ਮੇਰੀ ਉਪਮਾ ਕਰਤਾ’ । ਤਦ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸਸਤ੍ਰ ਡਾਰ ਦੀਏ । ਸਰਣ ਸਰਣ ਕਹਿ ਕਰ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣੋਂ ਪਰ ਗਿੜਾ । ਤਬ ਵਿਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ “ਆਓ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ।” ਤਬ

1. ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਂ ।

2. ‘ਆਖਹਿ ਸਿਭਿ ਕੋਈ ਕੋਇ’—ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨ ਹੀ ਯਾਗਵਲਕ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ—‘ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੀ ਹੈ (ਨਾਨਕ ਵਾਣੀ, ਪੰਨਾ 91) । ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ 142/ਅ—143/ਅ ਤਕ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਵਾਦ-ਸੂਚਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 51/ੳ) ।

ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਮੈ ਨੇ ਤਪਾਦਿਕੋ² ਕਾ ਯਤਨ ਕੀਆ । ਤਬ ਸਰਬ ਰਿਖਿ, ਦੇਵਤਿਓ ਨੇ ਕਹਾ, ‘ਜਬ ਵਸਿਸਟ ਜੀ ਤੋ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਕਹੇਗੇ ਤਬੀ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਔਰ ਪੁਕਾਰ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ।’ ਆਪ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਰਾਜ ਰਿਖਿ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਨਹੀ ਕਹਾ ਤਬੀ ਤੋ ਆਪ ਸਾਥ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕਰੋ³ ਆਪ ਕਾ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਮੈ ਨੇ ਮਾਰਾ । ਜੋ ਆਪ ਤਬੀ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਤੋ ਏਤਾ ਉਪਦ੍ਰਵ ਮੈ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਰਤਾ ।” ਤਬ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਤੂੰ ਸਸਤ੍ਰ ਬਾਂਧ ਕਰ ਯੁਧ ਕਰਣੇ ਕੋ ਆਵਤਾ ਥਾ, ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਤੋ ਥਾ ਨਹੀ, ਮੈ ਝੂਠ ਕੈਸੇ ਕਹਤਾ । ਅਬ ਤੈਨੇ ਸਸਤ੍ਰ ਡਾਰੇ ਅਰ ਸਰਣ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ, ਅਬ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਹੁਆ । ਤਬੀ ਤੋ ਮੈ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ਕਹਾ ।” ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਸਿਖਿ ਕਰੀਏ ।” ਤਬ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਬਿਧਿ ਸੋ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕੋ ਆਪਣਾ ਸਿਖ ਕੀਆ । ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਏਤੇ ਮੈ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਾਯਣ⁴ ਬ੍ਰਤ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਕਿਛੁ ਬ੍ਰਤ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਸਾਂਤਪਨ⁵ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਕੀਏ ਹੈ, ਏਤੇ ਮਾਸੋਪਵਾਸ⁶ ਕੀਏ ਹੈ, ਅਮੁਕ⁷ ਯਗ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਯਗ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਯਗ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਤਪ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਤਪ ਕੀਆ, ਅਮੁਕ ਤਪ ਕੀਆ । ਇਨ ਬ੍ਰਤ ਯਗ ਤਪੋ ਕਾ ਫਲ ਮੈ ਨੇ ਆਪ ਕੇ ਚਰਣ ਆਗੇ ਅਰਪਣ ਕੀਆ ।”

ਤਬ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਤੈ ਨੇ ਤੋ ਗਰ ਪੂਜਨ ਕੀਆ, ਹਮ ਭੀ ਤੋ ਕੋ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਜਹਾ ਸੰਤ ਜਨ ਦੋ ਘੜੀ ਬੈਠ ਕਰ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਨਿਰਣੈ ਕਾ ਫਲ ਹਮ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀਆ ।” ਇਹ ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਕਾ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕੋ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀ ਜੁਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਭਈ । ਉਹਾ ਤੋ ਨਹੀ ਠਹਿਰ ਸਕਾ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ ਜਾਇ ਕਰ ਪੁਕਾਰਾ—“ਦੇਖੋ ਮਹਾਰਾਜ ! ਵਸਿਸਟਿ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਕਪਟ ਕੀਆ । ਮੈਨੇ ਤੋ ਤਿਸ ਕਾ ਏਤਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ, ਤਿਸ ਕਾ ਬਦਲਾ ਤਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕਿਆ ਦੀਆ ਹੈ ‘ਜਹਾ ਸੰਤ ਜਨ ਬੈਠ ਕਰ ਦੋ ਘੜੀ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ।’ ਮੇਰਾ ਨਿਆਇ ਕਰੋ ।”

ਤਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਾ ਤਪੋ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨ ਇਸ ਕੋ ਬਡਾ ਹੈ ਅਰ ਅਗਿਆਨ ਇਸ ਕਾ ਅਬੀ ਗਇਆ ਨਹੀ, ਇਸ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋੜਾ ਚਾਹੀਏ । ਤਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਸੇਸ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਤਪੁ ਆਦਿਕ ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੁਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵਰਤ, ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਲ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵਧਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

5. ਇਕ ਤਪ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਠੋਰ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

6. ਮਾਸ+ਉਪਵਾਸ—ਇਤਨੇ ਮਹੀਨੇ ਭੁਖ ਕਟੀ ਹੈ ।

7. ਅਮਕਾ, ਫਲਾਣਾ ।

ਨਾਗ ਬਰਾਬਰ, ਔਰ ਕੋਈ ਜਗਤ ਮੇਂ ਐਸਾ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਨਹੀ, ਤੂ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕੋ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇ ਲਿਆਉ। ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਹਮ ਤੇਰਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇਗੇ।” ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਜੀ ਸੇਸਨਾਗ ਪਾਸ ਗਏ, ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਬੁਲਾਵਤੇ ਹੈ”। ਤਬ ਸੇਸ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਭਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਪਰ ਲੀਏ ਬੈਠਾ ਹੋਂ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਜਾਓ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਿਸ ਕੇ ਆਸਰੇ ਠਹਿਰੇਗੀ। ਅਰ ਤੂ ਬਡਾ ਤਪਵਾਨ ਸੁਣੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਮੇਂ ਕੋਈ ਤਪ ਕੀ ਸਕਤਿ ਹੋਵੇ ਤੋਂ ਤੂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੋਗਾ।” ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਜੇਤੇ ਤਪ ਕੀਏ ਥੇ ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਤਲੇ ਦੀਆ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨ ਠਹਿਰੀ। ਤਬ ਸੇਸ ਨੇ ਕਹਾ—“ਇਨ ਤਪੋ ਕਾ ਹੀ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਹੀ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਨਹੀ, ਔਰ ਤੇਰੇ ਸੋਂ ਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹੀ ਕਛੁ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਥਾ ਵਾ ਕਛੁ ਅੰਰ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਤੋਂ ਨਿਕਾਸ।”

ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨ ਟੁਟਾ। ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪਣਾ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕਛੁ ਔਰ ਭੀ ਨਹੀ। ਜੋ ਗੁਰੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀਆ ਥਾ ਸੋਂ ਹੈ।” ਤਬ ਸੇਸ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਤਲੇ ਦੇ ਦੇਖ, ਉਹੁ ਕੈਸਾ ਹੈ” ? ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸਤਿ, ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਰਣੈ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਤਲੇ ਦੀਆ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਠਹਿਰ ਗਈ। ਤਬ ਸੇਸ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ—“ਚਲੋ ਅਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਚਲਤੇ ਹੈਂ।”

ਤਬ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਸੇਸ ਜੀ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ ਅਰ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੇਰਾ ਨਿਆਉ ਹੁਆ, ਮੈਂ ਨੇ ਤੋਂ ਗੁਰੋਂ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਦੀਆ। ਗੁਰੋਂ ਨੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤ ਦੀਆ। ਅਬ ਆਪ ਆਨੰਦ ਸੋ ਬੈਠੀਏ।” ਸਲਾਹ ਕਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ। ਦੋ ਘੜੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਕਾ ਫਲ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਹੁਆ। ਅਰ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਰਣੈ ਮੇਂ ਮਗਨ ਰਹਿਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਤੋਂ ਕਿਆ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਔਰ ਤੋਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੇਗਾ, ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੇਗੇ—ਵਿਵੇਕਵਾਨ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਬੀਜ ਹੈ, ਸ੍ਵਣ ਤਿਸ ਤੇ ¹ਬ੍ਰਿਖ ਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵ ਭਇਆ। ਮਨਨ ਤਿਸ ਕੀਆ ਸਾਖਾ ਹੈ। ਨਿਦਿਧਿਆਸਨ² ਤਿਸ ਕੇ ਫੂਲ ਹੈ। ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਹੈ। ਫਲ ਤੇ ਆਗੇ ਤੋਂ ਔਰ ਕਛੁ ਨਹੀ। ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੁਆ ਸੋ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੁਆ। ਜੇਤਾ ਕਛੁ ਯਤਨ ਹੈ ਸੋ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ³ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਤੋਂ ਫੇਰ ਯਤਨ ਕਾਹੇ ਕੋ ਚਾਹੀਏ। ⁴*ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਪ ਜੋ ਖੋਦੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਜਲ

1. ਬ੍ਰਿਛ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

2. ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ।

3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

4. *ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਪ ਜੋ ਖੋਦੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਜਲ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਖੋਦੀਤਾ ਹੈ* (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 167/ਅ)।

ਨਿਕਾਸਨੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ,* ਜੋ ਜਲ ਨਿਕਸਾ ਤੋ ਫੇਰ ਕਾਹੇ ਕੋ ਖੋਦਣਾ। ਤਾ ਤੇ ਅਰਥ ਦੁਆਰਾ ਤੋ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਹਮਾਰੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਭੀ ਜਪੁਜੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ।

ਜੈਸੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹਮਾਰੀ ਹੈ ਐਸੀ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ¹ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਕਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ² ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਪਦਮ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ (ਤੇ) ³ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲੀ ਆਈ। ਦੇਹਰੇ ਜੀ ਮੇਂ ਸਰਬ ਸਾਹਿਬ-ਜਾਦਿਓ ਸੇ ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਆਗੇ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਕੋ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਸੋਦ੍ਰ ਕੋ ਸੋਦ੍ਰ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕੋ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਤਾ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ॥25॥ ਆਗੇ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਖਿਲ⁴ ਹੈ। 'ਖਿਲ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜੇਤਾ ਅਰਥ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਕਹਾ ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਮੇਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਕਹਾ ਅਰ ਜੋ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸੋ ਭੀ ਕਹਾ। ਜੈਸੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਕਾ ਖਿਲ 'ਹਰਿਵੰਸ' ਹੈ, ਜੈਸੇ ਵਸਿਸਟਿ ਕਾ ਖਿਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ ਐਸੇ ਹੀ ਔਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਖਿਲ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਮੁਲ ਗੁਣ (ਸਮਾਪਤ ਪ੍ਰਯੋਤ)⁵ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਖਿਲ ਹੈ। ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੂਆ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਲਖਣ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। 'ਅਮੁਲ ਗੁਣ', (ਗੁਣ)⁶ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਧਿ-ਆਸਨ ਜਿਸ ਗੁਣ ਕਰ ਕਰ⁷ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ, ਸੋ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਜੋ ਅਖਰ ਹੈ ਤਿਨ ਮੇਂ ਇਹ ਸਾਮਰਥਤਾ ਹੈ। (ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਏਤਾ)⁸ ਏਕ ਹੀ ਪਦ ਮੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਅਰਥ ਕਹਿ ਡਾਰਾ। ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਧਿ-ਆਸਨ, ਸਾਖਿਆਤ-ਕਾਰ (ਤੇ)⁹ ਅਤਿਰਿਕਤ¹⁰ ਔਰ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਕਿਆ ਹੈ? ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਤੇ ਏਕ ਹੀ ਪਦ ਮੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕਹਾ।

ਨਨੁ¹¹—ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕਾ ਗੁਣ ਹੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਵਾ ਕਛੁ

1. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 (51/ਅ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ—“ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ।”
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 167/ਅ) ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 167/ਅ)।
4. ਪਰਿਸ਼ਿਸਟ; ਪੁਰਕ, ਬਾਕੀ ਭਾਗ।
5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 52/ੳ)
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 168/ਅ)।
7. ਕਰਕੇ।
8. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 52/ੳ)।
9. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 168/ਅ)।
10. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ।
11. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਯਯ।

ਐਰ ਭੀ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ (ਗੁਰ)¹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 26

ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਅਮੁਲ ਵਪਾਰ । ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ ।

ਬੈਪਾਰ² ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਬੈਪਾਰੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ, ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ । ਅਰ ਭੰਡਾਰ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਬੁਧਿ ਜਿਸ ਬੁਧਿ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਬੁਧਿ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ ।

ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ । ਅਮੁਲ ਭਾਇ ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ ।

ਐਸੇ ਜੋ ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਇਸ ਜਗਤ ਮੇਂ ਤਿਨ ਕਾ ਆਵਣਾ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਅਮੋਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗਿਆਨ ਕੋ ਹੀ ਲੈ ਭੀ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਤਿਨ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਅਰ ਅਮੋਲਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤੇ ਭੀ ਹੈ, ਜੇਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਖੇ ਬੂੰਦ ਸਮਾਵੇ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ।³

ਅਮੁਲੁ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ ।

ਜਿਸ ਧਰਮ ਕੋ ਤਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ⁴ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋ ਧਰਮੁ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਦੀਬਾਨ ਜੋ ਹੈ ਤਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋ ਕਾ ਦਰਬਾਰ, ਜਿਸ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਬੈਠ ਕਰ ਧਰਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਦਰਬਾਰ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਸਭੁ ਕਛੁ ਤਿਨ ਕਾ ਅਮੋਲਕ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋ, ਇਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਅਮੁਲੁ ਤੁਲੁ ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ ।

ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਇਸ ਪਰ ਤੁਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਹੈ ਅਰ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੀ ਤੋ ਬਣੇਗਾ, ਨਦੀ, ਨਾਲਾ, ਕੂਪ, ਤੜਾਗ ਤੋ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । (ਤੈਸੇ ਹੀ)⁵ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤਿ (ਭੀ ਤੋ)⁶ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਣੇਗਾ ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 52/ੳ) ।

2. ਵਪਾਰ ।

3. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧੂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—“ਫੇਰ ਬੂੰਦ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ” (ਪੰ: 52/ਅ) ।

4. ਦਸਣਾ, ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 53/ੳ) ।

6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰਨਾ 169/ਅ) ।

‘ਵਾਯੁ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਭਕਤੋ ਕੋ—ਮੈਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਤੋ ਕਹਾ ਹੈ ਅਬ ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰੋ—“ਨਰ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਮੇਰੇ ਤੁਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।” ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ। “ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਬੀਜ ਕਬੀ ਨਾਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਦਿਨ ਬਢਤਾ ਹੀ ਚਲੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਤੁਲ ਤੋ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਤਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਤਿਸ ਕੋ ਮੇਰੇ ਸ਼ਰੂਪ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲੀਨ ਕਰੇਗਾ।” ਇਸੀ ਆਸ਼ੁ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਤੋ ਗੀਤਾ ਮੇਂ ਕਹਾ ਹੈ--“ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ² ਸੰਸਧਿ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਪਰਮ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।” ਅਬ ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ ਸੋ ਸੰਸਧਿ ਹੋਇ ਚੁਕਾ, ਅਬ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਕਾ ਜਨਮ ਹੈ।

ਅਮੁਲੁ ਬਖਸੀਸ ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ।

ਤਿਸ ਕੋ ਕਰੀ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਬਖਸੀਸ, ਇਹ ਸਤ ਪੁਰਖ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟੇ। ਮੇਰਾ ਸ਼ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਵੈ ਸੋ (ਭੀ)³ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਬਵਾ ਸੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਕੋ ਬਖਸੀਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਅਰ ਨੀਸਾਨ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਸਤ ਪੁਰਖ ਕਾ ਮਰਾਤਬਾ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ।

ਅਮੁਲੁ ਕਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਫੁਰਮਾਣੁ

ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਤਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਕਰਮ ਜੋ ਕੀਏ ਹੈ ਜਿਨ ਕਰਮੋ ਕਾ ਫਲ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ, ਸੋ ਕਰਮ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਰ ਤਿਨ ਸਤ ਕਰਮੋ ਦੁਆਰਾ ਕਰੀ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਨ, ਆਗਿਆ—“ਇਹ ਸਤ ਪੁਰਖ ਮੇਰਾ ਹੀ ਸ਼ਰੂਪ ਹੋਵੇ” ਸੋ ਆਗਿਆ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਹੈ ਅਬਵਾ ਤਿਸ ਸਤ ਪੁਰਖੋ ਨੇ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ।

ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ। ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ।

ਜੋ ਕਛੁ ਤਿਸ ਸਤ ਪੁਰਖ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਅਮੋਲਕ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਹਮ ਕਹਾ ਤਕਰ⁴ ਕਰੇਗੇ, ਕਹਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਅਰ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਰਹੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਹੀ ਸ਼ਰੂਪ ਹੋਇ ਗਏ।

ਸੋਰਠਾ : ਥਾਹ ਸਿੰਧੁ ਕੀ ਲੈਨ, ਮਿਸਰੀ ਕੀ ਪੁਤਲੀ ਚਲੀ।

ਉਲਟਿ ਕਹੇ ਕੋ ਬੈਨ, ਸੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਆਪੇ ਭਈ।⁵

ਆਖਹਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ! ਆਖਹਿ ਪੜਹਿ ਕਰਹਿ ਵਖਿਆਣ।

1. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ।
2. ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ।
3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 170/ਅ)।
4. ਤਕ, ਤੀਕ।
5. ਇਹ ਸੋਰਠਾ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ, ਸਾਸਤ੍ਰ-ਪਾਠ, ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਤੰਤ੍ਰ¹—ਇਹ ਭੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਪੜੇ ਹੂਏ ਜੋ ਵਖਿਆਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਹੀ ਵਖਿਆਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਆਖਹਿ ਬਰਮੇ ਆਖਹਿ ਇੰਦ । ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੈ ਗੋਵਿੰਦ ।

ਅਨੇਕ ਸ੍ਰਿਸਟੇ ਵਿਖੇ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੇ ਅਰ ਇੰਦ ਅਰ ਗੋਪੀਓ ਸੰਯੁਕਤ² ਜੋ ਗੋਵਿੰਦ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਤੋਂ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। (ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਾਮੁ ਜਪਣੈ ਵਾਲ ਤੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਮਹਿਮਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਨਹੀ।

ਆਖਹਿ ਈਸਰ ਆਖਹਿ ਸਿਧ । ਆਖਹਿ ਕੇਤੇ ਕੀਤੇ ਬੁਧ ।

ਈਸਰ ਜੋ ਹੈ ਪਰਧਾਨੁ ਪੁਰਖ ਅਰੁ ਯੋਗਾਦਕੋ³ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਸਿਧ ਪਾਈ। ਅਰੁ ਕੇਤੇ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਕੀਏ ਹੂਏ ਬੁਧਵਾਨ ਹੈ, ਤੇ ਭੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।⁴

ਆਖਹਿ ਦਾਨਵ ਆਖਹਿ ਦੇਵ । ਆਖਹਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵ ।

ਦਾਨਵ, ਅਸੁਰ, ਦੇਵ, ਯਖਿ ਆਦਿ, ਸੁਰਦੇਵਤਾ, ਨਰ, ਮਨੁਖ, ਮੁਨਿ-ਜਨ ਵਸਿਸਟਾਦਿਕ⁵ ਅਨੇਕ ਜਾਤੀ ਜੀਵਾ⁶ ਇਹ ਭੀ ਤੋਂ ਸਭ ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਆਖਰਿ ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ । ਕੇਤੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਠਿ ਉਠਿ ਜਾਹਿ

ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋਂ ਤਿਨ ਸਤ ਪੁਰਖੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਆਖਣ ਪਾਹਿ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਹਿਣੇ ਸਿਖਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਤਮ ਗਤਿ ਕੋ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ।

ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ । ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੇਈ ਕੇਇ ।

ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਕਹਣੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਏਤੇ ਕੀਏ ਅਰ ਜੋ ਔਰ ਭੀ ਕਰੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਤੋਂ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋਂ ਨ ਕਹਿ ਸਕੇਗੇ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਅਨੰਤ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਅਨੰਤ ਅਰ ਨਾਮੋ ਕੇ ਜਾਪਕ ਭੀ ਅਨੰਤ, ਅਰ ਜਾਪਕੋ ਕੋ ਫਲ ਭੀ ਅਨੰਤ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮਿਲਤੀ ਤੋ ਸੋ ਵਸਤੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ ਸੋ ਮਿਲੇਗੀ ਕਹਾ ਸੋ। ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਕੋਂ ਜਪ ਕਰ ਅਨੰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਗਏ, ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਾ ਤਕਰ' ਕਹੇਗੇ।

1. ਉਸਤਤ ਭਰੇ ਗੀਤ, ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਟਦੇਵ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਰਣਨ ਹੋਵੇ।
2. ਸਹਿਤ, ਯੁਕਤ।
3. ਯੋਗ ਆਦਿਕ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 54/ਓ)
5. ਵਸਿਸਟ ਆਦਿਕ।
6. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
7. ਤਕ, ਤੀਕ।

ਅਬ ਹਰਿ ਭਜਨ ਤਾਰਤੰਮਤਾ¹ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਵਡ ਭਾਵੈ ਤੇਵਡੁ ਹੋਇ । ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ।

ਜੇਤਾ ਬਡਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਜਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਤੇਤਾ ਬਡਾ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਤਿ ਕੋ ਸਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸਲੋਕਯ, ਸਾਮੀਪਯ, ਸਾਰੂਪਯ, ਸਾਯਜਯ—ਇਹਾ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ਸੋ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕੀ ਹੀ ਤੇ ਤਾਰਤੰਮਤਾ² ਤੇ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਜਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ਤੈਸੀ ਤੈਸੀ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੇ ਕੇਤਾ ਭਜਨ ਕੀਆ ਅਰ ਇਸ ਨੇ ਕੇਤਾ ਭਜਨ ਕੀਆ—ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ । ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕਤੀ ਥੀ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੂਰਣ ਭਈ । ਕੈਸੇ ? ਸ੍ਰਵਣ, ਮਨਨ, ਨਿਧਿ-ਆਸਨ³ ਸਾਧਨੋਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਹੂਆ ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੂਆ । ਅਰ ਈਹਾਂ ਤਕਰ⁴ ਸੰਪੂਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਖਿਲ⁵ ਕਹਾ ਅਰ ਪਾਤਿਸਾਹੋ ਕੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਕਹੀ । ਅਰ ਇਹ ਜੋ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਥਾ 'ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ' ਅਬ ਤਿਸ ਕਾ ਖਿਲ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋ ਆਖੈ ਬੋਲੁ ਵਿਗਾੜੁ । ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ । 261

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਵਚਨ ਕੋ ਵਿਗਾੜ (ਕਰ)⁶ ਸੋ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਪਰ ਗਵਾਰੋ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਿਸ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਰ ਕਿਸ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਪ੍ਰਲੋਕ । ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ (ਹੀ)⁷ ਹੈ । ਅਥਵਾ ਹਮ ਭੋਗੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁸ ਹੀ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ⁹ ਕਰਤੇ ਰਹੇਗੇ, ਤਿਨ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ਭੋਗਤੇ ਰਹੇਗੇ । ਕਿਆ ਕਰੇਗੇ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਅਰ ਕਿਆ ਕਰੇਗੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ । ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਖਾਣਾ ਪਾਣਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ' ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਪੀਛੇ ਕੀਆ ਹੀ ਹੈ—ਨ ਸਦਾ ਲੋਕ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਨ ਸਦਾ ਭੋਗ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਰਹਤਾ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਝੂਠੀ ਬਾਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਜੋ ਯਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਤੇ ਪਰੇ ਬਡਾ ਗਵਾਰ ਔਰ ਕੋਣ ਹੋਵੇਗਾ । 26 । ਅਬ ਪਰਮੁ ਕਰੁਣਾ

1. ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਧ ਘਟ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ।
2. ਉਪਮਾ ਕਰਕੇ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 55/ਓ) ।
3. ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਨ ।
4. ਤਕ, ਤੀਕ ।
5. ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ । ਪੂਰਕ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਭਾਗ ।
6. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ. 173/ਓ) ।
7. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 173/ਓ) ।
8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
9. ਦਾਨ ਆਦਿਕ ।

ਨਿਧਾਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 27

ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ।

ਸੋ ਦਰਵਾਜਾ ਅਰ ਸੋ ਘਰ ਤੇਰਾ ਕੈਸਾ ਹੈ ਜਹਾਂ ਬੈਠ ਕਰ ਤੂ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਸਮਾਲ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਅੰਨਥਾ¹ ਨਹੀ ਹੋਣਾ ਪਾਵਤਾ—ਯੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਯੋਗ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਭੋਗ, ਸੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਸੋਗ, ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਕੋ ਰੋਗ ।

ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ।

ਕੇਤੇ ਦਰ ਘਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ² ਅਨੇਕ ਨਾਦ ਬਾਜੇ ।

ਨਨੁ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਤੋ ਦੋ ਤੀਨ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਕਿਆ ਦੋ ਤੀਨ ਨਾਦ ਬਾਜੇ ? ਸੋ ਅਰਥ ਈਹਾਂ ਨਹੀ । ਅਸੰਖ ਅਸੰਖ ਨਾਦ ਬਾਜੇ, ਅਸੰਖ ਬੀਣਾ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਦਿਕ³ ਅਰ ਬਜਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕੇਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਭੀ ਕਛ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀ ।

ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ।

ਪਰੀਆ ਜੋ ਹੈ ਅਪਸਰਾ ਤਿਨੋ ਸੰਯੁਕਤਿ ਰਾਗ ਕੇਤੇ ਹੈ ਅਰ ਗਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕੇਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਭੀ ਕਛ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀ ।

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੇ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ।

ਪਵਨ, ਜਲ, ਅਗਨ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਹੀ ਗਣਾਬਾਦੋ⁴ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਅਰ ਰਾਜਿਓ ਸੰਯੁਕਤਿ ਧਰਮਰਾਜ ਭੀ ਤੇਰੇ ਹੀ (ਦੁਆਰ ਪਰ ਤੇਰੇ ਹੀ)⁵ ਗੁਣਬਾਦੋ ਕੋ ਗਾਵਤਾ ਹੈ ।⁶

ਜਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੁ ਜੋ ਹੈ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੋ ਗੁਪਤ ਹੀ ਲਿਖਿ ਜਾਣਤੇ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਖਬਰ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ਜੋ ਲਿਖਿ ਲੇਤੇ ਹੈ । ਅਰ ਲਿਖਿ

1. ਇਸ ਤੋਂ ਭੀਨ ਜਾਂ ਵਖ ।

2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

3. ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਆਦਿਕ ।

4. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣਾ, ਜਾਂ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ।

5. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ:174/ਅ) ।

6. 'ਅਰ ਰਾਜਿਓ...ਗਾਵਤਾ ਹੈ—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਤੁਕ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਥੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਲਿਖਿ ਧਰਮ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਥਵਾ ਤਿਨ ਕੇ ਲਿਖੇ ਕੋ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਹੀ ਗੁਣਬਾਦੋ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ।

ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੰਯੁਕਤ ਜੋ ਹੈ ਈਸਰੁ, ਵਿਸਨੁ, ਸ਼ਿਵ ਅਰ ਦੇਵੀਆ ਜੋ ਹੈ ਤੀਨੋ ਸ੍ਰਸ਼ਤੀ¹, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ, ਦਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਤਪਤਿ, ਇਸ਼ਥਿਤਿ, ਸੰਹਾਰ² ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰੋ ਪਰ ਲਗੇ ਹੁਏ ਹੈ। ਸਵਾਰੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੈ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਛੇ ਰੂਪ ਬਣਾਏ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਹੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੁਏ ਸੋਭਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ। ਜਹਾ ਕਹਾ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਨੋ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇੰਦਾਸਣਿ ਬੈਨੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ।

ਦੇਵਤਿਓ ਸੰਯੁਕਤਿ³ ਇੰਦ੍ਰ ਜੋ ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰ, ਯਮ, ਵਰਣ⁴, ਕੁਬੇਰ⁵, ਦਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰੋ ਪਰ ਲਗੇ ਹੁਏ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਅਥ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਸੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਮਰਤ ਲੋਕ⁶ ਵਿਖੇ ਜੋ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਪਰ ਜਿਸ ਕਾ ਏਕ ਰਾਜ ਹੈ; ਜੈਸਾ ਸੁਖ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਕੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸੁਖ ਸੂਰਗ ਕੇ ਚੰਡਾਲ⁷ ਕੋ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਤਿਸ ਸੂਰਗ ਕੋ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਤਿਨ (ਕੇ)⁸ ਸੁਖ ਕੀ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਅਰ ਤਿਨ ਦੇਵਤਿਓ ਕਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਸੁਖ ਕਾ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ ਪਾਰਾਵਾਰ⁹ ਹੈ। ਅਰ ਇਘਤ੍ਰ ਚੋਕੜੀਆ ਯੁਗੋ ਕੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰ-ਪਦਵੀ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਅਰੇ ਗਵਾਰੋ ! ਏਤਾ ਬਡਾ ਸੁਖ ਨਿਧਾਨ¹⁰ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਹੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤਾ ਹੈ। ਤੁਮਨੇ ਕੌਣ ਸੇ ਸੁਖ ਪਰ ਅਰ ਕੌਣ ਸੇ ਜੀਵਣੇ ਪਰ ਨਾਮ ਕੋ ਵਿਸਾਰਾ ਹੈ ? ਅਰ ਜਿਸ ਕੇ ਸੁਖ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸੁ ਕੇ ਕਿਸੀ ਲੇਸ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਇੰਦ੍ਰ, ਇੰਦ੍ਰ-ਪਦਵੀ ਭੋਗਤਾ ਹੈ ਐਸੇ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ—ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਜਹਾ ਕਹਾ ਇਨੋ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੀ ਹੈ। ਅਰੇ ਨੀਚੋ, ਗਵਾਰੋ ਜੋ ਅਥ ਭੀ ਨਹੀ ਸਮਝਤੇ ਤੋ ਜਾਓ ਭਾੜ ਮੋ। ਏਤੀ ਵਾਰ ਗਾਵਨ, ਗਾਵਨ, ਗਾਵਨ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਬਾਬਾ

1. ਸਰਸਵਤੀ ਦੇਵੀ।
2. ਵਿਨਾਸ਼, ਨਾਸ਼।
3. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
4. ਜਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ।
5. ਧਨ ਦਾ ਦੇਵਤਾ।
6. ਅਰੁ ਮਾਨੁਖ ਲੋਕੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 57/ਓ)।
7. ਅੰਤਜ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 57/ਓ)।
8. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 175/ਅ)।
9. ਆਰ-ਪਾਰ, ਅੰਤ।
10. ਨਿਧੀ, ਖਜ਼ਾਨਾ।

ਨਾਨਕ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ। ਇਹ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ² ਔਰ ਕਛੁ ਤਾਤਪਰਯ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਨਹੀ ਆਵ-ਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਤੋ ਉਸ ਕੇ ਗਾਵਣੇ ਕਾ ਭਾਗ ਉਨ ਕੋ, ਹਮ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਆ। ਔਰ ਜੇਤੇ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋ ਏਕ ਏਕ ਜਾਗਾ ਲਿਖੇ ਹੈ ਅਰ ਸੋਦ੍ਰ 'ਗੁੰਥ' ਜੀ ਮੋ ਤੀਨ ਜਾਗਾ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਤੀਨਿ ਜਾਗਾ ਲਿਖਣੇ ਕਾ ਭੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ³ ਹੈ, ਕਹੀ ਤੋ ਕੋਈ ਇਸ ਕੋ ਸਮਝੇ ਅਰ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁴ ਹੋਵੇ। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਸਮਝਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁵ ਕਹਤੇ ਹੈ।

ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵੀਚਾਰੇ।

ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ।

ਸਿਧ ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਸਮਾਧ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ⁶। ਅਰ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਯਤੀ ਜੋ ਹੈ ਸੰਨਿਆਸੀ, ਸਰਬ ਤਿਆਗੀ, ਅਰ ਸਤੀ ਜੋ ਹੈ ਧਰਮ ਤੇ ਨ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਕਰਾਰੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਯੁਧ ਤੇ ਨ ਫਿਰਣੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਹੈ ਵੀਰ ਯੋਧਾ, ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ।

ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਤਿ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ।

ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ।

ਵੇਦੋ ਸੰਯੁਕਤ⁷ ਪੰਡਿਤ ਜੋ ਹੈ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਅਰ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਜਿਨ ਕੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਫੁਰੇ ਹੈ। ਐਸੇ ਜੋ ਹੈ ਰਿਖੋ ਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਸਿਸਟਾਦਿਕ⁸ ਭੂਤ, ਭਵਿਖ, ਵਰਤਮਾਨ ਕੇ ਗਿਆਤਾ, ਸਰਬ ਯੁਗੋ ਵਿਖੇ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਮੋਹਣੀਆਂ ਜੋ ਅਪਸਰਾ, ਮਨ ਕੇ ਮੋਹਣੇ ਵਾਲੀਆਂ, ਅਰ ਸੁਰਗ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਦੇਵਾਦਿਕ⁹ ਅਰ ਮਛ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ¹⁰ਮਰਤ ਲੋਕ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਮਾਨੁਖਦਿਕ¹¹ ਅਰ ਪਾਤਾਲ

1. ਤਾਤਪਰਯ।
2. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ।
3. ਮੰਤਵ, ਮਤਲਬ, ਉਦੇਸ਼।
4. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
5. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
6. 'ਸੋ ਭੀ.....ਗਾਵਤੇ ਹੈ'—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਗਲਾ ਪੂਰਾ ਵਾਕ—ਅਰ ਵੀਚਾਰਵਾਨ.....ਗਾਵਤੇ ਹੈ—ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ।
7. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।
8. ਵਸਿਸਟਾ: ਆਦਿਕ।
9. ਦੇਵ ਆਦਿਕ।
10. ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸੰਸਾਰ।
11. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਹੈ ਨਾਗਾਦਿਕ¹, ਤੇ ਭੀ ਤੋ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਨਿ ਰਤਨਿ ਉਪਾਏ ਤੇਰੇ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ।

²“ਅਠਸਠਿ” ਨਾਮ ਹੈ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਕਾ । ਸੂਰਗ, ਮਰਤ, ਪਤਾਲ ਕੇ ਜੋ ਤੀਰਥ ਹੈ, ³ਤਿਨ ਅਠਸਠ ਤੀਰਥੋ ਸੰਯੁਕਤ⁴ ਤੇਰੇ ਉਪਜਾਏ ਹੁਏ ਜੋ ਹੈ ਰਤਨ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । ਜਬ ਵਿਸ⁵ ਜੀ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਮਥਣੇ ਲਾਗੇ ਤਬ ਮੁੰਦ੍ਰਾਚਲ ਪ੍ਰਬਤ ਕੀ ਤੋ ਮਧਾਣੀ ਕਰੀ ਅਰ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕਾ ਨੇਤ੍ਰਾ ਕੀਆ । ਏਕ ਓਰ⁶ ਦੇਵਤਾ ਖੈਚਣੇ ਲਾਗੇ, ਏਕ ਓਰ ਦੈਤ । ਤਬ ਚਤੁਰਦਸ⁷ ਰਤਨ ਪ੍ਰਦੁਰਭਾਵ⁸ ਭਏ । ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਲਖਮੀ ਹੀ ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਤੋ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ । ਫੇਰ ਕੰਸਤਭ ਮਣਿ ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਭੀ ਆਪ ਰਖੀ । ਫੇਰ ਪਾਰਜਾਤ ਬ੍ਰਿਖ ਨਿਕਸਾ ਸੋ ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ ਦੀਆ । ਫੇਰ ਸੂਰਾ ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਸੇਸ ਨਾਗ ਕੋ ਦੀਨੀ । ਫੇਰ ਧਨੰਤਰ ਵੈਦ ਨਿਕਸਾ । ਫੇਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨਿਕਸਾ । ਫੇਰ ਕਾਮਧੇਨੁ । ਫੇਰ ਐਰਾਵਰ ਹਾਥੀ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਦੀਆ । ਫੇਰ ਅਰੰਭਾ ਅਪਸਰਾ, ਸੋ ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ । ਫੇਰ ਉਚੈ: ਸੂਰ ਘੋੜਾ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਦੀਆ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋ ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ ਦੀਆ । ਸਾਰੰਗ-ਧਨਖ, ਸੰਖ, ਕਮਲ—ਇਹ ਤੀਨੋ ਆਪ ਹੀ ਲੀਏ । ਫੇਰ ਹਲਾ-ਹਲ ਵਿਖ ਨਿਕਸੀ, ਸੋ ਤੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਹੀ ਨਾਸ ਲਾਗੀ ਕਰਣੇ, ਤਿਸ ਤੇ ਤੋ ਸਭੀ ਭਾਗੇ । ਤਬ ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਦੇਵ ਕੋ ਕਹਾ—“ਮਹਾਰਾਜ ! ਇਸ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀ । ਇਸ ਕੋ ਆਪ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੀਏ ।” ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਖ ਕੋ ਪਾਨ ਕਰ ਗਏ । ਸੋ ਵਿਖ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਕੰਠ ਤਕਰ⁸ ਹੀ ਪਹੁੰਚੀ । ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਨੀਲ ਕੰਠ ਭਏ । ਸੋ ਵਿਖ ਹੀ ਕੰਠ ਕਾ ਭੂਖਣ ਹੋਇ ਕਰ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਭਈ । ਕਾਮਧੇਨ, ਧਨਵੰਤਰ, ਰੰਭਾ—ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਪੁੰਨਵਾਨੋ ਕੇ ਹੈ । ਇਨ ਕੇ ਯੋਗ ਜਿਨ ਕੇ ਪੁੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਇਹ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਇਹ ਚਤੁਰਦਸ⁷ ਰਤਨ ਹੈ ।

ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ ।

1. ਨਾਗ ਆਦਿਕ ।
2. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 58/ਓ) ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕਰ ਵਿਖ ਪ੍ਰਸੰਤ ਤੇਰੇ ਉਪਜਾਏ ਹੋਏ ਜੋ ਰਤਨੁ ਹੈ ।”
3. “ਤਿਨ ਅਠਸਠ ਤੀਰਥੋ ਸੰਯੁਕਤ ਤੇਰੇ.....ਇਹ ਚਤੁਰ ਦਸ ਰਤਨ ਹੈ ।” ਇਹ ਪਾਠ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਥੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੰਥਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੈਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ ।
4. ਸਮੇਤ, ਸਹਿਤ ।
5. ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ।
6. ਚੌਂਦਾਂ ।
7. ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ।
8. ਤਕ, ਤੀਕ ।
9. ਚੌਦਾਂ ।

ਯੋਧਾ ਜੋ ਹੈ ਮਹਾ ਬਲਵਾਨ ਸੂਰਾ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ।
‘ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ’ ਜੋ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਸੋ ‘ਵੀਰ ਭਦ੍ਰ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਵੀਰ ਹੁਏ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਅਰਥ
ਸਮਝਣਾ ਅਰ ਈਹਾਂ ਯੋਧਾ ਮਰਤ ਲੋਕ ਕੇ ਸਮਝਣੇ—ਅਰਜਨੁ, ਭੀਮਾਦਿਕ । ਅਰ ਖਾਣੀ ਜੋ ਹੈ
ਢਾਰ--ਅੰਡਜ, ਜਰਾਯੁਜ^੨, ਸ੍ਰੇਤੁਜ, ਉਤਭੁਜ—ਇਨ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਜੀਵ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਨਾਮ ਕੀ
ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ।

ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ।

ਸੇਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤਿ ਰਸਾਲੇ ।

ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਨਵਖੰਡ ਹੈ—ਭਾਰਤ ਖੰਡ, ਕਿੰਪੁਰਖ ਖੰਡ, ਹਰਿ ਖੰਡ,
ਇਲਾਬ੍ਰਿਤ ਖੰਡ, ਰਮਯਕ ਖੰਡ, ਹਿਰਨਮੈ ਖੰਡ, ਭਦ੍ਰਾਸੂ ਖੰਡ, ਕੇਤੁਮਾਲ ਖੰਡ, ਕੁਰ ਖੰਡ ਅਰ ਤਿਨ
ਕੇ ਅਵਤਾਰ । ਜੋ ਰਾਜਿਓ ਕੇ ਦੇਸ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ ਮੰਡਲ ਹੈ । ਕਸਮੀਰ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ‘ਵਰ’
ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੇਸਟ ਅਰ ‘ਭੰਡ’ ਜੋ ਹੈ ਨੀਚ—ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । ਤੈਨੇ ਹੀ
ਇਨ ਕੋ ਕਰ ਕਰ^੩ ਰਖਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਹੀ ਧਾਰੇ ਹੁਏ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨੋਂ ਤੇਰੇ ਨਾਮ
ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜਾਣਾ (ਹੈ)^੪, ਉਹੀ ਤੇਰੇ ਮਨ ਭਾਵਤੇ ਹੈ । ਤਬੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । ਤੇਰੇ
ਭਕਤ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੰਗੇ ਗਏ ਹੈ । ਅਰ ਰਸਾਲੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਰਸ
ਲੇਤੇ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਰਸ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀ ਭਾਵਤਾ ।

ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ।

ਔਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਨਹੀਂ ਚਿਤ ਆਵਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤੂ
ਆਪ ਅਨੰਤ, ਤੇਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਭੀ ਅਨੰਤ^੫ ਨਾਨਕ ਕਹਾ ਤਕ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੇਗਾ ।

ਸੇਈ ਸੇਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ।

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ।

ਜੋ ਜੋ ਕਛੁ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸੋ ਕਛੁ ਤੂ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਕੈਸੇ ਜਾਣੀਏ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹ ?

1. ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਜਤਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਵੀਰ ।
2. ਜੇਰਜ, ਜੇਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 58/ਅ) ।
5. ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 59/ੳ) ਵਿਚ ਪਾਠ ਇਹ ਹੈ—“ਅਰੁ ਸ੍ਰਿਸਟੁ ਵਿਖੈ ਭਗਤੁ ਭੀ
ਅਨੰਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨਾਹੀਂ । ਤਿਨ ਕੋ ਬਾਬਾ ।”

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—‘ਸਚੀ ਨਾਈ’, ਸਚੇ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਜੋ ਕੋਈ ਨਾਮ ਕੋ ਜਪਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸੋ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਗੇ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਥਾ। ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਮੋ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਕੰਗਾਲ ਮਾਨੇ, ਜਬ ਜਾਗਾ ਤਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਰਾਜਾ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਤਬੀ ਤੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਥਮ ਰਾਜਾ ਥਾ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਨਾਮ ਕਾ ਜਾਨਣਾ ਰੂਪ ਜੋ ਸੁਪਨ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਜੀਵ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਨਾਮ ਮੋ ਜਾਗਾ ਤਬ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਤਬੀ ਤੋ ਹੂਆ ਜੋ ਪੀਛੇ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਥਾ, ਜਿਸ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚਨਾ ਰਚਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਹੈ, ਅਰ ਐਸਾ ਭੂਤ ਕਾਲ ਪੀਛੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਹੂਆ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਹੀ ਥਾ। ਅਰ ਐਸਾ ਭਵਿਖ ਕਾਲ ਭੀ ਕੋਈ ਨ ਹੋਵਹਿਗਾ ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨ ਹੋਵਹਿਗਾ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਰਚੀ ਸੋ ਕਾਹੇ ਕੀ ਰਚੀ। ਐਸਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਨ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਕਾ ਏਤਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਬਣਾ (ਹੈ)¹। ਤਾ ਤੇ ਈਹਾ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕਰਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੀ ਇਛਾ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਪਰਪੰਚ² ਰੂਪ ਬਣਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ।

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੇ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ।

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਕੀ, ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ, ਜਿਨਸਿ ਜਿਨਸਿ ਕੀ ਮਾਇਆ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਨੇ ਉਪਜਾਈ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣਾ ਰਚਾ ਹੂਆ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤਿ ਤਿਸ ਕੋ (ਆਪ ਹੀ)³ ਕਰ ਕਰ⁴ ਦੇਖਤਾ ਹੈ। ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਨੀਚ ਹੂਆ, ਕੋਈ ਉਚ ਹੂਆ। ਜੋ ਤਿਸ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਉਹੀ ਜਾਣੇ। ਪ੍ਰਥਮ ਜਗਤ ਹੀ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚਾ। ਫੇਰ ਬੰਧਨ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚੇ। ਫੇਰ ਬੰਧਨੋ ਕੇ ਕਾਟਣੇ ਕੇ ਸਾਧਨ ਨਾਮਾਦਿਕ⁵ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚੇ। ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਿਨਾ ਕੌਣ ਜਾਣਤਾ ਹੈ? ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ।
ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿਬੁ ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ। 27।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 59/ਅ)।
2. ਸ੍ਰਿਸਟਿ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 59/ਅ)।
3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 60/ੳ)।
4. ਕਰਕੇ।
5. ਨਾਮ ਆਦਿਕ।
6. ਮਰਜ਼ੀ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 60/ੳ)।

ਜੋ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਾਵੇਗੀ, ਸੋਈ ਕਰੇਗਾ। ਤਹਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਤੋ ਨ ਪੇਸ ਜਾਏਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈ। ਕੈਸਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈ? ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕਾ ਭੀ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈ। ਅਰੇ ਗਵਾਰੋ ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੋ ਤੁਮਾਰੀ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਰਜਾਇ ਬਿਨਾ ਤੁਮਾਰੀ ਰਖਿਆ ਕਬੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਜਾਇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਹੀ ਹੈ—ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖੋ, ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਫਲ ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੋ, ਅਥਵਾ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਜਪੋ। ‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ’—ਇਸ ਪਰ ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤੇ ਸਭੀ ਈਹਾਂ ਸਮਝ ਲੇਣੇ। ਜੋ ਜਗਤ ਕੇ ਬੂਠੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜੋ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਉਹੁ ਬੁਰਾ ਹੀ ਹਵਾਲ ਕਰ ਡਾਰਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕੋ ਸਖੁ ਕਹਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੋ ਚਲੇ। 27।

ਗ੍ਰਹਸਥ ਜੋ ਗਵਾਰ ਥੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ, ਅਬ ਫਕੀਰ ਜੋ ਗਵਾਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਜਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਿਧੋ ਸਾਬ ਸਮਾਗਮ ਹੂਆ ਤਬ ਸਿਧੋ ਨੇ ਕਹਾ—“ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਹ ਕੈਸਾ ਪਾਖੰਡ ਭੇਖ ਤੁਮ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ? ਇਹ ਭੇਖ ਕਛੁ ਹਛਾ ਨਹੀ, ਤੁਮ ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਧਾਰਣ ਕਰੋ।” ਤਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਾ—“ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਕੌਣ ਸਾ ਹੈ?” ਤਬ ਸਿਧੋ ਨੇ ਕਹਾ—“ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਥਾ, ਦੰਡਾ, ਵਿਭੂਤਿ—ਇਸ ਭੇਖ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰਣਾ। ਅਰ ਨਿਵਲੀ, ਧੋਤੀ ਕਰਣੀ, ਇਸ ਤੇ ਕਾਇਆ ਸੁਧ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਣੀ, ਇਸ ਤੇ ਸਕਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਰਤੇ ਹੈ।” ਸਿਧੋ ਕੋ ਆਦੇਸ ਆਦੇਸ ਕਰਣਾ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਮਾਤਾ ਕਰ ਕਰ ਬੁਲਾਵਣਾ, ਚਾਰ ਘਰ ਕੀ ਭੁਗਤਿ ਲੇ ਕਰ ਖਾਣੀ—ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਬਾਤੇ ਕਹੀਆਂ। ਤਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਹਾ—“ਜਿਸ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਮਾਨਾ ਹੈ ਸੋ ਸਿਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਨਹੀ।” ਕਾਹੇ ਤੇ, ਇਹ ਬਾਹਰ ਕੇ ਭੇਖ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਅਰ ਜੋ ਅੰਤ੍ਰ ਕਾ ਸਾਧੋ ਕਾ ਭੇਖ ਕਲਿਆਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੋ।

ਪਉੜੀ 27

ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ।

ਜੋ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਤੁਮ ਨੇ ਕਾਨੋ ਮੋ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਕਿਆ? ਇਹੀ ਕਹੋਗੇ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ (ਜੋ)² ਇਹ ਜੋਗੀ ਹੈ। ਅਰ ਔਰ ਭੇਖ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਹ ਔਰ ਭੇਖ ਕਾ ਫਕੀਰ ਹੈ ਔਰ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੋਗੇ। ਭੇਖ ਜਿਸ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੋ ਭੇਖ ਕੇ ਪੀਛੇ ਟੁਕੜਾ ਮਿਲਾ। ਭੇਖ ਕੇ

1. ਉਹ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸਨ।

2. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 61/ਓ)।

ਪੀਛੇ ਮੁਕਤਿ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਸ ਨੇ ਭੇਖ ਨਹੀ ਧਾਰਣ ਕੀਆ, ਕਿਆ ਤਿਸ ਕੋ ਨਹੀ ਖਾਣੇ ਕੋ ਮਿਲਤਾ? ਤਾ ਤੇ ਇਹ ਬਾਹਰ ਕਾ ਜੋ ਭੇਖ ਹੈ ਸੋ ਨਿਕੰਮਾ¹ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਅੰਤ੍ਰ ਕਾ ਭੇਖ ਕਾਮ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਸ੍ਵਣ ਕਰੋ। ਸਤਿ² ਕੀ ਮੰਦ੍ਰਾ ਸੰਤੋਖ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਸੰਤੋਖ ਸਾਧ ਕਾ ਲਖਣ ਹੈ ਤੈਸਾ ਔਰ ਭੇਖ ਤੋ ਨਹੀ। ਜੋ ਫਲ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਫਲ ਔਰ ਭੇਖ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਤੇ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈ ਕਿਸਿ ਨਿਮਿਤਿ³ ਆਇਆ ਹੋ ਅਰ ਕਿਆ ਕਰਤਾ ਹੋਂ। ਜਬ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਲੇਖਾ ਪੁਛੇਗਾ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬ ਕਰੇਂਗਾ—ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ (ਚਿੰਤਾ ਕਰਣੀ)⁴ ਸੁਮ ਕਰਣੀ। ਅਰ ਜਬ ਯਮ ਦੀਆਂ ਪੈਜਾਰਾਂ⁵ ਪੜੇ ਗੀਆਂ, ਤਬ ਕਿਆ ਪਤਿ⁶ ਰਹੇਗੀ। ਸਰਮ ਅਰ ਪਤ ਕੋ ਜਮਾ ਕਰਣਾ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਝੋਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਗੁਬਲੀ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਝੋਲੀ ਮਾਨਾ ਹੈ ਸੋ ਝੋਲੀ ਨਹੀ। ਅਰ ਸਾਧ ਕੀ ਜੋ ਵਿਭੂਤਿ⁷ ਹੈ ਸੋ ਧਿਆਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਧਿਆਨ ਮੋ ਮਗਨ ਹੋਇ ਜਾਣਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦੋਨੋ ਰੰਗੇ ਜਾਏ—ਇਸ ਵਿਭੂਤਿ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰੋ। ਰਾਖ ਮਲਨੇ ਸੋ ਕਿਆ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਖਿੰਬਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ ।

ਸਾਧ ਕੀ ਜੋ ਖਿੰਬਾ ਹੈ ਸੋ ਕਾਲ ਹੈ। ਕਾਲ ਪਾਇ ਕਰ ਜੋ ਧੂਣੀ ਮਿਲੀ ਤੋ ਵਾਹ ਵਾਹ ਜੋ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਤੋ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਘਰ ਮਿਲਾ ਤੋ ਵਾਹ ਵਾਹ, ਬਨ⁸ ਮਿਲਾ ਤੋ ਵਾਹਵਾਹ ਔਰ ਚੀਬਡਿਓ ਕੀ ਗੁਦੜੀ ਬਣਾਵਣੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਖਿੰਬਾ ਨਹੀ ਅਰ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਨਿਵਲੀ ਧੋਤੀ ਕਰੋ, ਤੁਮਾਰੀ ਕਾਇਆ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਲ ਬਹੁਤੁ ਪੀ ਕਰ ਤਿਸ ਕੋ ਰਦ ਕਰ ਡਾਰਨਾ, ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਨਿਵਲੀ ਕਹਿਤੇ ਹੋ। ਅਰ ਬਡਾ ਲੰਬਾ ਚੀਬੜਾ ਨਿਗਲ ਕਰ ਤਿਸ ਕੋ ਬਾਹਰ ਖੈਚ ਲੈਣਾ, ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਧੋਤੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ⁹ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਕਾ ਸਰੀਰ ਕੈਸੇ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁਧਤਾ ਕਾ ਲਖਣ ਹਮ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਾਧ ਕੀ ਜੋ ਕਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਕੁਆਰੀ ਰਹੈ। ਜੈਸੇ ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਿਆ ਕੋ ਕਛੁ ਭੋਗ ਕਾ ਸੰਪ੍ਰਕ¹⁰ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਾਧ ਕੀ ਕਾਇਆ ਕੋ ਭੀ ਭੋਗ ਕਾ ਸੰਪ੍ਰਕ¹¹ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ। ਇਸੀ ਤੇ ਸਾਧ ਕੀ ਕਾਇਆ ਸੁਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਰ ਜਿਸ ਲਕੜੀ ਕੋ ਤੁਮ

1. ਵਿਅਰਥੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰਨਾ 61/ਓ)।

2. ਸੰਤੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 61/ਓ); ਸੰਤੋਖ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 183/ਓ)।

3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

4. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 183/ਓ)।

5. ਜੁਤੀਆਂ।

6. ਸਰਮੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 61/ਅ)।

7. ਰਾਖ, ਸੁਆਹ।

8. ਬਾਹਰਿ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 61/ਅ)।

9. ਕਰਕੇ।

10. ਸਪਰਸ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 62/ਓ)।

11. ਸਪਰਸ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 62/ਓ)।

ਦੰਡ ਕਹਿਤੇ ਹੋ, ਸੋ ਦੰਡ ਨਹੀ। ਸਾਧ ਕਾ ਜੋ ਦੰਡ ਹੈ, ਸੋ ਯੁਕਤਿ ਹੈ। ਕੌਣ ਸੀ ਯੁਕਤਿ ?

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਰਜਨ ਕੋ — ‘ਤਿਸੀ ਯੋਗੀ ਕੋ ਯੋਗ ਦੁਖ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ।’ ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ ? ਜਿਸ ਕਾ ਯੁਕਤਿ ਕਾ ਹੀ ਅਹਾਰ ਹੈ ਅਰ ਯੁਕਤ ਕਾ ਹੀ ਬਿਵਹਾਰ¹ ਰਹੈ। ਬਹੁਤੁ ਖਾਣਾ ਭੀ ਹਛਾ ਨਾਹੀ (ਮੂਲ ਸੋ ਨ ਖਾਣਾ ਭੀ ਹਛਾ ਨਹੀ)²। ਤਾਂ ਤੇ ਥੋੜਾ ਖਾਏ। ਬਿਵਹਾਰ ਮੇਂ ਲੰਪਟ³ ਹੋਇ ਜਾਣਾ ਭੀ ਹਛਾ ਨਹੀ, ਮੂਲ ਸੋ ਛੋਡ ਦੇਣਾ ਭੀ ਹਛਾ ਨਹੀ। ਜੇਤੇ ਮੇਂ ਸਰੀਰ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਵੇ ਤੇਤਾ ਕਰ ਲੇਣਾ। ਅਰ ਕਰਮ ਵਿਖੇ ਭੀ ਚੇਸਟਾ ਯੁਕਤਿ ਕੀ ਹੀ ਕਰਣੀ। ਜਾਗਣਾ ਭੀ ਯੁਕਤ ਕਾ,⁴ ਸੋਵਣਾ ਭੀ ਯੁਕਤਿ ਕਾ ਪਹਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਗੇ, ਪਹਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਪਿਛਲੀ ਜਾਗੇ। ਬੀਚ ਕੇ ਦੋ ਪਹਰ ਸੋਇ ਰਹੇ। ਇਸ ਯੁਕਤਿ ਕਾ ਨਾਮ ਦੰਡ ਹੈ। ਮੈਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛ ਕਹਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਪਰਤੀਤ ਲਿਆਵਣੀ। ਇਹ ਜੋ ਸਿਧੋ ਨੇ ਕਹਾ ਥਾ। ‘ਸਮਾਧਿ ਕਰੋ ਤੁਮ ਸਕਤਿਵਾਨ ਹੋਵੋਗੇ, ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਤੁਮਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗੇ।’

ਤਿਸੀ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ

ਜੋ ਪੁਰਖ ਆਈ ਪੰਥੀ ਹੈ ਸੋ ਸਕਲ ਜਮਾਤੀ ਹੈ। ਸਰਬ ਜਗਤ ਤਿਸੀ ਕੀ ਜਮਾਤਿ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਸਾਥ ਪੁਰਖ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਕੋਈ ਆਗੇ ਸੋ ਆਵੇ ਤਿਸ ਸਾਥ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਕੀ ਨਿਆਈ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੋਵੈ, ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਆਈ ਪੰਥੀ’ ਹੈ—

ਨਨੁ — ਜੋ ਲੋਕੋ ਸਾਥ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੂਆ ਤੋ ਲੋਕ ਉਸ ਕੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਕੈਸੇ ਕਰੇਗੇ ?

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ।

ਬਿਨਾ ਮਨ ਕੇ ਜੀਤੇ ਤੋ ਕੋਈ ਨਿਰਵਿਰੋਧ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਛਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਜੀਤਾ ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਜੀਤਾ। ਮਨ ਕਾ ਜੀਤਣਾ ਵੈਰਾਗ, ਅਭਿਆਸ ਦੁਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਾਧ (ਕਾ)⁵ ਯੋਗ ਵੈਰਾਗ, ਅਭਿਆਸ ਹੀ ਹੈ।

ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਥਾ ਸਿਧੋ ਕੋ ਆਦੇਸ ਆਦੇਸ ਕਹੋ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

1. ਵਿਵਹਾਰ।

2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 184/ਅ)।

3. ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਕਤ ਜਾਂ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ।

4. ਜੁਗਤ ਕਾ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 62/ਅ)।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 63/ੳ)।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ । ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ

ਵਾਰੰਵਾਰ ਆਦੇਸ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸੀ ਕੋ ਹੈ । ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ ? 'ਆਦਿ' ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ । 'ਅਨਾਦਿ' ਜਿਸ ਕੀ ਆਦਿ ਕੋਈ ਨਹੀ । 'ਅਨੀਲੁ' ਜੋ ¹ਨੀਲ ਪੀਤਾਦਿ ਵਰਣੋ ਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । 'ਅਨਾਹਤਿ'² ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ।

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ । 28 ।

ਯੁਗ ਯੁਗ ਕੇ ਸ੍ਰਭਾਵ³ ਤੇ ਔਰੇ ਕੇ ਸ੍ਰਭਾਵ ਬਦਲ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਸਰਬ ਯੁਗੋ ਵਿਖੇ ਏਕੋ ਵੇਸ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜੋ ਏਕ ਸ੍ਰਭਾਵ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਆਦੇਸ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸ ਅਵਿਨਾਸੀ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੈ, ਔਰ ਮੈ ਆਦੇਸ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੇਗਾ । 28 ।

ਔਰ ਭੀ ਸਿਧੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 29

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ ।

ਟੁਕੜੇ ਮਾਂਗ ਕਰ ਖਾਣੇ ਕਾ ਨਾਮ ਭੁਗਤਿ ਨਹੀ, ਸਾਧੋ ਕੀ ਜੋ ਭੁਗਤਿ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਸੰਤੋ ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੀ ਭੀਖ ਲੈਣੀ । ਰਾਂਡ ਹਾ ਨਾਮ ਭੰਡਾਰਣ ਨਹੀ । ਭੰਡਾਰਣ ਨਾਮ ਦਇਆ ਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਤੋ ਸੋ ਗਿਆਨ ਦਾਨ ਕਰਾਵਤੀ ਹੈ । ਸਿੰਝੀ ਵਜਾਵਣੇ ਕਾ ਨਾਮ 'ਨਾਦ' ਨਹੀ । 'ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ' — 'ਨਾਦ' ਨਾਮ ਇਸ ਕਾ ਹੈ ।

ਆਪਿ ਨਾਥੁ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ ।

ਕੰਨਿ ਫਟਿਓ ਕਾ ਨਾਮ ਨਾਥ ਨਹੀ, ਨਾਥ ਤੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ । ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਿਸ ਕੀ ਨਥੀ ਹੂਈ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੀ ਨੇਤ⁴ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਉਲੰਘ ਸਕਤਾ । ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕਾ ਜੋ ਸ੍ਰਾਦ ਹੈ ਸੋ ਅਵਰੋ ਕੋ ਹੈ; ਪਰੋ ਕੋ ਨਹੀ । ਜੋ ਉਰੇ ਉਰੇ ਕੇ ਸਹਿਕਾਮੀ ਜੀਵ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਵਰ' ਹੈ । ਅਰ ਜਿਨੋ ਨੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਛਾਣਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪਰ' ਹੈ, ਤੇ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕੋ ਨਹੀ ਚਾਹਤੇ ।

ਸੰਯੋਗੁ ਵਿਯੋਗੁ ਦੁਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵਹਿ ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗ ।

ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਇਹੀ ਤੋ ਦੋਨੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਕਾਰਬਾਰੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਕਾਰਬਾਰ ਚਲਾਵਤੇ ਹੈ । ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਕੈਸੇ ਹੈ, ਭਾਗ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੇ ਹੂਏ ਆਵਤੇ ਹੈ ? ਪੂਰਬ

1. ਨੀਲੇ, ਪੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ।
2. 'ਅਨਾਹਤਿ' ਅਤੇ 'ਅਨਾਦਿ' ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਹੈ ।
3. ਪ੍ਰਭਾਵ (ਭਾ ਵਿ. 138, ਪੰ: 63|੩) ।
4. ਨਿਸਚਾ, ਵਿਧਾਨ, ਨਿਯਮ ।

ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਕੀਏ ਜੋ ਹੈ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੇ ਫਲ ਕਾ ਨਾਮ 'ਭਾਗ' ਹੈ। ਭਾਗ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ—ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਤੇਰਾ ਸੰਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਸਾਥ ਵਿਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਤੋ ਅਵਸਕ ਹੋਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਸੰਤ ਜਨ ਕਿਸੀ ਚਲੇ ਚਾਟੀ ਕੇ ਜੰਜਾਲ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਫਸਤੇ। ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਹੀ ਸੰਤਾ ਕਾ ਕਾਰਬਾਰ ਚਲਾਵਤੇ ਹੈਂ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ। ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ। 29।

ਆਦੇਸ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸੀ ਪੂਰਣ ਪੁਰਖੋਂ ਕੋ ਹੈ ਔਰ ਮ ਆਦੇਸ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੇਗਾ। ਸਿਧੋ ਨੇ ਕਹਾ ਥਾ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਮਾਈ ਕਰ ਕਰ ਬੁਲਾਵਣਾ। ਤਿਸੀ ਕੇ ਉਤਰ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ। 9।

ਪਉੜੀ 30

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚਲੇ ਪਰਵਾਣੁ।
ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ।
ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ।
ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ।
ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ। ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ। 30।

ਮਾਈ ਤੋ ਮੈਂ ਤਿਸੀ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਸਕਤ ਕੋ ਮਾਨਤਾ ਹੋਂ ਅਨੰਤ ਜਗਤੋਂ ਸੰਯੁਕਤਿ¹ ਥ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ ਭੀ ਜਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ। ਔਰ ਮੈਂ ਮਾਈ ਕਿਸ ਕੋ ਕਹੇਗਾ²। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਸਿਧੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 31

ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ। ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣੁਹਾਰ। ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ।
ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ। ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ। 31।

ਏਕ ਜਾਗਾ ਹੀ ਬੈਠ ਰਹਿਣਾ ਇਹ ਸੰਤੋ ਕਾ ਆਸਣ ਨਹੀਂ। ਸਰਬ ਲੋਕ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕਾ

1. ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤ।

2. ਇਥੋਂ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਿਛੇ ਛੱਡੀ ਗਈ ਸ਼ਾਮਲੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਟਿੱਪਣੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਆਸਣ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਬੈਠੇ ਤਹਾਂ ਹੀ ਬੈਠੇ । ਅਰ ਸਰਬ ਲੋਕ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕਾ ਭੰਡਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਐਰ ਸੰਤ ਜਨ ਕਿਸੀ ਭੰਡਾਰ ਮੇਂ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤੇ । ਐਸੇ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਜੋ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਬਾ ਸੋ ਏਕ ਵਾਰ ਹੀ ਪਾਇ ਚੁਕੇ । ਤਿਨ ਕੋ ਐਰ ਕਛੁ ਪਾਵਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾ । ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਸੰਤ ਭੀ ਤਿਸੀ ਨੇ ਕੀਏ ਅਰ ਅਸੰਤ ਭੀ ਤਿਸੀ ਨੇ ਕੀਏ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਰ ਕਰ¹ ਦੇਖਤਾ ਹੈ । ਸਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਕਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨੇਤ² ਭੀ ਸਚੀ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ, ਉਹੀ ਤੋ ਸੰਤ ਹੂਏ ਅਰ ਜੋ ਨਾਮ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਰਹੇ, ਉਹੀ ਅਸੰਤ ਹੂਏ । ਆਦੇਸ ਤੋ ਮੇਰਾ ਤਿਸੀ ਪੂਰਣ ਪੁਰਖ ਕੋ ਹੈ । 31 । ਅਬ ਉਪਦੇਸ ਪੂਰਬਕ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 32

ਇਕਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖਿ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ।

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ।

ਏਕ ਜੋ ਜਿਹਵ ਮੁਖ ਮੇਂ ਹੈ ਜੋ ਤਿਸ ਕੀਆਂ ਲਾਖੋ ਹੋ ਜਾਵਹਿ, ਜੋ ਲਾਖੋ ਹੋਈਆਂ ਤੋ ਏਕ ਏਕ ਕੀਆਂ ਬੀਸ ਬੀਸ ਲਾਖ ਹੋ ਜਾਵਹਿ । ਜੋ ਬੀਸ ਬੀਸ ਲਾਖ ਹੋਈਆਂ ਤੋ ਏਕ ਏਕ ਜਿਹਾ ਕਰ ਕਰ³ ਕਹਿਣਾ ਲਾਖ ਲਾਖ ਵਾਰ ਏਕ ਏਕ ਨਾਮ ਜਗਦੀਸ ਕਾ । ਈਹਾ ਜਿਹਾ ਕੀ ਤੋ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਤੀ ਅਰ ਨਾਮ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਅਨੰਤ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਤੋ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀਂ । ਸੇਸ ਨਾਗ ਕਾ ਸਹਸ੍ਰ⁴ ਮੁਖ ਹੈ, ਏਕ ਏਕ ਮੁਖ ਤੇ ਸਹਸ੍ਰ ਸਹਸ੍ਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਿਤ ਹੀ ਨੂਤਨ ਨੂਤਨ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਅਬ ਤਕਰ⁵ ਸੇਸ ਨਾਗ ਨੇ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮੋ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਅਰ ਆਗੇ ਭੀ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਈਹਾ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਤੀ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ ਇਹੀ ਆਸੈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ—ਸਦਾ ਨਾਮੋ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ, ਨਾਮੋ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਣਾ ।

‘ਭਵਿਖ ਪੁਰਾਣਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਚਕ੍ਰ ਹੈ ਸਸਤ੍ਰ ਜਿਸ ਕਾ ਐਸਾ ਜੋ ਸਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਸਨੁ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਸਦਾ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ, ਸਰਬਤ੍ਰ ਸਰਬ ਇਸਥਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇ । ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਅਸੋਚ ਨਹੀਂ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਆਗੇ ਕਿਸੀ ਕਾਰਣ ਕਰ ਕਰ⁶ ਪੁਰਖ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ । ਜਿਸ

1. ਕਰਕੇ ।
2. ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ, ਨਿਸਚਾ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਹਜ਼ਾਰ ।
5. ਤਕ, ਤੀਕ ।
6. ਕਰਕੇ ।

ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ, ਤਿਸੀ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ। ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਤੇ ਨਾਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਕਰਣਾ। ਸੂਤਕ, ਪਾਤਕ¹ ਮਲ, ਮੂਤ੍ਰ ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਭੀ ਨਾਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀ ਕਰਣਾ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਵਚਨ ਕਾ ਭੀ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਔਰ ਜਿਹੂੰ ਕੇ ਗਣਨੇ ਸਾਥ ਕਿਆ ਕਾਮ ਥਾ। ਗੁਰੇ ਸੇ ਪੜ ਕਰ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਭਕਤਿ ਪੂਰਵਕ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੋਵਹਿ, ਇਸੀ ਨਿਮਿਤਿ³ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਠਨ ਵਚਨ ਰਚੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਕਹੇ ਹੀ ਹੈਂ।

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ।

ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ, ਸਰਬ ਇਸਥਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮੋ ਕਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਣਾ—ਇਹ ਜੋ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਇਸ ਮਾਰਗ ਚਲਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਪਤਿ ਕੀਆ ਪੜੀਆ ਹੈ। ਆਬਰੋਇ ਸੋ ਚਲਤਾ ਹੈ, ਯਮਦੂਤ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਰ ਸਕਤੇ। ਇਨ ਪੜੀਓ ਕੇ ਮਾਰਗ ਚੜਿਆ ਹੂਆ ਇਕੀਸ ਗੁਣ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ। ਏਕ ਕੇ ਇਕੀਸ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਵਾ ਇਕੀਸ ਆਦਮੀ ਬਰਾਬਰ ਉਸ ਕਾ ਸਰੀਰ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ—ਇਹ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀ। ਇਕੀਸ ਕਹਿਣ ਕੀ ਈਹਾਂ ਇਹ ਤਾਤਪਰਯ⁴ ਹੈ ਏਕ ਕੀ ਅਪੇਖਿਆ ਕਰ ਕਰ ਤੋ ਇਕੀਸ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤੇ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਬਡੇ ਸੇ ਬਡੇ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਅਰ ਬਡੇ ਸੋ ਬਡਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਇਕੀਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ।

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ।

ਅਕਾਸ ਵਿਖੇ ਚਤੁਰਦਸ ਭਵਨ ਹੈ। ਕੀਟੋ ਨੇ ਆਕਾਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤੈ ਸੁਣੀਆ, ਸੁਣ ਕਰ ਕੀਟੋ ਕੋ ਭੀ ਰੀਸ ਆਈ। ਆਕਾਸ ਮੋ ਕਿਆ ਕਿਆ ਕਛੁ ਹੈ, ਹਮ ਭੀ ਅਕਾਸ ਕੋ ਦੇਖੇਗੇ। ਤੋ ਕਿਆ ਕੀਟ ਅਕਾਸ ਕੋ ਦੇਖ ਸਕੇਗੇ? ਤੈਸੇ ਹੀ ਗਵਾਰੇ ਤੁਮ ਭੀ ਕੀਟ ਹੀ ਹੋ, ਅਣਹੋਤਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸੰਤ, ਮਹੰਤ ਸਿਧ, ਤਪਸ੍ਵੀ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ।⁵ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਮਵਾਨ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਭੇਖ ਮੋ ਰਹੇਗਾ ਤਿਸੀ ਮੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੈ। ਭੇਖ ਬਿਨਾ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੀ ਹੈਂ। ਜੋ ਨਾਮ ਹੀਨ ਲਾਖੋ ਭੇਖ ਬਣਾਵੇਗਾ, ਤੋ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਨਾਮ ਯੁਕਤ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਤੁਮ ਨੇ ਪਾਖੰਡ ਮਾਨਾ ਅਰ ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਥਾ ਇਸ ਕੋ ਸਦਾ

1. ਪਾਪ, ਬੁਰਾ ਕੰਮ।
2. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
4. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਤਲਬ।
5. ਚੌਦਾਂ, ਲੇਕ।
6. “ਆਪਸ ਕੋ ਜੋ ਭਲਾ ਕਹਾਵੈ। ਤਿਸੇ ਭਲਾਈ ਨਿਕਟ ਨ ਆਵੈ”—ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਇਸ ਅੰਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵਾਧੂ ਹਨ।
7. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

ਭੇਖ ਮਾਨਾ—ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ' ਹੈ। ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ ਹੀ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਪਰ ਗਵਾਰੇ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖੇ ਜਾਤੇ ਹੈ। 'ਖਟ ਦਰਸਨ ਭ੍ਰਮਤੇ ਫਿਰਹਿ ਨ ਮਿਲੀਐ ਭੇਖ'।¹ 'ਭੇਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਪਾਈਐ ਬਿਨੁ ਸਚੀ ਲੇਖ'।² ਅਬ ਸਚੀ ਲੇਖ ਕੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਕਰੋ। 'ਲੇਖਾ' ਨਾਮ ਹੈ 'ਲੀਕ' ਕਾ ਔਰ ਜੋਤੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਮਿਟ ਜਾਤੀਆਂ ਹੈ, ਨਾਮ ਕੀ ਲੀਕ ਜਿਸ ਘਟ ਮੇਂ ਪੜਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਕਬੀ ਮਿਟਤੀ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਸਚੀ ਲੇਖ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੇ ਠੀਸ। 32।

ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਾਇਆ ਜਾਏਗਾ, ਔਰ ਸਭ ਝੂਠਿਓਂ ਕੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਠੀਸਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈ। ਘਰ ਮੇਂ ਨਹੀ ਖਾਣੇ ਕੋ, ਨਾਮ ਕਰੜੀ ਮਲ। 'ਬਿਨਾ ਭਜਨ ਨਹੀ ਸਿਧ'।

ਨਨੁ—ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਏਕ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਨਦਰ ਕਰੀ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਨਾ ਕਰੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਪਟੀ ਹੂਆ, ਸਾਫ ਤੋ ਨ ਹੂਆ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਜੋ ਨਦਰਿ ਹੈ ਸੋ ਦੀਪਕ ਕੀ ਨਿਆਈ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਦੀਪਕ ਕੇ ਨਿਕਟਿ-ਵਰਤੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਦੀਪਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਦੂਰ-ਵਰਤੀ ਕੋ ਨਹੀ ਕਰਤਾ। ਇਸ ਮੇਂ ਕਛੁ ਦੀਪਕ ਕਾ ਕਪਟ ਤੋ ਨਹੀ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਵੇਮੁਖ ਹੈ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੂਰਵਰਤੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਪਰ ਨਦਰ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ। ਯਦਵਾ³ ਨਦਰ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਪਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਅਪਿਆਰੇ ਪਰ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਪਿਆਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਇਸ ਪਰ ਪੀਛੇ ਕਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਰਾਯਣ ਨਾਰਦ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਮੈ ਵੈਕੁੰਠ ਬਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਵਸਤਾ ਅਰੁ ਯੋਗੀਓਂ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਬਸਤਾ।'

ਜੋ ਨਾਰਦ ਪੂਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਕਹਾ ਵਸਤੇ ਹੋ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਨਾਰਾਯਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਮੇਰੇ ਭਕਤ ਜਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈ ਮੈ ਤਹਾਂ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੋ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੈਕੁੰਠ ਹੀ ਨਹੀ ਪਿਆਰਾ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਕਿਆ ਪਿਆਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਬਦਲੇ ਵੈਕੁੰਠ ਛੋਡ ਦੀਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ-ਜੁਗਤ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਹੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀ। 32। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਤਮਾਚਾ ਗਵਾਰੇ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਪੜਤਾ ਹੈ।

1. ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: 5 ਡਖਣੇ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ (ਪੰਨਾ 1099)।

2. ਇਸ ਟੁਕ ਦਾ ਪਾਠ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਗਲਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਗਲਤ ਪਾਠ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੁਰ ਪਾਠ ਹੈ—“ਭੇਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਲਭਈ ਵਿਨੁ ਸਚੀ ਸਿਖੀ” ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ, 1099।

3. ਅਥਵਾ, ਜਾਂ।

ਪਉੜੀ 33

ਆਖਹਿ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜਰੁ । ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਫਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ । ਜੋਰੁ ਨ ਰਾਜਿ ਮਾਲਿ ਮਨਿ ਸੋਰੁ ।

‘ਜੋਰੁ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬਡਾਈ ਕਾ ਜੋ ਕਹੈਗਾ ਬਡਾਈ ਕੀਆ ਬਾਤੈ ‘ਮੈ ਐਸਾ ਸਿਧ ਤਪਸਵੀ ਹੋ’, ਤੋ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਬਡਾ ਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਅਰੁ ਜੋ ਬਡਾਈ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਮੌਨ-ਬ੍ਰਤ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਬਡਾ ਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਭੀਖ ਮਾਂਗਣੇ ਤੇ ਭੀ ਬਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਰ ਦੇਣੇ ਤੇ ਭੀ ਵਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋਗ ਕਲਾ ਕਰ ਕਰ ਚਿਰੰਕਾਲ ਜੀਵਤਾ ਰਹਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਵਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਰਫੰਦ² ਮ੍ਰਿਤ ਹੋਇ ਕਰ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਤਿਆਗੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਤੋ ਬਡਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਰਾਜ ਮਾਲ ਪਾਇਆ (ਅਰ)³ ਮਨ ਸੋਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਡਾ ਸੋਰ ਸਰਾਬ ਪਾਇਆ—ਫਲਾਣਾ ਬਡਾ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਲੋਕ ਉਸ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਭੀ ਕਛੁ ਬਡਾਈ ਨਹੀ ।

ਜੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨਿ ਵੀਚਾਰਿ । ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰ ।

ਵੇਦ ਕੀਆਂ ਸੂਤੀ ਪੜਨੀਆਂ ਅਰ ਯੁਕਤਿ ਬਾਧ ਕਰ ਗਿਆਨ ਵੇਰਾਗ⁴ ਕੀਆਂ ਬਾਤੈ ਕਰਣੀਆਂ—ਇਸ ਮੇਂ ਭੀ ਕਛੁ ਬਡਾਈ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਜਿਨ ਬਾਤੋ ਕਾ ਤੁਮ ਨੇ ਨਿਖੇਦ ਕੀਆ ਇਨ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਸਰਬ ਲੋਕ ਬਡਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈ; ਇਨ ਮੇਂ ਬਡਾਈ ਕਿਉ ਨਹੀ ? ਕਾਹੇ ਤੇ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਨ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ’, ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ, ਸੋ ਇਨ ਬਾਤੋ ਕਰ ਕਰ ਛੁਟਤਾ ਤੋ ਨਹੀ ।

ਨਨੁ—ਆਵਾਗੋਣ ਕਿਸ ਤੇ ਛੁਟਤਾ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਹੀ ਕਾ ਉਤਰ (ਗੁਰ)⁵ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੈਖੈ ਸੋਇ । ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ । 33 ।

ਬਡਾਈ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਨਾਮ, ਜਿਸ ਕੋ ਦੇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਉਤਮ-ਨੀਚ ਮੂਰਖ-ਪਡਿਤ, ਭੇਖੀ-ਪਾਖੰਡੀ ਕੀ ਕਛੁਕਲਪਨਾ ਨਾਹੀ । ਸੈਣ, ਨਾਮਾ, ਧੰਨਾ, ਰਵਿਦਾਸ, ਕਬੀਰ—ਇਨ ਕੀ ਕੋਣ ਸੀ ਬਡੀ ਉਤਮ ਜਾਤ ਥੀ ਅਰ ਕੋਣ ਸੇ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਪੜੇ ਥੇ ਅਰ ਕੋਣ ਸੇ ਭੇਖ ਧਾਰਣ ਕੀਏ ਥੇ। ਬਡਾਈ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਨਾਮ ਥਾ, ਨਾਮ ਦਾਨ ਕਰ ਕਰ⁶ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਇਨ ਕੋ ਦੇਖਾ ਤੋ ਇਹ ਨਾਮ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੇ ਹੀ ਪੂਜ ਹੁਏ ਅਰ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਭੀ ਛੁਟੇ । ਤਾਂ ਤੇ ‘ਉਤਮੁ ਗਨਉਚੰਡਾਲਾ ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਮਨਿ ਬਸਹਿ ਗੁਪਾਲਾ’ ।’ ਸਿਧੋ ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੁਮ ਨੇ ਪਾਖੰਡੀ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ।

3. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 193/ੳ) ।

4. ਵੀਚਾਰੁ (ਭਾ. ਵਿ, 138, ਪੰਨਾ 67/ਅ) ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰਨਾ 67/ਅ) ।

6. ਕਰਕੇ ।

7. ਗੁਰੂੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ, ੭ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 250।

ਮਾਨਾ ਅਰੁ ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਥਾ ਇਸ ਕੋ ਸਚਾ ਭੇਖ ਮਾਨਾ—ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ' ਹੈ। 'ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ' ਹੀ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਫਤ੍ਰ ਪਰ ਗਵਾਰੋ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖੇ ਜਾਤੇ ਹੈ।¹³³ ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਈਹਾ ਤੋ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਹੀ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਤੋ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਾਰੇ ਤੋ ਝੂਠੀ ਬਾਤੋ ਕਾ ਕਛੁ ਚਲੇਗਾ ਨਹੀ। ਸੋਈ (ਗੁਰ)¹ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 34

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਬਿਤੀ ਵਾਰ। ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ।

ਰਾਤ੍ਰ, ਦਿਸ, ਰਿਤੁ, ਵਰਖ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਾਸ, ਪਵਨ, ਜਲ, ਵੈਸੰਤ੍ਰ, ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ—ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ। ਸਪਤ ਲੋਕ ਤਲੇ ਕੇ ਅਰ ਸਪਤ ਉਪਰ ਕੇ—ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਹੈ। ਜੇਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਮੇਂ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਦਸ ਗੁਣਾ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਆਵਰਣ² ਹੈ, ਅਰ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਖਪਰ ਭੀ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਜਲ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣਾ ਅਧਿਕ ਅਗਨਿ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਪਵਨ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਦਸ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਆਕਾਸ ਕਾ ਆਵਰਣ ਹੈ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ।

ਤਿਨ ਆਵਰਣੋ ਕਾ ਕੋ ਹੈ ਸਮੂਹ, ਤਿਸ ਕੇ ਬੀਚ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਕੀ ਸਾਲਾ ਕਹੀਏ ਧਰਮ ਕੀ ਕੁਟੀ। ਜੈਸਾ ਧਰਤੀ ਵਿਖੇ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵਤਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤੇ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ਕਹੀ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ। ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ।

ਤਿਸ ਧਰਤੀ ਕੇ ਬੀਚ ਯੁਕਤਿ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੰਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਭੀ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀ।

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ। ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ।

ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕੀਆ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤੋ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਤਿ, ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਸੁਖ, ਦੁਖ ਪਾਇਆ। ਈਹਾਂ ਜੈਸਾ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਤੋ ਆਗੇ ਤੈਸਾ ਹੀ ਪਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਸਚਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਦਰਬਾਰ ਭੀ ਸਚਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਫਲ ਅੰਨਿਥਾ⁴ ਤੋ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇਗਾ।

ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ। ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 67/ਅ)।

2. ਬਾਹਰਲਾ ਪਰਦਾ।

3. ਕਰਕੇ।

4. ਉਲਟਾ, ਵਿਰੁੱਧ।

ਤਹਾ ਤਿਸੀ ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਧਰਮ ਸਾਲ ਵਿਖੇ ਪੰਚ ਜੋ ਹੈ 'ਯਥਾਰਥ ਵਕਤਾ' ਨਾਮ ਕਾ ਆਰਾਧਨ¹ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤ-ਜਨ, ਉਹੀ ਸੋਭਾ ਪਾਵਤੇ ਹੈ। ਸੰਤ-ਜਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ਪਰਵਾਨ ? ਪਰਾਧੀਨ ਹੈਂ, ਕਰਤੇ ਤੋਂ ਹੈ ਉਤਮ ਤੇ ਉਤਮ ਕਰਮ ਅਰੁ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰਤੇ। ਇਹੀ ਕਹਤੇ ਹੈ—'ਕਰੇ ਕਰਾਵੇ ਆਪੇ ਆਪ। ਮਾਨਸ ਕੇ ਕਛੁ ਨਾਹੀ ਹਾਥ।'² ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਨਦਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਨੀਸਾਨ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮਰਾਤਬਾ ਭੀ ਮਿਲਤਾ ਹੈ।

ਰਜਬ ਰੰਚ ਕਰਹਿ, ਤ ਕੀ ਬਾਤਨ ਵਰਨੀ ਜਾਇ।

ਈਹਾ ਖਿਲਕਤ ਖਿਜਮਤ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਖੁਸੀ ਖੁਦਾਇ।

ਇਹੀ ਮਰਾਤਬਾ ਮਿਲਤਾ ਹੈ। ਯਦਵਾ³ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ਸੋ ਭਜਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੋਂ ਮਿਲਤੀ ਹੈ।⁴

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੇ ਪਾਇ। ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ। 34।

ਤਬ ਤੋਂ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਸਿਧ ਤਪਸ੍ਵੀ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੋ ਔਰੋ ਕੋ ਪਾਖੰਡੀ ਕਹਿਤੇ ਹੋ—ਇਨ ਕਚੀ ਪਕੀ ਬਾਤੋ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੇ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਆਗੇ। ਜਬ ਪਵਣ, ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਦੇਵਤਾ ਸਾਖਿ ਭਰੇਗੇ ਉਹਾਂ ਜਾਣੇ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਇ ਦੇਖੋ। 34। ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਦਿਲਾਸੇ ਪੂਰਬਕ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 35

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ। ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ।

'ਖੰਡ' ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਭਾਗ ਕਾ। ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਨਵ ਵਿਭਾਗ, ਨਵ ਖੰਡ ਕਹਾਵਤੇ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਭੀ ਖੰਡ ਹੈ। ਧਰਮ ਕਾ ਵਰਨਨ ਧਰਮ ਖੰਡ, ਕਰਮ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਮ ਖੰਡ, ਐਸੇ ਹੀ ਔਰ ਭੀ। ਧਰਮ ਖੰਡ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਤੋਂ ਇਹੀ ਧਰਮ ਹੈ—ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ। ਅਰੁ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਗਿਆਨੀ ਮਾਨਤੇ ਹੋ। 'ਗਿਆਨ' ਨਾਮ ਹੈ ਜਾਣਨੇ ਕਾ। ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਕਰਮ ਕਹੋ। ਕੌਣ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ⁵ ਗਿਆਨੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ? ਜੋ ਸਿਧ ਕਹੇ, ਸੋ ਤੁਮ ਹੀ ਕਹੋ। ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

1. ਪ੍ਰਿਤਪਾਦਨੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 68/ਅ)।

2. ਇਹ ਪਾਠ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਸ਼ੁਧ ਪਾਠ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ—ਮਾਰੈ ਰਾਖੈ ਏਕੋ ਆਪਿ। ਮਾਨੁਖ ਕੈ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਹਾਥਿ॥ (ਆਦਿ ਗਰੰਥ, ਪੰਨਾ 281)।

3. ਅਥਵਾ, ਜਾਂ।

4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਪੰ: 174/ਅ ਦਾ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਅਪਰਸੰਗਿਕ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

5. ਕਰਕੇ।

ਕੇਤੇ ਪਵਨ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ ।

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾਤਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ।

ਜਿਸ ਕੋ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੁਆ ਤਿਸ ਨੇ ਤਿਸ ਤਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰੀ । ਕੇਤੇ ਹੀ ਤੋ ਪਵਨ, ਜਲ, ਵੈਸੰਤ੍ਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਪਵਨ, ਜਲ, ਵੈਸੰਤ੍ਰ ਹੀ ਰੂਪ ਹੂਏ । ਅਰੁ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸਨ¹ ਸਿਵ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਿਵ² ਰੂਪ ਹੀ ਹੂਏ । ਅਰੁ ਕੇਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ ਕਰ³ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੂਏ । ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਘਾਤਤਿ ਘੜੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜਨ ਕੋ—ਜੋ ਜੋ ਭਕਤਿ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਸ੍ਰਧਾ ਕਰ ਕਰ ਪੂਜਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਤਿਸ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਸਰਧਾ ਮੈ ਹੀ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਪੁਰਖ ਤਿਸ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਸ੍ਰਧਾ ਕਰ ਕਰ ਯੁਕਤ ਹੁਆ ਹੁਆ ਤਿਸੀ ਕੋ ਪੂਜਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਰੁ ਤਿਸੀ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਹੀ ਸੋ ਕਾਮਨਾ ਕੋ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਕਾਮਨਾ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਹਿਤ ਫਲ ਸੋ ਮੇਰੇ ਰਚੇ ਹੂਏ ਹੈਂ । ਤੇ ਅਲਪ ਬੁਧੀ ਫਲ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁴ ਜੋ ਔਰ ਦੇਵਤਿਓ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੋ ਫਲ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ ਪੂਜਣੇ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਿਓ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਧਨਾਦਿਕੋ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਦੇਵਾਰਚਨ⁵ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਧਨਾਦਿਕ ਫਲ ਕਛੁ ਏਕ ਸੁਖ ਦੇ ਕਰ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਅਰੁ ਜੋ ਦੇਵਤਿਓ ਕੀ ਅਧਿਕ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਵਨਾਦਿਕੋਂ ਕੀ ਸਾਲੋਕ,⁶ ਸਾਮੀਪ, ਸਾਰੂਪ, ਸਯੁਜਤਾ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੂਰਮ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਕਰ ਕਹਾ ਹੈ । ਦੇਵਤਾ ਆਪ ਕੋ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਾਸਕ ਅਵਿਨਾਸੀ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੇ । ਅਰੁ ਜੋ ਮੇਰੇ ਭਕਤਿ ਹੈ ਮੋ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਮੈ ਆਪ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋ, ਤਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਭਕਤਿ ਭੀ ਅਵਿਨਾਸੀ । (ਹੇ)⁷ ਸਿਧੋ ! ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਤੋ ਕਹੋ—‘ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਣਾ ਅਛਾ ਵਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ।’

ਕੇਤੀਤਾ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੁ ਉਪਦੇਸ ।

ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ ।

‘ਕਰਮ ਭੂਮੀ’ ਨਾਮ ਹੈ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਕਾ, ਜਿਸ ਮੋ ਹਮ ਵਸਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਜੋ ਭੂਮ ਹੈ ਸੋ ਭੋਗ ਭੂਮ ਹੈਂ । ਜੋ ਕਰਮ ਭੂਮ ਵਿਖੇ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗ ਭੂਮ ਵਿਖੇ ਭੋਗਤਾ ਹੈ । ਸੋ

1. ਵਿਸਨ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰ: 198/ਅ) ।
2. ਬ੍ਰਹਮ (ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 198/ਅ) ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
5. ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਬੰਦਨਾ ।
6. ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ।
7. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 70/ੳ) ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਹੈ, ਤਿਨ (ਬ੍ਰਹਮਡੋ)¹ ਵਿਖੇ ਅਨੰਤ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। 'ਕਰਮ ਭੂਮ' ਅਵਿਮਾਨਨੀ ਜੋ ਦੇਵੀ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇਣੇ ਕੋ ਤਬੀ ਤੋ ਸਾਮਰਥ ਹੁਈ ਜੋ ਐਸਾ ਕਰਮ ਕੀਆ। 'ਮੇਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੁਮੇਰ ਪ੍ਰਬਤ ਕਾ ਅਰ 'ਮੇਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਸਿਰਦਾਰ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਸੋ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੁਏ ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੋਵਹਿਗੇ। ਅਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵ ਹੁਏ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਭੀ ਹੁਏ। ਇੰਦ੍ਰ, ਚੰਦ੍ਰ, ਸੂਰਯ, ਮੰਡਲ, ਦੇਸ—ਇਹ ਭੀ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੁਏ। ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕੀਆ ਸੋ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤੋ ਹੁਆ।

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ।

ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ।

ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ।

ਕੇਤੀਆ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ। 35।

ਸਿਧ ਅਰੁ ਬੁਧੀਮਾਨ, ਨਾਥ ਅਰੁ ਦੇਵੀਓ ਕੇ ਵੇਸ, ਦੇਵਤਾ, ਦਾਨਵ, ਮੁਨ, ਰਤਨ, ਸਮੁੰਦ ਖਾਣੀ ਅਰੁ ਬਾਣੀ, ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਅਰੁ ਰਾਜਾ। ਸ੍ਰੁਤੀ ਵੇਦ ਕੀਆਂ ਰਿਚਾ² ਅਰ ਸੇਵਕ ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਾਸਕ—ਇਹ ਸਭ ਕੇਤੇ ਹੁਏ। ਇਨ ਕਾ ਤੋ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀ, ਤੇ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੋ ਹੁਏ। ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਅਰ ਕਰਮੋ ਕੇ ਫਲ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ³ ਥਾ। 35। ਜਿਸ ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਬ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 36

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ। ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ।

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬੁਧ ਕਰਣੀ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਚੰਡ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਕਾਸਤਾ ਹੈ। ਤਹਾ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮੋ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਛਾਣਾ ਤਿਸ ਨੇ ਸਭੀ ਆਨੰਦ ਪਾਏ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਆਨੰਦ ਪਾਵਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀ ਰਹਾ। ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਸਭੀ ਭੋਗ ਭੋਗੇ। ਅਬ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।⁴

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ। ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ।

'ਸਰਮ ਖੰਡ' ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰਮ ਕਾ ਕਰਣਾ। ਜਬ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਪੂਛੇਗਾ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬ ਕਰੇਗੇ। ਇਸ ਬਾਤਿ ਕੀ ਸ੍ਰਮ ਕਰਣੀ। ਤਿਸ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਹੈ। 'ਬਾਣੀ' ਨਾਮ ਹੈ ਬਾਣਿ

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 70/ਅ)।

2. ਵੇਦ ਮੰਤਰ।

3. ਪੋਰੋਜਨੁ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 71/ੳ)।

4. 'ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਨੇ.....ਕਹਿਤੇ ਹੈ'—ਇਹ ਪਾਠ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਤੇ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ 201/ਅ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਾ, 'ਬਾਣ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੁਭਾਵ ਕਾ; ਸ੍ਰਮ ਕਾ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਰੂਪ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਹੁਤੁ ਸੁੰਦ੍ਰ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤਿਸ ਸ੍ਰਮ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਕੌਣ ਸੀ ਘਾੜਤਿ? ਜਿਨ ਕੋ ਸ੍ਰਮ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਹੀ ਤੋ ਗਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ, ਦਾਤਾ, ਸੂਰਾ ਹੋਤੇ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਬੇਸ੍ਰਮ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਯਮ ਕੀਆ ਪੈਜਾਰਾ¹ ਖਾਤੇ ਹੈ ਅਰੁ ਚੌਰਾਸੀ ਮੋ ਹੀ ਤੋ ਭਟਕਤੇ ਹੈ, ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਤੇ। ਯਦਵਾ² 'ਸ੍ਰਮ' ਨਾਮ ਸਾਂਤਿ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਸਾਂਤਿ ਕਾ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਬਹੁਤੁ ਸੁੰਦ੍ਰ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਂਤਿ-ਵਾਨ ਹੈ ਸੋਈ ਕੋ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਜਿਨ ਕੋ ਸਾਂਤੀ ਹੀ ਨਹੀ ਸੋ ਕਿਆ ਹੋਵਹਿਗੇ, ਸੋ ਤੋ ਨਹੀ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਹੋਇ ਸਕਤੇ। ਯਦਵਾ ਜੋ 'ਬਾਣੀ' ਬਚਨ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਮਾਨੀਏ ਤੋ ਭੀ ਬਹੁਤੁ ਸੁੰਦ੍ਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰਮ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਵਚਨ, ਸਾਂਤਿ ਕਾ ਜੋ ਵਚਨ ਹੈ ਸੋ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਿਮ੍ਰ ਵਚਨ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਨਿਵਣੁ ਸ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ। ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ।'³

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਖੀਆ ਕਾ ਜਾਹਿ। ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ।

ਤਿਸ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਕੀਆ ਜੋ ਬਾਤੈ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਆਂ ਨਹੀ ਜਾਤੀਆ। ਜੇ ਸੋਈ ਕਹੇਗਾ ਸੋ ਪੀਛੈ ਤੇ ਪਛੁਤਾਵੇਗਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਕੋ ਤੋ ਅਨੂਪ ਕਹਾ, (ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਕੇਹਾ)⁴। 'ਅਨੂਪ' ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕੇ ਤੁਲ ਕਿਸੀ ਕੀ ਉਪਮਾ ਨਹੀ, ਐਸੇ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਕਹੇਗਾ। ਅਰੁ ਜੋ ਕਹਿਣੇ ਹੀ ਲਾਗੇਗਾ ਤੋ ਕਹਿ ਤੋ ਨ ਸਕੇਗਾ, ਸਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇ ਕਰ ਆਪ ਹੀ ਛੋਡ ਦੇਵੇਗਾ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ। 36।

ਤਹਾ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਵਿਖੇ ਘੜੀਏ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਵਾਰਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸੁਰਤਿ, ਅਹੰਕਾਰ, ਮਤਿ, ਚਿਤ, ਮਨ ਅਰ ਬੁਧਿ ਆਗੇ ਇਹ ਚਾਰੋ ਵਿਗੜੇ ਹੁਏ ਥੇ, ਨਾਨਾ ਪਦਾਰਥੋ ਕੋ ਚਾਹਿਤੇ ਥੇ। ਜਬ ਸ੍ਰਮ ਉਪਜੀ ਤਬ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ⁵ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਓਰ ਲਾਗੇ। ਸੁਰ ਜੋ ਹੈ ਦੇਵਤਾ ਅਰ ਸਿਧ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ-ਲੋਕ⁶ ਜਿਨੋ ਨੈ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਿਧ ਕੀਆ। ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਐਸਾ ਹੋਣੇ ਕੀ ਸੁਧਿ ਭੀ ਤੋ ਤਹਾ ਸ੍ਰਮ ਖੰਡ ਮੋ ਹੀ ਤੋ ਘੜੀ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਯਮ ਕੀਆਂ ਪੈਜਾਰਾਂ⁷ ਕੀ ਸ੍ਰਮ ਕਰੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਸੁਰ ਸਿਧ ਹੋਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ⁸ ਭਜਨਾਦਿਕੋ

1. ਜੁਤੀਆਂ।

2. ਜਾਂ, ਅਥਵਾ।

3. ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ (127), ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-1384

4. ਨਿਜੀ ਪਥੀ (ਪੰ: 201/ਅ)।

5. ਪਦਾਰਥੋ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 72/ਓ), ਨਿਜੀ ਪਥੀ (ਪੰ: 203/ਓ)।

6. ਪ੍ਰਲੋਕ (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 72/ਓ)।

7. ਜੁਤੀਆਂ।

8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

ਕਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ 136। ਅਬ ਭਜਨਾਦਿਕ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 37

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ । ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰੁ ।

ਕਰਮ ਖੰਡ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ ਕਰਮ ਕਰਣਾ, ਤਿਸ ਕੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸੁਭਾਵ ਸੋ ਭੀ ਜੋਰੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰੁ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ ਜੋ ਕਰਮ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤਹਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਤਿਸ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੇ ।

‘ਗੀਤਾ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਮੇਰੇ ਨਿਮਿਤਿ¹ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰੁ ਅਰੁ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋ ਧਰਮ ਆਸਰਾ, ਜਿਸ ਕੋ ਐਸਾ ਹੋ ਮੇਰੇ ਨਿਮਿਤਿ ਹੀ ਯਗ ਕਰੁ । ਅਰੁ ਮੈਂ ਕੋ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ, ਤੂ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਭਕਤਿ ਹੈ । ਮੈਂ ਤੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਕਰ ਕਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋ ਤੂ ਮੈਂ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਭਿੰਨ ਨ ਰਹੇਗਾ ।

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ । ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ।

ਤਿਥੈ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਮਹਾਬਲੀ ਯੋਧਾ ਸੂਰ-ਬੀਰ ਹੀ ਹੈਂ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਕਰਮ ਕਰ ਕਰ² ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ ਅਰ ਆਪ ਨਿਰ-ਅਭਮਾਨ ਹੋਣਾ—ਇਹੁ ਜੈਸੇ ਕੈਸੇ ਕਾ ਤੋਂ ਕਾਮ ਨਹੀ । ਤਿਨ ਮਹਾਂ ਬਲਵਾਨੋਂ ਵਿਖੇ ਰਾਮ ਹੀ ਵਿਆਪ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰਾਮ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ³ ਦੂਸਰਾ ਦੇਖਤੇ ਨਹੀ ।

ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ । ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਬਨੇ ਜਾਹਿ ।

ਤਿਥੈ (ਕਿਆ ਕਹੀਏ)⁴ ਤਿਨ ਮਹਾਬਲਵਾਨੋਂ ਕੇ ਮਾਹਿ (ਕਿਆ ਕਹੀਏ)⁵ ਬੀਚ । ‘ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ’ ਸੀਤਲ ਤੇ ਸੀਤਲ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕੇ ਤਾਪੋਂ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ । ਸੋ ਮਹਿਮਾ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਕੇਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ ? ਤਿਥੈ ਕੇ ਰੂਪ ਕਹੇ ਨਹੀ ਜਾਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਅਨੰਤ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਭੀ ਅਨੰਤ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਕਹਾਂ ਤਕਰ⁶ ਕਹੇਗਾ ।

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ । ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੇ ਮਨ ਮਾਹਿ ।

ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਵਸਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਏ ਹੈ । ਔਰ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਕੋ ਅਨੇਕ ਵਿਘਨ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਵਿਘਨ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਇਲਾਵਾ, ਵੁਟ ।

4. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 72/ਅ) ।

5. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 72/ਅ) ।

6. ਤਕ, ਤੀਕ ।

ਨਹੀ ਹੋਤਾ ।

ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ । ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ।

‘ਤਿਥੈ’ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਖੇ ਕੇਤੇ ਹੀ ਕੇਤੇ ਲੋਕ ਵਸਤੇ ਹੈ । ਸਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਨ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਦੁਖ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ।

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ । ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ।

ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਹੈ ਅਰ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਉਹੀ ਸਚ ਖੰਡ ਹੈ । ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤਹਾ ਹੀ ਵਸਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਹੈ ਸਾਕਾਰ ਪ੍ਰਪੰਚ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਦਰ ਨਿਹਾਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਦਰ ਭਰ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ।

ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੱਡਲ ਵਰਭੰਡ । ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨਾ ਅੰਤ ।

ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਚਨਾ ਵਿਖੇ ਖੰਡ ਹੈ ਅਰ ਮੱਡਲ ਹੈ । ‘ਵਰ’ ਸ੍ਰੇਸਟ ਹੈ, ‘ਭੰਡ’ ਨੀਚ ਹੈ, ਸੋ ਕੇਤੇ (ਕੁ)¹ ਹੈ । ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੇ ਤੋ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਵੇਗਾ ।

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ । ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ।

‘ਤਿਥੈ’ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਚਨਾ ਵਿਖੇ ਲੋਕ ਹੈ ਅਰੁ ਲੋਕੋ ਕੇ ਅਕਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਲੇਖ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ, ਇਹ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ । ਤਿਸ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਲੋਕ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ । ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰਤਾ ਸਾਰੁ ॥37॥

ਸੰਤੋ ਕੇ ਨਿਸਚੈ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਸਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਸੋ ਕਰਤਾ ਸਾਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ² ਹੈ । ਸਿਧੋ ! ਕਾਮ ਕੀ ਬਾਤ ਤੋ ਇਹੀ ਥੀ, ਸੋ ਤੁਮ ਨੇ ਇਸ ਕੋ ਪਾਖੰਡ ਮਾਨਾ ਅਰ ਮੁੰਦ੍ਰਾ, ਝੋਲੀ, ਕੰਥਾ, ਇਸ ਕੋ ਸਚਾ ਭੇਖ ਮਾਨਾ । ਅਬ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੋ ਇਹ ਸਚਾ ਭੇਖ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਆ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਪੁਰਖੋ ਕੋ ਪਾਖੰਡੀ ਕਹਾ, ਤੁਮ ਨੇ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਸ੍ਰਮ ਨਾ ਕਰੀ ॥37॥ ਬਾਤੋ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਅਰ ਭੇਖੋ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ ਹੋਤੀ । (ਅਬ)³ ਸ੍ਰਰਣਕਾਰ⁴ ਕੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

1. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 73/ਅ) ।

2. ਮਨੋਰਥ, ਮਤਲਬ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 74/ੳ) ।

4. ਸੁਨਿਆਰਾ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਜੇਵਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ।

ਪਉੜੀ 38

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ । ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ।

‘ਪਹਾਰਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸੁਨਾਰ ਕੀ ਦੁਕਾਨ ਕਾ । ਯਤੀ ਹੋਵੇ, ਇਹੀ ਪਹਾਰਾ ਕਰੇ । ਧੀਰਜਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਇਸੀ ਕੋ ਸੁਨਾਰ ਕਰੇ । ਅਰ ਮਤਿ ਜੋ ਹੈ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ ਤਿਸ ਕੋ ਅਹਿਰਣ ਕੀ ਨਿਆਈ ਅਚਲ ਕਰੇ, ਚਲਾਇਮਾਨ ਨ ਹੋਣੀ ਪਾਵੇ । ਅਰ ਵੇਦੋ ਕੋ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ । ਜੈਸਾ ਹਥੀਆਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸਾ ਹੀ ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਭੂਖਣ¹ ਭੀ ਘੜਾ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਵੇਦ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ, ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਰਚੇ ਹੈ³ । ਤਿਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਭੂਖਣ ਭੀ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣਾ ਜਾਏਗਾ ।

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ । ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੈ ਸੋ ਰਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ—ਸ੍ਰੁਤਿ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ।⁴ ਭੈ ਕੀਆ ਖਲੜੀਆ ਕਰੇ ਅਰ ਤਪ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਅਗਨਿ ਤਿਸ ਕਾ ਤਾਉ ਦੇਵੇ, ਤਪਵਾਨ ਹੋਵੇ । ਅਰ ਭਾਂਡਾ ਸੋ ਹੈ ਕੁਠਿਆਲੀ ਸੋ ਭਾਵ ਕਾ ਕਰੇ । ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨਾ ਕਰੇ । ਅਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਢਾਲੇ । ਢਾਲਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—‘ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ’ ।⁴

ਘੜੀਏ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ । ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥38॥

ਐਸੀ ਜੋ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਸਬਦ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਰੂਪੀ ਭੂਖਣ⁵ ਘੜੇ ਜਾਏ । ਜਿਨ ਕਾ ਪੂਰਬ ਜਨਮੋਂ ਕਾ ਉਤਮ ਕਰਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਭੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਰ ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਕਾਮ ਭੀ ਮਿਲਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਕਾਮ ਮਿਲਾ ਤਬ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਬ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਵੇਗੀ ਤਬੀ ਨਿਹਾਲ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੈ ਛੂਟੇਗਾ । ਸਿਧੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੋਣੇ ਕਾ ਇਹ ਮਾਰਗ ਹੈ ॥38॥

ਸੰਪੂਰਣ ਜਪ ਜੀ ਕਹਾ ਅਰ ਜਪ ਜੀ ਕਾ ਖਿਲ⁷ ਤਬੀ ਕਹਾ । ਅਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੋ ਗਵਾਰ ਥੇ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਰ ਸੋਦ੍ਰ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ । ਅਰ ਫਕੀਰ ਜੋ

1. ਜੇਵਰ, ਗਹਿਣਾ ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
3. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਵਿਵਾਦ ਸੂਚਕ ਅਪਰਸੰਗਿਕ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ।
4. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ: 290) ।
5. ਜੇਵਰ, ਗਹਿਣੇ ।
6. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
7. ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਬਾਕੀ ਅੰਸ਼ ।

ਗਵਾਰ ਥੇ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰ ਕਰ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਮਾਰਗ ਕਹਾ । ਅਬ ਸਰਬ ਜੋ ਗਵਾਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਧਰਮਰਾਜਾ ਕਾ ਤਮਾਚਾ ਲਗਾਵਣੇ ਕੇ ਨਮਿਤਿ¹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਮਿਤਿ ਪਰਮ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਾਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਸਿਧਾਂਤ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਵਾਦਿ-ਪ੍ਰਤਿ-ਵਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੋਂ ਕਛੁ ਹੀ ਕਸੂਰਤਿ² ਨਹੀ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ । ਸੋਈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

‘ਯਾਗਵਲਕ ਰਿਖਿ’ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੋ—ਸੂਰਜ ਅਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਅਗਨਿ ਅਰ ਪਵਣ, ਅਕਾਸ ਅਰ ਭੂਮ,³ ਜਲ ਅਰ ਅੰਤਹਿਕਰਣੇ, ਯਮ ਅਰ ਦਿਨ-ਰਾਤ੍ਰਿ,⁴ ਪ੍ਰਾਤਹਿ-ਸਾਯੇ ਦੋਨੋਂ ਸੰਧਿਆ ਅਰ ਧਰਮ ਨਰ ਜੋ ਹੈ ਮਨੁਖ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਮੋ ਕੇ ਇਹ ਸਭੀ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਇਸਥਾਪਨ ਕੀਏ ਹੈ । ਅਬ ਤੋਂ ਲੋਕ ਛਪਾਇ ਛਪਾਇ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਇਨ ਤੇ ਕਹਾ ਛਪਾਵੇਗੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਭਲਾ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰੇ, ਬੁਰਾ ਨ ਕਰੇ । ਇਹ ਚਤੁਰਦਸ⁵ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਯਾਗਵਲਕ ਜੀ ਨ ਕਹੇ । ਅਰ ਔਰ ਸਾਸਤ੍ਰੋਂ ਮੋ ਦਿਸਾ, ਕਾਲ, ਮਾਸ, ਪਖ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਐਨ, ਸੰਬਤ, ਸਰ ਇਹ ਭੀ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਕਹੇ ਹੈ । ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਈਹਾਂ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ ਲੇਣਾ । ਇਹ ਬਾਈਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । 25।

ਸਲੋਕੁ

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ।

ਪਵਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕਾ ਗੁਰੂ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਰਥ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਿਸ ਉਪਦੇਸ ਕਰ ਕਰ ਸਿਖ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ ਐਸਾ ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇ ਸੋਈ ਗੁਰੂ । ਜੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਉਪਦੇਸ ਕੀਏ ਤੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਉਪਦੇਸ ਤਬੀ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਬੋਲੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਬੋਲੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ‘ਕਹਿਣਾ ਸੁਣਨਾ, ਪੌਣ ਕੀ ਬਾਣੀ’ । ‘ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੇ ਪਉਣੁ’ ।⁶ ਉਪਦੇਸ ਭੀ ਤੋ ਪਵਨ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਬਾਣੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਏਤੇ ਹੀ ਭਾਗ ਮੋਂ ਪਵਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਕਹਾ । ਸਬ ਭਾਗ ਮੋਂ ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਨਹੀ । ਜਲ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਜਗਤ ਕਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ਅਰ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਇਸਥਾਵਰ, ਜੰਗਮ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

2. ਵਾਧ-ਘਾਟ, ਕਮੀ-ਬੇਸ਼ੀ, ਦੋਸ਼ ।

3. ਭੂਮੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ।

4. ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ।

5. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਣ ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਹਨ ।

6. ਇਹ ਤੁਕ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 152 ।

ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ । ਜੇਤੀ ਇਸਥਾਵਰ¹ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ ਬ੍ਰਿਖ ਆਦਿਕ, ਸੋ ਤੋ ਜਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਤੇ ਉਪਜਤੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਜੇਤੀ ਜੰਗਮ² ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਹੈ ਮਨੁਖਾਦਿਕ, ਸੋ ਭੀ ਜਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਤੇ ਉਪਜਤੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਵਤੀ ਹੈ । ਪਿਤਾ ਕਾ ਵੀਰਜ ਜਲ ਅਰ ਮਾਤਾ ਕਾ ਸਰੀਰ ਧਰਤੀ । ਮਹਤੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਇਹ ਤੀਨੋਂ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਬਡੇ ਹੈ ਗੁਰੁ ਅਰ ਪਿਤਾ-ਮਾਤਾ ਇਨ ਕੀ ਬਰਾਬਰ ਔਰ ਕੋਣ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ।

ਦਿਨ ਅਰ ਰਾਤ੍ਰਿ (ਜ ਹੈ)³ ਇਹ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਜੋ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਗੋਦ ਮੋ ਬਾਲਕ ਖੇਲਤੇ ਹੈ । ਸੋ ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਜੋ ਬਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦਿਨ ਰਾਤ੍ਰਿ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਗੋਦ ਮੋ ਹੈ । ਦਿਨ ਰਾਤਿ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਦਿਨ ਰਾਤ੍ਰਿ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ⁴ ਈਹਾਂ ਸੂਰਯ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਭੀ ਕਹੇ ਗਏ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਦਿਨ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸੂਰਯ ਅਰ ਰਾਤ੍ਰਿ ਕਾ ਰਾਜਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਸੂਰਯ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ⁵ ਪ੍ਰਾਤ ਸਾਯੰ ਦੋਨੋਂ ਸੰਧਿਆ ਅਗਨਿ ਭੀ ਕਹੇ ਗਏ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਸੂਰਜ ਕੇ ਉਦੈ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਤ ਸੰਧਿਆ, ਸੂਰਜ ਕੇ ਅਸਤ ਕਾ ਨਾਮ ਸਾਯੰ ਸੰਧਿਆ । ਸੂਰਜ ਭੀ ਤੇਜ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਅਰ ਅਗਨਿ ਭੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਅਰ ਇਸ ਕੇ ਅੰਤਰ ਭੀ ਅਗਨਿ ਰਹਿਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਅੰਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਅੰਤ੍ਰ ਕੀ ਬਾਤਿ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਅਰ ਆਕਾਸ, ਕਾਲ, ਦਿਸਾ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਾਸ, ਪਖ, ਐਨ, ਸੰਵਤ, ਸਰ, ਅੰਤਹਿ ਕਰਣ, ਯਮ—ਇਹ ਤੋ ਕਹੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਹੇ ਗਏ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜਬ ਪੁਰਖ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਅਕਾਸ ਵਿਖੇ ਹੀ ਤੋ ਕਰੇਗਾ, ਅਕਾਸ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤੋ ਨ ਕਰੇਗਾ । ਤਾ ਤੇ ਅਕਾਸ ਤੋ ਕਰਮ ਕਾ ਸਾਖੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਾ ਤੇ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਬਿਆਪਕ ਹੈ । ਅਰ ਜਬ ਕਰੇਗਾ ਤਬ⁶ ਪ੍ਰਾਤਹ, ਮਧਿਯਾਨ, ਸਾਯੰ-ਕਾਲ ਕੋਈ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਜਬ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਦਖਣ, ਉਤਰ, ਪੂਰਬ, ਪਸਚਮ ਕੋਈ ਦਿਸਾ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗੀ । ਅਰ ਜਬ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਕੋਈ ਤਿਥਿ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੋਈ ਵਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਮਾਸ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਪਖ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਐਨ⁷ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਸੰਵਤ ਸਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਆਪਣਾ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਤੋ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਯਮ ਕੇ ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਹੈ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਸੋ ਤੋ ਕੋਟੋ ਕੋਟ ਰੂਪ ਧਾਰ ਏਕ ਏਕ ਜੀਵ ਕੇ ਪੀਛੇ ਲਗੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਖਿਣ ਵਿਖੇ ਜੋ ਜੀਵ ਕਰਮ ਕਰਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਲਿਖਿ ਲੇਤੇ ਹੈ । ਇਨ ਕੇ ਲਿਖੇ ਦੁਆਰਾ

1. ਜੜ, ਅਚਲ ।

2. ਚਲ, ਚੇਤਨ ।

3. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 76/ਓ) ।

4. ਕਰਕੇ ।

5. ਸਵੇਰ, ਸ਼ਾਮ ।

6. ਸਵੇਰੇ, ਦੁਪਹਿਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ।

7. ਸੂਰਜ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਤਿ ਦਾ ਇਕ ਕਾਲ ।

ਯਮ ਕੋ ਕਰਮ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਇਹ ਇਕੀਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਕਰੇ ਅਰ ਬਾਈਸਵਾ ਧਰਮ । ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ-ਕਾਰੋਂ ਨੇ ਇਨ ਕੋ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਹੀ ਮਾਨਾ ਹੈ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ ਕਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਲਵਤੇ ਹੈ, ਇਨ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਨਹੀ ਮਾਨਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਧਰਮ ਤੋ ਰਾਜਾ ਹੈ । ਰਾਜਾ ਕਿਸੀ ਕੇ ਘਰ ਦੇਖਣੇ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਤੇ, ਔਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਨਿਸਚੈ ਕਰਤੇ ਹੈ ਅਰ ਅਪਰਾਧੀ ਕਉ ਝੂਠਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੰਡ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ।

1* ਪਵਨ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਯਮ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਹ ਜੋ ਇਕੀਸ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ,* ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਜੋ ਹੈ ਜੀਵੋ ਕੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ (ਤਿਨ ਕੋ²) ਧਰਮਰਾਜਾ ਕੇ ਹਜੂਰ ਜਾਇ ਕਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਮਹਾਰਾਜ । ਇਸ ਜੀਵ ਨੇ ਇਹ ਇਹ ਭਲੇ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੈਂ ।” ਇਸ ਕੀ ਸਾਖ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਅਬ ਗਵਾਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਧਰਮਰਾਜਾ ਕਾ ਤਮਾਚਾ ਪੜਤਾ ਹੈ । ਧਰਮਰਾਜਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।³

ਕਰਮੀ ਆਪ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ ।

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੀ ਫਲ ਭੋਗੇਗੇ । ਨ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀਛੂਟੇਗੇ, ਨ ਦੂਰ ਵਰਤੀ ਛੂਟੇਗੇ । ਪੌਣ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ, ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ—ਇਸ ਵਿਖੇ ਭੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ ਕਾ ਚਮਤਕਾਰ ਰਚਾ ਹੈ । ਗਵਾਰ ਜੋ ਫਕੀਰ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੋ ਮੂਲ ਸੋ ਮਾਨਤੇ ਹੀ ਨਹੀ, ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਕੋ ਹੀ ਮਾਨਤੇ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਦੇਖੋ ਹੇ ਗਵਾਰੋਂ ! ਇਹ ਪਵਨ ਤੁਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਕੋ ।” ਅਰ ਜੋ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਕੋ ਮਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—“ਦੇਖੋ ਹੇ ਗਵਾਰੋਂ ! ਇਹ ਜਲ ਅਰੁ ਧਰਤੀ ਤੁਮਾਰੇ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਪੂਛ ਦੇਖੋ । ਦਿਵਸ ਰਾਤ੍ਰ ਤੁਮਾਰੇ ਦਾਇਆ ਦਾਈ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰਜ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਦੋਨੋਂ ਸੰਧਿਆ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਅਗਨਿ ਭਗਵਾਨ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਆਕਾਸ, ਕਾਲ, ਦਿਸਾ, ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਾਸ, ਪਖ, ਰਿਤੁ, ਸੰਵਤਸਰ, ਐਨ, ਯਮ, ਤੁਮਾਰਾ ਅੰਤਹਿ ਕਰਣ—ਇਹ ਸਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਅਬ ਆਪਣੇ

1. *ਇਹ ਜੋ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ *(ਭਾ. ਵਿ. 138 ਪੰ: 76/ਅ) । ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਨਾਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ।
2. ਭਾ. ਵਿ. 138 (ਪੰ: 76/ਅ) ।
3. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—“ਦੇਖੋ ਹੇ ਗਵਾਰੋ ਇਹੁ ਪੌਣ ਤੁਮਾਰੇ ਗੁਰੂ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਪੂਛ ਦੇਖੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਕੋ । ਦੇਖੋ ਜਲ ਧਰਤੀ ਤੁਮਾਰੇ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮੁ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਅਰੁ ਰਾਤ੍ਰ ਤੁਮਾਰੇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਭੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਸੂਰਜ ਦੇਏਤਾ ਇਹੁ ਸਭ ਤੁਮਾਰੇ ਕਰਮ ਕੇ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮੁ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗੇ ।” (ਭਾ. ਵਿ. 138, ਪੰ: 77/ੳ) ।

ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਭੋਗੇ ।” ਕਰਮ ਕੇ ਕਿਸੀ ਤੇ ਭੀ ਨ ਛੂਟੇਗਾ । ‘ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰ’ ।¹

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਿਤ ਘਾਲਿ ।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ।।

ਜਿਨ ਸਤਿ ਪੁਰਖੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਉਹੀ ਪੂਰੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਗਏ, ਫੇਰ ਤਿੰਨ ਕੋ ਨ ਕਮਾਈ ਕਰਣੀ ਪੜੇਗੀ ਉਹੀ ਮੁਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਉਜਲੇ ਹੈ ਔਰ ਕੇਤੀ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਛੁਟਤੀ ਹੈ, ² ਤਿਸੀ ਕ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀ । ਕੌਣ ਸੀ ਅਣਜਣਤ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਛੁਟਤੀ ਹੈ ? ਇਸ ਪਰ ਪਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਪੁਰਾਣੰਤਰ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਜੋ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਪਤ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ³—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਸਪਤ ਕੁਲੋ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਪਤ, ਸਾਤ, ਸਤੇ ਉਣਵੰਜਾ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਉਣਵੰਜਾ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਕਿਆ ਉਣਵੰਜਾ ਕੁਲੋ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਹੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਪਤ ਉਣਵੰਜਾ ਸਤੇ ਤੀਨ ਸੈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਤੀਨ ਸੈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਕੁਲ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ—343 ।

ਨਨੁ—ਕਿਆ ਤੀਨ ਸੈ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਕੁਲ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਹੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਪਤ-ਤੀਨ-ਸੈ-ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਸਤੇ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ

1. ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਪੰਨਾ 188/ਅ ਤੋਂ 197/ਅ ਤਕ ਦਾ ਪਾਠ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਵਰਣ ਸੀ ।

2. *‘‘ਤਿਸ ਕੀ ਕਛੁ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀ.....ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇ’’*.....ਇਹ ਪਾਠ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ—‘‘ਗੁਰ ਕਹਤੇ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਖ ਏਕੁ ਗੁਰ ਬੁਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਅਰੁ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੇ ਯੁਕਤ ਹੂਆ ਹੂਆ ਗੋਬਿੰਦੁ ਨਾਮੁ ਕਾ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਹੈ । ਅਰੁ ਉਹੀ ਧੰਨੁ ਪੁਰਖ ਹੈ । ਇਹੁ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਧਾਰੀ ਹੁਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰ:ਇਣ, ਰਾਮ, ਹਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਲਛਮੀ, ਪਤਿ, ਗੋਰੀ ਰਮਣੁ ਸਿਵ ਇਤਆਦਕ ਨਾਮੋ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰੁ ਮੁਖ ਸੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਆਪ ਸਹਤ ਕੋਟ ਕੁਲ ਕਾ ਉਦਾਰ ਕੀਆ ਹੈ । ਜਿਹ ਘਟਿ ਸਿਮਰਨ ਰਾਮ ਕੋ ਸੋ ਨਰੁ ਮੁਕਤਾ ਜਾਨੁ । ਤਿਹਿ ਨਰ ਹਰਿ ਅੰਤਰੁ ਨਹੀ ਨਾਨਕੁ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ ।’’ (ਭਾ. ਵਿ. 138. ਪੰ: 78/ੳ-ਅ) ।

3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।

ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਕੁਲ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ—2401 ।

ਨਨੁ—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਚਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਕਿਆ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਕੁਲ ਕੋ ਹੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀ ਹੀ ਜਾਣੀ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਈਹਾਂ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਕਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਤੋ ਚੌਵੀ ਸੈ ਏਕ ਹੀ ਲਿਖਤੇ, ਚਾਰ ਵਾਰ ਸਪਤ ਸਪਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਲਿਖਤੇ । ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਹੈ—ਜਹਾ ਏਕ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਬੀਪਸਾ¹ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬੀਪਸਾ ਕਾ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਸੋ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਯਵਸਾਈ ਹੈ । ਬੀਪਸਾ ਕੇ ਅਰਥ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀ । ਚਾਰ ਵਾਰ ਸਪਤ ਸਪਤ ਲਿਖਣੇ ਕਾ ਈਹਾਂ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ—ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਅਨੰਤ ਕੁਲੋ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੁਲੋ ਕੀ ਕਛੁ ਗਣਤੀ ਨਹੀ । ਸੋ ਅਨੰਤ ਕੁਲ ਕੌਣ ਸੇ ? ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਸੰਸਾਰ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਕਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੀਵੋਂ ਨੇ ਅਨੰਤ ਜਨਮ ਪਾਏ । ਜੇਤੇ ਇਸ ਨੇ ਜਨਮ ਪਾਏ ਤੇਤੇ ਹੀ ਇਸ ਕੇ ਕੁਲ ਭੀ ਹੁਏ । ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਸਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੀ ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੁਲੋ ਕਾ ਉਧਾਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੁਲ ਮੋ ਇਸ ਨੇ ਜਨਮ ਪਾਇਆ ਤਿਸ ਕੁਲ ਸਾਥ ਇਸ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਤਾਰੇਗਾ ਹੀ । ਜਿਨ ਕਛੁ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

‘ਸੂਰਜ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੂਰਯ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਕਤੋ ਕੋ—ਮਹਾ ਦੇਵ, ਇਹ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਕਮਲ ਮੋ ਸਦਾ ਰਹਿਤੀ ਹੈ ਸੇ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਹੈ । ਸੋ ਤੋ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਔਰ ਕਿਨ ਕੋ ? ਜੋ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਤਿ ਕੇ ਆਗੇ ਆਵਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮਹਾ ਪਾਪੋ ਕਰ (ਯੁਕਤ ਭੀ ਹੈ, ‘ਹਰ’ ਇਸ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਰੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਸੁਧ ਅੰਤ : ਕਰਣ ਹੋਇ ਕਰ ਕਰ)² ਪੰਕਤਿ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ³ ਪਾਪ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ । ਅਰ ਤਬ ਤਕਰ ਭੀ ਆਵਾਗੋਣ ਭੀ ਹੈ । ਸਿਵ ਨਾਮ ਯੁਕਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਪੰਕਤਿ ਮੋਂ ਬੈਠਾ ਤਿਸ ਪੰਕਤਿ ਕੇ ਹੀ ਪਾਪ ਗਏ ਅਰਪੰਕਤਿ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭਈ । ‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਨ’ ਪਰ ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਿਖੇ ਹੈ ਤੇ ਈਹਾਂ ਸਭ ਸਮਝ ਲੇਣੇ ।⁴

ਜੋ ਅਨੰਨ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੇ । ਜੋ ਕ੍ਰਿਆ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਿ

1. ਕਾਰਜ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਆਵ੍ਰਿਤੀ; ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ—ਜਿਥੇ ਆਦਰ, ਅਸਚਰਜ ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 226/ਅ) !
3. ਤਕ, ਤੀਕ ।
4. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਤਿਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਹਨ । (ਇਹ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਵਾਦ ਪੂਰਣ ਕਥਨ ਸਨ ।

(ਜਨਮੇ)¹ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੋ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਅਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਪਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਤਿਨ ਪਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ— ਜੋ ਸਰਬ ਕਰਮ (ਧਰਮ)² ਤੇ ਭਰਸਟ ਹੁਏ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਮੇਂ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੋਈ ਨਹੀ ਪਰੰਤੂ ਏਕ ਵਿਸ਼ਨੁ ਕਾ ਨਾਮ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਸੁਖ ਕਰ ਕਰ ਜਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਸਭੀ ਧਰਮਾਤਮਾ ਸੁਖ ਕਰ ਕਰ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਸਕਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਧਰਮਾਤਮਾ ਤਬੀ ਤੋ ਉਤਮ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ ਜੋ ਧਰਮ ਕੋਂ ਸਾਧੇਗੇ । ਧਰਮ ਕਾ ਸਾਧਣਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਕਰ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਅਰ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਿਖੇ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਕਠਨਤਾ ਨਹੀ । ਤਾ ਤੇ ਸਰਬੋਤਮ ਮਾਨ ਕਰ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇ ।

ਸੋਰਠਾ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਉਰਧਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੀ ।
ਪਾਵੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰ, ਜੋ ਇਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕਰੇ ।

ਚਤੁਖਪਦ:

ਦਇਆ ਯੁਕਤਿ ਜੋ ਰਾਮ ਐਸੋ ਜਾ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ ।
ਨਾਮ ਸਦ੍ਰਿਸਟ³ ਹੈ ਗਿਆਨ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਹਿ ਜਾਨਓ ।
ਗਿਆਨ ਸਦ੍ਰਿਸਟ ਹੈ ਦਾਨ ਚਿਦਾਨੰਦ ਅਦ੍ਰਿਤ ਘਨ ।
⁴ਤਾ ਚਰਨਨ ਉਰ ਠਾਨ ਅਨੰਦ ਘਨ ਵਰਨਨ ਕੀਓ ।⁵

ਦੋਹਰਾ:

ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ ਯੁਗਮ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ ।
ਮੀਨ ਮਾਸ ਸੰਕਰ ਪੁਰ ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ ।⁶

ਇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ-ਘਨ

1. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 227/ੳ) ।
2. ਨਿਜੀ ਪੋਥੀ (ਪੰ: 227/ਅ) ।
3. ਸਮਾਨ. ਵਾਂਗ ।
4. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ।
5. ਇਹ ਚਤੁਖਪਦ ਭਾ. ਵਿ. 138 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
6. ਇਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ--ਰਚਨਾ-ਕਾਲ=ਸੰ: h 1852 ਬਿ. ਫਗਣ ਮਹੀਨਾ ।
ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ=ਸੰਕਰਪੁਰੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਸ਼ੀ ।

ਵਿਚਰਤਾ ਜਪ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ।¹

ਦੋਹਰਾ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਦਿਓ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ।

ਜਪ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ ।17।²

-
1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ ਘਨ ਨੇ 'ਜਪੁਜੀ' ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ।
  2. ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਇਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਟੀਕਾ ਆਰਤੀ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੁਲ ਦੇਲਾ ਨਮ :

ਦੋਹਰਾ : ਵਿਘਨ¹ ਹਰਨ ਮੰਗਲ² ਕਰਨ, ਜਗ ਮੋ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮ ।
ਆਨੰਦ ਘਨ ਜੋ ਜਨ ਜਪੇ, ਸਫਲ ਹੋਤ ਤਿਹ ਕਾਮ । 1 ।

ਦੋਕਰਾ : ਨਾਮ ਰਸਕ³ ਸਤ ਸੰਗ ਯੁਤ⁴, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਉਰਧਾਰ ।
ਪਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਵਚਨ ਲੇ, ਕਹੋ ਵੇਦ ਕੋ ਸਾਰ । 2 ।

ਸੋਰਨਾ : ਨਿਜ ਮਤ ਕੋ ਨਿਰਧਾਰ, ਨੀਰਾਂਜਨ ਗੁਰ ਗੁਰ ਕਰੀ ।
ਤਾ ਕੋ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੇ । 3 ।

ਕਵਿਤੁ : ਬਾਲ ਮਧਿ ਦੀਪਨ ਕੀ ਪੰਕਿਤ ਜੋ ਜਲਾਇ ਕਰ,
ਮੋਤੀ ਭੀ ਧਰਹਿ ਬੀਚ ਧੂਪ ਕੋ ਧੁਖਾਤੇ ਹੈ ।
ਚਮਰ ਕੋ ਝਲਾਇ ਕਰ ਝਾਂਝਿ⁵ ਕੋਂ ਬਜਾਇ ਕਰ,
ਫੂਲ ਭੀ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸੰਖ ਭੀ ਬਜਾਤੇ ਹੈ ।
ਅਨਕ ਭਾਂਤਿ ਨ੍ਰਿਤਿ⁶ ਗੀਤ ਬਾਜੇ ਬਜਾਇ ਕਰ,
ਆਰਤੀ ਕੋ ਨਾਮ ਲੈ ਲੇ ਲੋਕਨ ਰਿਝਾਤੇ ਹੈਂ ।

ਇਹ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਨਾਹਿ,
ਜੇ ਕੋ ਕਹੇ ਕਿਉ ਨ ਯੋਗ ਸੋਟੀ ਹੀ ਦਿਖਾਤੇ ਹੈ ।

1. ਰੋਕ, ਬਾਧਾ, ਕਠਿਨਾਈ ।

2. ਕਲਿਆਣ ।

3. ਰਸਿਕ, ਰਸ, -ਯੁਕਤ, ਸੁੰਦਰ, ਮਨੋਹਰ ।

4. ਸਹਿਤ, ਯੁਕਤ ।

5. ਛੇਣੇ ।

6. ਨਾਚ ।

ਗਗਨ ਮੈਂ ਥਾਲੂ¹

‘ਗਗਨ’ ਹੈ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਕਾ, ਸੋ ਕਹੀਏ, ਗਗਨ ਮੈਂ । ਗਗਨ ਸਰੂਪ ਕਿਸਾ ਕਾ ਹੈ ? ਗਗਨ ਜੈਸਾ ਗਗਨ ਹੀ ਤੋ ਹੈ ਅਰ ਸਾਗਰ ਜੈਸਾ ਸਾਗਰ ਹੈ ਔਰ ਕਿਆ ਕਹੀਏਗਾ । ਗਗਨ ਜੈਸਾ ਗਗਨ ਤੋ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕਾ ਸਰੂਪ ਕਿਆ ? ²ਅਵਕਾਸ ਕਾ ਦੇਣਾ ਇਹੀ ਅਕਾਸ ਕੀ ਸਚੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ³ਚਤੁਰਦਸ ਭਵਨ ਕੋ ਇਸਥਾਨ ਦੀਆ ਹੈ ਅਤ ਆਪ ਜਿਉ ਕਾ ਤਿਉ ਬਚ ਰਹਾ ਹੈ, ਏਤਾ ਬਡਾ ਜੋ ਮਹਾਕਾਸ⁴ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ਥਾਲ । ਜੈਸਾ ਥਾਲ ਹੈ ਦੀਪਾਦਿਕ⁵ ਭੀ ਤੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਾਹੀਏਗੇ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ

ਸੂਰਯ ਅਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇਰੇ ਦੀਪਕ ਹੈਂ ।

ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ।

ਤਾਰਿਓ ਕਾ ਮੰਡਲ ਤੇਰੇ ਮੋਤੀ ਹੈਂ । ਹੇ ਜਨਕ ! ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਪਰਮੇਸਵਰ !

ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ

‘ਅਨਲ’ ਨਾਮ ਹੈ ਅਗਨਿ ਕਾ । ਅਗਨਿ ਇਹ ਜੋ ਧੂਮ⁶ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ । ‘ਆਨਮਲੋ’ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਅਨਲ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਮਲਆਨਲ । ਮਲੋ’ ਨਾਮਾਂ ਜੋ ਪਰਬਤ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਜੋ ਹੈ ਚੰਦਨ ਕਾ ਬਨ, ਤਿਸ ਕੋ ਲਗਾ ਜੋ ਹੈ ਅਨਲ ਅਗਨਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਉਠਾ ਜੋ ਹੈ ਆਨਲ ‘ਧੂਮ’ ਸੋ ਤੇਰਾ ਧੂਪ ਹੈ । ਜੋ ਬਨਿ ਕੋ ਅਗਨਿ ਲਗੇ ਤਬੀ ਤੋ ਅਕਾਸ ਥਾਲ ਕੇ ਯੋਗ ਧੂਪ ਹੋਵੇ ।

ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੂਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਜਾਵਟ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਅਤੇ ‘ਅਨੰਦ’ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ, ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵੀ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹਨ ।
2. ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇਣਾ ।
3. ਚੌਦਾਂ ਲੋਕ, ਅਤਥਾਤ ਸਤ ਆਕਾਸ਼ ਲੋਕ (ਭੂ, ਭੁਵ, ਸ੍ਵ:, ਮਹ, ਜਨ, ਤਪ, ਸਤਯ) ਅਤੇ ਸਤ ਪਾਤਾਲ ਲੋਕ (ਅਤਲ, ਸੁਤਲ, ਵਿਤਲ, ਤਲਾਤਲ, ਮਹਾਤਲ, ਰਸਾਤਲ ਤੇ ਪਾਤਾਲ) ।
4. ਮਹਾ-ਆਕਾਸ਼, ਮਹਾ ਆਕਾਸ਼ ।
5. ਦੀਪਕ-ਆਦਿਕ, ਦੀਪਕ ਆਦਿ ।
6. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 1/ਅ) ਤੇ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਧੂਪ’ ਹੈ । ‘ਧੂਮ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧੂੰਆਂ ।
7. ਮਲਯ, ਦਖਣ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਪਰਬਤ ਜੋ ਸਤ ਕੁਲ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉਤੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ ।

ਪਵਨ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਚਮਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਸਗਲੁ ਧਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ

ਹੇ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਸੰਪੂਰਣ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇਰੇ ਫਲ ਹੈਂ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਹੈਂ, ਬਨਸਪਤੀ ਕੇ ਫੂਲ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਪੜਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਤੇਰੇ ਚਰਣੋਂ ਕੀ ਪੂਜਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ।

ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਾਵਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ।

ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵ ਜੰਤ ਭੇਰੀ । ਰਹਾਉ ।

ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਤੇਰੇ ਬਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ । ਜਬ ਯੋਗੀ ਸਮਾਧਿ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਬੀਣ ਦਿਕੋ¹ ਕੇ ਸਬਦ ਸੁਣੀਤੇ ਹੈ, ਬਜਾਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ' ਹੈ । ਜਿਸ ਕੇ ਯੋਗ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸ ਕ ਕਿਸੀ ਲੇਸ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਯੋਗੀ ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਸੁਣਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਜੋ ਮਹਾ ਯੋਗੀਸਵਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਤੋ ਸਦਾ ਹੀ ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਹੋਤੇ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਹੇ ਭਵਖੰਡਨਾ ! 'ਭਵ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਕਾ, 'ਸੰਸਾਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਵਾਗੋਣ ਕਾ । ਹੇ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਖੰਡਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ, ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ! ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਕਾਹੇ ਤੇ, ਏਤਾ ਬਡਾ ਮਹਾਂਕਾਸ ਜਿਸ ਕਾ ਥਾਲ ਹੈ ਸੋ ਪੀਤਲ ਕੀ ਥਾਲੀ ਪਰ ਕਬ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੂਰਯ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਜਿਸ ਕੇ ਦੀਪਕ ਹੈ ਸੋ ਇਨ ਦੀਪਕੋਂ ਪਰ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਰਿਓਂ ਕਾ ਮੰਡਲ ਜਿਸ ਕਾ ਮੋਤੀ ਹੈ, ਮਲਆਨ ਜਿਸ ਕਾ ਧੂਪ ਹੈ, ਪਵਨ ਜਿਸਕੋਂ ਚਮਰ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਬਨਸਪਤੀ ਜਿਸ ਕੇ ਫੂਲ ਹੈਂ, ਅਨਾਹਦ ਸਬਦ ਜਿਸ ਕੇ ਬਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਅਲਪ ਪਦਾਰਥੋਂ ਪਰ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ ? ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਘਰ ਮੈ ਹਜਾਰੋਂ ਮਣ ਮਿਸਰੀ ਧਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੀਆ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਧੇਲਾ ਭਰ ਗੁੜ੍ਹ, ਤਿਸ ਪਰ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗੀ ? ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਇਹ ਸਿਧ ਹੂਆ—ਏਤੀ ਸਮਗ੍ਰੀ ਤੋ ਤੇਰੇ ਮੋਂ ਅਗੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਹਮ ਕੌਣ ਪਦਾਰਥ ਸੋਂ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕਰੈ, ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਕੋਈ ਭੀ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ । 1 ।

ਲੇ ਕਰ ਚਲੇ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੋ, ਅਰ ਏਤਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਕੋਈ ਭੀ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ । ਅਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਆਰਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਰੇ । ਸੋ ਕਰੀ ਤੋ ਚਾਹੀਏ, ਸਭੀ ਪਦਾਰਥ ਅਯੋਗ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਅਗੇ ਲਿਖਤੇ ਹੈ—

ਸਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ

ਇਸ ਕਾ ਤੋ ਆਰਤੀ ਕਾ ਆਪਸ ਮੋ ਕਛੁ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ, ਸੰਬੰਧ ਬਿਨਾ ਅਰਥ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਕੇ ਮਿਲਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਅਰ ਆਰਤੀ ਕੇ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ

1. ਬੀਣਾ ਆਦਿਕ ।

ਦਿਖਲਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਈਹਾਂ ਉਥਾਨਕਾ¹ ਧਰਤੇ ਹੈ । 1 ।

ਕਵਿਤ : ਜਾ ਕੀ ਤੋ ਆਰਤੀ ਇਨ ਵਸਤੁਨ² ਸੋ ਹੋਤ ਨਾਹਿ,

ਦ੍ਰਿਗਨ³ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਤਹਾ ਰੂਪ ਨ ਦਰਸਤਿ ਹੈ ।

ਜੋ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਹਰਿ ਆਰਤੀ ਕੇ ਪਰਮ ਯੋਗ,

ਪਦਨ⁴ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਮੁਕਤ-ਪਦਿ ਸੋ ਕਹਾਤਿ ਹੈ ।

ਅਨਕ ਭਾਂਤ⁵ ਵਾਦ ਪਖ ਤੋੜ ਫੋੜ ਫੈਂਕ ਡਾਰ,

ਸਾਰ ਹੂੰ ਕੋ ਸਾਰ ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਰਖਤਿ ਹੋ ।

ਬੰਧਨ ਕੇ ਕਾਟਬੇ⁶ ਕੋ ਸਾਧਨ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਰੇ,

ਸਾਧਨ ਸਿਕਦਾਰ⁷ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੀ ਧਰਤਿ ਹੋ । 1 ।

ਸ ਵਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ ਨੈਨ ਹਹਿ ਤਹਿ ਕਉ

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਇਹੀ ਅਖਰ ਹੈ ਜਿਉ ਕੇ ਤਿਉ, ਅਰ ਪੜਨੇ ਵਾਲੇ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹੇ ਸੋ ਪੜਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਪੜਨੇ ਮੋ ਹੀ ਅਰਥ ਕਾ ਅਨਰਥ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ 'ਸਹਸ੍ਰ⁸ ਤਵ ਨੈਨ' ਤੇਰੇ ਹਜਾਰੋਂ ਨੈਨ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਅਗੇ 'ਨਨ ਨੈਨ ਹਹਿ ਤਹਿ ਕਉ' ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਹੋਇ ਸਕੇਗਾ । 'ਨਨਾ ਨੈਨ' ਕਿਆ ਅਖਰ ਤੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਕੇ ਇਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤ ਪਾਠ ਕਾ ਢਬ ਔਰ ਹੈ । ਈਹਾਂ ਚਾਰ ਨਕਾਰ ਹੈਂ, ਤੀਨ ਨਕਾਰ ਤੋ ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਹਿਣੇ ਅਰ ਚੌਥਾ ਅਗੇ ਭਿਨ ਕਹਣਾ ਤਬੀ ਤੋ ਅਰਥ⁹ ਸੰਗਤਿ ਪਾਵੇਗਾ । ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । 'ਸ ਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ' — ਤੇਰੇ ਨੈਨੋਂ ਕੇ ਸਹਸ੍ਰ ਹੀ ਹੈ । 'ਨਾ ਨੈਨ ਹੈ ਤਹਿ ਕੋ' — ਨਹੀ ਨੈਨ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਕੋਈ ਭੀ ।

ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਕਿਆ ਸਿਧ ਹੂਆ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੋ ਰੂਪ ਏਕ ਸਰਗੁਣ, ਏਕ ਨਿਰਗੁਣ ਜਹਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਸਗੁਣ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਇਹੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ — ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਹਾਥ ਹੈ, ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਪਗ ਹੈ, ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਮੁਖ ਹੈ, ਹਜਾਰੋਂ ਹੀ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈ । ਅਰ

1. ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ।
2. ਵਸਤੂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ।
3. ਅੱਖਾਂ ।
4. ਪੈਰ, ਚਰਣ ਕਮਲ ।
5. ਵਾਦ-ਪਖ, ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤ, ਵਿਚਾਰ, ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਆਦਿ ।
6. ਕਟਣ ਲਈ ।
7. ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਸੰਬੰਧੀ ।
8. ਹਜ਼ਾਰ ।
9. ਠੀਕ ਬੈਠੇਗਾ ।

ਜਹਾ ਨਿਰਗੁਣ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਇਹੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ (ਕੇ)¹ ਰੂਪ, ਰੇਖਾ, ਰੰਗ ਕਛੁ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀ, ਤੀਨੋ ਗੁਣੋਂ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਜਹਾ ਰੂਪ, ਰੇਖ, ਰੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਹਾ ਨੇਤ੍ਰ ਕਹਾ ਮਿਲੇਗੇ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਦੋ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਿਧ ਭਏ। ਆਗੇ ਸਗੁਣ ਕੇ ਅਨੇਕਰੂਪ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਸਹਸ ਮੂਰਤਿ ਨ

ਤੇਰੀ ਮੂਰਤੋਂ ਕੇ ਸਹਸੁ ਹੀ ਹੈਂ। ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—‘ਨਾ’ ਸਹਸੁ ਨਹੀਂ, ‘ਏਕ ਤੋਹੀ’ ਤੂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਿਕ² ਜੇਤੇ ਸਗੁਣ ਕੇ ਰੂਪ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਲੀਲਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਸਦਾ ਤੋ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੇ ਅਰ ਏਕ ਰੂਪ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ ਸੋਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਤਾ ਤੇ ਤੂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ।

ਸਹਸ ਪਦ ਬਿਮਲ ਨ ਨ ਏਕ ਪਦ ਗੰਧ ਬਿਨੁ

ਸਹਸੁ ਹੀ ਤੇਰੇ ਪਦ ਹੈ। ਸੋ ਪਦ ਕੈਸੇ ਹੈ? ‘ਵਿਮਲ ਨ’ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਹਸੁ ਨਹੀਂ ਏਕ ਪਦ, ਤੇਰਾ ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ‘ਪਦ’ ਸਬਦ ਕੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਹੈਂ—ਪਦ ਨਾਮ ‘ਚਰਣੋਂ’ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਪਦ ਨਾਮ ‘ਨਾਮ’ ਕਾ ਭੀ ਹੈ, ਪਦ ਨਾਮ ‘ਮਾਰਗ’ ਕਾ ਭੀ ਹੈ। ਈਹਾ ਕੌਣ ਸਾ ਅਰਥ ਕਰਣਾ। ਚਾਰੇ ਪਰ ਯੁਕਤਿ ਚਲਾਵਣੀ ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਸੋਂ ਖੰਡਾ ਜਾਇ ਸੋਈ ਕਚਾ, ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਕੋਂ ਸਹਾਰੇ ਸੋਈ ਪਕਾ। ਤਿਸੀ ਕੋਂ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ। ਜੋ ਈਹਾਂ ਚਰਣੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਸੋ ਬਣਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਸਹਸੁ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਗੇ ਕਹੀਏ ਸਹਸੁ ਨਾਹੀ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਏਕ ਚਰਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਕੌਣ ਸਾ? ਨਹੀਂ ਤੋ ਬਣਤਾ। ਅਰ ਜੋ ਨਾਮੋ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਸਹਸੁ ਹੀ ਹੈ ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਗੇ ਕਹੀਏ ਸਹਸੁ ਨਹੀਂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਕੌਣ ਸਾ? ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ ਤੇ ਸਭ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦਾਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰਬ ਨਾਮ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

‘ਸੂਰਯ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰਜੁਨ ਕੋ—ਹੇ ਅਰਜੁਨ! ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਗੁਣੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤੇ ਪੁਰਖ ਦੇਖਣੇ ਕੋ ਭੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਤੇ ਭੀ ਪਾਪ ਚੜਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਨੀਚੋਂ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮਾਰਗ ਤੇ ਭੀ ਤਿਆਗ ਕਰੇ। ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਹੀਏ ਇਹ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ

1. ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 3/8)।

2. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿਕ।

3. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

ਕਾ ਉਤਮ ਹੈ ਹਮ ਇਸੀ ਕੋ ਜਪੇਗਾ । ਜੋ ਏਕ ਕੋ ਉਤਮ ਮਾਨਿਆ ਤੋ ਔਰੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਹੋਇ ਗਇਆ । ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮੋਂ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਤੇ ਹੀ ਹਤਿਆਰਾ ਹੋਇ ਚੁਕਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਭੀ ਈਹਾਂ ਨਹੀ ਬਣਤਾ ਅਰ ਜੋ ਇਸਥਾਨੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀ ਬਣਤਾ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਇਸਥਾਨ ਸਹੰਸੂ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਹੀਏ, ਸਹੰਸੂ ਨਹੀ, ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਏਕ ਇਸਥਾਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਕੌਣ ਸਾ ? ਵੈਕੁੰਠ, ਖੀਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ, ਕਾਂਸੀ, ਅਯੋਧਿਆ, ਮਥੁਰਾ, ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਹਜਾਰੇ ਇਸਥਾਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੋਂ ਕਹੇ ਹੈ; ਸੋ ਸਰਬ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਵਚਨ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਜੋ ਏਕ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੀਏਗਾ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਵਚਨ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਹੋਇ ਜਾਏਗਾ, ਜੋ ਪੁਰਾਣ ਵਚਨ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਹਤਿਆਰਾ ਹੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਪੀਛੇ ਕਹਾ 'ਮਾਰਗ', ਸੋ ਮਾਰਗ ਕਾ ਅਰਥ ਤੋ ਹਛੀ ਤਰਾ ਸੋ ਬਣੇਗਾ । ਤੇਰੇ ਪਾਵਣੇ ਕੇ ਮਾਰਗ ਹਜਾਰੇ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਹੈ । 'ਮਾਰਗ' ਕਹੀਏ 'ਮਤ' ਜੇਤੇ ਮਤ ਹੈਂ ਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕੇ ਮਾਰਗ ਹੀ ਤੋ ਹੈਂ । ਸੋ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਕੋ ਨਿਰਮਲ ਹੀ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ । ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਕੋ ਸਭ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕਾ ਉਤਮ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—'ਨਾ' ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕੇ ਹਜਾਰੇ ਮਾਰਗ ਨਹੀ, 'ਏਕ ਪਦ' । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਏਕ ਕੌਣ ਸਾ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣਾ ।

ਨਨੁ¹—ਹਜਾਰੇ ਮਤੇ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਕਰ ਏਕ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਤੁਮਾਰਾ ਕਹਿਣਾ ਕੈਸੇ ਬਣੇਗਾ ? ਇਸ ਪਰ ਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਯੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਹਮ ਇਸ ਕੋਂ ਸਿਧ ਕਰੇਗਾ । ਜੇਤੇ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ । ਜੋ ਅਦੁਵੈਤਵਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਯੁਕਤਿ ਕਰ ਕਰ ਦ੍ਰਿਤਵਾਦੀਓਂ ਕੋ ਖੰਡਨ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਦ੍ਰਿਤਵਾਦੀ ਹੈਂ ਸੋ ਅਦੁਵੈਤਵਾਦੀਓਂ ਕੋ, ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕੋਂ ਕੋ, ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂਓਂ ਕੋ, ਸੈਵ ਵੈਸਨਵੋਂ ਕੋ, ਵੈਸਨਵੋਂ ਸੈਵੋਂ ਕੋ, ਤਾਂ ਤੇ 'ਸੰਦੋਪਸੁੰਦ' ਨਿਆਇ ਕਰ ਕਰ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਸ਼ਟ ਸੂਚਕ ਅਵਤਾਰ ।

2. ਸੁੰਦ ਉਪਸੁੰਦ ਤਿਲੋਤਮਾ ਦਾ ਆਖਿਆਨ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਮਹਾਭਾਰਤ (ਆਦਿ ਪਰਵ/ਅ: 211—215) ਅਤੇ ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ (ਉਤਰ ਖੰਡ/ਅ: 241—242) ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੁੰਦ ਉਪਸੁੰਦ ਦੋਵੇਂ ਦੋਂਤ ਭਰਾ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿੰਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸਮੇਂ ਤਿਲੋਤਮਾ ਨਾਮਕ ਦੇਵ ਸੁੰਦਰੀ ਤੇ ਆਸਕਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਕਰਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਜਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ । ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਗਏ । ਇਸ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਖੰਡਨਾਤਮਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਭ ਖੰਡੇ ਹੀ ਤੋ ਗਏ । ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਧਨ ਕਰਣਾ—ਇਹ ਜੋ ਮਾਰਗ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨਾ ਖੰਡਾ । ਜੇਤੇ ਹਿੰਦੂਓ ਕੇ ਮਤ ਹੈ ਅਰ ਜੇਤੇ ਤੁਰਕੋ ਕੇ ਮਜਬ ਹੈ ਤੇ ਸਭੀ ਨਾਮ ਕੋ ਸਲਾਹਤੇ ਹੈਂ । ਤਾਂ ਤੇ ਅਖੰਡਤ ਮਾਰਗ ਇਹੀ ਦੇਖਾ । ਇਹ ਤੋ ਹਮਾਰੀ ਯੁਕਤਿ ਹੈ, ਅਬ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

‘ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਛੁ ਅਵਰ ਨ ਹੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਪਾਵੈ ਜਨੁ ਕੋਇ ।¹

ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਹਿ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ² ।

ਨਾਇ ਲਇਐ ਪਰਾਛਤਿ ਜਾਹਿ ।

ਨਾਨਕ ਤਉ ਮੋਖਤਰ ਪਾਹਿ³ ।

‘ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ । ਨਾਮ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ⁴ ।

ਪ੍ਰਾਣ ਸੁਕਲੀ⁵ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—

ਅਠ ਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਇਸਨਾਨੀ ।

ਗਊ ਭੂਮਿ⁶ ਗਜ ਕੰਚਨ ਦਾਨੀ ।

ਅਤਿ ਸੂਰਾ ਹੋ ਕਰ ਰਣ ਮੋ ਬੂਝੇ ।

‘ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਕੀ ਪੜ ਪੜ ਬੂਝੇ ।

ਤ੍ਰੀਹੇ ਬਰਤ ਕਰੇ ਚੰਦਾਇਣ⁸ ।

ਭੋ ਕਛੁ ਸਾਂਤਿ ਨਾ ਆਵੇ।

ਨਾਨਕ ਜੇ ਲਖ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਬਹੁਤੇਰੇ

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ ।

ਨਾਮ ਕੇ ਜੋ ਰਸੀਏ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੇ, ਅਬ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਸੂਰਯ ਪੁਤਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਅਰਜਨ ਕੋ—ਮੇਰੇ ਨਾਮੋ ਕੋ ਲੇ

1. ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ, ਮ: 5 ਅਸਟਪਦੀ 2, ਪਉੜੀ 8 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 265) ।
2. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਅਨੰਦੁ ਮ: , ਪਉੜੀ 19 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 919)
3. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ. 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 470)
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 471) ।
5. ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਰਤਿਤਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਪ੍ਰਤਿ ਉਚਾਰੀ ਸੀ ।
6. ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਸੋਨਾ ।
7. ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ।
8. ਇਕ ਵਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋ ਇਕ ਨਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਘਟਾਣਾ ਅਤੇ ਸੁਕਲ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵਧਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ। ਅਰ 'ਪਾਤੰਜਲ ਸਾਸਤ੍ਰ' ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਸਮਾਧ¹ ਬਿਨਾ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਇਕਾਗ੍ਰ ਹੋਤਾ, ਚਿਤ ਕੀ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—²ਨਿਹਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ³ ਸੁਧੁ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅੰਤ:ਕਰਣ ਕੀ ਸੁਧੁਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ। ਅਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਕਾਸੀ ਮਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤੁਮ ਕਹਿਤੇ ਹੋ—'ਨਾਨਕ ਜੇ ਲਖ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਬਹੁਤੇਰੇ ਬਿਨ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੇ।' ਇਹ ਵੇਦ ਸਾਸਤ੍ਰਿ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ, ਪੁਰਾਣ ਵਿਰੋਧੀ ਵਚਨ ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਕੈਸੇ ਮਾਨੇਗੇ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਤੂ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਦਧਿ⁴ ਕੋਂ ਮਥ ਕਰ ਘ੍ਰਿਤ⁵ ਨਿਕਾਸ ਲੀਆ ਪੀਛੇ ਤਕਰ⁶ ਜੋ ਰਹੀ ਸੋ ਨਿਖਿਧਿ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ 'ਘ੍ਰਿਤ ਕੋ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੀ' ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਛੁ ਵੈਦਕ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਦੁਗਧ⁸ ਹੈ, ਕੋਈ ਦਧਿ⁹ ਹੈ, ਕੋਈ ਤਕਰ¹⁰ ਹੈ। ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਘ੍ਰਿਤ ਹੈ ਤਿਸ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ।

ਅਰ 'ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਸਤ੍ਰ' ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—'ਗਿਆਨ' ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕਾ, ਸੋ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਕੀ ਇਛਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਕੀ ਜੋ ਪਰਿਪਕਤਾ¹¹ ਹੈ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗਿਆਨ'। 'ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ' ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਧਾਰਣਾ¹² ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਕਿਆ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਰ 'ਪਾਤੰਜਲ ਸਾਸਤ੍ਰ' ਮੇਂ ਜੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਚਿਤ ਕੀ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਬ ਯੋਗੀ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ ਤਬ ਇਹ

1. ਸਮਾਧੀ, ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ-ਸਥਿਤੀ।
2. ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ, ਬਿਨਾ ਇੱਛਾ ਦੇ ਕਰਮ।
3. ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ, ਮਨ, ਚਿਤ।
4. ਦਹੀਂ।
5. ਘੀ, ਘਿਉ।
6. ਲੱਸੀ, ਛਾਛ।
7. ਘਿਉ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਘਿਉ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
8. ਦੁਧ।
9. ਦਹੀਂ।
10. ਲੱਸੀ, ਛਾਛ।
11. ਪੜਪਕਤਾ, ਪਕਿਆਈ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ।
12. ਧਾਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਭਾਵ।

ਧਿਆਨ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ¹ਸੰਖ, ਚਕ੍ਰ, ਗਦਾ, ਪਦਮ ਧਾਰੀ ਹੈ, ²ਸ਼ਾਮ ਘਨ ਹੈ, ³ਕੋਸਤਭ ਮਣਿ ਧਾਰੀ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਸੰਖ, ਚਕ੍ਰ, ਗਦਾ, ਪਦਮ ਧਾਰੀ ਇਸ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ ਹੈਂ। ਜੋ ਨਾਮ ਪੂਰਬਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੂਰੂਪ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਕਿਆ ਮੁਕਤ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਅਰ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਮੋ ਜੋ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਅੰਤ:ਕਰਣ ਕੀ ਸੁਧਤਾ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ। ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜਬ ਕਾਰਮ⁴ ਪੁਰਖ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤਬ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪਤਤਾ ਹੈਂ। ‘ਗੁਰੁਤ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ - ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ ਅਥਵਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਸੁਖ-ਦੁਖ, ਉਚ-ਨੀਚ ਸਰਬ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਭੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਮਲ ਨੈਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ, ਸੋ ਬਾਹਰ-ਅੰਤਰ ਸੁਧ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਾਰਮਕ⁵ ਵੈਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਐਸੇ ਪੜੇਗਾ।

‘ਸਿਵ ਰਹਸ’ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ ਜੋ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ⁶ਰੁਦ੍ਰ ਈਸਾਨ ਕੋ ਸੋ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ ਸੁਧ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੀ ਨਿਆਈਂ। ਅਰ ਕਰਮ ਕੀ ਜੋ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਲ-ਸਾਥ ਸਿੰਚਨ ਕਰੇਗਾ, ਤਬ ਇਹੀ ਪੜੇਗਾ—ਵਿਸਨੁ ! ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ, ਕਮਲ ਨੈਨ ! ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ। ਅਰ ਜੋ ਵੈਸ⁷ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਇਹ ਪੜੇਗਾ—ਰੁਦ੍ਰ ! ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ, ਵਿਰੂਪਾਖ⁸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ ! ਜਬ ਪੁਲੈ⁹, ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਮਹਾਦੇਵ ਕ੍ਰੋਧ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਤੇ ਹੈ ਤਬ ਸਰਬ ਜਗਤ ਨਾਸ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ‘ਵਿਰੂਪਾਖ’ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਅਰ ਸੰਕਲਪ ਭੀ ਇਹੀ ਕਰੇਗਾ—ਇਹ ਕਰਮ ਮੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਕਰਤਾ ਹੋ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਨਾਮੋਚਾਰਣ¹⁰ ਪੂਰਬਕ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਅਰ ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਕਿਆ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਅਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਜੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਕਾਸੀ ਮਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਕਾਸੀ ਵਿਖੇ ਮਹਾ ਦੇਵ ਕਾ ਬ੍ਰਤ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਮਾਤ੍ਰ ਕਾਸੀ ਮੋ ਮਰੇ ਤਿਸ ਕੋ ‘ਰਾਮ ਤਾਰਕ ਮੰਤ੍ਰ’ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣਾ ‘ਰਾਮ ਤਾਰਕ ਮੰਤ੍ਰ’ ਭੀ ਤੋ ਰਾਮ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਕਛੁ ਔਰ ਤੋ

1. ਇਹ ਚਾਰੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ।
2. ਕਾਲੇ ਬਦਲ ਵਰਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।
3. ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮਥਣ ਵੇਲੇ ਚੌਦਾਂ ਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕੋਸਤਭ ਮਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਕਾਰਮਕ’ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
5. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਸੈਵ’ ਹੈ।
6. ਸ਼ਿਵ, ਸ਼ੰਕਰ।
7. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਸੈਵ’ ਹੈ।
8. ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਰੂਪ ਹੋਣ, ਭਾਵ ਸ਼ਿਵ।
9. ਪੁਲਾੜ, ਪਰਲੋ, ਕਿਆਮਤ।
10. ਨਾਮ-ਉਚਾਰਣ, ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ।

ਨਹੀ। ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਜੋ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਾਤਕਾਲ¹ ਹੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਅਗਿਆਨ ਨਾਸ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਪਾਪੀ ਕਾਂਸੀ ਮੋ ਮਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ ਭੈਰਵ ਕੀ ਤਾੜਨਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਪਾਪ ਕਾ ਫਲ ਉਹਾਂ ਹੀ ਭੋਗ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਜਬ ਫਲ ਭੋਗ ਚੁਕਤਾ ਹੈ ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਿਤਾ ਹੈ। ਹਾ ਹਾ ! ਐਸਾ ਕਰਮ ਮੈ ਨੇ ਕਿਉ ਕੀਆ ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਮੋ ਕੋ ਤਾੜਨਾ ਭਈ, ਫੇਰ ਐਸਾ ਕਰਮ ਨ ਕਰੇਗਾ। ਜਬ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਾ ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਕਾ ਪਾਤ੍ਰ² ਭਇਆ। ਤਬ ਮਹਾਦੇਵ ਰਾਮ ਤਾਰਕ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਕਾਂਸੀ ਮੋ ਮਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤਤਕਾਲ ਹੀ 'ਰਾਮ ਤਾਰਕ' ਉਪਦੇਸ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ।

³ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਸੰਤੋ ਨੇ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਹੈ, ਔਰ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਮੋ ਬਡਾ ਹੀ ਕਸਟ ਹੈ। ਅਸਟਾਵਕ੍ਰ ਰਿਖਿ ਕਹਤੇ ਹੈ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਕੋ—ਹੇ ਪੁਤ੍ਰ ! ਜੋ ਤੂੰ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਇਛਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ⁴ਜੋ ਤੋ ਵਿਖੈ ਜਗਤਿ ਕੇ ਭਗ ਤਿਨ ਕੋ ਵਿਖ ਕੀ ਨਿਆਈ ਤਿਆਗ। ਜੋ ਜਨਕ ਕਹੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਿਸ ਕਾ ਕਰੇ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਖਿਮਾ, ਆਰਜਵ⁵, ਦਇਆ, ਤੋਖ⁶, ਸਾਂਤਿ, ਇਨ ਕੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੇਵਨ ਕਰ। ਕ੍ਰੋਧ ਉਪਜਾ ਹੈ ਅਰ ਕਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਹੈ, ਨਹੀ ਕਰਤਾ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਖਿਮਾ' ਹੈ। 'ਆਰਜਵ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੂਧੇ ਕਾ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਰ ਕਰ ਕਛ ਭੀ ਨਹੀ ਕਪਟ ਰਾਖਣਾ, ਸੂਧ ਹੋਣਾ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਆਰਜਵ' ਹੈ ਜੈਸੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਪਾਲਨੇ ਕੀ ਦਇਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਐਸੇ ਹੀ ਔਰ ਸਰੀਰੋ ਪਰ ਭੀ ਦਇਆ ਹੋਵੇ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਦਇਆ' ਹੈ। ਯਥਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸਟ ਹੋਣਾ, ਸੁਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਹਰਖ⁷ ਨਹੀ ਕਰਣਾ, ਦੁਖ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਸੋਗ⁸ ਨਹੀ ਕਰਣਾ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਤੋਖ' ਹੈ। ਮਨ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਣੀ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਅਰ ਬਾਣੀ ਕਰ ਕਰ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਣਾ, ਅਰ ਬਿਵਹਾਰ⁹ ਕਾ ਵਚਨ ਭੀ ਸਤਿ

1. ਤਤ + ਕਾਲ, ਉਸ ਵੇਲੇ, ਤੁਰਤ।
2. ਪਾਤਰ, ਅਧਿਕਾਰੀ।
3. ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ।
4. ਜੋ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ।
5. ਸਜਨਤਾ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ।
6. ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਵਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ, ਸੁਖ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਚਾਹ ਨ ਹੋਵੇ, ਸੰਤੋਖ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ।
7. ਖੁਸ਼ੀ, ਹਰਸ, ਆਨੰਦ।
8. ਸੋਗ, ਦੁਖ।
9. ਵਿਵਹਾਰ।

ਹੀ ਕਹਿਣਾ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਤਿ' ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਇਹ ਤੋ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਥਮ ਪੌੜੀ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਸੂਖਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮੁਸ਼ਟਿ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੋ ਕਠਨ ਹੈ। ਅਰ ਦਸਮ-ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸਮਾਧ ਲਗਾਵਣੀ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰਣਾ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਅਰ ਕਰਮ ਕਰਣਾ, ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ, ਆਪ ਨਿਰ-ਅਭਿਮਾਨ ਹੋਣਾ ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਅਰ ਕਾਸੀ ਮੋ ਜੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਮਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਤੋ ਤਤਕਾਲ² ਮਹਾਂਦੇਵ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਪਾਪੀ ਕੋ ਤੋ ਪਾਪ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਭੈਰਵ³ ਕੀ ਤਾੜਨਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਹੋਣਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਧਰਮਾਤਮਾ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਧਰਮ ਕੋ ਸਾਧੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਸਾਧੇ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਕਾਸੀ ਕੀ ਏਤੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਖਤਾ⁴ ਹੈ। ਕਾਸੀ ਵਿਖੇ ਮਰਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ। ਸੁਖ ਸੋ ਮੁਕਤਿ ਹੂਆ ਤੋ ਹੂਆ, ਜੋ ਮਾਰਿ ਖਾਇ ਕਰ ਹੂਆ ਤੋ ਹੂਆ, ਮੁਕਤਿ ਤੋ ਹੋਇ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਅਰ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਕਠਨਤਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ। ਗਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ, ਕਰਮੀ, ਧਰਮੀ, ਜਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਬਡੇ ਕਸਟ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਤਿਸ ਗਤਿ ਕੋ ਸੁਖ ਸੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈ।

ਅਥ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ—'ਨਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਨਰ ਸਿੰਹ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—
ਹੇ ਕ੍ਰਿਸਨ ! ਹੇ ਕ੍ਰਿਸਨ ! ਐਸੇ ਜੋ ਮੋਕ⁵ ਨਿਤਿ ਹੀ ਸਿਮਿਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਜਲ ਕੋ ਭੇਦ ਕਰ ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਤੇ ਨਿਕਸਤਾ⁶ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਰਕ ਤੇ ਉਧਾਰ ਕਰਤਾ ਹੋ।

'ਮਤਸ ਪੁਰਾਣ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਾਥ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਣੈ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰਾਈ ਜਾਤਿ ਕਾ ਜੋ ਸ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ 'ਕ੍ਰਿਸਨ' ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸੁਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ।

'ਸਿਵ ਰਹਸਿ' ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਹਤਿਆ ਅਰ ਅਗਮਿ ਆਗਮਨਇਨ ਕੇ (ਆਦਿ),⁷ ਜੋ ਹੈ (ਕੋਟਿ ਪਾਪ)⁸ ਤੇ ਤਾਤਕਾਲ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋਇ ਜਾ ਤੇ ਹੈ 'ਮਹਾਂਦੇਵ' ਐਸੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਣੇ ਤੇ।

1. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ।
2. ਤਤਕਾਲ, ਤੁਰੰਤ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ।
3. ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਆਦਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
4. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਖਾਸੀਅਤ।
5. ਮੋਕ੍ਸ਼।
6. ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।
7. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 9/ਅ)।
8. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 9/ਅ)।

‘ਮਹਾਦੇਵ’ ਇਹ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਸੁਣਤਾ ਹੈ, ਸੁਣ ਕਰ ਕਹੇਗਾ ਤਿਸ ਕੋ ਨਰਕ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਕਬੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ, ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ।

‘ਵਾਮਨੁ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਅਸ਼ੁਮੇਧ¹ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਯਗ ਹੈਂ ਅਰ ਨਰ-ਮੇਧ² ਯਗੋਂ ਕੇ ਜੋ ਸੈਂਕੜੇ ਹੈਂ, ਤਿਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕਾ ਪੂਜਨ ਕੀਆ ਜਿਸ ਨੇ, ‘ਹਰਿ’ ਇਹ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਯੁਗਮ³ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ।

‘ਸਿਕੰਦ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਇਹੀ ਪਰਮ ਹਾਨਿ ਅਰ ਇਹੀ ਪਰਮ ਮਰਣਾ ਹੈ ਅਰ ਇਹੀ ਪਰਮ ਅਭਾਗ ਹੈ, ਵਾਸਦੇਵ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸਿਮਰਣ ਕਰਤਾ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਰਦੀਯੁ ਪੁਰਾਣ’ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਨਾਰਦ ਕੋ—ਜੋ ਪੁਰਖ ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਰਾਯਣ⁴ ਹੈ ਤੇ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਖੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਹੇ ਸਿਵ ! ਹੇ ਸੰਕਰ ! ਹੇ ਰੁਦ੍ਰ ! ਹੇ ਈਸ ! ਹੇ ਨੀਲ-ਕੰਠ ! ਹੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ! ਐਸੇ ਜੋ ਸਿਵ ਨਾਮੋਂ ਕੋ ਨਿਤਿ ਉਚਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਲਿਯੁਗ ਨਹੀਂ ਵਧ ਕਰਤਾ। ਤਿਸ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸਰਬ ਲੋਕੋਂ ਕਾ ਹਿਤ ਮੈਂ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ—ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਰਾਯਣ⁷ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਲਿਯੁਗ ਨਹੀਂ ਪੀੜਾ ਦੇ ਸਕਤਾ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੈਂ ਵਾਰੰਵਾਰ ਪੁਕਾਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਸਰਣ ਹੈ, ਕਲਿ-ਯੁਗ ਵਿਖੇ ਦੂਸਰਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਹੈ ਸੇ ਤੋਂ ਔਰ ਯੁਗੋਂ ਕੇ ਹੈਂ। ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਖੇ ਯਥਾਰਥ ਕਰਮ ਕਿਸੀ ਤੇ ਹੋਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ।

ਪ੍ਰਥਮ ਕਰਮ ਤੋਂ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਮਲ-ਮੂਤ੍ਰ ਤਿਆਗ ਕਰ ਜਲ, ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ⁸ ਸਾਥ ਸੋਚ⁹ ਕਰਣੀ। ਤਿਸ ਕੀ ਏਤੀ ਵਿਧਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਲਿਖੀ ਹੈ—ਏਕ ਵਾਰ ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ¹⁰ ਲਿੰਗ ਕੋ ਲਗਾਵਣੀ, ਤੀਨ ਵਾਰ ਗੁਦਾ ਕ, ਦਸ ਵਾਰ¹¹ ਵਾਮ ਹਸਤ ਕੋ¹ ਸੂਧੀ ਓਰ, ਛੇ ਵਾਰ

1. ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਯਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
2. ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
3. ਜੋੜਾ, ਸੰਯੁਕਤ।
4. ਅਤਿ ਲੀਨ, ਅਤਿ ਆਸਕਤ।
5. ਮਨਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
6. ਕਤਲ ਕਰਦਾ. ਮਾਰਦਾ।
7. ਅਤਿ ਲੀਨ, ਅਤਿ ਆਸਕਤ।
8. ਮਿੱਟੀ।
9. ਸਫਾਈ।
10. ਮਿੱਟੀ।
11. ਖਬਾ ਹੱਥ।

ਉਲਟੀ ਓਰ, ਸਪਤ ਵਾਰ ਦੋਨੋ ਹਸਤੋ ਕੋ ਮਿਲ ਕੀਰ ਤੀ ਨ ਵਾਰ ^੧ਵਾਮ ਪਗ ਕੋ, ਤੀਨ ਵਾਰ ^੨ਦਖਿਣ ਪਗ ਕੋ, ਏਤੀ ਸੋਚ ਗ੍ਰਹਸਥੋ ਕੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਇਸ ਤੇ ਦੁਗਣੀ, ਬਾਨ-ਪ੍ਰਸਥੀ ਕੀ ਤਿਗੁਣੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੀ ਚਤਰਗੁਣੀ^੪।

ਮ੍ਰਿਤਿਕ^੫ ਕੇਤੀ ਹੋਵੇ। 'ਸਾਤਾਤਪ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ' ਮੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਚਾਦ੍ਰਾਯਣ^੬ ਬ੍ਰਤ ਕਾ ਜੋ ਗ੍ਰਾਸ ਹੈ ਸੋ ਹਰੇ ਆਵਲੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾ ਹੋਵੇ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੇਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੋਮ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀਆਂ ਅਹੁਤੀਆ ਹੈ, ਤੇ ਭੀ ਹਰੇ ਆਵਲੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੋਵਹਿ। ਸੋਚ^੭ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਜੋ ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ ਹੈ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਏਕ ਏਕ ਵਾਰ ਹਰੇ ਆਵਲੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਆਵਲਾ ਛੋਟਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕੋਈ ਬਡਾ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਆਵਲੇ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਿਆ ? ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਬਡਾ ਫਲ ਭੀ ਨਹੀ ਲੈਣਾ, ਛੋਟਾ ਭੀ ਨਹੀ ਲੈਣਾ, ਮਧ ਫਲ ਹੋਵੇ। ਬਡਾ ਫਲ ਆਵਲੇ ਕਾ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਭਰ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਛੋਟਾ ਅਧੇਲਾ ਭਰ। ਦੋਨੋ ਕਾ ਮਧ ਸਵਾ ਦੋ ਪੈਸੇ ਭਰ।

ਮ੍ਰਿਤਿਕ^੮ ਕੈਸੀ ਹੋਵੇ ? ਮਾਰਗ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਖੇਤ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਦਿਵਾਰ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਵੇਦੀ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ^੯ਮੂਸੇ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਵਰਮੀ^{੧੦} ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਕਰਦਮ^{੧੧} ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ^{੧੨}ਉਖਰ ਭੂਮ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਸਮਸਾਨ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਚਿਕਨੀ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਬਾਰੂ^{੧੩} ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਕੰਕਰ ਵਾਲੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਪਿਵਿਤ੍ਰ ਇਸਥਾਨ ਕੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਜਹਾ ਲਏ ਤੇ ਕੋਈ ਬਰਾ ਮਾਨੇ ਐਸੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਬੈਲ ਸੂਕਰ^{੧੪} ਕੀ ਖੰਦੀ ਹੂਈ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੀ ਕੇ ਹਾਥ ਕੀ ਖੰਦੀ ਹੂਈ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ, ^{੧੫}ਸੁਰ ਇਸਥਾਨ ਕੀ ਸਸੈਕ੍ਰਤ ਮ੍ਰਿਤਿਕਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਲਗਾਈ ਹੂਈ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਛੂਟ ਜਾਏ। ਆਪਣੇ ਹਾਥ ਸੋ ਖੋਦ ਕਰ ਲੇਣੀ।

1. ਸਿਧੇ ਪਾਸੇ।
2. ਖਬਾ ਪੈਰ।
3. ਸਜਾ ਪੈਰ।
4. ਚਾਰ ਗੁਣਾ।
5. ਮਿੱਟੀ।
6. ਇਕ ਵਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸ ਘਟਾਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਲ ਵਿਚ ਵਧਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
7. ਸਫਾਈ।
8. ਮਿੱਟੀ।
9. ਚੂਹੇ ਦੀ ਪੁਟੀ ਹੋਈ।
10. ਸਿਉਂਕ ਦੀ ਪੁਟੀ ਹੋਈ।
11. ਚਿਕੜ, ਕੀਚੜ।
12. ਕਲਰੀ ਜ਼ਮੀਨ।
13. ਮੋਟੀ ਰੇਤ, ਬਾਲੂ।
14. ਸੁਰ।
15. ਸੁੱਧ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਥਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਸੁਧ ਮਿਟੀ ਹੋਵੇ।

ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਕਿਸੀ ਕਾ ਕਛੁ (ਬੀ)¹ ਨਹੀ ਖਰਚ ਹੋਤਾ ਐਸੀ ਸੋਚ ਤੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਹੋਇ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤੀ, ਔਰ ਕਰਮ ਯਥਾਰਥ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇਗਾ? ਯਥਾਰਥ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਫਲ ਨਹੀ। ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੈਸਾ ਹੈ?

ਯਦਯਪਿ² ਦੁਸਟ ਚਿਤੋ ਨੇ ਭੀ ਹਰਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣਿ ਕੀਆ ਹੈ, ਤੋ ਭੀ ਹਰਿ ਨਾਮ ਤਿਨ ਕੇ ਪਾਪੋ ਕਾ ਨਾਸ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਜੈਸੇ ਇਛਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭੀ ਜੋ ਅਗਨਿ ਕੋ ਸਪਰਸ ਕੀਆ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਅਗਨਿ ਜਲਾਵਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਕਲਿਯੁਗ ਕੇ ਜੀਵ ਕੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਸਰਣ ਹੈ, ਯਦਯਪਿ⁴ ਔਰ ਕਰਮ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਖੇ ਯਥਾਰਥ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤੇ ਤਥਾਪਿ⁵ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਹੋਇ ਸਕੇ ਤੈਸਾ ਹੀ ਕੀਆ ਤੋ ਚਾਹੀਏ।

ਪੁਰਾਣਾਂਤਰ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਵਿਸਨੁ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ—ਸ੍ਰਤਿ⁶ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਇਨ ਕੋ ਜੋ ਉਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਛੇਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਯਦਯਪਿ ਉਹੁ ਮੇਰਾ ਭਕਤ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਉਹੁ ਮੇਰਾ ਨਹੀ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਮਾਨ ਕਰ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਕੇ ਯੋਗ ਜੋ ਕ੍ਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰੇ। ਜਾਣ ਕਰ ਘਾਟ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਦੋਖ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਾਣ ਕਰ ਘਾਟ ਨਾ ਕਰੇ, ਅਲਪ⁷ ਕੋ ਪੂਰਣ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ।

‘ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ’ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਾ ਸਿਮਰਣ ਕਰਣੇ ਕਰ ਕਰ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਕਹਿਣੇ ਕਰ ਕਰ ਤਪ, ਕਰ ਯਗ ਕ੍ਰਿਆਦਿਕੋ⁸ ਵਿਖੇ ਅਲਪ⁹ ਕਰਮ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ; ਐਸਾ ਜੋ ਅਚੁਤ¹⁰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਮੈਂ ਤਿਸ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੋ। ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਇਸ ਤੇ ਹੋਇ ਸਕੇ ਤੈਸਾ ਕਰੇ। ਉਪਰ ਸੋ ਇਹ ਕਹੇ—ਮੈਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸਰਣ ਹੋ। ਤਬ ਇਸ ਕਾ ਅਲਪ ਕੀਆ ਹੂਆ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 11/ੳ)।
2. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ।
3. ਛੇਹਿਆ ਹੈ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ।
5. ਫਿਰ ਵੀ, ਤਾਂ ਵੀ।
6. ਵੇਦ।
7. ਥੋੜਾ, ਘਟ।
8. ਕ੍ਰਿਆ ਆਦਿ।
9. ਥੋੜਾ, ਤੁਛ।
10. ਨ ਡਿਗਣ ਵਾਲਾ।

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ।

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ।

ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ ਸੋਇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਤੇ ਸਬ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਸਾਖੀ ਜੋਤਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੁ ਆਰਤੀ ਹੋਇ । 3 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਰਨ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ । ਅਰ ਆਰਤੀ ਤੋ ਤਿਸੀ ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ । 'ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਭਕਤਿ ਪਿਆਰੀ । ਜੇ ਕੋ ਕਰੇ ਸੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ । ਹਰਿ ਕੋ ਭਜੇ ਸੁ ਹਰਿ ਕਾ ਹੋਇ । ਉਚ ਨੀਚ ਜਾਨਿਓ ਨਹੀ ਕੋਇ ।'

ਪੁਰਾਣੋਤਰ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਚੰਡਾਲ ਭੀ ਜੋ ਮੇਰਾ ਭਕਤ ਹੈ ਬੁਧਿਮਾਨ ਤਿਸ ਕਾ ਅਪਮਾਨ ਨ ਕਰੇ । ਅਰ ਜੋ ਮੂੜਾਤਮਾ¹ ਤਿਸ ਕਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਰੋਰਵ² ਨਾਮਾ ਜੋ ਨਰਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ 'ਉਤਮੁ ਗਨਉ ਚੰਡਾਲਾ । ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਮਨਿ ਬਮਹਿ ਗੁਪਾਲਾ'³ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੰਨਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ਅਰ ਮਾਗਣੇ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਮਾਂਗਤੇ ਭੀ ਹੈ ।

ਹਰਿ ਚਰਣ ਕਮਲ ਮਕਰੰਦ ਲੋਭਿਤ ਮਨੋ

ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਕੇ ਜੋ ਚਰਣ ਹੈ ਸੋ ਕਮਲ ਹੈ । ਅਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਭ੍ਰਮਰ⁴ ਹੈ । ਆਪ ਕੇ ਚਰਣੋ ਪਰ ਲੋਭਾਇਮਾਨ ਹੈ ।

ਅਨਦਿਨੋ ਮੋਹਿ ਆਹੀ ਪਿਆਸਾ ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਲੁ ਦੇਹਿ ਨਾਨਕ ਸਾਰਿੰਗ ਕਉ

ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਨਕ ਰੂਪੀ ਜੋ ਪਪੀਹਾ ਹੈ ਸੋ ਮੋਹ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਹੂਆ ਰਾਤ੍ਰਿ ਦਿਵਸ ਪਿਆਸਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋਣ ਬਾਤਿ (ਪਰ)⁵ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਆ ਕਰੋ ਕਿਆ ਨ ਕਰੋ—ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ । ਸੋ ਮੋਹ ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਜਾਤਾ ਤੋ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾ ਜਲ ਦੀਜੀਏ ਜਿਸ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮੋਹਿ ਜਾਏ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹੇ ਕ੍ਰਿਪਾ

1. ਮੂਰਖ ਆਤਮਾ, ਮੂਰਖ ਵਿਅਕਤੀ ।
2. ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕਲਪੀ ਇਕ ਨਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਲੋਕੀ ਬਹੁਤ ਰੋਂਦੇ ਅਤੇ ਕੁਰਲਾਂਦੇ ਹਨ ।
3. ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 253) ।
4. ਭੋਰਾ ।
5. ਸੈਂ. ਪ. ਪੰਨਾ. 2182 (ਨਾ 12/ਓ) ।

ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਕੋ ਕਿਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਮਾਂਗ। ਜੋ ਕਛੁ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈ।

ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮਿ ਵਾਸਾ। 4। 1। 7। 9।

ਜਾਂ ਤੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇ ਸੋਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੈਂ ਕੋ ਚਾਹੀਏ। ਜਾਤੇ ਜਕਾਰ¹ ਕੇ ਉਪਰ ਜੋ ਚਿਹਨ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮੁ ਸਾਨੁਨਾਸਕ ਹੈ। ਇਹ ਆਧੀ ਟਿਪੀ ਕਾ ਸੂਰੂਪ ਹੈ, ਥੋੜਾ ਸਾ ਨਾਸਕਾ² ਮੈਂ ਬੋਲਤਾ ਹੈ।

ਨਨੁ³—ਵਾਸਨਾ ਤੋਂ ਇਸਥਾਨ ਮੈਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਪਣੇ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ। ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਉਤਮ ਮਾਨਾ ਥਾ ਤੋਂ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਥਾ—ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਮੈਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ, ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇ। ਐਸਾ ਅਸੰਗਤ⁴ ਪਦ ਕਿਉਂ ਦੀਆਂ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਤੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਅਸੰਗਤ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਅਸੰਗਤਿ ਨਹੀਂ ਈਹਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਕਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਅਖਰ ਤੋਂ ਹੋਵਹਿ⁵ ਅਲਪ ਤੇ ਅਲਪ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਹੋਵੇ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਚਮਤਕਾਰ' ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਤੈਨੇ ਅਸੰਗਤਿ ਕਹਾ ਹੈ ਦੇਖ ਤੋਂ ਇਨ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਕੇਤਾ ਬਡਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ ਜਹਾਂ ਸਾਖਿਆਤ⁶ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਤਾ ਤਹਾ ਸਾਸਤ੍ਰ-ਕਾਰ ਲਖਣਾ⁷ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭੀ ਈਹਾ ਲਖਣਾ ਧਰੀ ਹੈ।

'ਲਖਣਾ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਮੀਪ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਲਖਣਾ'। ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਕੇ 'ਗੰਗਾ' ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ⁸। ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਬਣਤਾ ਨਹੀਂ। ਗੰਗਾ ਕਾ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ ? ਤੀਰ⁹ ਕੇ ਸਾਥ। ਤਾਂ ਤੇ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ⁹ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ ਗੰਗਾ ਕੇ ਤੀਰ ਗ੍ਰਾਮ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਜੋ ਕਹਾ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ। ਨਾਮ ਕਾ ਸਮੀਪ¹⁰ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ ? ਸੰਤੋ ਕੇ ਸਾਥ, ਜੋ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜਾਣਤੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਇਹ ਜਣਾਵਤਾ

1. 'ਜ' ਅਖਰ।
2. ਨਕ।
3. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਵਯਯ।
4. ਅਨੁਚਿਤ, ਅਫੁਕਵਾਂ।
5. ਥੋੜੇ ਤੋਂ ਥੋੜਾ, ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ।
6. ਸਾਫ, ਸਿਧਾ, ਅਭਿਧਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ।
7. ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ।
8. ਕੰਡਾ, ਕਿਨਾਰਾ।
9. ਪਿੰਡ।
10. ਨੇੜੇ ਚਾ।

ਹੈ—ਤੇਰੇ ਸੰਤੋ¹ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸ ਹੋਵੇ । ਨਾਮ ਯੁਕਤ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ 'ਸੰਤ' ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਮੇਂ ਆਵਸਕ² ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਂਗਣੇ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ । ਅਰ ਅਉਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕਛੁ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ ।

ਵਸਿਸਟ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋ—ਤਿਸ ਕੋ ਤੀਰਥੋਂ ਕਰ ਕਰ ਕਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਦਾਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਕਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਯਗੋਂ ਕਰ ਕਰ ਕਿਆ ਹੈ । ਤਿਸ ਕਿਸ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਰੂਪੀ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਸਨਾਨ ਕੀਆ । ਸਤ-ਸੰਗ ਰੂਪੀ ਗੰਗਾ ਕੈਸੀ ਹੈ—ਸੀਤਲ ਹੈ; ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਤਾਪੋ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਅਰ ਸਤਿ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਉਜਲ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਜਨਮੋਂ ਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਖੋਵਣੇ ਵਾਲੀ । ਜਿਸ ਨੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਰੂਪੀ ਗੰਗਾ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਨੇ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾ-ਦਿਕ³ ਜੋ ਕਛੁ ਕਰਣਾ ਥਾ ਜੋ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਰ ਚੁਕਾ । ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਕਛੁ ਕਰਣਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾ । ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਂਗਣੇ ਤੇ ਐਸੀ ਗੰਗਾ ਕਾ ਇਸਨਾਨ ਭੀ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ ਅਰ ਔਰ ਭੀ ਕਛੁ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ ।

'ਭਗਵਤ ਪੁਰਾਣ, ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਗੰਗਾ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤੀ ਹੈ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਗਰਮੀ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ, 'ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਖ ਦਾਰਿਦ੍ਰ' ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਰ ਸੰਤੋਂ ਕਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਸੋ ਪਾਪ, ਤਾਪ, ਦਰਿਦ੍ਰ ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਂਗਣੇ ਤੇ ਪਾਪ, ਤਾਪ, ਦਰਿਦ੍ਰ ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਅਭਾਵ ਭੀ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ । ਯਦਯਪਿ⁶ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ' ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ, ਤਥਾਪਿ⁸ ਜੋ ਨਾਮ ਯੁਕਤ ਪੁਰਖ ਕੋ ਭੀ ਕੁਸੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋਂ ਕੁਸੰਗ-ਵਸ ਤੇ ਨਾਮ ਭੂਲ ਜਾਏਗਾ, ਫੇਰ ਅਨਰਥ ਮੋ ਪੜੇਗਾ । ਈਹਾ ਸਤ-ਸੰਗ ਕੇ ਮਾਂਗਣੇ ਤੇ ਕੁਸੰਗ ਕਾ ਅਭਾਵ ਵੀ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ । ਅਰ ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਹੀ ਨਿਰੂਪਣ ਹੁਆ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਯੁਕਤ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸਟਾਤ, 'ਸ੍ਰੁਮਤ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ, ¹⁰ਪਰਮਤ ਨਿਖੇਧ ।

1. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਤਿ' ਸੀ । 'ਸੰਤੋ' ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 13/ੳ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
2. ਜ਼ਰੂਰ ।
3. ਦਾਨ ਆਦਿ ।
4. ਨੰਦਨ ਕਾਨਨ (ਨੰਦਨ ਨਾਂ ਦਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਥਾਂ) ਦਾ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੱਥਣ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲੇ ਚੰਦਾਂ ਰਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਗੀਏ ਉਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
5. ਗਰੀਬੀ, ਨਿਰਧਨਤਾ, ਅਭਾਵ ।
6. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
7. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
8. ਫਿਰ ਵੀ ।
9. ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ।
10. ਦੁਜਿਆਂ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਨ ਮੰਨਣ ਦਾ ਭਾਵ ।

ਪ੍ਰਸਨ-ਉਤਰ, ਦੰਡਾਨਵੈ, ਖੰਡਨਵੈ, ਉਥਾਨਕਾ ਇਹ ਸਭ ਸਾਸਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੀਛੇ ਕਰਾ. 'ਲਖਣਾ' ਕਰਣੀ ਰਹਤੀ ਥੀ ਸੋ ਅੰਤ ਵਿਖੇ 'ਲਖਣਾ' ਭੀ ਦਿਖਾਈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਏਤਾ ਅਰਥ ਭੀ ਦਿਖਾਇਆ। ਕਿਸੀ ਮੂਰਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਇਹ ਨ ਉਪਜੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਾਖਾ ਹੈ, ਭਾਖਾ ਨਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਕਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ।²

ਸਿਧਾਂਤ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਾਦਿ ਪ੍ਰਤਿ-ਵਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਜੋ ਹੈ ਅਰਥ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਸਿਧਾਂਤ'। ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਸੋ ਵਾਦਿ ਪ੍ਰਤਿਵਾਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕਰ ਇਹੀ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੈ—ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਸਤ-ਸੰਗ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਏਕ ਕੇ ਪਾਵਣੇ ਕਰ ਕਰ ਸਭ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਔਰ ਕਿਆ ਹੈ। ਇਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੇਵ ਕੇ ਵਚਨ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾ ਹੈ—

‘ਸੰਤ ਕਾ ਸੰਗੁ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ’।³

‘ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਲਾਗੈ ਪ੍ਰਭੁ ਮੀਠਾ’।⁴

‘ਸੰਤ ਕਾ ਨਿੰਦਕੁ ਮਹਾ ਹਤਿਆਰਾ’।⁵

‘ਨਾਨਕ ਸੰਤ ਭਾਵੈ ਤਾ ਉਸ ਕਾ ਭੀ ਹੋਇ ਮੋਖਿ’।⁶

ਕਵਿਤ : ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੂਪ ਕਾਟਿਓ 'ਭ੍ਰਮ ਅੰਧ ਕੂਪ,

ਦ੍ਰਿਗਨ⁸ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਹਰਿ ਰੂਪ ਕੋ ਬਖਾਨਿਓ ਹੈ।

ਕਾਟਿਓ ਹੈ 'ਵਾਦ ਜਾਲ ਥਾ ਤੋ ਅਤ ਹੀ ਕਰਾਲ'¹⁰,

ਇਸਟ ਦੇਵ ਯੋਗ ਸਾਰ ਸਾਰ ਨਾਮ ਮਾਨਿਓ ਹੈ।

1. ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਥਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਾਸਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਯਥਾ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਕਥਨ ਨੂੰ ਖੰਡ ਖੰਡ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।
2. ਇਹ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਦਾ ਨਿਜੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰੰਮਤੀ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਪੁਰਾਤਨ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਤਿਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੌਲਿਕ ਸੀ।
3. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 265)।
4. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 272)।
5. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 280)।
6. ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 280)।
7. ਭਰਮ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਖੂਹ, ਅਰਥਾਤ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਭਰਮ।
8. ਅੱਖਾਂ।
9. ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਬਗੜੇ ਜਾਂ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਜੰਜਾਲ।
10. ਭਿਆਨਕ।

ਬੇਨਤੀ ਬਨਾਇ ਕਹੀ ਸਾਧਨ ਕਲਿਆਨ ਸਹੀ,
 ਸਾਧਨ ਸਿਕਦਾਰ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੀ ਪਛਾਨਿਓ ਹੈ ।
 ਸੰਤਨ ਕੋ ਸੰਗ ਗਹੋ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੋ,
 ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਬੀ ਸੰਤਨ ਮਨ ਮਾਨਿਓ ਹੈ ।

ਸੋਰਠਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ, ¹ਚਿਦਾਨੰਦ ਕਰਣਾਰਨਵ ।
 ਤਾ ਚਰਨਨ ²ਉਰ ਧਾਰ, ਆਨੰਦ ਘਨ ਵਰਨਨ ਕੀਓ ।

ਦੋਹਰਾ : ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ, ਤੀਨ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ ।
 ਮੇਖ ਮਾਸ ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ, ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ ।³

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ
 ਘਨ ਵਿਰਚਿਤ ਆਰਤੀ - ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ । 1 ।⁴

1. ਸਤਿ, ਚਿਤ, ਆਨੰਦ (ਸਚਦਾਨੰਦ) ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ।

2. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ।

3. ਇਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਰਚਨਾ ਕਾਲ : ਸੰ. 1853 ਵਿ., ਮਹੀਨਾ ਵਿਸਾਖ ।

ਰਚਨਾ ਸਥਾਨ : ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਸ਼ੀ ।

4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ-
 ਘਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਆਰਤੀ' ਦਾ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

ਟੀਕਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ¹
ਅਬ ਮੰਗਲਾਚਾਰਣੰ

ਦੋਹਰਾ : ਸੰਤ ਸਭਾ ਮੰਗਲ ਕਰੀ, ਕਰੀ ਗਯਾਨ ਵਿਗਯਾਨ ।

ਵਿਘਨ ਹਰੀ ਯਮਪਥ ਹਰੀ, ਹਰੀ ਮਾਨ ਅਭਿਮਾਨ । 1 ।

ਸੋਰਠਾ : ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਹਿ ਰਾਮ, ਦਇਆ ਸੰਗ ਜੋ ਮਿਲ ਗਇਓ ।

ਤਾ ਚਰਨਨ ²ਉਰੁ ਗਾਮ, ਆਨੰਦ-ਘਨ ਵਰਨਨ ਕਰੇ । 2 ।

ਦੋਹਰਾ : ਸਿਧ ਸੰਤ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਗੋਸਟਿ ਸਭ³ ਕੋ ਨਾਮ ।

ਆਨੰਦ-ਘਨ ਟੀਕਾ ਕਰੇ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਉਰ ਗਾਮ⁴ । 3 ।

ਪਉੜੀ 1

ਸਿਧ ਸਭਾ ਕਰਿ ਆਸਣਿ ਬੈਠੇ ਸਭਾ ਸੰਤ ਜੈਕਾਰੇ ।

ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਾਚਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ ।⁵

ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮਾਨ ਕਰਿ, ਜਿਨੋ ਨੇ ਸਰਬ ਪੂਤਣ ਬ੍ਰਹਮ ਸਿਧ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਿਧ' ਹੈ । ਸਿਧੋ ਕੀ ਸਭਾ ਲਗੀ ਹੈ, ਸਭੀ ਆਸਨ ਧਾਰ ਬੈਠੇ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਨੇ ਪਦਮਾਸਨ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. (ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਅੰਕ 2183) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਹੈ ।

2. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ।

3. ਸਭਾ, ਇਕਤ੍ਵਤਾ ।

4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਇਥੇ 'ਗਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।

5. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਮੂਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ, ਉਥੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜਿਹੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੀ ਉਚਿਤ ਥਾਂ ਤੇ ਆਈਆਂ ਹੋਣ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਾਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਮਾਮੂਲੀ ਗਲ ਹੈ । ਇਸ ਗਲਦਾ ਕਾਰਣ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਤਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸਾਰੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਧਾਰਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਨੇ ਸੁਸਤਕਾਸਨ¹ ਧਾਰਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਧਾਸਨ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਆਸਨ ਧਾਰੇ ਹੈਂ। ਸੰਤੋ ਕੀ ਸਭਾ ਹੈ, ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ—²ਜੈ ਨਾਰਾਯਣ, ਜੈ ਪੁਰਖੋਤਮ, ਜੈ ਗੋਵਿੰਦ, ਜੈ ਸਦਾ ਸਿਵ। ਇਸ ਤੇ ਲੈ ਕਰ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ। 'ਰਹਰਾਸਿ'³ ਨਾਮ ਹੈ ਬੇਨਤੀ ਕਾ। ਹਮਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਤੋ ਤਿਸੀ ਕੇ ਆਗੇ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸ ਕੇ? ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਜੋ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਪਰੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ। ਜੋ ਅਪਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਨਾਮੋ ਕਾ, ਗੁਣੋ ਕਾ, ਕਰਮੋ ਕਾ, ਰਸਨਾ ਕਾ ਕਛੁ ਪਾਰ ਨਹੀ।

ਮਸਤਕੁ ਕਾਟਿ ਧਰੀ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਤਨੁ ਮਨੁ ਆਗੈ ਦੇਉ।

ਨਾਨਕ ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਸਚੁ⁴ ਪਾਈਐ ਸਹਜ ਭਾਇ ਜਸੁ ਲੇਉ। 1।

ਮੈ ਆਪਣਾ ਮਸਤਕ ਕਾਟ ਕਰ ਤਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਹੋ। ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭ ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਰਪਣ ਕਰਤਾ ਹੋਂ। ਅਰ ਦਾਨ ਤੋ ਇਹੀ ਮਾਗਤਾ ਹੋਂ—ਮਹਾਰਾਜ! ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਬਿਨਾ ਸੁਖੁ ਨਹੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਦਾਨ ਕਰੋ, ਤਬੀ ਮੈ ਸੁਖੀ ਹੋਵਾਗਾ।

ਨਨੁ⁵—ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਸੁਖ ਹੈ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰੁ—'ਸਹਜ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਯਤਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਜਸ ਪਾਵੇ। ਜੋ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸੰਤ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਹਿਤ ਹੈ, ਪਰਲੋਕ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੂਰੂਪ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡੋ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਹੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਭੀ

1. ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਆਸਨ।
2. ਜੈ-ਜੈਕਾਰ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੋਣਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ।
3. ਫਾ ਰਾਹੇ-ਰਾਸਤ' ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਅਰਥ ਵਿਚ ਤਦਭਵ ਰੂਪ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਰਹ: + ਰਾਸ' ਦਾ ਵੀ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।
4. ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ 'ਸਚੁ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਸੁਖ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਟੀਕਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ, ਇਥੇ 'ਸਚੁ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪਰਮਾਤਮਾ' ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਬੈਠੇਗਾ—ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਥਾਤ ਸਰਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਜਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਥਵਾ (ਪ੍ਰਭੂ) ਦਾ ਜਸ ਲਿਆ (ਗਇਆ) ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਵਯਯ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੋਈ ਗਲ ਪੁਛਣ, ਮੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਾਕ ਕੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ—ਇਥੇ ਇਹ 'ਨਨ' ਨਿਰ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੂਲ ਪਾਠ ਸੁਖ ਨਹੀਂ 'ਸਚੁ' ਹੈ (ਵੇਖੋ ਉਪਰੋਕਤ ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀ ਅਤੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 938)। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਨਨੁ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ¹ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਬਡਾ ਕਸਟ ਹੈ । ਯਥਾਰਥ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਿਸੀ ਤੇ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਮਝ ਲੈਣਾ ।² ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਸੰਕਟ ਹੋਤਾ, ਸਹਜ ਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਮਸਤਕ ਕਾਟਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕਿਸੀ ਵਾਰਤਾ ਸੇ ਨਹੀ ਰਖਣਾ, ਤਬੀ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ । 1 ।

ਪਉੜੀ 2

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ । ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ।

ਨਾਨਾ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੀ ਭਟਕਣਾ ਕਿਆ ਹੈ ? ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਸੋਈ ਸੂਚਾ, ਪਾਵਨ ਹੈ ਤਿਸ ਸਤ ਰੂਪ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਕ ਸੋ ਸਾਚਾ)³ ਸਬਦ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਕਬੀ ਕੋਈ ਮੁਕਤਿ ਹੂਆ ਹੀ ਨਹੀ, ਅਗੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੋ ਸਚਾ ਸਬਦ⁴ ਸੰਤੋ ਕੇ ਹੀ ਬਾਂਟੇ⁵ ਆਇਆ ਹੈ, ਔਰ ਤੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਝੂਠ ਮੇਂ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਕਲਾਜਾਨ ਕੀ ਇਛਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇ । 1 ।

ਰਹਾਉ

ਗਾਵਣੇ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਖੇ 'ਰਹਾਉ' ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਫਿਰ ਫਿਰ ਉਸੀ ਕੋ ਗਾਵਣਾ । ਅਰਥ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੀ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਵਾਰੰਵਾਰ ਉਸੀ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਵਾਰੰ ਵਾਰ ਸੰਤ ਸੰਗ ਕੋ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ ।

ਨਨੁ⁶—ਜਪੁ ਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਤੁਮ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਕਹਾ—'ਸ੍ਰਤਿ'⁷ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਯਾ ਹੈ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਭੀ ਮੇਰੀ ਆਗਯਾ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਨੋ ਕੋ ਜੋ ਉਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਯਾ ਕੇ ਛੇਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ । ਯਦਯਪਿ⁸ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਕਤਿ ਭੀ ਹੈ, ਤੋ ਭੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਕਤਿ ਨਹੀ । ਜੇਤੇ ਕਰਮ ਧਰਮ ਹੈਂ ਤੇ ਸਭ ਸੁਰਤ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਮੇਂ ਹੀ ਕਹੇ ਹੈ । ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਛੋਡ ਦੀਆ ਸੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਦੁਖੀ ਹੂਆ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਧਕਾ ਮਿਲਾ । ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਧਕਾ ਦੀਆ ਤਿਸ ਕੋ ਸੰਤ ਕੈਸੇ ਰਖਜਾ ਕਰੇਗੇ ।⁹

1. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ੳ) ਵਿਚ ਇਹ ਸਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
2. ਵੇਖੋ ਆਰਤੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ।
3. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ।
4. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਾਹਿਬ' ਹੈ ।
5. ਹਿੱਸੇ ।
6. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
7. ਵੇਦ ।
8. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ ।
9. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ (ਉਤਰ)¹ — ਕਰਮ ਧਰਮ ਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਣੇ ਵਾਲ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸੰਤ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਾਜਾ ਮੈਂ ਚਲਤਾ ਹੈ, ਔਰੋ ਕੋ ਚਲਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸੰਤ' ਹੈ², ਸੋ ਸੰਤੋ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਜੈਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੰਤ 'ਤਿਸ ਕੋ' ਤੈਸਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਗੇ। ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁴ ਹੋਵੇਗਾ। ਔਰ ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਜੰਜਾਲੀ ਗੁਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗਤਾ ਨਹੀਂ। ਤਬੀ ਤੋਂ ਕਹਾ ਹੈ — 'ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੂਆ'⁵। ਤਾਂ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਹੀ ਗੁਰ ਹੈ'। ਅਬ ਸੰਤੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋਤਰ⁷ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਕਵਨ ਤੁਮੇ ਕਿਆ ਨਾਉ ਤੁਮਾਰਾ ਕਉਨੁ ਮਾਰਗੁ ਕਉਨੁ ਸੁਆਓ।

ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਹਉ ਸੰਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਓ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਿਧੋ ਸੇ ਪੂਛਤੇ ਹੈ — ਤੁਮ ਕਵਨ ਹੋ ? ਤੁਮਾਰਾ ਨਾਮ ਕਿਆ ਹੈ ? ਮਾਰਗ ਪੰਥ ਤੁਮਾਰਾ ਕੌਣ ਸਾ ਹੈ ? 'ਸੁਆਉ'⁸ ਤੁਮ ਕੋ ਕਿਸ ਕਾ ਹੈ ? ਕਿਆ ਸੁਹਾਵਤਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤੋਂ ਸੰਤੋ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਆਪ ਸਤਿ ਕਹੀਗਾ।

ਕਹ ਬੈਸਹੁ ਕਹ ਰਹੀਐ ਬਾਲੇ ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਜਾਹੋ।

ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਸੁਣਿ ਬੈਰਾਗੀ ਕਿਆ ਤੁਮਾਰਾ ਰਾਹੋ। 2।

ਹੇ ਬਾਲੇ ! ਹੇ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਅਪਾਰ ! ਆਪ ਕਹਾ ਬੈਠਤੇ ਹੋ, ਕਹਾ ਰਹਿਤੇ ਹੋ, ਕਹਾ ਸੋ ਆਏ ਹੋ, ਕਹਾਂ ਜਾਓਗੇ ? ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ — (ਹੇ)⁹ ਬੈਰਾਗੀ ! ਹੇ ਤਜਾਗੀ ਪੁਰਖ ! ਤੁਮਾਰਾ ਮਾਰਗ ਕੌਣ ਹੈ ? 2। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਚਤੁਰਪਟ ਨਾਥ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਪਉੜੀ 3

ਘਟਿ ਘਟਿ ਬੈਸਿ ਨਿਰੇਤਰਿ ਰਹੀਐ ਚਾਲਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ।

ਸਹਜੇ ਆਏ ਹੁਕਮਿ ਸਿਧਾਏ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਰਜਾਏ।

'ਘਟ' ਨਾਮ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕਾ। 'ਘਟਿ ਘਟਿ' ਹਮ ਸਰਬ ਸਰੀਰੋ ਵਿਖੇ ਬੈਠਤੇ ਹੈਂ। ਸਰਬ

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।
2. 'ਹੈ' ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਨਹੀ' ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ।
3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 2/ਅ) ਵਿਚ 'ਤਿਸ ਕੋ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ' ਪਾਠ ਹੈ।
4. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ।
5. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ, 932)।
6. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
7. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ।
8. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।
9. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 3/ਓ)।

ਘਟੋ ਵਿਖੈ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਾ ਤੇ ਹਮ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ । 'ਅੰਤਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਭੇਦ ਕਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਭੇਦ ਤੋ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਨਹੀ, ਤਾ ਤੇ ਹਮ ਅਭੇਦ ਹੈ । ਇਸ ਸੋ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੋ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਾ । ¹ਇਹ ਜੋ ਉਤਰ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮਾਰਥ ਕਹੈ । ਅਬ ਬਿਵਹਾਰ² ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਹਮ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਖੇ ਚਲਤੇ ਹੈ । ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹੀ ਮਾਰਗ ਬਤਾਇਆ ਹੈ—ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇਖੋ । ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਕੌਣ ਉਪਜਾ ਹੈ ? ਆਪਣਾ ਕਰਮ । ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਹੀ ਹਮ ਆਏ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਯਾ ਇਹੀ ਹੈ—'ਜੋ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ, ਸੋ ਤੈਸਾ ਹੀ ਜਨਮ ਪਾਵੇ' । ਤਾਂ ਤੇ ਜੈਸਾ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕਰਮ ਕੀਆ ਥਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਜਨਮ ਪਾਇਆ । ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਇਸ ਜਨਮ ਮੇਂ ਜੈਸਾ ਕਰਮ ਕਰੇ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਗਤਿ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਿਸੀ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ । ਸਦਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੇਂ ਹੀ ਹਮ ਚਲਤੇ ਹੈ ।

ਆਸਣਿ ਬੈਸਣਿ ਥਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਏ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਚੇ ਸਚਿ ਸਮਾਏ । 3 ।

ਪਦਮ ਆਸਨ ਤੇ ਲੇ ਕਰਿ ਜੋ ਆਸਨ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਧਾਰ ਬੈਠੇ ਅਥਵਾ ਐਸੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਏ । ਨਾਰਾਇਣ ਵਿਖੇ ਚਿਤ ਇਸਥਿਤ ਰਖੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸਥਿਤਾ³ ਪਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਤੇ ਐਸੀ ਮਤਿ ਹਮ ਨੇ ਪਾਈ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਬੂਝੇਗਾ, ਤਬੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ 'ਮੈਂ ਸਤਿ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ' । ਤਬੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ, ਔਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਕੋਤੀ ਭੀ ਮਾਰਗ ਨਹੀ । ਅਬ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 4

ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੋ ।

ਚਰਪਟੁ ਬੋਲੈ ਅਉਧੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੋ ।

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋ ਤਰਣਾ ਦੁਤਰ⁴ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਤਰਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿ । ਅਵਧੂਤ ਨਾਮ ਹੈ 'ਅਸੰਗ ਨਿਰਵਿਕਾਰ' ਕਾ । ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਨਾਨਕ ! ਸਚਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ ?

ਨਨੁ⁵—ਵਚਨ ਤੋ ਚਰਪਟ ਕਾ ਥਾ, ਫੇਰ 'ਨਾਨਕ ਸਦਾ

1. ਇਹ ਇਸ ਟੂਕ ਦਾ ਪਰਮਾਰਥਕ ਉੱਤਰ ਹੈ ।
2. ਵਿਵਹਾਰਕ ।
3. ਸਥਿਰਤਾ ।
4. ਜੋ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇ, ਔਖਾ ।
5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਵਯਯ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੋਈ ਗਲ ਪੁਛਣ, ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਾਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਰਜਾਏ'¹—ਇਹ ਬੀਚ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਹਾ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਖੇ ਜੇਤੇ ਵਰਨ ਹੈ ਤੇ ਸਭੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਏਕ ਅਖਰ ਭੀ ਨਹੀ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ “ਹਮ ਨੇ ਸਿਧੋ ਕੋ ਐਸੇ ਪੂਛਾ ਥਾ ਸਿਧੋ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ । ਸਿਧੋ ਨੇ ਪੂਛਾ ਸੋ ਹਮ ਨੇ ਕਹਾ ।”² ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਆਪੇ ਆਖੈ ਆਪੇ ਸਮਝੈ ਤਿਸੁ ਕਿਆ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ।

ਸਾਚੁ ਕਹਹੁ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ ਤੁਝੁ ਕਿਆ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ । 4 ।

ਉਤਰ ਤੋ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਣਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬੇਸਮਝ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਆਪੇ ਹੀ ਯਥਾਰਥ³ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਯਥਾਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਉਤਰ ਕਿਆ ਦੇਣਾ । ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ⁴ ਹੋ । ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਹੋਣੇ ਕਾ ਆਗਮ⁵ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ, ਸੋ ਤੁਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਹੈ । ਤੁਮ ਸਤਿ ਕਹੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਬੈਸਣੁ⁶ ਕਿਆ ਦੀਜੀਏ । ਕੌਣ ਸੇ ਸਿੰਹਾਸਣ ਪਰ ਬੈਠਾਈਏ । ਯਦਾਯਪਿ⁷ ਆਪ ਫੁਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣਤੇ ਹੋ । ਤੋ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਤੋ ਉਤਰ ਦੀਆ ਚਾਹੀਏ ।

ਪਉੜੀ 5

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ ।

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ ।

ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਜਲ ਕੇ ਬੀਚ ਹੀ ਤੋ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਲ ਤੇ ਨਿਰਾਲਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ‘ਨੈਸਾਣੇ’⁸ ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮੁਰਗਾਈ ਕਾ । ਮੁਰਗਾਈ ਭੀ ਤੋ ਜਲ ਵਿਖੇ ਅਸੰਗ ਹੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਜੋ (ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਸਾਬ ਸੰਲਗਨ⁹ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਇਹੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਤਰਣਾ ਹੈ)¹⁰ ।

1. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਿਛਲੀ ਪਉੜੀ (3) ਦੇ ਹਨ ।
2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਦੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਅਨਾਵਸ਼ਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ।
3. ਸਤਿ, ਸਚ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ।
4. ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਵਾਲਾ ।
5. ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ।
6. ਆਸਣ, ਬੈਠਣ ਲਈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਯਥਾ ਗੱਦੀ, ਚਟਾਈ, ਆਦਿ । ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਚਰਚਾ’ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਉਕਾਈ ਤੇ ਚੋਟ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ’ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
7. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।
8. ਨੈ + ਸਾਣੇ, ਨਦੀ ਵਾਂਗ; ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ।
9. ਲੀਨ, ਇਕ-ਮਿਕ ।
10. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. ਅੰਕ 2183 (ਪੰਨਾ 4/ਅ) ।

ਨਨੁ¹—ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ² ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ।

ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ—ਸ੍ਰੁਤਿ ਜੁ ਹੈ ਚਾਰੋ ਵੇਦ, ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ ।³ ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਾਸਾਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਰਚੇ ਹੈ । ਵੇਦੋ ਵਿਖੇ ਇਹੀ ਲਿਖਤਾ ਹੈ—ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ ਹੋਵੇਗੇ ਤੋ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਛੁਟੇਗੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਣਾਦਿਕੋ⁴ ਕਾ ਭੈਮਾਨ ਕਰ ਪਦਾਰਥੋ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ⁵ ਨ ਹੋਣਾ; ਅਰ ਪਰਮ ਧਰਮ ਤੋ ਵੇਦੋ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਜਪਤਾ ਰਹੇ । ਇਹੀ ਭਵਸਾਗਰ ਕੋ ਤਰਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਭ੍ਰਸਟ⁶ ਕੋ ਭੀ ਉਤਮ ਕਰ ਡਾਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ‘ਸੁਧ’ ਹੈ ਅਥਵਾ ‘ਅਸੁਧ’ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਕੇ ਕੀਰਤਨਿ ਕਰਣੇ ਤੇ ਸੋ ਭੀ ਦੋਸ਼ ਕੇ ਖੈ⁷ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੇਸੇ ਚੇਦਿ ਦੇਸ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸਿਸਪਾਲ⁸ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਹੈ । ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਾਥ ਵੈਰ ਥਾ । ਵੈਰ ਬੁਧਿ ਕਰ ਕਰ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਅਰ ਗਾਲੀਆਂ ਦੇਤਾ ਰਹਾ । ਨਿੰਦਾ ਕਰਣੇ ਮੇਂ ਅਰ ਗਾਲੀਅ ਦੇਣੇ ਮੇਂ ‘ਕ੍ਰਿਸਨ’ ਨਾਮ ਤੋ ਲੇਤਾ ਥਾ । ‘ਕ੍ਰਿਸਨ’ ਨਾਮ ਨੇ ਸਿਸਪਾਲ ਕਾ ਦੋਸ ਦੂਰ ਕਰ ਸਿਸਪਾਲ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਹੀ ਤੋ ਕੀਆ । ਵਚਨ ਇਸ ਕਾ ਜਪੁਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ।

ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੋ ।

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਏ ਨਾਨਕੁ ਤਾਕਾ ਦਾਸੋ । 5 ।

ਜੋ ਸਤ ਪੁਰਖ ਏਕਾਂਤ ਵਿਖੇ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਸੰਲਗਨ⁹ ਨਹੀ ਹੋਤੇ, ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾ ਹੈ । ‘ਆਸਾ’ ਰੂਪ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਸਤੇ ਤੋ ਹੈ, ਅਤ ਕਿਸੀ ਪਦਾਰਥ ਕੀ ਚਾਹਨਾ¹⁰ ਨਹੀ ਕਰਤੇ । ‘ਅਗਮ’ ਜੋ ਹੈ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ, ਸੋ ਮਨ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ, ਅਗੋਚਰ ਇੰਦ੍ਰੀਓ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ । ਤਿਸ ਕੋ ਜਿਨੇ ਨੇ ਦੇਖਾ ਹੈ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼¹¹ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝ

1. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਇਕ ਅਵਯਯ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾਂ 4/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।
2. ਇਕ-ਮਿਕ, ਲੀਨ ।
3. ਇਹ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ ।
4. ਮਰਣ ਆਦਿਕੋ, ਮਰਣ ਆਦਿਕ ।
5. ਲੀਨ, ਯੁਕਤ ।
6. ਪਤਿਤ, ਨੀਚ ।
7. ਨਾਸ ਕਰਨਾ, ਖਤਮ ਕਰਨਾ ।
8. ਇਸ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਕਥਾ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਦਸਮ ਸਕੰਧ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
9. ਲੀਨ, ਯੁਕਤ, ਇਕ-ਮਿਕ ।
10. ਇੱਛਾ, ਚਾਹ, ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ।
11. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ।

ਲੀਆ ਹੈ ਅਰ ਔਰੋ ਕੋ ਸਮਝਾਵਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ¹ ਹੈ। ਐਸੇ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਦਾਸ ਬਣਿ ਕਰਿ ਰਹਿਣਾ, ਇਹੀ ਭਵਸਾਗਰ ਤਰਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। 5। ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਉਤਰ ਦੀਆ। ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 6

ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਪੂਛਉ ਸਾਚੁ ਬੀਚਾਰੋ।

ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ਕਿਉ ਪਾਈਆ ਗੁਰਦੁਆਰੋ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪੂਛਤੇ ਹੈ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ ! ਹਮਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣੀਏ, ਮੈ ਸਤਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਪੂਛਤਾ ਹੋ ? ਹਮਾਰੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਰੋਸੁ ਨ ਕਰੀਏਗਾ, ਉਤਰ ਦੀਜੀਏਗਾ। ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਨਹੀ ਹੂਆ ਅਰ ਆਗੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਗੁਰ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ।

ਇਹੁ ਮਨੁ ਚਲਤਉ ਸਚ ਘਰਿ ਬੈਸੈ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੋ।

ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਕਰਤਾ ਲਾਗੈ ਸਾਚਿ ਪਿਆਰੋ। 6।

ਇਹ ਮਨ ਤੋ ਚੰਚਲ ਹੈ ਸਤਿ ਕੇ ਘਰ ਮੋ ਕੈਸੇ ਬੈਠੇ, ਨਾਮ ਕੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਕੈਸੇ ਠਹਿਰੇ ? ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤ ਗੁਰ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਸਤ ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਪਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਮਿਲ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਿਆਰਾ ਕੈਸੇ ਲਗੇ ? ਜਿਸ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇ ਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇ। 6। ਇਹ ਜੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਉਤਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 7

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੇ।

ਕੰਦ ਮੂਲੁ ਅਹਾਰੋ ਖਾਈਐ ਅਉਧੂ ਬੋਲੈ ਗਿਆਨੇ।

ਹ ਟ³ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ ਅਥਵਾ ਵਾਟ⁴ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਰੂਖੀ ਜਾਗਾ ਚੋਗਾਨ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਿਖ ਤਲੈ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਜੋ ਨਿਰਾਲੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਾ ਸੁਖ ਦੁਖ ਨਹੀ ਮਾਨਤੇ ਅਰ ਬਨ ਕਾ ਕੰਦ ਮੂਲ ਅਹਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਅਵਿਧੂਤ ਗੋਰਬ ਨਾਥ ਗਾਸਾਨ ਕੀ ਵਾਰਤਾ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਬ ਐਸੇ ਵੈਰਾਗ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗੇ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

1. ਯੋਗ, ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ, ਉਪਯੁਕਤ।

2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।

3. ਮੰਡੀ, ਦੁਕਾਨ, ਬਾਜ਼ਾਰ।

4. ਮਾਰਗ, ਰਾਸਤਾ, ਰਾਹ।

ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ਸੁਖੁ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕਾਈ ।

ਗੋਰਖ ਪੂਤੁ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ । 7 ।

ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕਰਣਾ ਤਿਸ ਤੇ ਸੁਖ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਵਾਰਤਾ ਕੀ ਮਲਨਿਤਾ ਨ ਲਾਗੇਗੀ । ਲੋਹਾਰੀ ਕਾ ਬੇਟਾ ਗੋਰਖ ਕਹਿਤਾ ਹੈ --- ਯੋਗ ਕੀ ਜੋ ਯੁਕਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੇ ਕੀ ਇਹੀ ਵਿਧਿ ਹੈ । 'ਯੋਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਮਿਲਾਪ ਕਾ । ਇਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰੇਗਾ । 7 ।

ਪਉੜੀ 8

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੁਲਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕੁ ਨ ਟਿਕਈ ਨਾਨਕ ਭੂਖੁ ਨ ਜਾਈ ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ¹ ਕੇ ਵਾਸ ਮੇਂ ਇਸ ਕੋ ਅਰਾਮ ਤੋ ਨ ਆਵੇਗਾ । ਚਿਤ ਤੋ ਪਰ ਘਰੋਂ ਵਿਖੇ ਡੁਲੇਗਾ । ਚਿਤ ਇਸ ਕਾ ਕੈਸੇ ਨ ਡੁਲੇ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਚਿਤ ਟਿਕਾਣਾ ਤੋ ਨਹੀਂ ਪਕੜਤਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਚਿਤ ਕੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਲਗਾਵੇ, ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਚਿਤ ਕੀ ਭੂਖ ਨ ਜਾਏਗੀ ।

ਹਾਟੁ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੋ ।

ਪੰਡਿਤ ਨਿਦ੍ਰਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੰ ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ । 8 ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਹਾਟ, ਪਟਣ, ਘਰ ਇਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੀ ਹੈ । ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਆਏ ਹੀ ਹੈ । ਕਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਆਏ ਹੈ ? ਸਹਜ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੁਮਾਰੇ ਸਾਥ ਉਪਜਾ ਜੋ ਹੈ ਤੁਮਾਰਾ ਕਰਮ, ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸਰੀਰ ਕਾ ਬਿਵਹਾਰ² ਚਲੇਗਾ । ਸਰੀਰ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਕਛੁ ਉਦਮ ਮਤ ਕਰੋ । ਸਚੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕਾ ਆਰਾਧਨ ਕਰੋ, ਅਰ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਕੋ ਖੰਡਤ ਕਰੋ । ਬਹੁਤ ਸੋਵਣਾ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਅਹਾਰ ਕੋ ਅਲਪ ਕਰੋ ਅਰ ਤਤ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ । 8 ।

ਪਉੜੀ 9

ਦਰਸਨੁ ਭੇਖ ਕਰਹੁ ਜੋਗਿੰਦ੍ਰਾ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਬਾ ।

ਬਾਹਰ ਅੰਤਿਰ ਏਕੁ ਸਰੇਵਹੁ ਖਟੁ ਦਰਸਨੁ ਇਕ ਪੰਥਾ ।

ਯੋਗਿੰਦ੍ਰਾ ਜੋ ਹੈ ਯੋਗੀਸ਼੍ਵਰ, ਤਿਨ ਕੇ ਦਰਸਨ ਭੇਖ ਕਰੋ । ਕਾਨੋ ਵਿਖੇ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਧਾਰਣ ਕਰੋ । ਭਿਖਿਆ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਝੋਲੀ ਭੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੋ । 'ਖਿੰਬਾ' ਨਾਮ ਹੈ ਚੀਬੜਿਓਂ ਕੀ ਗੁਦੜੀ ਕਾ । ਗਲੀਓਂ ਬੀਚ ਜੋ ਚੀਬੜੇ ਪੜੇ ਹੈ ਜਿਨ ਵਿਖੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਮਸਤਾ³ ਨਹੀਂ । ⁴ਸੀਤ ਨਿਵਰਤ ਕਰਣੇ

1. ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ।
2. ਵਿਵਹਾਰ, ਕਾਰਜ, ਕਾਰੋਬਾਰ ।
3. ਮੋਹ, ਖਿਚ, ਆਕਰਸ਼ਣ ।
4. ਪਾਲੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ।

ਨਿਮਿਤਿ¹ ਤਿਨ ਕੀ ਗੁਦੜੀ ਬਣਾਓ, ਬਾਹਰ ਭੀਤਰ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋਂ ਸਮਝ ਤਿਸੀ ਕਾ ਸੇਵਨ ਕਰੋ । ਖਟ ਦਰਸਨ ਕੋ ਏਕ ਪੰਥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਜਾਣੋ ।

ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਈਐ ਪੁਰਖਾ ਬਾਹੁੜਿ ਚੋਟ ਨ ਖਾਈਐ ।

ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ । 9 ।

ਹੇ ਪੁਰਖ ! ਜਬ ਇਸ ਵਿਧੇ ਕਰ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵੇਗਾ ਤਬ ਯਮ ਕੀਆ ਚੋਟਾ ਤੇ ਬਚਾਉ ਹੋਵੇਗਾ । ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਜੇਤਾ ਮੈ ਨੈ ਕਹਾ ਹੈ, ਸਬ ਏਤਾ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਸਮਝ ਕਰ ਜਬ ਬੋਲੇਗਾ ਤਬ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਬੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇਤਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ² ਸੰਸਿਧ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਰਮ ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਦੇਤਾ ਹੋ । ਸੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । 9।⁵

ਪਉੜੀ 10

ਅੰਤਰਿ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਦੂਰਿ ਕਰੀ ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੈ ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਸੁ ਸਮਝ ਪਰੀ ।

ਅੰਤਰਿ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਤੋ ਸਬਦ ਨਾਮ ਜਪਤਾ ਰਹੇ ਅਰੁ ਮੁਦ੍ਰਾ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰਣ ਕਰੇ । ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ । ਜਿਸ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਲਾਭ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੋਂ ਤੋਂ ਮੁਦ੍ਰਾ ਤੇ ਹੀ ਲਾਭ ਹੂਆ, ਤਬੀ ਤੋ ਨਿਰੰਤਰ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਹਾ । ਮੁਦ੍ਰਾ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰ 'ਮੈ' 'ਮੇਰੀ' ਇਹ ਮਮਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਦੂਰ ਕਰੀ ਹੈ; ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਹੰਕਾਰ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ 'ਨਿਵਾਰਣ' ਕੀਆ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕੀਆ ਹੈ,⁷ ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੀ ਸਮਝਿ ਪੜੀ ਹੈ ।

ਖਿੰਥਾ ਝੋਲੀ ਭਰਿਪੁਰਿ ਰਹਿਆ ਨਾਨਕ ਤਾਰੈ ਏਕੁ ਹਰੀ ।

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ਪਰਖੈ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਤ ਖਰੀ । 10 ।

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
2. ਵਿਧੀ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ।
5. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਅਸੀਂ ਛੱਡੀ ਹੈ ।
6. ਰੋਕਿਆ ਹੈ, ਹਟਾਇਆ ਹੈ ।
7. ਤਿਸੀ ਕੋ.....ਮਿਲਾਪ ਕੀਆ ਹੈ—ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਸੰ. ਪ. ਨਾ. 2183 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਖਿੰਥਾ, ਝੋਲੀ ਔਰ ਜੇਤੇ ਭੇਖ ਹੈ ਤਿਨੋਂ ਕਰ ਕਰ ਭਰਪੂਰ ਹੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ । ਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਭੇਖ ਧਾਰਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਧਰਮ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋਂ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੋ ਸਚਾ ਹੈ ਸਚਿਓਂ ਨਾਮੋ ਕਰ ਕਰ¹ ਸਚਾ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮਾਨ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਖਰੀ ਬਾਤਿ ਤੋਂ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਕੀ ਹੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ । 10 ।²

ਪਉੜੀ 11

ਉਂਧਉ ਖਪਰੁ ਪੰਚਭੂ ਟੋਪੀ । ਕਾਇਆ ਕੜਾਸਣੁ ਮਨੁ ਜਾਗੋਟੀ ।

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੰਜਮੁ ਹੈ ਨਾਲਿ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ । 11 ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! 'ਖਪਰ' ਜੋ ਹੈ ਆਪਣਾ 'ਕੰਠ' ਤਿਸ ਕੋ ਨੀਚੇ ਰਖੇ । ਭੂਮ ਕੀ ਓਰਿ³ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਰਹੇ । 'ਪਗੋ ਤਲੇ ਆਇ ਕਰ ਜੀਵ ਨ ਮਰੇ । ਅਰੁ ਪੰਚ ਭੂਤੋਂ ਕੀ ਟੋਪੀ ਕਰੇ । ਜੋ ਸਿਰ ਪਰ ਧੂਲਿ ਪੜਤੀ ਹੈ ਤੋਂ ਪੜੇ, ਮੇਘ ਬਰਸਤਾ ਹੈ ਤੋਂ ਬਰਖੋ, ਪਵਨ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤੋਂ ਲਗੇ, ਧੂਪ ਪੜਤੀ ਹੈ ਤੋਂ ਪੜੇ । ਅਕਾਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹੀ ਕੁਲਾਹ⁴ ਬਣ ਰਹਾ ਹੈ । ਅਰ 'ਕਾਇਆ' ਜੋ ਹੈ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰੜਾ ਆਸਣ ਕਰੇ । ਕੰਕਰੋਂ ਮੋ ਪੜਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਕੀਚੜ ਮੋ ਪੜਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਕੇ ਸੁਖ ਨਿਮਿਤ ਕਛੁ ਵਿਛਾਵਣਾ ਨ ਚਾਹੇ । ਅਰ ਮਨ ਕੋ ਜਾਗੋਟੀ ਕਰੇ । ਮਨ ਸਦਾ ਹੀ ਜਾਗਤਾ ਰਹੇ, 'ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ ਨ ਹੋਣਾ ਪਾਵੇ । ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਸਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰੇ । ਜਬ ਐਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਵੇਗਾ । ਤਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਾਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਪਾਇ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਨਨੁ⁵—ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤ⁶ ਐਸੇ ਕਠਨਿ ਸਾਧਨ ਕਹੇ । ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਰ ਭੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਕਿਆ ਸੋ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁷ ਹੋਵੇਗੇ ?

1. ਕਰਕੇ ।
2. ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪੰਕਤੀ ਛੱਡੀ ਹੈ ।
3. ਵਲ ।
4. ਪੈਰਾਂ ਤਲੇ ।
5. ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ । ਉਚੀ ਨੋਕ ਵਾਲੀ ਟੋਪੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਪਗੜੀ ਦੇ ਹੋਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਟੋਪੀ ।
6. ਅਵਿਵਸਥਿਤ ਜਾਂ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ।
7. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
9. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—‘ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮਕਤਿ ਨ ਹੁਆ।’¹ ‘ਵਾਇਨ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ।’² ਇਸ ਕੇ ਆਦ ਅੰਤ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਕਰੇ ਪੜੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਝ ਲੇਣਾ³। 11। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਉਤਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਕਹਾ, ਅਬ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 12

ਕਵਨੁ ਸੁ ਗੁਪਤਾ ਕਵਨੁ ਸੁ ਮੁਕਤਾ। ਕਵਨੁ ਸੁ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਜੁਗਤਾ।
ਕਵਨੁ ਸੁ ਆਵੈ ਕਵਨੁ ਸੁ ਜਾਇ। ਕਵਨੁ ਸੁ ਤਿਭਵਣਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ। 12।

ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਗੁਪਤ ਹੈ, (ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਰ ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ)⁴ ਜੋ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਮਿਲਾ ਹੁਆ ਹੈ। ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ ਜੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਰਹਾ ਹੈ ਸੋ ਕਵਨੁ ਹੈ। 12। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 13

ਘਟਿ ਘਟਿ ਗੁਪਤਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਾ। ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁ ਜੁਗਤਾ।
ਮਨਮੁਖਿ ਬਿਨਸੈ ਆਵੈ ਜਾਇ। ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇ। 13।

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ— ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਘਟੋ ਵਿਖੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਘਟੋ ਵਿਖੇ ਗੁਪਤ ਹੈ ਤਬੀ ਲੋਕ ਨਾਨਾ ਬਕਬਾਦ ਮੇਂ ਪੜੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤਾ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਵਾਰਤਾ ਹੋਤੀ, ਦੂਸਰੀ ਨ ਹੋਣੀ ਪਾਵਤੀ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਏਕ ਨਿਸਚੈ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਮੁਕਤਿ ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਕਾ ਵਚਨ ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਵਿਆਪ ਰਹਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਹੀ ਬਿਨਸਿਤਾ⁵ ਹੈ, ਸੋਈ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਤਾ ਹੈ। 13। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਔਰ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 14

ਕਿਉਕਰਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ। ਕਿਉਕਰਿ ਖੋਇਆ ਕਿਉਕਰਿ ਲਾਧਾ।
ਕਿਉਕਰਿ ਨਿਰਮਲੁ ਕਿਉਕਰਿ ਅੰਧਿਆਰਾ। ਇਹ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ ਸੁ ਗੁਰ ਹਮਾਰਾ। 14।

1. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932)।
2. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465)।
3. ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਕ੍ਰਿਤ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀ ਹੁਣ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।
4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 8/ਓ)।
5. ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਜੀਵ ਕਿਉਂ ਕਰ ਬਾਧਾ ਗਇਆ, ਜੋ ਮਿਤ੍ਰ¹ ਰੂਪ ਸਰਪਣੀ ਖਾਇ ਗਈ। ਇਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੋਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੈਸੇ ਖੋਇਆ ਗਇਆ? ਜੀਵ ਕੈਸੇ ਬਣਾ? ਫੇਰ ਜੀਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੈਸੇ ਹੂਆ? ਨਿਰਮਲ ਕੈਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਅੰਧਿਆਰਾ ਕੈਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਤਤ ਕੋ ਜੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ਸੋ ਹਮਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। 14। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕੇ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 15

ਦੁਰਮਤਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ। ਮਨਮੁਖਿ ਖੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਧਾ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਅੰਧੇਰਾ ਜਾਇ। ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮੇਟਿ ਸਮਾਇ। 15।

ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਥਾ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬਾਧਿ ਲੀਆ। ਦੁਰਮਤਿ ਕਾ ਬਾਧਾ ਹੂਆ ਚੋਰਾਸੀ ਮੋਂ ਪੜਾ ਭਟਕਤਾ ਹੈ। ਮਿਤ੍ਰ ਰੂਪੀ ਸਰਪਣੀ ਇਸ ਕੋਂ ਵਾਰੰਵਾਰ ਪੜੀ ਖਾਤੀ (ਹੈ)²। ਮਨਮੁਖਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਬ੍ਰਹਮ ਖੋਇ ਡਾਰਿਆ, ਜੀਵ ਹੋਇ ਗਇਆ। ਗੁਰਮੁਖਾ ਨੇ ਲਭ ਲੀਆ (ਹੈ)³, ਫੇਰ ਜੀਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੂਆ। ਜਬ ਇਸ ਕੋਂ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਯਾਤਾ⁴ ਗੁਰੂ ਮਿਲੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕਾ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਜਾਏਗਾ। ਜਬ ਅੰਧਕਾਰ ਗਇਆ ਤਬ ਇਹ ਹਉਮੈ ਕੋ ਮਿਟਾਇ ਦੇਵੇਗਾ। ਹਉਮੈ ਨੇ ਹੀ ਤੋਂ ਜੀਵ ਕੀਆ ਥਾ। ਜਬ ਹਉਮੈ ਮਿਟੀ ਤਬ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤਾ ਹੋ।

‘ਕੂਰਮ ਪੁਰਾਣ’ ਵਰਨੇਂ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਦਿ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਸੋ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੈਸੀ ਉਪਜੀ? ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ। ਜਿਨ ਕੋਂ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਵਾਸਨਾ⁵ ਫੁਰੀ। ਸਰੀਰ ਧਾਰੇ ਕਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਬ ਤਿਨ ਕੋਂ ਭੂਖ ਪਿਆਸ ਲਗੇ ਤਬ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਭੋਜਨ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿ। ਜਬ ਸੀਤ⁶ ਹੋਵੇ ਤਬ ਵਸਤ੍ਰ ਉਸਨੇ⁷ ਹੋਵੇ, ‘ਤਬੀ ਸੀਤਲ ਜਲ ਪਵਨ। ਜਬ ਕਾਮ ਚੇਸਟਾ ਹੋਵੇ ਤਬ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਪੁਰਖ, ਪੁਰਖ ਕੋ ਇਸਤ੍ਰੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਬ ਕੇਤਾ ਏਕ ਕਾਲ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ¹⁰ਵਿਤੀਤ ਭਇਆ ਤਬ ਤਿਨ ਕੋਂ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ—ਇਸ ਭੋਜਨ ਕਾ ਸ੍ਵਾਦ

1. ਮੋਤ।
2. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 8/ਅ)।
3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 8/ਅ)।
4. ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਗਿਆਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ।
5. ਇੱਛਾ, ਕਾਮਨਾ, ਚਾਹ।
6. ਸਰਦੀ, ਠੰਡ।
7. ਗਰਮ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।
8. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲੁਪਤ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ—‘ਜਬ ਉਸਨੇ ਹੋਵੇ ਤਬੀ ਸੀਤਲ ਜਲ ਪਵਨ’।
9. ਮਨ ਦੀ ਕਾਮ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦਸਣ ਵਾਲੀ ਯਤੀ, ਭਾਵ-ਭੰਗੀ।
10. ਬੀਤਿਆ, ਗੁਜ਼ਰਿਆ।

ਹਛਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹਛਾ; ਹਮ ਇਸੀ ਕੋ ਭੋਜਨ ਕਰੇਗੇ, ਇਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਖਾਤੇ। ਜਬ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀ ਤਬ ਆਪ ਸੋ ਆਪ ਜੋ ਆਵਤਾ ਬਾ ਸੋ ਆਵਣਾ ਰਹਿ ਗਇਆ। ਫੇਰ ਸਭ ਕਛੁ ਬਿਖੋ ਸਾਥ ਲਾਗਾ ਲਾਗਣੇ। ਤਬ ਆਪ ਹੀ ਉਤਾਰ ਉਤਾਰ ਲਾਗੇ ਖਾਣੇ। ਜਬ ਕੇਤਾ ਏਕ ਕਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਤੀਤ ਭਇਆ ਤਬ ਇਨ ਕੋ ਮਮਤਾ ਉਪਜੀ—ਇਹ ਬਿਖ ਹਮਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਨਿਕਟਿ ਤੁਮ ਮਤ ਆਵੋ, ਔਰ ਜਾਗਾ ਜਾਓ। ਜਬ ਮਮਤਾ ਉਪਜੀ ਤਬ ਬਿਖ ਸਾਥ ਭੀ ਲਾਗਣਾ ਰਹਿ ਗਇਆ। ਫੇਰ ਆਪ ਖੇਤ ਲਾਗੇ ਕਰਣੇ। ਆਪ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ਆਪ ਹੀ ਖਾਤੇ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਕੋ ਕੋਈ ਪੂਛਤਾ ਨਹੀਂ। ਜਬ ਕੇਤਾ ਏਕ ਕਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਤੀਤ ਭਇਆ ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਦੁਰਮਤਿ ਉਪਜੀ। ਨਿਰਬਲ ਕੋ ਬਲਵਾਨ ਲੂਟ ਮਾਰ ਡਾਰੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭੀ ਪ੍ਰਸਪਰ ਘੋਰ ਪਾਪੀ ਹੋਇ ਗਏ। ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਰਚਾ ਅਰ ਸ੍ਰੰਭੂ¹ ਮਨੁ² ਰਾਜਾ ਰਚਾ। ਤਿਸ ਕੋ ਇਹੀ ਆਗਿਆ ਕਰੀ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੋ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਖੇ ਚਲਾਓ। ਤਬ ਰਾਜਾ ਨੇ ਸਰਬ ਧਰਮ ਕੀ ਮਿਯਾਦਾ ਸਥਾਪਨ ਕਰੀ। ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸ ਭੋਜਨ ਕਾ ਸ੍ਵਾਦ ਹਛਾ ਹੈ, ਹਮ ਇਸੀ ਕੋ ਖਾਏਗਾ, ਇਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਖਾਤੇ; ਮਨਮੁਖਾ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਕਰੀ। ਜੋ ਮਨ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੇ, ਸੋਈ ਮਨਮੁਖ³। ਗੁਰੋ ਕਾ ਕਹਾ ਕਰੇ, ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖ। ਮਨਮੁਖੋ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਬ੍ਰਹਮ ਬੋਇ ਡਾਰਿਆ, ਅਲਪ⁴ ਜੀਵ ਹੋਇ ਗਏ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਕਹਿਆ ਕਰੇਗੇ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੇ। 15।

ਨਨੁ⁵—ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਮਾਨਣੇ ਤੇ ਕੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋਵਹਿਗੇ ?
ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 16

ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਦੀਜੈ ਬੰਧੁ। ਉਡੈ ਨ ਹੰਸਾ ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ।

ਸਹਜ ਗੁਫਾ ਘਰੁ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ। ਨਾਨਕ ਸਾਚੇ ਭਾਵੈ ਸਾਚਾ। 16।

‘ਸੁੰਨ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਮਾਧਿ ਕਾ। ਸਮਾਧਿ ਵਿਖੇ ਮਨ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਬਾਂਧੀਏ। ਤਬ ਹੰਸ ਜੋ ਹੈ ਮਨ, ਸੋ ਪਦਾਰਥੋ ਕੀ ਓਰ⁶ ਉਡ ਕਰ ਨਾ ਜਾਏਗਾ। ਤਬ ਮਨ ਕੋ ਕੰਧ⁷ ਨ ਪੜੇਗਾ, ਕਲੰਕ

1. ਸਕਧੰਭੂ=ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ।

2. ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ (ਸਕੰਧ 2/7/20) ਵਿਚ ਮਨੁ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਕੰਟਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਚਿਰਿਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਭ੍ਰਮੀ ਉਤੇ ਭਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਮਾਨਸ ਪੁਤਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁ ਸੰਮ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ‘ਮਨਮੁਖ’ ਪਾਠ ਸੈਂ.ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰ: 9/ਅ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਧਾਰ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ‘ਮਨੁਖ’ ਸੀ, ਜੋ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

4. ਤਛ. ਮਾਮੂਲੀ, ਹੀਨ।

5. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।

6. ਵਲ, ਪਾਸੇ।

7. ਚੰਚਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਡਾਵਾ-ਡੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨ ਲਗਗਾ । ਸੋ ਸਮਾਧਿ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ । ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚਲਾਇ ਕਰ ਕਰ¹ ਇਸਥਿਤ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਤੋ ਯੋਗੀਓ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਮਨਿ ਵਸਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਮਨ ਤੋ ਦੁਸਟ ਹੈ । ਦੁਸਟਿ ਦਿਲਾਸੇ ਕੋ ਨਹੀ ਮਾਨਤਾ, ਭੈ ਕੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਅਰ ਲੋਭ ਕੋ ਮਾਨਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਮਨ ਕੋ ਭੈ ਦਿਖਲਾਵਣਾ । ਜਬ ਭੈ ਨੇ ਹਛਾ ਖਾਣੇ ਕਾ ਲੋਭ ਕੀਆ ਤਬੀ ਤੋ ਤੂ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਜੀਵ ਹੋਇ ਗਇਆ । ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਤੈਸੇ ਪਾਏ, ਯਮ ਕੀਆ ਪੈਜਾਰਾਂ² ਖਾਈਆ । ਕਿਆ ਪੈਜਾਰਾਂ ਹੀ ਖਾਤਾ ਰਹੇਗਾ ? ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਤੋ ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਏਗਾ । ਇਹ ਲੋਭ ਭੀ ਦਿਖਲਾਵਣਾ ਤਬ ਆਪ ਹੀ ਮਨ ਵਸਿ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ । 'ਗੁਫਾ' ਨਾਮ ਹੈ ਪਰਬਤ ਕੀ ਕੰਦਰਾ ਕਾ । ਯੋਗੀ ਪਰਬਤ ਕੀ ਕੰਦਰਾ ਵਿਖੇ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤੇ ਹੈ ਅਰ ਮਨ ਕੋ ਭੈ ਲੋਭ ਦਿਖਲਾਵਣਾ ਇਹ ਤੋ ਸਾਧੋ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਆਪਣਾ ਵੀਚਾਰ ਤੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਹੀ ਉਪਜਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵੀਚਾਰ ਹੀ ਸਾਧੋ ਕੀ ਗੁਫਾ ਹੈ । ਵੀਚਾਰ ਰੂਪੀ ਗੁਫਾ ਵਿਖੇ ਸੋ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਾਚੇ ਘਰ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਤਬੀ ਸਾਚੇ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਬੀ ਸਾਚਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । 16 । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 17

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ।

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ ।

ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ ।

ਕਿਉਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ । 17 ।

ਘਰ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰ ਕਿਸ ਨਿਮਿਤ³ ਉਦਾਸੀ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ ਸਤ ਪੁਰਖੋ ਕਾ ਚਲਾਇਆ ਹੂਆ ਭੇਖ ਹੈ ਸੋ 'ਕਿਸ ਨਿਮਿਤਿ ਉਦਾਸੀਓ ਕੋ ਨਿਵਾਸ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹੂਆ । ਕਿਸ ਵਖਰ⁴ ਕੇ ਤੁਮ ਬੈਪਾਰੀ ਹੋ ? ਏਤੇ ਸਿਖ ਜੋ ਤੁਮਾਰੇ ਹੈ, ਇਨ ਕਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕੈਸੇ ਕਰੋਗੇ ? । 17 । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 18

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ।

1. ਕਰਕੇ ।

2. ਪੈਜਾਰ (ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ), ਅਰਥਾਤ ਜੁਤੀਆਂ ।

3. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।

4. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੇਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ—'ਕਿਉ ਨਮਿ' ਜੋ ਅਧੂਰਾ ਅਤੇ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ 'ਕਿਸ ਨਿਮਿਤਿ' ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 10/ਓ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।

5. ਵਸਤੂ, ਸੌਦਾ ।

ਦਰਸਨੁ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ ।
ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ । 18 ।

¹ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣੇ ਜੋ ਹੈ ਵੈਰਾਗ ਭਜਨਾਦਿਕ² ਸਬਦ, ਤਿਨ ਕੋ ਖੋਜਤੇ ਖੋਜਤੇ ਤਯਾਗੀ ਹੋਇ ਗਏ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਦਰਸਨ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਤਿਸੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ³ ਭੇਖ ਕੀ ਸਰਣਿ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ । ਸਚੀ ਵਸਤੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹਮ ਤਿਸੀ ਕੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹੈ । ਜੋ ਹਮਾਰਾ ਇਸਟ⁴ ਹੈ ਸੋਈ ਤੋ ਹਮ ਸਿਖੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗੇ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜੋ ਧਾਰਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਹੋਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਤੋ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹੀ ਆਗਯਾ ਹੈ । 18 । ਫੇਰ ਜੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 19

ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਪੁਰਖਾ ਜਨਮੁ ਵਟਾਇਆ ।
ਕਾਹੇ ਕਉ ਤੁਝੁ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ ।
ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ ।
ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ।
ਬਿਨੁ ਦੰਤਾ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ।
ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰੁ । 19 ।

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਤੁਮ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੋ । 'ਪੁਰਖ' ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵ ਤਿਨੋ ਨੇ ਜਨਮ ਕੈਸੇ ਵਟਾਇਆ ? ਇਹੁ ਜੋ ਤੇਰਾ ਮਨੁ ਹੈ ਸੋ ਤੈ ਨੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ? ਕਿਸ ਵਿਖੇ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ? ਅਮੁਕ⁵ ਪਦਾਰਥ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਆਸਾ' ਹੈ । ਮਨ ਤੋ 'ਨਾਨਾ' ਓਰ ਜਾਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮਨਸਾ' ਹੈ । ਆਸਾ, ਮਨਸਾ ਤੈਨੇ ਕੈਸੇ ਖਾਈ ? ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਜੋ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਨਹੀ ਫੁਰਤੀ, ਸੋ ਤੇਰੀ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਕਹਾ ਗਈ ? 'ਨਿਰੰਜਨ' ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਜੋਤਿ ਤੈਨੇ ਕੈਸੇ ਪਾਈ ? ਦਾਂਤਾ ਬਿਨੁ ਸਾਰੁ ਕੈਸੇ ਖਾਈਏ ? । 19 ।

ਪਉੜੀ 20

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ ।

1. ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਨੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ।
2. ਭਜਨ ਆਦਿ ।
3. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।
4. ਇਸਟ-ਦੇਵ, ਪ੍ਰਿਯ, ਪ੍ਰਜਨਯੋਗ ।
5. ਫਲਾਣਾ, ਅਮੁਕਾ ।
6. ਕਈ ਪਾਸੇ, ਕਈਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਲ ।

ਅਨਹਤਿ ਰਾਤੇ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ ।
ਮਨਸਾ ਆਸਾ ਸਬਦ ਜਲਾਈ ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ।
ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਮੇਟੇ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ।
ਨਾਨਕ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਹਾਰੁ । 20 ।

ਜਬ ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਘਰ ਜਨਮੁ ਲੀਆ । ਪਿਤਾ ਕੇ ਘਰ ਜਨਮ ਕੀ ਜੋ ਦੁਰਮਤਿ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਛੋਡ ਦੀਆ, ਗੁਰਮਤਿ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ । ਤਿਸ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਹੀ ਗਵਨ ਜੋ ਥਾ ਜਨਮ ਮਰਣ, ਸੋ ਮਿਟਾਇ ਦੀਆ ; ਜਨਮ ਵਟਾਇਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਸਨ ਕਾ ਇਹ ਉਤਰ ਹੂਆ । 'ਹਤ' ਨਾਮ ਹੈ ਨਾਸ ਕਾ । 'ਅਨਹਤ' ਨਾਸ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਹਮ ਰਹਤੇ ।¹ ਇਹ ਮਨੁ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਲਗਾਇਆ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਨਹੀ ਕਰਣੀ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਹੀ ਸਬਦ ਨੇ ਹੀ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਕੋ ਜਲਾਇ ਕਰ ਡਾਰਿਆ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਮ ਨੇ ਨਿਰੰਜਨ ਕੀ ਜੋਤਿ ਪਾਈ । ਜੇਤੇ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਇਹ ਸਭੀ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ² ਇਸ ਕੋ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਰੁਚਿ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਤੋ ਜਗਤ ਸਾਰ³ ਕੇ ਤੁਲ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ । ਜਬ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਪਦਾਰਥੋ ਕੀ ਇਛਾ ਮਿਟਾਵੇਗਾ ਤਬ ਸਾਰ ਰੂਪ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ, ਸੋ ਖਾਇਆ ਜਾਏਗਾ । ਤਬ ਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਤਾਰੇਗਾ ਹੀ । ਫੇਰ ਇਸ ਕਾ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਵਣਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹੀ ਸਾਰ ਦੰਤਾ ਬਿਨੁ ਖਾਇਆ ਗਇਆ । 20 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 21

ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੋ ।
ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਕਥੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕਵਨ ਨਿਵਾਸੋ ।
ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉ ਜਲਾਈਅਲੇ ਕਿਉ ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ।
ਸਹਜ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਆਸਣੁ ਜਾਣੈ ਕਿਉ ਛੇਦੇ ਬੈਰਾਈਐ ।

ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ ਕਵਨ ਹੈ ? ਕਹੋ । ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਰੂਪੀ ਜੋ ਘਰ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ? ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਸੀ ਹੈ ? ਕਹੋ । ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਕਵਨ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਕਾਲ ਕਾ ਦੰਡ ਕੈਸੇ ਜਲਾਈਏ ? ਨਿਰਭੈ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੀਏ ? ਸਹਜ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਆਸਣ ਕੈਸੇ ਜਾਣੀਏ ? ਵੈਰੀ ਕੋ ਕੈਸੇ ਛੇਦਨ ਕਰੇ ? ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ, ਇਨ ਪੰਚ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕਾ ਉਤਰ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 10/ਅ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ 'ਗਤੇ ਹੈ' ।
2. ਤਕ ।
3. ਲੋਹਾ, ਇਸਪਾਤ ।

ਤੇਈਸਵੀ ਪੌੜੀ ਮੇਂ ਕਹੇਗੇ । ¹ਨਿਜ ਘਰ ਇਨ ਤੀਨ ਪ੍ਰਸਨੋਂ ਕਾ ਉਤਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਅਬ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਮਾਰੈ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਹੋਵੈ ਵਾਸੋ ।

ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਿਆ ਤਿਸੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੋ । 21 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਬਿਖ ਕੋ ਮਾਰੇ ਤਬ (ਭੈ ਰਹਤ ਜੋ)² ਨਿਜ ਘਰ, ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਇਸਥਾਨ ਜੋ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਤਬ³ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਪਾਵੇਗਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ ਤਿਸੀ ਨੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਧ ਕਾ ਆਸਣ ਜਾਣਿਆ । ਸਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ ਸਮਾਧ' ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੋ ਰਚਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਪਛਾਣੈ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਇਹੀ ਹੈ— ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਕਰ (ਕਰ)⁴ ਦਾਸ ਬਣੇ ਬਿਨਾ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀ ਭਈ । 21 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 22

ਕਹਾ ਤੇ ਆਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਜਾਵੈ ਕਹਾ ਇਹੁ ਰਹੈ ਸਮਾਈ ।

ਏਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਜੋ ਅਰਥਾਵੈ ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਈ ।

ਕਿਉ ਤਤੈ ਅਵਿਗਭੈ ਪਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੈ ।

ਆਪੇ ਸੁਰਤਾ ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬੀਚਾਰੈ ।

ਇਹ ਜੀਵ ਕਹਾਂ ਤੇ ਆਵਤਾ ਹੈ ? ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ? ਕਹਾ ਸਮਾਇ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਇਸ ਸਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਸਮਝਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋ ਤਿਲ ਭਰ ਭੀ ਤਮਾ⁵ ਨਹੀ ਰਖਤਾ (ਹੈ), ਅਚਾਹ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । 'ਤਤੁ' ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਅਵਿਗਤ⁶ ਹੈ, ਸਰਬ ਕੋਂ ਨਿਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ । ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਹੀ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਸੁਪਨ ਵਿਖੇ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਕੰਗਾਲ ਮਾਨੇ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਸੁਪਨ ਵਿਖੇ ਸੋਏ ਹੈ । ਜੋ ਲੋਕ ਸੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਜੀਵ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੈਂ, ਹੈ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ । ਜੀਵ ਬੁਧਿ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ ? ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ

1. ਇਥੇ ਪਾਠ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ 'ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ' । ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 11/ਅ) ਤੇ ਇਹੀ ਪਾਠ ਹੈ । 'ਨਿਜ ਘਰਿ' ਸ਼ਬਦ ਅਗਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ।

2. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 11/ਅ) ।

3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 11/ਅ) । ਕਰਕੇ ।

5. ਲਾਲਚ ।

6. ਅਗਿਆਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ।

ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਉਂ ਕਰ ਪਿਆਰਾ ਲਗੇ ? ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੇਂ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਆਪ ਹੀ ਸੁਰਤਾ¹ ਹੈ, ਸਭ ਕਛੁ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸਭ ਕਛੁ ਇਸੀ ਕਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ਹੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਇਹ ਬੇਸਮਝ ਕੈਸੇ ਹੋਇ ਗਇਆ ? ਹੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ! ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ² ਕਹੋ । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਹੁਕਮੇ ਆਵੈ ਹੁਕਮੇ ਜਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਰਹੈ ਸਮਾਈ ।

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਸਬਦੇ ਪਾਈ । 22 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਜਾਤਾ ਹੈ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਰਹਤਾ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੈਸੇ ਇਸਥਾਨ ਵਿਖੇ, ਜੈਸੇ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਇਸ ਨੇ ਆਵਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਆਵੇ । ਦੂਸਰਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹ ਹੈ—ਸ੍ਰਗ-ਨਰਕ, ਉਚ-ਨੀਚ ਯੋਨਿ ਵਿਖੇ ਜਹਾਂ ਇਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਹੀ ਜਾਏ । ਤੀਸਰਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਜੋ ਮੇਰੇ ਭੋਜਨ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ³ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇ । ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਚੁ ਕੋ ਕਮਾਵੇ । ਸਚ ਕਾ ਕਮਾਵਣਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀ । ਜੈਸੇ ਪਵਨ ਕੀ ਉਪਾਧਿ⁴ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਤਰੰਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਤਰੰਗ ਜਲ ਤੇ ਭਿੰਨ ਰਛੁ ਹੂਏ ਤੋ ਨਹੀ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਾਇਆ ਕੀ ਉਪਾਧਿ ਕਰ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਜੀਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੂਏ । ਸੋ ਨਾਨਾ (ਪ੍ਰਕਾਰ)⁵ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਹੂਏ, ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸੁਰਤਾ ਕਰਤਾ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । 22 । ਆਦਿ ਕੇ ਜੋ ਪੰਚ ਪ੍ਰਸਨ ਥੇ ਅਬ ਤਿਨ ਕੇ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 23

ਆਦਿ ਕਉ ਵਿਸਮਾਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਲੀਆ ।

ਅਕਲਪਤ ਮੁਦ੍ਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬੀਚਾਰੀਅਲੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚਾ ਸਰਬ ਜੀਆ ।

ਗੁਰਬਚਨੀ ਅਵਿਗਤਿ ਸਮਾਈਐ ਤਤੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸਹਜਿ ਲਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਦੂਜੀ ਕਾਰ ਨ ਕਰਣੀ ਸੇਵੈ ਸਿਖੁ ਸੁ ਖੋਜਿ ਲਹੈ ।

1. ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਣਨ ਕਰਤਾ ।
2. ਕਰਕੇ ।
3. ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ, ਲੀਨ ।
4. ਉਤਪਾਤ, ਉਪਦ੍ਰਵ, ਗੜਬੜ ।
5. ਉਪਦ੍ਰਵ ਕਰਕੇ ।
6. ਸੈ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 12/ਅ) ।
7. ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ (ਸੁਰਤਾ), ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਕਰਤਾ) ।

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਤੋ ਵਿਸਮਾਦ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ। 'ਵਿਸਮਾਦ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਚਰਜ ਕਾ। ਏਤਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕਾਹੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ (ਹੈ)¹। ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਪੰਚ ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤੋ ਕਾ ਰਚਾ ਹੂਆ ਹੈ। ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ ਕਾਹੇ ਕੇ ਰਚੇ? ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪੰਚ ਭੂਤੋ ਕਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ। ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤੋ ਕਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਕੈਸੇ ਧਾਰਾ? ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਾ? ਜਿਸ ਕਾ ਕਛੁ ਨ ਕਹਿ ਸਕੀਏ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਆਸਚਰਜ ਹੈ। ਜਬ ਇਸ ਨੇ ਆਸਚਰਜ ਸਮਝਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੀ ਇਛਾ ਉਪਜੇਗੀ। ਜਬ ਇਛਾ ਉਪਜੀ ਤਬ ਵੀਚਾਰਵਾਨੋ ਕੀ ਸੰਗਤ ਕਰੇਗਾ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇਗਾ, ਖੋਜਤਾ ਖੋਜਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਆਦਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਵਿਸਮਾਦ ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਧਯਾਨ ਧਰੇਗਾ। ਸੋ ਧਯਾਨ ਸਮਾਧਿ ਬਿਨਾ ਹੋਤਾ ਨਹੀ।

ਸੋ ਸਮਾਧਿ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਣ ਚੜਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਤੋ ਯੋਗੀਓ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ। ਸਰਬ ਪੁਰਾਣ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਮਝ ਕਰ ਇਸੀ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸਾਧੋ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਗੀਓ ਨੇ ਅਰ ਸਾਧੋ ਨੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅੰਤਰਾਲ² ਤੇ ਰਹਤ ਸੁੰਨ ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਲੀਆ। 'ਅਕਲਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਬੁਧ ਕਾ। ਪਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਬ-ਰੋਇ³ ਕਾ। ਬੁਧਿ ਸੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖੇ। ਜਬ ਯਮ ਕੀ ਪੈਜਾਰਾ⁴ ਪੜੈ ਗਿਆ ਤਬ ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਪਤ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਸੁਮਾਰਗ ਹੀ ਚਲੇ, ਕੁਮਾਰਗ ਨ ਚਲੇ—ਇਹੀ ਗਯਾਨ ਕੀ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਹੈ। ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਕੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਾ ਹੈ। 'ਘਟਿ ਘਟਿ ਕਵਨ ਨਿਵਾਸੋ'—ਇਹ ਇਸ ਕਾ ਉਤਰ ਹੂਆ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਅਵਿਗਤਿ⁵ ਨਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਸਮਾਈਏਗਾ। ਤਤੁ ਜੋ ਹੈ ਨਿਰੰਜਨ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਿਤ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਸਿਖ ਸਹਜ ਸੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਕਛੁ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ, (ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰਣਾ),⁶ ਤਿਸ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ⁷ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰਨਾ। ਜੋ ਸਿਖ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਕੋ ਸੇਵਨ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਖੋਜਤਾ ਖੋਜਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ। ਇਸੀ ਤੇ ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਂਗਾ ਜਲੇਗਾ। ਇਸੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ—ਜੋ ਮੇਰਾ ਆਰਾਧਨ⁸ ਕਰੇਗਾ ਤਿਸੀ ਕੋ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਆਸਚਰਜ ਹੀ ਹੈ।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 12/ਅ)।

2. ਮੱਧਵਰਤੀ ਕਾਲ, ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਸਥਾਨ।

3. ਇਚਤ. ਸਮਾਨ।

4. ਜੁਤੀਆਂ।

5. ਅਗਿਆਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ।

6. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 13/ਅ)।

7. ਇਲਾਵਾ, ਛੁਟ।

8. ਵਗਤੀ, ਪੂਜਾ।

ਆਰਾਧਨ ਕਰਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਤੀ ਹੈ ? ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ ਕਰਤਬਤਾ¹ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਹੀ ਪਛਾਣੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਭੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਭੀ ਜਾਣਿਆ ਅਰ ਸਚ ਕੋ ਭੀ ਜਾਣਿਆ । ਜੀਵ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਭੀ ਇਹੀ ਹੈ । ਭਜਨਹੀਨ ਜੀਵ ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਭਜਨਵਾਨ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ ।

ਹੁਕਮੁ ਬਿਸਮਾਦੁ ਹੁਕਮਿ ਪਛਾਣੈ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਸਚੁ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ।

ਆਪੁ ਮੇਟਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੈ ਅੰਤਰਿ ਸਾਚੁ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ । 23 ।

‘ਆਲਮ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜਗਤ ਕਾ । ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਮਿਟਾਇ ਕਰ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੇ, ਜਗਤ ਸਾਥ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਨ ਰਖੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਸਾਥ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਿਆ, ਤਿਸੀ ਨੇ ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਕਾ ਆਸਨ ਜਾਣਿਆ । ਅਤਰ ਜਿਸ ਕੇ ਸਚੁ ਹੈ ਸੋਈ ਯੋਗੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਨੇ ਵੈਰੀ ਜੋ ਹੈ ਲੋਭ, ਸਰਬ ਪਾਪੋ ਕਾ ਮੂਲ, ਤਿਸ ਕੋ ਛੇਦਨ² ਕੀਆ । ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਵਨਾ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 23 । ਅਬ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਕੇ (ਨਿਮਿਤਿ)³ ਅਨੇਕ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 24

ਅਵਿਗਤੋ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣੁ ਥੀਆ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੈ ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈਐ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ਲੀਆ ।

ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਅਰਪਣ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮਾਇਲ⁴ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਅਵਿਗਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਨਿਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ, ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ । ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰ⁵ ਭੂਲ ਗਇਆ । ਸੋ ਅਵਿਗਤ⁶ ਤਬੀ ਉਪਜੇਗਾ, ਤਬੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਸਮਝੇਗਾ ਜਬ ਇਹ ਨਿਰਮਾਇਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕਰੇਗਾ । ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਫਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਤੋ ਸਗੁਣ ਜੀ ਉਪਜਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ⁷ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਮਿਲਾ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਇਹ ਜੀਵ ਹੈ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਵਿਖੇ ਇਹ ਪਰਚੇਗਾ ਤਬ ਪਰਮ-ਪਦੁ ਪਾਵੇਗਾ । ਅਬ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ । ਸਚਾ ਜੋਗੁ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਨੇ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਲੀਆ । ਇਸੀ ਤੇ ਆਵਾਗੋਣ ਕਾਟਾ ਗਇਆ ।

1. ਕਰਤਵਯਤਾ, ਫਰਜ਼ ।

2. ਕਟਿਆ, ਨਾਸ ਕੀਤਾ, ਨਿਰਾਕਰਣ ਕੀਤਾ ।

3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 14/ੳ) । ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

4. ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਹੈ ‘ਨਿਸਲਿਧ’ ।

5. ਕਰਕੇ ।

6. ਅਗਿਆਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ।

7. ਤਕ, ਤੀਕ ।

ਏਕੇ ਕਉ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ।

ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲੁ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਥੀਆ ।

ਏਕ ਜੋਤਿ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰ ਏਕ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ । ਏਕ ਕੋ ਤਬੀ ਪਛਾਣੇਗਾ, ਦੂਸਰੀ ਹਉਮੈ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ । ਇਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਕੋ ਕਾਟਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਸੋਈ ਜੋਗੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁਆ ਹੈ । ਇਸ ਕੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹੈ—ਸਰੀਰ ਕੇ ਅੰਤਰ ਕਾ ਮਲ ਹੈ, ਸੋ ਉਲਟਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ¹ ਉਲਟਾ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਬੇਸਮਝ ਹੈ । ਜੋਗੀ ਜੋਗ ਕਲਾ ਕਰ ਕਰ² ਪ੍ਰਾਣੋ ਕੇ ਜੋਰ ਤਿਸ ਕੋ ਸੂਧਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਕਮਲ ਸੂਧਾ ਹੁਆ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਭਲੀ ਬੁਰੀ ਸਮਝ ਸਰਬ ਪੜ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ—ਨਿਰਮਲ ਕਮਲ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕਰੇਗਾ, ਸਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਇਸ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਰਹੇਗੀ । ‘ਜੋਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਬ ਜੁੜਨੇ ਕਾ । ਸੋਈ ਜੋਗੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਬ ਜੁੜਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ । ਸੋ ਕਵਨ ?

ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੂਝੈ ਅੰਤਰਿ ਜਾਣੈ ਸਰਬ ਦਇਆ ।

ਨਾਨਕ ਤਾ ਤਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਰਬ ਜੀਆ । 24 ।

ਜਬ ਇਹ ਜੀਵਤਾ ਹੀ ਮਰੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਤੋੜੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਸਭ ਕਿਛੁ ਸੂਝੇਗਾ, ਤਬ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ ਹੀ ਜਾਣੇਗਾ । ਅੰਤਰ ਆਪਣੇ ਤਬੀ ਜਾਣੇਗਾ ਜਬ ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਪਰ ਦਇਆ ਕਰੇਗਾ । ਨਿਦਈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਵਡਿਆਈ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੋ ਦੇਵੇਗਾ, ਜੋ ਸਰਬ ਜੀਵੋ ਕੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਪਛਾਣੇਗਾ । ਜੇਸੇ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਹੈ ਤੇਸੇ ਹੀ ਔਰੋ ਕਾ ਭੀ ਦਰਦ ਕਰੇਗਾ । 24 ।

ਪਉੜੀ 25

ਸਾਚੋ ਉਪਜੈ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ਸਾਚੇ ਸੂਚੇ ਏਕ ਮਇਆ ।

ਝੁਠੇ ਆਵਹਿ ਠਵਰ ਨ ਪਾਵਹਿ ਦੂਜੈ ਆਵਾਗਉਣੁ ਭਇਆ ।

ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਸਾਚੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਦਇਆ ਉਪਜਤੀ ਹੈ । ਦਇਆ ਕੇ ਉਪਜਣੇ ਤੇ ਸੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੋਈ ਸਚਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਸੂਚਾ ਹੈ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਏਕ ‘ਮਇਆ’ ਹੈ । ‘ਮਇਆ’ ਭੀ ਦਇਆ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ । ਜੋ ਦਇਆ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈ ਉਹੀ ਝੁਠੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਕੋਈ ਭੀ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀ ਪਾਵਤੇ ਹੈ । ਦਇਆ ਤੋ ਤਬੀ ਤੋ ਨਹੀ ਕਰਤੇ ਜੋ ਦੂਸਰੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਤੋ ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ।

1. ਤਕ, ਤੀਕ ।

2. ਕਰਕੇ ।

ਆਵਾਗਉਣੁ ਮਿਟੈ ਗੁਰਸਬਦੀ ਆਪੇ ਪਰਖੈ ਬਖਸਿ ਲਇਆ ।
ਏਕਾ ਬੇਦਨ ਦੂਜੈ ਬਿਆਪੀ ਨਾਮੁ ਰਸਾਇਣੁ ਵੀਸਰਿਆ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਸਬਦ ਸੁਣ ਕਰੇਗਾ, ਤਿਸ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਆਵਾਗਉਣੁ ਮਿਟੇਗਾ । ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਕੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਆਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਅਮਲ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਬਖਸ ਲਏਗਾ, ਆਵਾਗਉਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਕਰ ਡਾਰੇਗਾ । ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਐਸੀ ਵੇਦਨ¹ ਵਿਆਪਤੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਰਸਾਇਣ ਤਿਸ ਕੋ ਭੂਲ ਹੀ ਜਾਤਾ ਹੈ ।

ਸੋ ਬੂਝੈ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਬੁਝਾਏ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁ ਮੁਕਤਿ ਭਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਹਾਰਾ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਪਰਹਰਿਆ । 25 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਕੋ ਸੋਈ ਬੁਝਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਬੁਝਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦਿ ਕਰ ਕਰ ਜੀਵਨਿ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । 'ਜੀਵਨਿ ਮੁਕਤਿ' ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਦੂਰ ਕਰੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਾਰੇਗਾ ਹੀ, ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਕਰੇਗਾ ਹੀ ।

ਨਨੁ²—ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਬੁਝਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਬੁਝਤਾ ਹੈ । ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਏਕ ਕੋ ਬੁਝਾਇਆ, ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਨ ਬੁਝਾਇਆ ਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਪਟੀ ਹੂਆ । ਕਪਟੀ ਕਾ ਅਰਥਨ ਕਰਣਾ ਕੌਣ ਕਾਮ ਕਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੀਤਾ ਮੋ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨੇਮ ਵਚਨ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕਰ ਕਰ³ ਸੰਸਿਧ⁴ ਹੂਆ ਹੂਆ ਤਿਸੀ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪਰਮਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਪਰ ਭਾਵਨਾ ਉਪਜਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਉਪਜਤੀ ਹੀ ਨਹੀ । 25 ।

ਪਉੜੀ 26

ਮਨਮੁਖਿ ਭੂਲੇ ਜਮ ਕੀ ਕਾਣਿ । ਪਰ ਘਰੁ ਜੋਹੈ ਹਾਣੇ ਹਾਣਿ ।

ਜੋ ਮਨਮੁਖਿ ਹੈ ਉਹੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਭੂਲੇ ਹੂਏ ਹੈ । ਤੇ ਯਮ ਕੇ ਹੀ ਕਣਡੇ⁵ ਹੋਵਹਿਗੇ ਯਮ ਕੀਆ ਹੀ ਮਿਨਤਾ ਕਰੇਗਾ । ਤਿਨ ਕੀਆ ਮਿਨਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਵੀ ਨ ਸੁਣੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ⁶ ਸਭ ਦੂਸਰਾ ਹੀ ਘਰੁ ਹੈ । ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਘਰ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਹਾਨ ਹੀ ਹਾਨ ਹੈ । ਲਾਭ ਕਹੀ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ ।

1. ਵੇਦਨਾ, ਪੀੜਾ, ਦੁਖ, ਕਸ਼ਟ, ਕਲੇਸ਼ ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਚਕ ਅਵਤਰ ।
3. ਕਰਕੇ ।
4. ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ।
5. ਮੁਥਾਜ ।
6. ਇਲਾਵਾਂ, ਛੁਟ ।

ਮਖਮੁਖਿ ਭਰਮਿ ਭਵੈ ਬੇਬਾਣਿ । ਵੇਮਾਰਗਿ ਮੂਸੈ ਮੰਤ੍ਰਿ ਮਸਾਣਿ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਜੋ ਵੇਮੁਖ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਨਮੁਖ' ਹੈ । ਸੋਈ ਭ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੁਲਾ ਹੂਆ ਹੈ । 'ਬੇਬਾਣਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਉਜਾੜ ਕਾ । ਜੈਸੇ ਉਜਾੜ ਮੋ ਪੜਾ ਹਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਨਮੁਖੋ ਕੋ ਖਰਾਬੀ (ਹੁਤੀ)¹ ਹੈ । 'ਵੇਮਾਰਗ' ਨਾਮ ਹੈ ਕੁਮਾਰਗ ਕਾ । ਕੁਮਾਰਗ ਮੋ ਪੜਾ ਹੂਆ ਲੂਟਿਆ ਹੀ ਤੋ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਮਸਾਣੋ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਖਣੇ ਵਾਲਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਮਸਾਣੋ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਖੇ ਹੈ, ਸੋ ਈਹਾਂ ਤੋ ਭ੍ਰਸਟ ਹੂਆ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਜਬ ਮਰੇਗਾ ਤਬ ਨਰਕ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ।

ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨੈ ਲਵੈ ਕੁਬਾਣਿ । ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਸੁਖੁ ਜਾਣਿ । 26 ।

ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਨਹੀ ਪਛਾਣਤਾ, ਸੋ ਕੁਬਾਣੀ ਹੀ ਬਕਤਾ ਹੈ । ਕੁਬਾਣੀ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕਬੀ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੂਆ । ਸਚੁ ਨਾਮ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਕਾ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ, ਉਹੀ ਸੁਖੀ ਹੋਵਹਿਗੇ । 26 ।

ਪਉੜੀ 27

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਅਘੜੁ ਘੜਾਵੈ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਪਦੇਸ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੈ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਭੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਆ, ਸੋ ਭਲਾ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । ਬੁਰਾ ਨ ਕਰੇਗਾ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਅਘੜ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਕਿਸੀ ਕਾ ਘੜਿਆ ਹੂਆ ਨਹੀ । ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਘੜਾਵੇਗਾ, ਸੁਧਾਰੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਰਮਪਦ ਪਾਵੈ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ, ਸੋਈ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾ ਵਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ, ਸੋਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੂਆ, ਸੋਈ ਪਰਮ-ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ । 27 ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਰੋਮ ਰੋਮ ਭਜਨ ਕਰਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ । ਜਬ ਭਜਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਬ ਤਿਸ ਕੇ ਸਭੀ ਰੋਮ ਖੜੇ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਜਿਸ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੇ ਰੋਮ ਖੜੇ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ । 27 ।

ਪਉੜੀ 28

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੀ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਤਰੀਐ ਤਾਰੀ ।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 16/ਓ) ।

2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਜੋ ਹੈ ਵਚਨ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਜੋ ਪਰਚਤਾ¹ ਹੈ ਸੋ ਵੇਦੋ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ, ਜਗਤ ਕੀ ਕਲਯਾਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤ² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਰਚੇ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਪਰਚਤੇ ਹੈਂ, ਯਦਯਪਿ³ ਤਿਸ ਨੇ ਵੇਦ ਨਹੀ ਪੜੇ ਤੋ ਭੀ ਸੋ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਵਚਨ ਵੇਦ ਰੂਪ ਹੈ। ਜੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਸੁ ਸਬਦਿ ਗਿਆਨੀ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਅੰਤਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨੀ।

ਵਯਾਕਰਨ ਕੇ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਸੁਧ ਅਸੁਧ ਸਬਦ ਕਾ ਗਯਾਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ। ਅਰ ਯੋਗਿ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਕੇ ਅੰਤਰਿ ਕੀ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਵਿਖੇ ਪਰਚਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਪੜੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਵਯਾਕਰਨ ਪੜੇ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਰਬ ਸਬਦ ਸੁਧ ਹੀ ਹੈ, ਅਰ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਤਿਸ ਨੇ ਯੋਗ ਭੀ ਕੀਆ। ਸਰਬ ਕੇ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਿਸਚੈ ਕੋ ਜਿਸ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਆ ਹੈ ਅਰ ਸਿਖੋ ਕੋ ਭੀ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ' ਹੈ। 'ਚੋਰਾਂ ਜਾਰਾ ਤੈ ਕੂੜਿਆਰਾ ਖਾਰਾਬਾ ਵੇਕਾਰ'⁴। ਚੋਰ, ਜਾਰ, ਕੂੜਿਆਰ ਇਹ ਜੋ ਖਰਾਬ ਲੋਕ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਭੀ ਵਿਕਾਰੀ ਹੀ ਮਿਲਤੇ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਾਤੋ ਹੈ ਚੋਰੀ ਕਰਣੇ ਕੋ, ਗੁਰ ਤਿਨ ਕੇ ਸਿਰ ਦਸਮ ਭਾਗ ਠਹਿਰਾਇ ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ' ਨਹੀ, ਉਹ 'ਸਤ੍ਰੂ' ਹੈ। ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਵਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਤਯਾਗ ਹੀ ਕਰਣਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਅਲਖ ਅਪਾਰੁ। ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ। 28।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਜੋ ਵਚਨ ਹੈ, ਜਬ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਅਲਖ, ਅਪਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ ਹੈ ਔਰ ਅਨੇਕੋ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਕਰ ਡਾਰੇਗਾ। 28।

ਪਉੜੀ 29

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥੁ ਕਥੈ ਬੀਚਾਰਿ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਬਹੈ ਸਪਰਵਾਰਿ।

ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਅਕਥ ਹੈ, ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਥੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸੰਯੁਕਤ⁵ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਭੇਗਾ। 'ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ'⁶। ਇਸ

1. ਸੰ. ਪਰਿਚਯ (ਪਰਿਚਯ), ਵੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨਾ, ਭੁੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੋਣਾ; ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ।
2. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
3. ਚਾਹੇ, ਭਾਵੇਂ।
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 466)।
5. ਸਾਥ, ਸਹਿਤ, ਨਾਲ।
6. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 15।

ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਇਸ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਕਰ¹ ਕਹਾ ਹੈ² ਸਮਝ ਲੇਣਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਪਿਆਰਿ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਅਚਾਰਿ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਹਿਗੇ ਤਬ ਪ੍ਰੀਤ ਸੰਯੁਕਤਿ³ ਆਪਣੇ ਅੰਤ:ਕਰਣ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਜਪੀਏਗਾ । ਜਬ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ, ਤਿਨ ਕੇ ਆਚਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੇਗਾ, ਸੋ ਸੁਧ ਹੀ ਕਰੇਗਾ, ਅਸੁਧ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਕਰੇਗਾ ।

ਸਬਦਿ ਭੇਦਿ ਜਾਣੈ ਜਾਣਾਈ । ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਜਾਲਿ ਸਮਾਈ । 29 ।

ਸੁਧ ਅਸੁਧ ਸਬਦ ਕਾ ਜੋ ਭੇਦ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪ ਭੀ ਜਾਣੇਗਾ, ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਜਣਾਵੇਗਾ । ਅਹੰਕਾਰ ਕੋ ਜਲਾਇ ਕਰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇਗਾ । 29 ।

ਪਉੜੀ 30

ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ । ਤਿਸ ਮਹਿ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਸੁ ਬਾਜੀ ।

ਜਬ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੇਗੀ । ਸਾਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਧਰਤੀ ਤਿਸ ਨੇ ਰਚੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਮਰਣ ਇਹ ਜੋ ਹੈ ਬਾਜੀ ਖੇਲਿ ਰਚੀ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਲਾਇ । ਸਾਚਿ ਰਤਉ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਇ ।

ਜਬ ਇਹ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਤਬ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਰੰਗੁ ਲਗਾਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਤੋ ਸਚੇ ਹੈ, ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਵਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ । ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਹੂਆ ਘਰ ਜੋ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਪਤਿ ਸਿਉ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਪਤਿ ਨਹੀ ਪਾਵੈ । ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਕਿਉ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ । 30 ।

ਸਚੇ ਸਬਦ ਬਿਨਾ ਪਤਿ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਕੈਸੇ ਸਮਾਵੇਗਾ । 30 ।

ਪਉੜੀ 31

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਸਟ ਸਿਧੀ ਸਭਿ ਬੁਧੀ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਵਜਲੁ ਤਰੀਐ ਸਚ ਸੁਧੀ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਅਸਟ ਸਿਧ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਸੁਣ

1. ਕਰਕੇ ।

2. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 15 ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਟੀਕਾ ਪਉੜੀ 32 ।

3. ਸਹਿਤ, ਯੁਕਤ ।

4. ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

5. ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ।

6. ਅਸਟ ਸਿਧਿ, ਅੱਠ ਸਿਧੀਆਂ । ਯੋਗ ਸਿਧੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਠ ਸਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ—ਅਣਿਮਾ, ਮਹਿਮਾ, ਗਰਿਮਾ, ਲਘਿਮਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਈਸ਼ਿਤਵ, ਵਸ਼ਿਤਵ ।

ਕਰ ਜਬ ਅਸਟਿ ਸਿਧ ਕੇ ਨਿਮਿਤ¹ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਅਸਟਿ ਸਿਧ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੁਧਿ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸੁਧਿ ਪੜੇਗੀ । ਤਬੀ ਭਵਜਲ² ਕੋ ਤਰੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਰ ਅਪਸਰ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਵਿਰਤਿ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ ।

‘ਸਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਜੀਤ ਕਾ । ‘ਅਪਸਰਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਹਰਿ ਕਾ ।³ ਹਰਿ ਭਜਨ ਤੇ ਹੀ ਜਨਮ ਕੋ ਜੀਤੇਗਾ, ਭਜਨਹੀਨ ਜਨਮ ਕੋ ਹਾਰੇਗਾ । ਇਸ ਵਿਧ⁴ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਤਾ ਹੈ — ਇਹ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਪ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਬਿਰਤ⁵ ਕਰਣੀ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਨਿਰਵਿਰਤ⁶ ਹੋਵੇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਾਰੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੇ । 31 ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ ਸੋਈ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰੀਓ⁷ ਕੋ ਤਾਰਤਾ ਹੈ, ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਭੀ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ ਕੈਸੇ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ⁸ ਨਿਸਤਾਰਾ⁹ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋਈ ਤੋ ਗੁਰੂ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਵਚਨ ਹੀ ਤੋ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ । 31 ।

ਪਉੜੀ 32

ਨਾਮੇ ਰਾਤੇ ਹਉਮੈ ਜਾਇ । ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕਰ ਤਾਰਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਤੇ ਅੰਕਾਰ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮਿ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਸੋਈ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹੇ ਹੈ । ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ’ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤਿ’ ਹੈ ।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬੀਚਾਰੁ । ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ।

‘ਜੋਗ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਥ ਜੜਨੇ ਕਾ । ਜੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੈ ਸੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰ ਪਾਵਤੇ ਹੈ । ਆਪ ਭੀ ਮੁਕਤਿ

1. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।
2. ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ।
3. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ‘ਸਰ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ’ ‘ਅਪ ਸਰਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਮਾੜਾ ਸਮਾਂ’ ਕਰਦੇ ਸਨ ।
4. ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ, ਵਿਧੀ ।
5. ਮਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪਤਿ ਬੁਕਣ ਦਾ ਭਾਵ ।
6. ਮਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹਟਣ ਦਾ ਭਾਵ ।
7. ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਿਛੇ ਲਗਣ ਵਾਲੇ, ਅਨੁਯਾਈ ।
8. ਕਰਕੇ ।
9. ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ, ਮੁਕਤੀ ।

ਹੋਤੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰਤੇ ਹੈ। 'ਮਨੇ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ'¹। ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੇਂ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ² ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਮਝ ਲੇਣਾ³।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ ਹੋਇ। ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ। 32।

ਜਬ ਇਹ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਇਹ ਸੁਧਿ ਪੜੇਗੀ। ਸੂਰਗ, ਮਰਤ, ਪਾਤਾਲ ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ। ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। 32।

ਪਉੜੀ 33

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ। ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ।

ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼⁴ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨੋ ਨੇ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਿਧ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਿਧ' ਹੈ। 'ਗੋਸਟਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਸੰਗਤਿ ਕਾ। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਸਤ ਪੁਰਖੋ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਤਪਸ਼ੀ ਹੈ।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ। ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ।

ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਇਹ ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਰਬ ਕਾ ਸਾਰੁ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਚ ਕਰਣੀ' ਹੈ। ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਬੀ 'ਸਚੀ ਕਰਣੀ' ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣਾਬਾਦ⁵, ਅਰ ਗਯਾਨ ਕਾ ਜੋ ਵੀਚਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਤੋ ਤਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ ਸਭੁ ਵੇਕਾਰੁ। ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤਿਨ ਕਉ ਜੈਕਾਰੁ। 33।

ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਰਤਾ, ਸੋ ਜੋ ਕਛੁ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਵਿਕਾਰ ਹੀ ਬੋਲਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਜੈ-ਜੈ-ਕਾਰ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। 33।

ਪਉੜੀ 34

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਜਾਇ। ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸਚਿ ਰਹੈ ਸਮਾਇ।

ਜਬ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਕਾਚੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗਤਾ ਨਹੀ। ਜਬ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਮਿਲੇਗਾ ਤਬ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ, ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਸਮਝ ਕਰ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ।

1. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 15।

2. ਕਰਕੇ।

3. ਵੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 15, ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 29।

4. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼ = ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼।

5. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਦਸਣਾ।

ਬਾਹਰ ਮਹਿ ਜੋਗੀ ਭਰਮਾਏ ਸੰਨਿਆਸੀ ਛਿਅਚਾਰਿ ।

ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਜੋ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਸੋ ਪਾਏ ਮੋਖਦੁਆਰ ।

ਛੇ ਅਰ ਚਾਰ, ਦਸ ਦਸ ਨਾਮੋ ਵਿਖੇ ਸੰਨਿਆਸੀਓ ਕੋ ਮਾਇਆ ਨੇ ਭਰਮਾਇਆ । ਐਸੇ ਹੀ ਬਾਰਾ ਨਾਮ ਯੋਗੀਓ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ਮੁੰਡਿਓ, ਜਟਲ, ਐਘੜ, ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰੀ, ਵਣ ਖੰਡੀ—ਇਨ ਦੁਦਸ¹ ਨਾਮੋ ਵਿਖੇ ਯੋਗੀਓ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਇਆ, ਐਸੇ ਹੀ ਔਰ ਭੇਖੋਂ ਵਾਲੇ (ਕੋ)² ਭੀ । ਇਹ ਨਾਮੋ ਕੇ ਹੀ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਖੇ ਡੂਬੇ ਹੁਏ ਹੈ, ਅਭਿਮਾਨੀ ਭਜਨ ਤੇ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਮਰ ਕਰ ਜੀਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਮਰ ਕਰ ਜੀਵਣਾ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋੜੇ, ਫੇਰ ਜੋ ਕਛੁ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕਹਾ ਤਿਸ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰੇ ।

ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸਭਿ ਦੂਜੈ ਲਾਗੇ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰਿ ।

ਨਾਨਕ ਵਡੇ ਸੋ ਵਡਭਾਗੀ ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ । 34 ।

ਇਸ ਕੋ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ³ ਦੇਖੋ, ਬਿਨਾ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਸਭ ਦੂਸਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲਾਗੇ ਹੈ । ਅਰ ਉਹੀ ਬਡੇ ਹੈਂ ਅਰ ਉਹੀ ਵਡਭਾਗੀ ਹੈ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਾਨ ਕਰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਧਾਰਿ ਰਖਿਆ ਹੈ । 34 ।

ਪਉੜੀ 35

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਤਨੁ ਲਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਖੈ ਰਤਨੁ ਸੁਭਾਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਾਇ ਕਰਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਰਤਨ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਰਤਨ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਨ ਕੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰੇਗਾ—ਇਹ ਸੰਤ ਹੈ, ਇਹ ਅਸੰਤ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਵਤਾ⁴ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਚੋਟ ਨ ਖਾਵੈ । 35 ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਅਲਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਲਖਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਲਖਾਵਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਭਾਵਤਾ ਹੈ । ਮਨਮੁਖ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਭਾਵੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੀ ਬਾਤਿ ਕੀ ਚੋਟਿ ਭੀ ਨ ਖਾਏਗਾ । 35 ।

ਪਉੜੀ 36

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।

1. ਦੇ+ਦਸ=12, ਬਾਰ੍ਹਾ ।

2. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 19/ਅ) ।

3. ਕਰਕੇ ।

4. ਯਕੀਨ ਹੋਵਾ ਹੈ ।

ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਨਾਮ, ਦਾਨ ਸਨਾਨ¹ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਜਾਣੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ
ਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਹਜ ਧਿਆਨੁ ਲਾਗੇਗਾ, ਕਛੁ ਯਤਨ ਨ ਕਰਣਾ ਪੜੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਉ ਭੰਜਨੁ ਪਰਧਾਨੁ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦੁਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਮਾਨੁ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਭਵਜਲ² ਕੇ ਤੋੜਨੇ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖਿ
ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨੁ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਰਣੀ ਕਾਰ ਕਰਾਏ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ । 36 ।

ਜੋ ਕਛੁ ਕਰਣਾ ਯੋਗ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਈ ਕਾਰ ਔਰੋਂ ਕੋ ਕਰਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਗੁਰਮੁਖੇ
ਕਾ ਹੀ ਮੇਲ ਮਿਲਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ । 36 ।

ਪਉੜੀ 37

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਘਟ ਘਟਿ ਭੇਦ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਸਿਮ੍ਰਿਤ, ਵੇਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ; ਤਬੀ ਘਟਿ ਘਟਿ
ਕਾ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਮਤ ਕਾ ਜੋ ਭੇਦ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਜਾਣੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲੀ ਗਣਤ ਮਿਟਾਵੈ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਵੇਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੇਗਾ, ਸੋਈ ਸੰਪੂਰਣ ਗਣਤੀ³ ਕੋ
ਮਿਟਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖਸਮੁ ਪਛਾਤਾ । 37 ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੰਗਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੇ ਹੀ ਖਸਮ ਕੋ
ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ । ਮਨੁਖ ਨੇ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਪਛਾਣਿਆ । 37 ।

ਪਉੜੀ 38

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਰਮੇ ਆਵੈ ਜਾਇ । ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਘਾਲ ਨ ਪਵਈ ਥਾਇ ।

ਜਬ ਤਕਰ⁴ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਮਿਲਾ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਇਹ ਭ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੂਲਾ ਹੈ ।
ਆਵਾਗੋਣ ਇਸ ਕਾ ਮਿਟਾਵੇਗਾ⁵ ਨਹੀ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਕਛੁ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ
ਨਿਮਿਤ⁶ ਕਮਾਈ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕਮਾਈ ਭੀ ਇਸ ਕੀ ਥਾਇ ਨ ਪੜੇਗੀ, ਵਿਅਰਥ ਹੀ
ਜਾਏਗੀ ।

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮਨੁਆ ਅਤਿ ਡੋਲਾਇ । ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ।

1. ਇਸ਼ਨਾਨ ।

2. ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ।

3. ਲੇਖਾ, ਹਿਸਾਬ । ਭਾਵਾਰਥ (1) ਚਿੰਤਾ, ਸੋਚ (2) ਪਾਪ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਲੇਖਾ ।

4. ਤਕ ।

5. ਸੇ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 20/ਅ) ਵਿਚ 'ਮਿਟੇ' ਪਾਠ ਹੈ ।

6. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ ।

ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਅਤਸੈ¹ ਕਰ ਕਰ² ਡੋਲੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਇਹ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਕਛੁ ਖਾਏਗਾ ਸੋ ਬਿਖ ਹੀ ਖਾਏਗਾ । ਬਿਖ ਕੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਨਾਸ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਕੈਸੀ ?

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਬਿਸੀਅਰੁ ਡਸੈ ਮਰਿ ਵਾਟ । ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘਾਟੇ ਘਾਟ । 38 ।

ਬਿਨੁ ਗੁਰੂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਇਸ ਕੋ ਡਸੇਗਾ । 'ਮਰਿ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਮ੍ਰਿਤੁ ਕਾ ਜੋ 'ਵਾਟਿ' ਮਾਰਗ ਹੈ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਪੜੇਗਾ । ਗੁਰੁ ਬਿਨਾ 'ਸਰਬ ਓਰ ਕੋ ਘਟਤੀ ਹੀ ਘਟਤੀ ਹੈ, ਬਢਤੀ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ । 38 ।

ਪਉੜੀ 39

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ । ਅਵਗਣ ਮੇਟੈ ਗੁਣਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ।

ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕਰ⁴ ਸਿਖ ਕੇ ਅਵਗੁਣ ਮਿਟਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਗੁਣ ਵਿਖੇ ਇਸਥਾਪਨਾ⁵ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਗੁਣ ਹੀ ਤੋ ਨਿਸਤਾਰਾ⁶ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ।

ਮੁਕਤਿ ਮਹਾਸੁਖ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਦੇ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ਤਬ ਮਹਾਂ ਸੁਖ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹਾਰਿ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਆਵੇਗੀ, ਸਦਾ ਜੀਤ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਤਨੁ ਹਟੜੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ । ਨਾਨਕ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰਾ । 39 ।

ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਹੈ ਸੋ ਤਨ ਕੋ ਤੋ ਹਟੀ⁷ ਕਰੇਗਾ, ਮਨ ਕੋ ਵਣਜਾਰਾ⁸ ਕਰੇਗਾ, ਸਹਜ ਸਚ ਕਾ ਬੈਪਾਰ⁹ ਕਰੇਗਾ । ਵਿਧਾਤਾ¹⁰ ਨੇ ਸਰਬ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖ ਦੀਆ ਹੈ । ਜਬ ਅਨੰਨ¹¹ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪੇਗੇ ਤਬੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗੇ । ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਉਪਜਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਉਪਜਾ ਹੈ 'ਲੇਖਾ' ਹੀ ਤੋ, ਤਾਂ ਤੇ ਸਚ ਕਾ ਵੈਪਾਰ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਪਾਰ ਹੀ ਉਤਰੇਗਾ । 39 ।

1. ਅਤਿਅਧਿਕ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ 'ਅਤਿਸ਼ਯ' ।

2. ਕਰਕੇ ।

3. ਹਰ ਪਾਸੇ ।

4. ਕਰਕੇ ।

5. ਸਥਾਪਨਾ; ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰਖਦਾ ਹੈ ।

6. ਮੁਕਤੀ, ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ।

7. ਹਾਟ, ਦੁਕਾਨ ।

8. ਵਣਿਕ, ਸੈਦਾਗਰ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ ।

9. ਵਪਾਰ, ਵਣਜ ।

10. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪ੍ਰਭੂ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

11. ਇਕਾਗਰ, ਇਕਨਿਬਠ ।

ਪਉੜੀ 40

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਂਧਿਓ ਸੇਤੁ ਬਿਧਾਤੈ । ਲੰਕਾ ਲੂਟੀ ਦੈਤ ਸੰਤਾਪੈ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ। ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰਣੇ ਕਾ ਸੇਤੁ¹ ਬਾਂਧਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਇਹ ਸੇਤੁ ਕੈਸਾ ਹੈ—ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਜੋ ਦੈਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਵਸਣੇ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਜੋ ਹੈ ਕੁਬੁਧ, ਇਹੀ ਲੰਕਾ । ਇਹ ਪੁਲ ਲੰਕਾ ਕੋ ਲੂਟ ਕਰ ਦੈਤੋ ਕੇ ਸੰਤਾਪ² ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਰਾਮ ਚੰਦਿ ਮਾਰਿਓ ਅਹਿ ਰਾਵਣੁ । ਭੇਦੁ ਬਭੀਖਣੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾਇਣੁ ।

ਜਬ ਦੈਤੋ ਕੋ ਸੰਤਾਪ ਉਪਜਿਆ ਤਬ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੋ ਹੈ ਗਜਾਨ, ਤਿਸ ਨੇ ਅਗਜਾਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਰਾਵਣ 'ਸਤ੍ਰ', ਤਿਸ ਕੋ ਮਾਰਾ । ਵਿਭੀਖਣ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਭਕਤਿ ਤਿਸੀ ਨੇ ਤੋ ਭੇਦ ਦੀਆ । ਬਿਨਾ ਭਕਤਿ ਨ ਗਜਾਨ ਹੀ ਉਪਜੇਗਾ, ਨ ਅਗਜਾਨ ਹੀ ਮਰੇਗਾ । ਇਹ ਜੋ ਕਹਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਜਣਾਵਣੇ ਕੇ ਨਿਮਿਤ³ ਕਹਾ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗੇ ਤਬੀ ਅਗਜਾਨ ਜਾਏਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਇਰ ਪਾਹਣ ਤਾਰੇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਸ ਉਧਾਰੇ । 40 ।

ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਇਹ ਪਥਰ ਹੀ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਕਰ ਸਮਝੇਗਾ ਤਬ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰ ਜਾਏਗਾ । ਅਰ ਜੋ ਸਿਖ ਸਹਕਾਮੀ⁴, ਤਿਸ ਕੋ ਸ੍ਰਰਗ ਕੀ ਕਾਮਨਾ⁵ ਹੈ, ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਰ ਯਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿਕ⁶ ਕਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇਗੇ । ਸੋ ਕੋਟਿ ਤੇਤੀਸ ਦੇਵਤਿਓ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਸ੍ਰਰਗ ਕੇ ਭੋਗ ਹੀ ਭੋਗੇਗਾ । ਜਬ ਫੇਰ ਵਿਰਕਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਤਿਸ ਕਾ ਉਧਾਰ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ । 40 ।

ਪਉੜੀ 41

ਗੁਰਮੁਖਿ ਚੂਕੈ ਆਵਣ ਜਾਣੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ਮਾਣੁ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਆਵਾਗੋਣ ਮਿਟੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਮਾਨੁ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਪਛਾਣੁ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ।

ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਕਰਮ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਪਛਾਨਤਾ ਹੈ, ਖੋਟਾ ਕਰਮ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਖਰੇ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ (ਹੈ)⁷ । ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ ਧਿਆਨ' ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

1. ਪੁਲ ।
2. ਦੁਖ, ਪੀੜਾ, ਕਸ਼ਟ ।
3. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।
4. ਕਾਮਨਾ ਸਹਿਤ, ਇੱਛਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ।
5. ਇੱਛਾ, ਚਾਹ, ਅਭਿਲਾਖਾ ।
6. ਦਾਨ ਆਦਿਕ, ਦਾਨ ਆਦਿ ।
7. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 22/ੳ) ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਸਿਫਤਿ ਸਮਾਇ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੰਧੁ ਨ ਪਾਇ । 41 ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਸਿਫਤ ਕਰੇਗਾ । ਸਿਫਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਜਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ । ਐਰ ਕਰਮੋਂ ਵਾਲਿਓ ਕੋ ਅਨੇਕ ਬੰਧਨ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖ ਕੋ ਕੋਈ ਬੰਧਨ ਨਹੀ ਪੜੇਗਾ । 41 ।

ਪਉੜੀ 42

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਪਾਏ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ।

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋਈ 'ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਮ' ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਮਾਨ ਕਰ ਹਉਮੈ ਕੋ ਜਲਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਏ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਣ ਗਾਵਣੇ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਨਾਮਿ ਪਤਿ ਉਤਮ ਹੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੋਇ । 42 ।

ਜਬ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤ ਸਚੇ ਨਾਮ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਉਤਮ ਪਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । 'ਸਕਲ ਭਵਨ' ਨਾਮ ਹੈ 'ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਵਨ' ਕਾ, ਸਪਤ ਲੋਕ ਤਲੇ ਕੇ, ਸਪਤ ਲੋਕ ਉਪਰ ਕੇ । ਸੋਝੀ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ । ਸਾਸਤ੍ਰ ਦੁਆਰੇ ਤੇ ਪਰੋਖ² ਸੋਝੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਾਚ ਕਰ ਸਭ ਕਛੁ ਸੁਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰੋਖ³ ਸੋਝੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਚਤੁਰਦਸ ਭਵਨੋਂ ਮੈ ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ, ਸੋ ਹਸਤਾਮਲ⁴ ਕੀ ਨਿਆਈ ਪੜਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਗਾਜਾਨ (ਕਰਿ)⁵ ਤਲੇ ਉਪਰ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਤੀਨੋਂ (ਲੋਕ ਵਿਖੇ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਗਾਜਾਨ)⁶ ਕਾ ਕਾਰਣ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਹੀ ਤੋ ਹੈ । ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ⁷ ਕੈਸੇ ਜਲਾਈਏ ?

ਨਿਰਭੈ ਘਰ ਕੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੀਏ ? ਇਹ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਥੇ, ਈਹਾਂ ਤਕਰ⁸ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਉਤਰ ਕਰੇ । ਜਬ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਜਲਾਵੇਗਾ, ਤਬੀ ਨਿਰਭੈ ਘਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਏਤੀ ਵਾਰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਹਣੇ ਕਾ

1. ਚਾਰ + ਦਸ (ਚੋਦਾਂ) ਭਵਨ (ਲੋਕ), ਜਿਵੇਂ—ਸੱਤ ਸਵਰਗ ਲੋਕ (ਭੂ, ਭੁਵ, ਸੁ, ਮਹ, ਜਨ ਅਤੇ ਤਪ) ਤੇ ਸੱਤ ਹੇਠਲੇ ਲੋਕ (ਅਤਲ, ਸੁਤਲ, ਵਿਤਲ, ਤਲਾਵਲ, ਮਹਾਤਲ, ਰਸਾਤਲ ਅਤੇ ਪਾਤਲ) ।
2. ਅਪ੍ਰਤੱਖ, ਗੁਪਤ, ਅਗਿਆਤ ।
3. ਪਰੋਖ ਦੇ ਉਲਟ, ਸਪਸ਼ਟ, ਪ੍ਰਤੱਖ ।
4. ਸ਼ੱਧ ਰੂਪ 'ਹਸਤਾਮਲਕ', ਅਰਥਾਤ ਹਥ ਤੇ ਪਏ ਆਂਵਲੇ ਵਾਂਗ ।
5. ਸੈਂ. ਪਾ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 22/ਅ) ।
6. ਸੈਂ. ਪਾ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 22/ਅ) ।
7. ਡੰਡਾ, ਮੋਟਾ, ਮੁਸਲ ।
8. ਤਕ ।

ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਹੂਏ ਬਿਨਾ ਜੋ ਲਾਖੋਂ ਸਾਧਨ ਕਰੇਗਾ ਤੋਂ ਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਨ ਹੋਵੇਗਾ। 42। ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 43

ਕਵਣ ਮੂਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ। ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ।

ਕਵਣ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਹੁ ਨਿਰਾਲੇ। ਬੋਲੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਤੁਮ ਬਾਲੇ।

ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈ—ਹੇ ਨਾਨਕ ਬਾਲਕਾ ! ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੇ ਜੋ ਉਤਰ ਕਹੇ ਇਹ ਜੈਸੇ ਕੈਸੇ ਕਾ ਤੇ ਕਾਮ ਨਹੀ। ਸਾਚੁ ਕਹੁ ਤੇਰੀ ਮਤ ਕਾ ਮੂਲ ਕਵਨ ਹੈ ? ਤੇਰੀ ਮਤਿ ਕਵਨ ਹੈ ? ਇਹ ਸਤਿ ਤੈ ਨੇ ਕਿਸ ਵੇਲਾ ਪਾਈ ? ਤੇਰਾ ਕਵਨ ਗੁਰੂ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ ਹੈ। ਕਵਨ ਸੀ ਕਥਾ ਲੇ ਕਰ ਤੁਮ ਜਗਤ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਰਹਿਤੇ ਹੋ ?

ਏਸੁ ਕਥਾ ਕਾ ਦੇਇ ਬੀਚਾਰੁ। ਭਵਜਲੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣਹਾਰੁ। 43।

ਜੋ ਕਥਾ ਮੈ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਜੋ ਉਤਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਸਬਦ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖੋ ਕੋ ਭਵਜਲ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਕਵਨ ਹੈ ? ‘ਬੋਲੇ ਨਾਨਕ’ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕ੍ਰਿਤ³ ਸਬਦ ਹੈ। ਵਚਨ ਤੋਂ ਹੈ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕਾ, ਅਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਾ।

ਨਨੁ⁴—ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੋ ਬਾਲਕਕਹਾ। ਕਿਆ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਬਾਲਕ ਥਾ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਅਨੇਕ ਜੀ ਅਨੇਕ ਯੁਗੋਂ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਧ, ਤਿਨ ਕੇ ਆਗੇ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਹੀ ਬਾਲਕ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਕਹਿਣਾ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਬਕ ਦਿਲਾਸੇ ਕਾ ਸਬਦ ਹੈ, ਨਿਰਾਦਰ ਕਾ ਨਹੀ। ਤੋਂ ਭੀ ਸਰਸ੍ਰੁਤੀ ਭਵਾਨੀ ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ ਇਹ ਕਰਤੀ ਹੇ ਨਾਨਕ ਬਾਲਕ ! ਹੇ ਸੁਖਮ ਬ੍ਰਹਮ !। 43। ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 44

ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ। ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ।

ਮੇਰੀ ਬੁਧਿ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਦੇਖ ਕਰ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਏ, ਤਿਨ ਕੇ ਉਤਰ ਕਹਿਤਾ ਹੋ। ‘ਅਰੰਭ’ ਨਾਮ ਹੈ ਆਦਿ ਕਾ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਤੋਂ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕਾ ਉਤਰ ਪਵਨ ਹੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਰੀ ਮਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਕਛੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਹਾ ਸੋ ਮੈ ਨੇ ਮਾਨ ਲੀਆ। ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮਤਿਦਾਨ ਕਰੀ, ਉਹੀ ਵੇਲਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਮਤਿ ਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਅਰ ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਸਬਦ ਵਿਖੇ ਸਰਤਿ⁵ ਕਰਣੀ। ਜੈਸਾ ਸਬਦ ਹੋਵੇ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੇ

1. ਤਾਤਪਰਜ, ਮਨੋਰਥ, ਮਕਸਦ, ਉਦੇਸ਼।
2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
3. ਪਹੇਲੀ ਜਾਂ ਬੁਝਾਰਤ ਭਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲਾ।
4. ਸਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਨ ਸੁਚਕ ਅਵਯਯ।
5. ਧਿਆਨ ਲਗਾਣਾ।

ਹੀ ਧਾਰ ਲੈਣਾ । ਤਿਸੀ ਕੀ ਸਦਾ ਧੁਨਿ ਰਹੈ, ਇਹੀ ਚੇਲਾ ਹੈ ।

ਨਨੁ—ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕਾ ਉਤਰ ਪਵਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਅਰ ਜੋ ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੂ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਹੈ । ਸਬਦ ਤੋ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਕੈਸੇ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਕਵਨ ਹੈ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਜੋ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇ ਸੋਈ 'ਗੁਰੂ' । ਜਬ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਉਪਦੇਸ ਤੋ ਗੁਰੂ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਉਪਦੇਸ ਤਬੀ ਕਰੇਗਾ ਜਬ ਬੋਲੇਗਾ, ਬੋਲੇ ਬਿਨਾ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । “ਕਹਿਣਾ ਸੁਨਣਾ ਪਵਣ ਕੀ ਬਾਣੀ । ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੈ ਪਉਣੁ”¹ । ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਬੋਲਣੇ ਵਾਲਾ ਮਾਨ ਕਰ ਪਵਨ ਕੋ ਇਨ ਪ੍ਰਸਨੋ ਕੀ ਆਦਿ ਕਹਾ । “ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ”² ਇਸੀ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਤਹਾਂ ਗੁਰੂ ਭੀ ਕਹਾ ।

ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਉ ਨਿਰਾਲਾ । ਨਾਨਕ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ ।

‘ਗੋ’ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਤਿਸ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਵਿਸਨੁ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸਰਬ ਯੁਗੋ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਏਕ ਗੋਪਾਲ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਹੈ । ਪਰ ਉਪਦੇਸ ਤੋ ਇਹੀ ਹੈ—ਮੇਰਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਕਥ ਹੈ, ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਮਨ ਕੀ ਚਿਤਵਨਾ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਰਾਧਣ³ ਕਰੋ, ਅਰਥ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੇ । । ਇਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਕਥਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਅਕਥ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤ⁴ ਮੈ ਨਿਰਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੋ, ਕਿਸੀ ਕੇ ਸਾਥ ਸੰਗਲਨ⁵ ਨਹੀ ਹੋਤਾ, ਜਲ ਵਿਖੇ ਕਮਲ ਕੀ ਨਿਆਈ⁶ ।

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਜਿਤੁ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰੀ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ । 44 ।

ਜਿਸ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ⁷ ਕਥਾ-ਵੀਚਾਰ ਉਪਜਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਏਕ ਹੀ ਸਬਦ ਹੈ । ਅਹੰਕਾਰ ਕੋ ਤਿਆਗ ਕਰ ਮੇਰਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋਵੇਗੇ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਕੋ ਨਿਵਾਰਣ⁸ ਕੀਆ ਹੈ, ਹਰਿ ਭਜਨ ਮੋ ਤਤਪਰ⁹ ਹੂਆ, ਸੋਈ ਭਵਜਲ¹⁰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । 44 । ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

1. ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 152) ।

2. ਜਪੁਜੀ, ਅਤਿਮ ਸਲੋਕ ।

3. ਆਰਾਧਨਾ, ਭਗਤੀ, ਪੂਜਾ, ਸਿਮਰਨ ।

4. ਵਾਸਤੇ, ਲਈ ।

5. ਲੀਨ, ਯੁਕਤ ।

6. ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ 10 ਪੰਕਤੀਆਂ ਜੋ ਵਿਵਾਦਸੂਚਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

7. ਕਰਕੇ ।

8. ਹਟਾਇਆ, ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਰਹਰਿਆ ।

9. ਲੀਨ, ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ।

10. ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ।

ਪਉੜੀ 45

ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ । ਜਿਤੁ ਗਰਬੁ ਜਾਇ ਸੁ ਕਵਣੁ ਆਹਾਰੁ ।

‘ਮੈਣ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਖਣ ਕਾ । ‘ਸਾਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪਕੇ ਲੋਹੇ ਕਾ । ਮਖਣ ਦੰਤੋਂ ਸਾਥ ਪਕਾ ਲੋਹਾ ਖਾਇਆ ਜਾਏ । ਜਿਸ ਕੇ ਖਾਣੇ ਤੇ ਗਰਬ ਜਾਏ ਸੋ ਅਹਾਰ ਕੌਣ ਸਾ ?

ਹਿਵੈ ਕਾ ਘਰੁ ਮੰਦਰੁ ਅਗਨਿ ਪਿਰਾਹਨੁ । ਕਵਣੁ ਗੁਫਾ ਜਿਤੁ ਰਹੈ ਅਵਾਹਨੁ ।

ਵਰਫ¹ ਕਾ ਘਰੁ ਜੋ ਹੈ ਹਿਮਾਚਲੁ ਪਰਬਤ ਸੋ ਤੋ ਮੰਦਰ ਹੈ ਅਰ ਅਗਨਿ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਪਰਾਹੁਣਾ ਆਇਆ ਹੈ । ਸੋ ਅਗਨਿ ਕੀ ਗਰਮਾਈ ਵਰਫ ਕੋ ਗਾਲੇਗੀ । ਹਿਮਾਚਲੁ ਸੋ ਅਗਨਿ ਕੈਸੇ ਜਾਏ ? ‘ਅਵਾਹਨ’ ਨਾਮ ਹੈ ਬੁਲਾਵਣੇ ਕਾ । ਸੋ ਗੁਫਾ ਕੌਣ ਸੀ ਹੈ ? ਜਿਸ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਬੁਲਾਵਣਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ।

ਇਤ ਉਤ ਕਿਸ ਕਉ ਜਾਣਿ ਸਮਾਵੈ । ਕਵਣ ਧਿਆਨੁ ਮਨੁ ਮਨਹਿ ਸਮਾਵੈ । 45 ।

ਈਧਰ ਉਧਰ ਕਿਸ ਕੋ ਜਾਣ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ ? ਸੋ ਧਿਆਨ ਕਵਣ ਸਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਮਨੁ ਵਿਖੇ ਸਮਾਇ ਜਾਵੈ । 45 । ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 46

ਹਉ ਹਉ ਮੈ ਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ । ਦੂਜਾ ਮੇਟੈ ਏਕੋ ਹੋਵੈ ।

ਪਦਾਰਥੋ ਕਾ ਜੋ ਗਰਬ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹਉਮੈ ਹੈ, ਮੈ ਇਹ ਕਛੁ ਹੋ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਵਚਨ ਮਾਨ ਕਰ ਇਨ ਦੋਨੋ ਕੋ ਵੀਚ ਸੋ ਖੋਇ ਡਾਰੇ, ਨਿਰ ਅਭਿਮਾਨ ਹੋਇ ਕਰ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕਰੇ, ਇਹੀ ਮਖਣ ਕੇ ਦੰਤ ਹੈ । ਭਜਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਆਪ ਹੀ ਖੋਇਆ ਜਾਏ ।

ਜਗੁ ਕਰੜਾ ਮਨਮੁਖੁ ਗਵਾਰੁ । ਸਬਦੁ ਕਮਾਈਐ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ ।

ਜਗਤ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਬਡਾ ਕਠਨ ਹੈ । ਮਨਮੁਖ ਹੈ ਅਰ ਗਵਾਰ ਹੈ । ਮਨਮੁਖਤਾ ਕਾ ਖੋਵਣਾ, ਇਹੀ ਪਕਾ ਲੋਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਵਰਣਨ ਕੀਆ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਕਮਾਵੇਗਾ ਤਬ ਪਕਾ ਲੋਹਾ ਖਾਇਆ ਜਾਏਗਾ । ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੋ ਜਗਤ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਤੇ ਏਕ ਪਛਾਨਿਆ, ਇਹੀ ਜਗਤ ਖਾਇਆ ਗਇਆ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਅਹਾਰ ਗਰਬ ਕੋ ਖੋਵਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ । ਨਾਨਕ ਅਗਨਿ ਮਰੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ । 46 ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਜਾਣੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਇਹੀ ਭਾਵਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਭਾਣਾ ਇਸ ਨੇ ਮਾਨਿਆ ਤਬ ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਇਸ ਕੀ ਆਪ ਹੀ ਸਾਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ; ਹਿਮਾਚਲ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੀਤਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਜਿਸ ਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਗਈ ਤਿਸੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਵਾਹਨ² ਵਸਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਮੇਟੀ, ਹਉਮੈ ਕਾ ਮੇਟਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਲੇਤਾ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਕਾ ਜੋ ਮੇਟਣਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਾਨਣੇ ਕੇ ਹੀ

1. ਬਰਫ, ਹਿਮ ।

2. ਬੁਲਾਣ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਆ, ਸਦਾ, ਸਦ ।

ਤੋ ਨਿਮਿਤ¹ ਹੈ, ਔਰ ਨਿਮਿਤ ਤੋ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਧਰ ਉਧਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ। ਹਉਮੈ ਕੋ ਮੇਟ ਕਰ ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਧਿਆਨ ਕਰੇਗਾ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਰਬ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਧਿਆਨ ਤੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਮਨ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇਗਾ; ਜੈਸੇ ਜਲ ਕਾ ਤਰੰਗ ਜਲ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਵੇਗਾ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੇ ਸਰਬ ਪ੍ਰਸੰਨਤਰ ਕਹੇ।। 46।

ਨਨੁ²—ਹਉਮੈ ਕੋ ਕੈਸੇ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ? ਹਉਮੈ ਕਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰਣਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--

ਪਉੜੀ 47

ਸਚ ਭੈ ਰਾਤਾ ਗਰਬੁ ਨਿਵਾਰੈ। ਏਕੋ ਜਾਤਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੈ।

ਸਤਿ ਰੂਪ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਭੈ ਮੋ ਰਤਾ ਹੂਆ ਗਰਬ ਕੋ ਨਿਵਾਰਣ³ ਕਰੇਗਾ। “ਸਗਲਿਆ ਭਉ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ”⁴। ਸਰਬ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਵਿਧਾ⁵ ਨੇ ਲੇਖ ਲਿਖ ਦੀਆ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਭੈ ਮੋ ਰਹੋਗੇ ਤਬੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁶ ਹੋਵੇਗੇ। ਪਵਨਾਦਿਕ⁷ ਤੋ ਭੈ ਮੋਹੀ ਰਹਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਸਮਝ ਲੇਣਾ। ਜਬ ਇਸ ਕਾ ਗਰਬੁ ਮਿਟੇਗਾ, ਤਬੀ ਹਉਮੈ ਮਿਟੇਗੀ। ਤਬ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਜਬ ਇਸ ਸਬਦੁ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ।

ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਸਚੁ ਅੰਤਰਿ ਹੀਆ। ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀਆ।

ਜਬ ਇਹ ਸਚਾ ਸਬਦ ਇਸ ਕੇ ਹਿਰਦੈ ਅੰਤਰ ਵਸੇਗਾ ਤਬ ਤਨ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਿਖੁ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੈ। ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਪਿਆਰੈ। 47।

ਭਜਨ ਕਰਣਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਰੰਗੁ ਹੈ। ਇਹ ਰੰਗੁ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜੋ ਬਿਖ ਹੈ ਇਹੀ ਅਗਨਿ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਜਲਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ⁸ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ ਜਬ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰੇ। ਜਬ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰਣ ਹੂਆ ਤਬ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ, ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋਈ ਭਜਨਵਾਨੋ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪਰ ਨਦਰਿ ਕਰੇਗਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੇਗਾ। “ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਾ”⁹, ਤਬੀ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। 47। ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ।
3. ਹਟਾਏਗਾ, ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ।
4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 464)।
5. ਵਿਧਾਤਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ।
6. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ।
7. ਪਵਨ (ਹਵਾ) ਆਦਿਕ।
8. ਹਟਾਏ, ਦੂਰ ਕਰੇ।
9. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 38।

ਪਉੜੀ 48

ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਚੰਦੁ ਹਿਵੈ ਘਰੁ ਛਾਇਆ । ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਸੂਰਜੁ ਤਪੈ ਤਪਾਇਆ ।

ਸੋ ਮੁਖ ਕੌਣ ਸਾ ਜਿਹ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹਿਮਾਚਲੁ ਪਰਬਤੁ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸੀਤਲੁ
ਛਾਇਆ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਸੋ ਮੁਖ ਕੌਣ ਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਮੁਹਿ ਵਿਖੇ ਸੂਰਜ ਤਪਾਇਆ ਹੂਆ
ਤਪਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਕਾਲੁ ਜੋਹਤ ਨਿਤ ਰਹੈ । ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਤਿ ਰਹੈ ।

ਸੋ ਕਵਨ ਮੁਖਿ ਹੈ ਜਿਸ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਕਾਲ ਸਦਾ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਢੂੰਢਤਾ ਹੀ ਰਹਤਾ ਹੈ ?
ਸੋ ਬੁਧਿ ਕੌਣ ਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬੁਧਿ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ ?

ਕਵਨੁ ਜੋਧੁ ਜੋ ਕਾਲੁ ਸੰਘਾਰੈ । ਬੋਲੈ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਬੀਚਾਰੈ । 48 ।

ਸੋ ਯੋਧਾ ਕੌਣ ਸਾ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲੁ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ । 'ਬਾਣੀ ਕਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ? ਹੋ
ਨਾਨਕ ! ਇਸ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਕਹੋ । 48 । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 49

ਸਬਦੁ ਭਾਖਤ ਸਸਿ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰਾ । ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਵਸੈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ।

ਜਿਸ ਸਬਦ ਕਾ ਪੀਛੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਸੋ ਸਬਦ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ, ਇਸ
ਸਬਦ ਕੋ ਜੋ ਉਚਾਟਣ ਕਰਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਵਿਵੇਕ ਰੂਪੀ ¹ਸੂਰਯ ਉਦੈ ਹੋਤਾ
ਹੈ । ਤਬ ਅਰਯਾਨ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਮਿਟ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮੁਖ ਇਸ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੈ ਤਿਨ ਮੁਖੋ ਕੋ
ਹੀ ਕਾਲੁ ਨਿਤਿ ਹੀ ਢੂੰਢਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਮੁਖ ਇਸ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ
ਹੈ ।

ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਸਮ ਕਰਿ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰਾ । ਆਪੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਣਹਾਰਾ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੋਨੋ ਨਾਸਵੰਤ ਮਾਨ ਕਰ, ਏਕ ਮਾਨ ਕਰ, ਏਕ ਨਾਮ ਹੀ ਅਧਾਰ ਰਖਾ
ਹੈ, ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਚਾਹਨਾ ਨਹੀ ਕਰਤਾ, ਸੋ ਨਾਮ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਅਬਵਾ
ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਔਰੋ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਪਰਚੈ ਮਨੁ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇ । ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਕਾਲੁ ਨ ਖਾਇ । 49 ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਵਿਖੇ ਪਰਚੇਗਾ ਤਬ ਸਤਿ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ, ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਭੂਲਾ
ਹੂਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮਾਨ ਕਰ ਸਮਾਇ ਜਾਵੇਗਾ । ਕਹਿਤਾ ਨਾਨਕੁ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ,
ਇਹ ਕਾਲ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਕੋ ਕਾਲ ਨ ਖਾਏਗਾ । 49 ।

ਪਉੜੀ 50

ਨਾਮ ਤਤੁ ਸਭ ਹੀ ਸਿਰਿ ਜਾਪੈ । ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਦੁਖੁ ਕਾਲੁ ਸੰਤਾਪੈ ।

ਸਭ ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਾਮ ਤਤ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਔਰ ਕਛੁ ਹੀ ਨਹੀਂ ।
ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਇਸ ਕੋ ਅਨੇਕ ਦੁਖ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਲੁ ਵਾਰੰਵਾਰ ਇਸ ਕੋ ਦੁਖ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ।

1. ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਤਤੋ ਤਤੁ ਮਿਲੈ ਮਨੁ ਮਾਨੈ । ਦੂਜਾ ਜਾਇ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਨੈ ।

ਜਬ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਤਬ ਤਤੁ ਸਾਬ ਤਤੁ ਮਿਲ ਗਇਆ । ਜਬ ਤਤੁ ਸਾਬ ਤਤੁ ਮਿਲਾ ਤਬ ਦੂਤ ਭਾਵਨਾ ਜਾਤੀ ਰਹੀ । ਏਕ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਲਿਆਇਆ । ਬਾਣੀ ਕੌਣ ਬੋਲਤਾ ਹੈ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਬੋਲੈ ਪਵਨਾ ਗਗਨੁ ਗਰਜੈ । ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣੁ ਸਹਜੈ । 50 ।

ਬਾਣੀ ਪਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਨਿਆਈ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਗਰਜਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ, ਇਸ ਵਿਧ¹ ਸੋ ਨਿਹਚਲ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਸਹਜ ਸੋ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਛੁ ਯਤਨ ਨ ਕਰਣਾ ਪੜੇਗਾ । 50 । ਸੋ ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਤਮੁਖੋ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ ! ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 51

ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨ ਬਾਹਰਿ ਸੁੰਨ ਤਿਭਵਣ ਸੁੰਨਮਸੁੰਨ ।

ਚਉਥੇ ਸੁੰਨ ਜੇ ਨੁਰ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪੁ ਨ ਪੁੰਨ ।

‘ਸੁੰਨ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਮਾਧਿ ਕਾ । ‘ਸਮਾਧਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਨਿਹਚਲੁ ਹੋਣੇ ਕਾ । ਸੋ ਨਿਹਚਲੁ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਣਤੇ ਹੈ--ਅੰਤਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ²ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਵਿਆਪ ਰਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੀਨੋ ਸੁੰਨੋ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਕਛੁ ਏਕ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਲੇਸ ਹੈ । ਚਉਥੇ ਸੁੰਨ ਕੋ ਜੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਲੇਸ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ । ਚੌਥਾ ਸੁੰਨ ਕੌਣ ਸਾ ? ਸੁੰਨ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਵਰਨਨ ਕੀਆ (ਹੈ)³ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਰੂਪ ਤੋ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੋ ਚੇਤਨ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਇਹ ਬੁਧਿ ਪਾਈ--ਅੰਤਰ, ਬਾਹਰ, ਤੀਨੋ ਭਵਨੋ ਕੋ ਤੁਹੀ ਤੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਤੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਚੇਤਨ ਕੌਣ ਹੈ ? ਤੁਹੀ ਤੋ ਚੇਤਨ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪਾਈ ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਲੇਸ ਨਹੀ ।

ਘਟ ਘਟਿ ਸੁੰਨ ਕਾ ਜਾਣੈ ਭੇਉ । ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ।

ਜਬ ਮੈ ਜਾਗਤਾ ਹੋ ਤਬ ਸਭੁ ਕਛੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਮੈ ਸੋਤਾ ਹੋ ਤਬ ਕਛੁ ਹੀ ਨਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ । ਤਾ ਤੇ ਜੋ ਕਛੁ ਹੈ ਸੋ ਮੈ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਸੁੰਨ ਕੇ ਮਰਮ ਕੋ ਜੋ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ ਹੈ ।

ਜੋ ਜਨੁ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਤਾ । ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ । 51 ।

1. ਵਿਧੀ, ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ ।

2. ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ--ਸਵਰਗ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਪਾਤਾਲ ।

3. ਸੈਂ. ਪਾ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 27/ਅ) ।

ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਨਿਰੰਜਨ ਕੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਜਨੁ ਪੁਰਖ ਵਿਧਾਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਹ ਬੁਧਿ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੋ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ, ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋਤੇ ਹੈ। 51। ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 52

ਸੁੰਨੋ ਸੁੰਨੁ ਕਹੈ ਸਭੁ ਕੋਈ। ਅਨਹਤ ਸੁੰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਈ।

ਅਨਹਤ ਸੁੰਨਿ ਰਤੇ ਸੇ ਕੈਸੇ।

ਜਗਤ ਮੇਂ ਸਰਬ ਲੋਕ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ--ਸੁੰਨ ਹੀ ਸੁੰਨ ਹੈ, ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ। ਅਨਹਤ¹ ਜੋ ਸੁੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਸ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਸੋ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ? ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਿਖੇ ਜੋ ਰਤੇ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿ ਤੇ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਹੀ ਜੈਸੇ। ਓਇ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰਹਿ ਨ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਹਿ। 52।

ਜੋ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈਂ, ਤੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਫੁਰਣੇ ਤੇ ਉਪਜੇ ਹੈ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੈਸੇ ਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈਂ। ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵਤੇ ਹੈ ਤੇ ਨ ਮਰਤੇ ਹੈਂ ਨ ਜਨਮਤੇ ਹੈਂ, ਨ ਆਵਤੇ ਹੈਂ, ਨ ਜਾਤੇ ਹੈ। 52। ਸਾਧ ਮਾਰਗ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਾ, ਅਬ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 53

ਨਉ ਸਰ ਸੁਭਰ ਦਸਵੈ ਪੂਰੇ। ਤਹ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਜਾਵਹਿ ਤੂਰੇ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈਂ ਤੇ 'ਨਵਸਰ' ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਨਵੇ ਸਿਰੇ ਦਸਮ ਪੁਰ ਜੋ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤਿਸ ਕੇ 'ਸੁਭਰ', ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਜਨ ਸੋ ਭਰਤੇ ਹੈਂ। ਤਹਾਂ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਜੋ ਹੈ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਤੂਰੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਧੁਨਿ ਸਾਥ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪੂਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਸਾਚੈ ਰਾਚੇ ਦੇਖਿ ਹਜੂਰੇ। ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ।

ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ, ਸਾਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਰਾਚੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹਜੂਰ ਹੀ ਦੇਖਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਨ ਕੋ ਦਰਸਨੁ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਦਰਸਨ ਦੀਆ ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੀਤੀ ਹੈ--ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਭਰ ਰਹਾ ਹੈ।

ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ। ਨਾਨਕ ਪਰਖਿ ਲਏ ਸਚੁ ਸੋਇ। 53।

ਤਬ ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਪਤੁ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਵਾਰਤਾ ਕਾ ਹੀ ਅਗਯਾਨ ਨਹੀ ਰਹਿਤਾ। ਸੋ ਗਯਾਨੀ ਪੁਰਖ ਜਿਸ ਕੋ ਪਰਖਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਚਾ ਹੈ। ਸੋਈ ਸਚਾ ਹੈ ਔਰ ਸਭ ਝੂਠੇ ਹੀ ਹੈ। 53।

1. ਜਿਸ ਦੀ ਹਤਿਆ ਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਮਾਰਿਆ ਨ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ।

ਪਉੜੀ 54

ਸਹਜ ਭਾਇ ਮਿਲੀਐ ਸੁਖ ਹੋਵੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਗੈ ਨੀਦ ਨ ਸੋਵੈ ।

ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਵਿਧਾਤਾ¹ ਨੇ ਸਰਬ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ਹੈ--ਜਬ ਹਰਿਭਜਨ ਕਰੇਗੇ ਤਬੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ² ਹੋਵੇਗੇ । ਭਜਨ ਕਾ ਕਰਣਾ ਇਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਉਪਜਾ ਹੈ । ਜਬ ਸਹਜ ਵਿਖੇ ਭਾਵਨਾ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕੇ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿਕਸੇ ਜੋ ਹੈ ਵਚਨ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਾਗੇ । ਔਰ ਜੇਤੇ ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨਿੰਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਸੋਵੇ ਨਹੀ । ਨ ਸੋਵਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ--ਬੇਸਮਝ ਹੋਇ ਕਰ ਪਦਾਹਬੋ ਵਿਖੇ ਲੰਪਟ ਨ ਹੋਵੇ ।

ਸੁੰਨ ਸਬਦੁ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੈ । ਕਹਤੇ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ।

'ਸੁੰਨ' ਸਬਦੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ, ਤੇ ਅਪਰੰਪਰ³ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨਹੀ । ਤੇ ਸਭੀ ਇਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁴ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰੇ । ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮੋ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਹਿਣ ਹੀ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਸਬਦ ਕਰ ਕਰ ਔਰੋ ਕਾ ਨਿਸਤਾਰ⁵ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਸੇ ਸਚਿ ਰਾਤੇ । ਨਾਨਕ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਮਿਲਣ ਨਹੀ ਭ੍ਰਾਤੇ । 54 ।

ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੀ ਹੈ ਉਹੀ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ । ਜਿਨੋ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਖੋਇਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਮਿਲੇਗਾ । ਜੋ 'ਭ੍ਰਾਂਤਿ-ਦਰਸੀ' ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 54 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 55

ਕੁਬੁਧਿ ਚਵਾਵੈ ਸੋ ਕਿਤੁ ਠਾਇ । ਕਿਉ ਤਤ ਨ ਬੂਝੈ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ।

ਜੋ ਕੁਬੁਧਿ ਕੋ ਉਠਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕੌਣ ਸਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ ? ਤਤੁ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵ ਤਤ ਕੋ ਕਿਉ ਨਹੀ ਬੂਝਤਾ ? ਯਮ ਕੀਆ ਚੋਟਾ ਕਿਉ ਖਾਤਾ ਹੈ ?

ਜਮ ਦਰਿ ਬਾਧੇ ਕੋਇ ਨ ਰਾਖੈ । ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਨਾਹੀ ਪਤਿ ਸਾਖੈ ।

ਯਮ ਕੇ ਦੁਾਰ ਕੋ ਜੀਵ ਬਾਧੇ ਹੂਏ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਰਖਯਾ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ । ਬਿਨ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਇਸ ਕੀ ਪਤਿ ਨਹੀ, ਇਸ ਪਰ ਅਨੇਕ ਸਾਖੀ ਪਾਈਤੇ ਹੈ । ਫੇਰ ਲੋਕ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਕਿਉ ਨਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰਤੇ ?

1. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਰਤਾਰ ।
2. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
3. ਅਪਰੰਪਾਰ, ਅਸੀਮ, ਅਪਾਰ ।
4. ਸਫਲ ਮਨੋਰਥ, ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
5. ਕਰਕੇ ।
6. ਮੁਕਤੀ, ਗਤੀ, ਛੁਟਕਾਰਾ, ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ।
7. ਜੋ ਭ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਜਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਕਿਉਕਰਿ ਬੂਝੈ ਪਾਵੈ ਪਾਰੁ । ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਿ ਨ ਬੂਝੈ ਗਵਾਰੁ । 55 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਕਿਉਕਰ ਬੂਝੈ ? ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੈ ? ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਇਹ ਮਨਮੁਖ ਗਵਾਰ ਲੋਕ ਕਿਉ ਨਹੀ ਬੂਝਤੇ । 55 । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 56

ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ । ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕੀ ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੇਗੀ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਇਸ ਕੋ ਮਿਲੇਗਾ ਤਬੀ ਇਹ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਾ ਮਿਲਨਾ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਜਗ ਮੇਂ ਜੋ ਲਾਖੋਂ ਗੁਰੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀ । “ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ”¹ ਇਸ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਚੇ ਪਕੇ ਗੁਰੂਓ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਕੀਆ ਹੈ ।² ‘ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੂਆ’³ ।

ਤਤੁ ਨ ਚੀਨੈ ਮਨਮੁਖੁ ਜਲਿ ਜਾਇ । ਦੁਰਮਤਿ ਵਿਛੁੜਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ।

ਕਾਚੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ ਸੋ ਤਤ ਕੋ ਨਹੀ ਪਛਾਣਤਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਵਾਰੰਵਾਰ ਗਰਭ ਕੀ ਅਗਨਿ ਵਿਖੇ ਜਲਤਾ ਹੈ । ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਵਿਛੋੜ ਕੀਆ, ਇਸੀ ਤੇ ਯਮ ਕੀ ਚੋਟ ਖਾਤਾ ਹੈ ।

ਮਾਨੈ ਹੁਕਮੁ ਸਭੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ । ਨਾਨਕ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ । 56 ।

ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਮਨ ਲੀਆ, ਵੇਦੋਕਤ⁴ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਵਿਖੇ ਵਿਚਰਣੇ ਲਾਗਾ, ਤਿਸ ਨੇ ਸਭੀ ਗੁਣ ਪਾਏ ਅਰ ਗਿਆਨ ਭੀ ਪਾਇਆ, ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਮਾਨ ਪਾਵੇਗਾ । 56 ।

ਪਉੜੀ 57

ਸਾਚੁ ਵਖਰੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਹੋਇ । ਆਪਿ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਭੀ ਸੋਇ ।

ਸਚਾ ਵਖਰੁ⁵ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋਈ ਜਿਸ ਕਾ ਧਨੁ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਧਨ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ ।

ਸਹਜਿ ਰਤਾ ਬੂਝੈ ਪਤਿ ਹੋਇ । ਤਾ ਕੀ ਕੀਮਤਿ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ ।

‘ਸਹਜ’ ਇਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਉਪਜਾ ਜੋ ਹੈ, ਭਜਨ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜੋ ਰਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਇਸ

1. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465) ।
2. ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
3. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932) ।
4. ਹੁਕਮ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਉਕਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਵੇਦ-ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਕਾਰਜ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ।
5. ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ।
6. ਸੋਦਾ ।

ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਬੂਝਤਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਕੀਮਤ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਸੋ ਤੋ ਅਮੋਲ ਹੂਆ ।

ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ । ਨਾਨਕ ਪਾਰਿ ਪਰੈ ਸਚ ਭਾਇ । 57 ।

ਜਹਾ ਦੇਖਤਾ ਹੋਂ ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਜਿਸ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਇਸ ਸਚੀ ਭਾਵਨਾ ਪੀਛੇ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇਗਾ । 57 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਪਉੜੀ 58

ਸੁ ਸਬਦ ਕਾ ਕਹਾ ਵਾਸੁ ਕਥੀਅਲੇ ਜਿਤੁ ਤਰੀਐ ਭਵਜਲੁ ਸੰਸਾਰੋ ।

ਤ੍ਰੈ ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਵਾਈ ਕਹੀਐ ਤਿਸੁ ਕਹੁ ਕਵਨੁ ਆਧਾਰੋ ।

ਭਲਾ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਵਾਸਾ ਕਹਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕਰ ਕਰ¹ ਭਵਜਲ² ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤਰਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਤੀਨ ਅਰ ਸਾਤ, ਦਸ ਅੰਗੁਲੀ ਵਾਈ ਪਵਨ ਕਹਾ ਹੈ ? ਪਵਨ ਸਾਰੀਰ ਤੇ ਨਿਕਸ ਕਰ ਦਸ ਅੰਗੁਲੀ ਬਾਹਰ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਉਹੀ ਫਿਰ ਕਰ ਅੰਤਰ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਕੇ ਪਵਨ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਬਾਹਰਿ ਹੀ ਨਹੀ ਚਲਾ ਜਾਤਾ (ਹੈ)³ । ਅਰ ਬਾਹਰ ਕਾ ਪਵਨ ਅੰਤਰ ਭੀ ਨਹੀ ਆਵਤਾ । 'ਅਧਾਰ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਰੇ ਕਾ, ਤਿਸ ਪਵਨ ਕਾ ਆਸਰਾ ਕਵਨ ਹੈ ? ਜੋ ਬਾਹਰ ਕੇ ਪਵਨ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਨਹੀ ਜਾਣੇ ਦੇਤਾ, ਕਹੋ । ਯਦਵਾ⁴ ਤ੍ਰੈ-ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਪਵਨ ਕਹਾ ਹੈ ।

ਬੋਲੈ ਖੋਲੈ ਅਸਥਿਰੁ ਹੋਵੇ ਕਿਉਕਰਿ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ।

ਪਵਨ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਕੇ ਵਿਖੇ ਖੋਲਤਾ ਹੈ । ਖੋਲਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਪਵਨ ਹੈ ਜੋ ਪਵਨ ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ, ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਤੋ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਹੈ । ਜੋ ਗੁਦਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਅਪਾਨ' ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਜੋ ਅਪਾਨ ਨ ਹੋਵੇ ਤੋ ਆਦਮੀ ਮਰ ਹੀ ਜਾਏ । ਜੋ ਪਵਨ ਨਾਭ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਮਾਨ' ਹੈ । ਜੋ ਕਛੁ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਮ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਏਕ ਮੁਖ ਸਾਥ ਹੀ ਤੋ ਪੁਰਖ ਖਾਤਾ ਪੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਕਸਣੇ ਕੇ ਦੋ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਪਵਨ ਕੰਠ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕੰਠ ਹਰਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਉਦਾਨ' ਹੈ । ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਵਿਆਨ' ਹੈ ।⁵ ਅੰਨ, ਜਲ ਕਾ ਜੋ ਸਾਰ ਭਾਗ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੋ ਕੋ ਭੂਖ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਕ੍ਰਿਕਲਾ' ਹੈ । ਜਿਸ ਤੇ ਡੀਕਾਰ

1. ਕਰਕੇ ।

2. ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ।

3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 30/ੳ) ।

4. ਭਾਵੇਂ, ਚਾਹੇ ।

5. ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 30/ਅ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਆਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਨਾਗ' ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰ ਝਮਕਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਕੂਰਮ' ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਉਬਾਸੀ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਦੇਵਦਤ' ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਕਾ ਸਰੀਰ ਫੂਲ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਧਨੰਜੈ' ਹੈ। ਇਹ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈ ਸੋ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਇਸਥਿਰ¹ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੀ ਇਸਥਿਰਤਾ² ਤੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਇਸਥਿਰਤਾ ਹੈ। ਅਲਖ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਲਖਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਬੋਲੇਗਾ। ਬੋਲਣਾ ਤੋ ਪਵਨ ਕਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੈ। ਪਵਨ ਅਲਖ ਕੋ ਕੈਸੇ ਲਖਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਣਵੈ ਅਪਣੇ ਮਨ ਸਮਝਾਏ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦੇ ਸਚਿ ਲਿਵ ਲਾਗੈ ਕਰਿ ਨਦਰੀ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ।

ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਸੁਣ ਕਰੀਏ, ਨਾਨਕੁ ਸਤਿ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵੇ, ਜਬ ਸਮਝਾ ਤਬ ਸਮਝ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੁ-ਸਬਦ ਕਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਜਬ ਤਕਰ³ ਏਹ ਬੇਸਮਝ ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਕੁ-ਸਬਦ ਹੀ ਕੁ-ਸਬਦ ਹੈ। ਜਬ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸੁ-ਸਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਕੋ ਤਰੇਗਾ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟੇਗਾ। ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਬ ਸਤਿ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੀ ਲਿਵ ਲਾਗੇਗੀ ਤਬ ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ, ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਗੁਰੋ ਕਾ ਮੇਲ ਭੀ ਤਿਸੀ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਸੋ ਮਿਲਾਇ ਲਏਗਾ।

ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪ ਬੀਨਾ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਸਮਾਇ। 58।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਦਾਨਾ ਹੈ, ਸਭੁ ਕਛੁ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ (ਹੈ)⁴। ਆਪੇ ਹੀ ਬੀਨਾ ਹੈ, ਕੀਮਤਿ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲਾ। ਜਿਨ ਕਾ ਪੂਰਣ ਭਜਨ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਣ ਭਾਗ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵਤਾ ਹੈ। 58।

ਪਉੜੀ 59

ਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਸੁ ਅਲਖੰ ਜਹੁ ਦੇਖਾ ਤਹੁ ਸੋਈ।

ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਨਿਵਾਸਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਧਰ ਸੋਈ।

ਸੁ-ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਚਨ, ਤਿਸ ਕਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਸੰਦੇਹ ਤੇ ਰਹਿਤ ਸਰਬ ਕੇ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਅਲਖ ਹੈ, ਲਖਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ। ਮੈ ਤੋਂ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਅਲਖ ਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੋ। ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸੁੰਨ ਹੈ, ਚੇਤਨ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪਵਨ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਕੀ ਮਤਾ ਕਰ ਕਰ ਹੀ ਪਵਨ ਸਰੀਰ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਚੇਤਨ ਅਕਾਲ ਹੈ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਕਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ। ਅਰ ਸਰਬ ਕਲਾ ਕੋ ਧਾਰ ਭੀ ਰਹਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਦਰਪਣ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ ਅਰ ਸਭ ਕਛੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ।

1. ਸਥਿਰ, ਕਾਇਮ।

2. ਸਥਿਰਤਾ, ਕਾਇਮੀ, ਠਹਿਰਾਉ।

3. ਤਕ, ਤੀਕ।

4. ਸ੍ਰੀ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 31/ੳ)।

ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸਬਦੁ ਘਟ ਮਹਿ ਵਸੈ ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਗਵਾਏ ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ ਨਾਮੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ।

ਸੋ ਚੇਤਨ ਜਿਸ ਪਰ ਨਦਰਿ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਤਿਸ ਕੇ ਘਟ ਵਿਖੇ ਵਸਾਵਤਾ ਹੈ, ਵੀਚ ਸੋ ਭ੍ਰਮ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਤਬ ਤਿਸ ਕਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ ।

ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਇਤ ਉਤ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ।

ਚਿਹਨੁ ਵਰਨ ਨਹੀ ਛਾਇਆ ਮਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ । 59 ।

ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਸਬਦ ਹੈ—ਈਧਰ ਉਧਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਦੇਖੋ । ਜਬ ਇਸ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਚਿਹਨ, ਵਰਨ, ਛਾਇਆ, ਮਾਇਆ ਜਿਸ ਕੇ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ, ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਤੇ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਏਗਾ । 59 ।

ਪਉੜੀ 60

ਤੈ ਸਤਿ ਅੰਗੁਲ ਵਾਈ ਅਉਧੂ ਸੁਨ ਸਚੁ ਆਹਾਰੋ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ ਤਤੁ ਬਿਰੋਲੈ ਚੀਨੈ ਅਲਖੁ ਅਪਾਰੋ ।

ਹੇ ਅਵਧੂਤ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਤੈ-ਸਤ ਅੰਗੁਲ ਜੋ ਪਵਨ ਹੈ, ਸੁੰਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋਈ ਤਿਸ ਕਾ ਅਹਾਰ ਹੈ । ਸੋ ਪਵਨ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖਿ ਵਿਖੇ ਬੋਲਤਾ ਹੈ, ਤਤੁ ਕੋ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਅਲਖ, ਅਪਾਰ ਕੋ ਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਨਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ।

ਤੈ ਗੁਣ ਮੇਟੈ ਸਬਦੁ ਵਸਾਏ ਤਾ ਮਨਿ ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੋ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਤੇ ਇਹ ੨੩੧ ਗੁਣੋ ਕੋ ਮੇਟੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੇ ਮਨ ਕਾ ਅਹੰਕਾਰ ਚੂਕੇਗਾ । ਜਬ ਅਤਰ ਬਾਹਰ ਏਕ ਜਾਣੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਿਆਰਾ ਲਗੇਗਾ ।

ਸੁਖਮਨਾ ਇੜਾ ਪਿੰਗੁਲਾ ਬੁਝੈ ਜਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ।

ਨਾਨਕ ਤਿਹੁ ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਾਚਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ । 60 ।

ਇੜਾ, ਪਿੰਗੁਲਾ, ਸੁਖਮਨਾ—ਇਹ ਤੀਨੋ ਨਾੜੀਆ ਹੈ । ਇੜਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਯੋਗੀ ਪਵਨ ਕੋ ਚੜਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੁਖਮਨ ਵਿਖੇ ਇਸਬੰਧਨ^੧ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਪਿੰਗੁਲਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਉਤਾਰਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੇ ਉਤਾਰ ਚੜਾਵ ਕਾ ਭੀ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਤਬ ਹੋਤਾ ਜਿਸ ਕੀ ਭਕਤਿ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰਸਨ ਹੂਆ ਹੂਆ ਆਪ ਲਖਾਵਤਾ ਹੈ । ਇਨ ਤੀਨੋ ਨਾੜੀਓ ਤੇ ਅਥਵਾ ਤੀਨੋ ਗੁਣੋ ਤੇ ਸਾਚਾ

1. ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦ-ਘਨ ਨੇ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸਬਦ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ । ਇਸੇ ਅਸ਼ੁਧੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਅਸੰਗਤ ਅਰਥ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।
2. ਰਜੋ, ਸਤੋ, ਤਮੋ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ।
3. ਰੋਕਦਾ ਹੈ ।

ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਪਰੇ ਹੈ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਸਬਦ ਵਿਖੇ ਸਮਝਿ ਜਾਏਗਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ
ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਗੀ । 60 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 61

ਮਨ ਕਾ ਜੀਓ ਪਵਨੁ ਕਥੀਅਲੇ ਪਵਨੁ ਕਹਾ ਰਸੁ ਖਾਈ ।
ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਅਉਧੂ ਸਿਧ ਕੀ ਕਵਨ ਕਮਾਈ ।
ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਰਸੁ ਨ ਆਵੈ ਅਉਧੂ ਹਉਮੈ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਈ ।

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਮੇ ਮਨ ਕਾ ਜੀਉ ਪਵਨ ਕਹਾ ਹੈ । ਜਬ ਤਕਰ¹ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪਵਨ
ਹੈ ਤਬ ਤਕਰ ਹੀ ਮਨ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਮਨ ਕਾ ਜੀਵ ਪਵਨ ਹੀ ਹੈ । ਪਵਨ ਕਹਾ ਰਸੁ ਖਾਤਾ ਹੈ ?
ਕਹਾ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ? ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਨਾਨਕ ! ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਵਨ ਸੀ ਹੈ ? ਕਿਸ ਮੁਦ੍ਰਾ
ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ? ਸਿਧ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕਾ ਫਲ ਕਿਆ ਹੈ ? ਹੇ ਅਵਧੂਤ ! ਬਿਨਾ
ਸਬਦੁ ਰਸ ਨਹਾਂ ਆਵਤਾ ਅਰ ਹਉਮੈ ਕੀ ਪਿਆਸ ਭੀ ਨਹੀ ਜਾਤੀ, ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ
ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ਸਾਚੇ ਰਹੇ ਅਘਾਈ ।

ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਪਾਇਆ
ਹੈ । ਸੋ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੂਏ ਤਿਨ ਕਾ ਮਨ ਭੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੂਆ, ਪ੍ਰਾਣ ਭੀ
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੂਏ । ਇਹੀ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਿਧ ਕੀ ਕਮਾਈ ਕਾ ਫਲ ਹੈ । ਇਸ ਬਿਨਾ
ਰਸੁ ਭੀ ਨ ਆਵੇਗਾ, ਹਉਮੈ ਕੀ ਪਿਆਸ ਭੀ ਨ ਮਿਟੇਗੀ । ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਫੇਰ ਕਰਤੇ
ਹੈ ।

ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਜਿਤੁ ਅਸਥਿਰੁ ਰਹੀਐ ਕਿਤੁ ਭੋਜਨਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੈ ।

ਸੋ ਕਵਨ ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋ ਇਸਥਿਰਤਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੀਏ । ਸੋ ਕਵਨ ਭੋਜਨ ਹੈ ਜਿਸ
ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਵੀਏ, ਫੇਰ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਬਾਕੀ ਨ ਰਹੇ । ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਪੈ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਕਾਲੁ ਨ ਗ੍ਰਾਸੈ । 61 ।

ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰੇਗਾ—ਸੁਖ
ਦੁਖ ਜੋ ਹੈ ਇਹ ਤੋ ਸਰੀਰ ਕੇ ਧਰਮ ਹੈ ; ਤੂ ਤੋ ਅਸੰਗ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਦੁਖ
ਸੁਖ ਕਹਾ ; ਤੂ ਤੋ ਦੁਖ ਸੁਖ ਕਾ ਸਾਖੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਧਿ
ਵਿਖੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ, ਸੋ ਦੁਖ ਸੁਖ ਕੋ ਸਮ ਹੀ ਜਾਣੇਗਾ । ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਕਾਲੁ ਨ ਗ੍ਰਾਸੇਗਾ,
ਇਸਥਿਰਤਾ² ਤੇ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਬ ਹੀ ਇਹ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । 61 ।

ਪਉੜੀ 62

ਰੰਗਿ ਨ ਰਾਤਾ ਰਸਿ ਨਹੀ ਮਾਤਾ । ਬਿਨ ਗੁਰ ਸਬਦੈ ਜਲਿ ਬਲਿ ਤਾਤਾ ।

1. ਤੀਕ, ਤਕ ।

2. ਸਥਿਰਤਾ, ਕਾਇਮੀ, ਠਹਿਰਾਉ ।

ਬਿਨ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਕਬ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਰੰਗ ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਰਤਾ ਅਰ ਪਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਰਸਿ ਵਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ ਮਤਾ । ਸੋ ਆਵਾਗੋਣ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਲੇਗਾ, ਤਾਤਾ ਦਖ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ।

ਬਿੰਦੁ ਨ ਰਾਖਿਆ ਸਬਦ ਨ ਭਾਖਿਆ । ਪਵਨੁ ਨ ਸਾਧਿਆ ਸਚੁ ਨ ਅਰਾਧਿਆ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਬਿੰਦੁ ਨਹੀ ਰਾਖਿਆ, ਯਤੀ¹ ਨਹੀ ਹੂਆ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਬਦ ਭੀ ਨਹੀ ਕਹਾ, ਪਵਨ ਕੀ ਸਾਧਨਾ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰੀ, ਸਮਾਧਿ ਨਹੀ ਲਗਾਈ, ਸਚ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਭੀ ਨਹੀ ਕੀਆ ਸੋ ਤਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਖ ਕਹਾਂ । ਅਬ ਸੁਖ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਅਕਥ ਕਥਾ ਲੇ ਸਮ ਕਰਿ ਰਹੈ । ਤਉ ਨਾਨਕ ਆਤਮ ਰਾਮ ਕਉ ਲਹੈ । 62 ।

ਅਕਥ, ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹਿਣੇ ਮੋ ਨਹੀ ਆਵਤਾ । ਜਿਹਾ ਜਿਸ ਕੋ ਯਥਾਰਥ² ਨਹੀ ਕਹਿ ਸਕਤੀ । ਗੁਰੋ ਤੇ ਤਿਸ ਕੀ ਕਥਾ ਉਪਦੇਸ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਵਿਖੇ ਸਮ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਆਤਮ ਰਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਖ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 62 ।

ਪਉੜੀ 63

ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਰੰਗੇ ਰਾਤਾ । ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਸਾਚੇ ਮਾਤਾ ।

ਜੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਹਰਿ ਰੰਗ ਵਿਖੇ ਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਰੰਗੇਗਾ । ਸੋ ਸਾਚੇ ਰਸਿ ਵਿਖੇ ਮਤਵਾਲਾ ਹੂਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੀ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ । ਅਪਿਉ ਪੀਓ ਆਤਮ ਸੁਖ ਧਾਰੀ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਕਾ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀਚਾਰ ਕੀਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਅਗਨਿ ਕੋ ਨਿਵਾਰਣ³ ਕੀਆ ਹੈ । ਆਤਮ ਸੁਖ ਜਿਸ ਨੇ ਧਾਰਿਆ ਹੈ ਤਿਸੀ ਨੇ ਪਰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਆ ਹੈ ।

ਸਚੁ ਅਰਾਧਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੁ ਤਾਰੀ । ਨਾਨਕ ਬੁਝੈ ਕੋ ਵੀਚਾਰੀ । 63 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਚ ਕਾ ਆਰਧਨ⁴ ਕੀਆ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਭੀ ਤਰੇਗਾ ਔਰੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੇਗਾ । ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਬੁਝਤਾ ਹੈ । 63 । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 64

ਇਹੁ ਮਨੁ ਮੈਗਲੁ ਕਹਾ ਬਸੀਅਲੇ ਕਹਾ ਬਸੈ ਇਹੁ ਪਵਨਾ ।

ਕਹਾ ਬਸੈ ਸੁ ਸਬਦੁ ਅਉਧੁ

ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਨਾਨਕ ! ਜਬ ਇਹ ਤਰਣੇ ਤਾਰਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਹੂਆ, ਗਯਾਨੀ ਹੂਆ ਤਬ

1. ਸੰਨਿਆਸੀ ।
2. ਸਤਿ, ਵਾਸਤਵਿਕ ।
3. ਛਡਿਆ ਹੈ, ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ ।
4. ਆਰਾਧਨਾ, ਭਗਤੀ, ਪੂਜਾ ।

ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਹਾਥਾ ਕੀ ਨਿਆਈ ਇਸਥੂਲ,¹ ਸੋ ਕਹਾ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਪਵਨ ਕਹਾ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਸੁ-ਸਬਦ ਕਹਾ ਵਸਤਾ ਹੈ ? ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਤਾ ਕਉ ਚੂਕੈ ਮਨ ਕਾ ਭਵਨਾ ।

ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲੇਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਪਾਏ ।

ਆਪੈ ਆਪੁ ਖਾਇ ਤਾ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਵੈ ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ।

ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕੇ ਸਤ ਕਰਮੋ ਪਰ ਰੀਝਤਾ ਹੈ ਤਬ ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਬ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰ ਇਸ ਤੇ ਮਨ ਕੀ ਭਟਕਣਾ ਚੂਕ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਤਬ ਮਨ ਇਸ ਕਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਨਿਜ ਨਾਮ ਹੈ 'ਆਪਣੇ' ਕਾ । ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਘਰਿ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ । ਮਨ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਤਬ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ਜਬ ਆਪਣੇ ਵੀਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ ਖਾਇ ਕਰ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਤੋੜ ਕਰ ਨਿਰਮਲ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਬ ਪਵਨ ਸੁ-ਸਬਦ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਧਾਵਨਾ² ਇਨ ਕੀ ਮਿਟ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਕਿਉ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੈ ਆਤਮੁ ਜਾਣੈ ਕਿਉ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਸਮਾਵੈ ।

ਮੂਲ, ਆਪਣੇ (ਆਪ) ਕੋ ਇਹ ਕੈਸੇ ਪਛਾਣੇ ? ਮੈ ਆਤਮਾ ਹੋਇ ਸਕੋ, ਕੈਸੇ ਜਾਣੇ ? ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਸੂਰਜ ਕੈਸੇ ਸਮਾਵੈ ? ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ । 64 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਹਉਮੈ ਕੋ ਵੀਚ ਸੋ ਖੋਇ ਡਾਰੇ ਤਬ ਸਹਜ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ । 64 ।

ਪਉੜੀ 65

ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ ਵਸੀਅਲੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੈ ।

ਨਾਭਿ ਪਵਨੁ ਘਰਿ ਆਸਣੁ ਬੈਸੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਤਤੁ ਲਹੈ ।

ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਕੋ ਪਛਾਣੇਗਾ ਤਬ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਨਿਸਚਲ ਹੋਇ ਕਰ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਵਸੇਗਾ । ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਜੋ ਪਵਨ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹੈ ਤਬ ਮਨ ਤਹਾਂ ਹੀ ਆਸਨ ਲਗਾਇ ਕਰ ਬੈਠੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣਾ ਜੋ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼, ਤਿਸੀ ਕਾ ਖੋਜ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਆਤਮ ਤਤੁ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸੁ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਛੈ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਜੋਤਿ ਸੁ ਸਬਦਿ ਲਹੈ ।

ਖਾਵੈ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਾਚੇ ਕੀ ਸਾਚੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਮਿ ਰਹੈ ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋ ਸਰਬ ਕਾ 'ਨਿਜ ਘਰ' ਹੈ ਜਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਕੋ ਹੂਆ ਤਬ

1. ਸਥੂਲ ।

2. ਭਟਕਣਾ ।

ਸੁ-ਸਬਦ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਨ, ਜੋ ਨਿਜ ਘਰ ਮੇਂ ਹੀ ਤੇ ਵਸਤਾ ਹੈ। ਤੀਨੋਂ ਭਵਨੋਂ ਵਿਖੇ ਏਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਹੀ ਤੇ ਜੋਤਿ ਹੈ। ਸੁਸਬਦ ਤੇ ਇਸ ਗਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁਸਬਦ ਤੇ ਤਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਸਾਚੇ ਕੀ ਦੁਖ, ਭੁਖ ਖਾਵੇਗਾ। ਸਾਚ ਕੇ ਨਿਮਿਤ¹ ਬ੍ਰਤ, ਨੇਮ, ਜਪ, ਤਪਾਦਿਕ² ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਸਾਚੇ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ ਬਿਰਲੈ ਕੇ ਅਰਥਾਵੈ।

ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਭਾਖੈ ਸਚਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਕਬਹੂ ਨ ਜਾਵੈ। 65।

ਜਿਸ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਇਹ ਅਨਹਦ³ ਬਾਣੀ ਹੈ। 'ਹਦ' ਨਾਮ ਹੈ ਪਖਪਾਤ ਕਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸਰਬ ਕਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਤੇ ਪਖਪਾਤ ਕਿਸੀ ਕਾ ਭੀ ਨਹੀ। ਸੋ ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਪਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਚੇ ਰੰਗਿ ਵਿਖੇ ਜੋ ਰੰਗਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਿਸ ਕਾ ਰੰਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਉਤਰੇਗਾ। 65। ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 66

ਜਾ ਇਹੁ ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਮਨੁ ਕੈਨੇ ਰਹਤਾ।

ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਥਭੁ ਨ ਹੋਤ ਤਾ ਪਵਨੁ ਕਵਨ ਘਰਿ ਸਹਤਾ।।

ਮਨ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹਿਰਦੈ ਹੈ। ਹਿਰਦੈ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਦੇਹ ਹੈ। ਜਬ ਹਿਰਦੈ ਦੇਹ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਮਨ ਕਹਾਂ ਰਹਿਤਾ ਥਾ? ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਪਵਨ ਕਾ ਇਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਬ ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਪਵਨ ਕਹਾਂ ਵਸਤਾ ਥਾ?

ਰੂਪੁ ਨ ਹੋਤੋ ਰੇਖ ਨ ਕਾਈ ਤਾ ਸਬਦਿ ਕਹਾ ਲਿਵ ਲਾਈ।

ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਕੀ ਮੜੀ ਨ ਹੋਤੀ ਮਿਤਿ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ।

ਜਬ ਰੂਪ, ਰੇਖ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਨੇ ਕਿਸ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਗਾਈ ਥੀ? ਰਕਤ, ਬਿੰਦੁ ਕੀ ਮੜੀ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ, ਜਬ ਇਹ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਮ੍ਰਿਯਾਦਾ ਅਰ ਕੀਮਤਿ, ਮੋਲ ਇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ। ਤਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਕੀ ਕੀਮਤਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾਈ ਥੀ?

ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਨ ਜਾਪੀ ਕਿਉਕਰਿ ਜਾਪਸਿ ਸਾਚਾ।

ਜਬ ਵਰਨ ਭੇਖ ਕਛੁ ਨਹੀ ਥਾ, 'ਅਸਰੂਪ' ਰੂਪ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੀ ਥਾ ਤਬ ਸਾਚਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਿਉਕਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਥਾ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਇਬ ਤਬ ਸਾਚੋ ਸਾਚਾ। 66।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ, ਵੈਰਾਗ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰ, ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਬ ਭੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਸਤਿ ਰੂਪ ਤਬ ਭੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਹੀ ਥਾ। 66। ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਾ

1. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

2. ਤਪ ਆਦਿਕ।

3. ਰਬੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ।

ਅਬ ਬਿਵਹਾਰਕ¹ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 67

ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਅਉਧੂ ਤਉ ਮਨੁ ਸੁੰਨਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ।

ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੇ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਬਸਤਉ ਪਵਨੁ ਅਨਰਾਗੀ ।

ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਜਬ ਹਿਰਦੈ, ਦੇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ, ਸੁੰਨ ਜੋ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਨਿਸਚਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਬ ਮਨੁ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਰਹਿਤਾ ਥਾ । 'ਇਸਬੰਭ' ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਰੇ ਕਾ । ਜਬ ਨਾਭਿ-ਕਮਲ ਪਵਨ ਕਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਨਿਜ ਘਰਿ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਵਨ ਅਨਰਾਗੀ ਹੂਆ ਹੂਆ, ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੂਆ ਹੂਆ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਥਾ ।

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ਜਾਤਿ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਅਕੁਲੀਣਿ ਰਹਤਉ ਸਬਦ ਸੁ ਸਾਰੁ ।

ਗਉਨੁ ਗਗਨੁ ਜਬ ਤਬਹਿ ਨ ਹੋਤਉ ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਆਪੇ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ।

ਜਬ ਰੂਪ, ਰੇਖ, ਜਾਤਿ, ਵਰਣੁ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਸਰਬ ਕਾ ਸਾਰ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋ ਅਕੁਲੀਣ, ਜਾਤਿ-ਵਰਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੀ ਥਾ । ਜਬ ਅਕਾਸ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ, ਅਰ ਚਲਨਾ ਭੀ ਨਹੀ ਥਾ ਤਬ ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਥਾ ।

ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਸੋ ਏਕੋ ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਵਿਡਾਣੀ ।

ਸਾਚ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਾਹੀ ਨਾਨਕ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ । 67 ।

ਤਬ ਵਰਨ, ਭੇਖ, ਅਸਰੂਪ (ਰੂਪ)² ਤੇ ਰਹਿਤ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਥਾ । ਅਬ ਸਬਦੇ ਜਿਸ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਸੂਚਾ ਹੋਤਾ ਨਹੀ । ਬ੍ਰਹਮ ਤੋ ਅਕਥ ਹੈ । ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਿਆ ਸਕਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹੇਗਾ ; ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਏਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਕਹੀ ਹੈ । 67 । ਅਬ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 68

ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਦੁਖਿ ਬਿਨਸਿ ਜਾਈ ।

ਹੇ ਪੁਰਖ ਨਾਨਕ ! ਜਗਤ ਕੌਣ ਕੌਣ ਵਿਧਿ ਸੋ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ? ਕੌਣ ਕੌਣ ਦੁਖ ਤੇ ਬਿਨਸਿ ਜਾਤਾ ਹੈ ? ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ।

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਨਾਮਿ ਵਿਸਰਿਐ ਦੁਖੁ ਪਾਈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਗਿਆਨੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲੁ ਬਾਣੀ ਸਾਚੈ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ।

ਹੇ ਪੁਰਖ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਜਗਤ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਉਪਜਤਾ ਹੈ । ਜਗਤ ਨਾਮ ਹੈ 'ਜਨਮ ਮਰਣ' ਕਾ । ਹਉਮੈ ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਣ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਕੋ ਹੀ ਨਾਮ ਵਿਸਰਿਤਾ³

1. ਵਿਵਹਾਰਿਕ ।

2. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 35/ਅ) ।

3. ਵਿਸਰਦਾ, ਭੁਲਦਾ ।

ਹੈ । ਨਾਮ ਕੇ ਵਿਸਰਨੇ ਤੇ ਹੀ ਦੁਖ ਪਾਵਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋਈ ਗਿਆਨ ਤਤ ਕੋ ਵੀਚਾਰਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਾਨ ਕਰ ਹੋਮੇਂ ਕੋ ਜਲਾਇ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਹਉਮੈ ਕੋ ਜਲਾਇਆ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਤਨ ਮਨੁ ਬਾਣੀ ਸਭੀ ਨਿਰਮਲ ਹੁਏ, ਜੋ ਸਚੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹੇਗਾ ।

ਨਾਮੇ ਨਾਮਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਿਧਾਰੇ ।

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵੈ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰੇ । 68 ।

ਤਾ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀ ਇਛਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਧਾਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਹਿਰਦੈ ਵਿਖੇ ਵੀਚਾਰ ਦੇਖੋ । 68 ।

ਪਾਉੜੀ 69

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੁ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੈ ਕੋਇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਸਾਚ ਸਬਦ ਕੋ ਵੀਚਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਗੁਣ ਕਰ ਹੀ ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਭੀਜੈ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਮਨੁ ਹਰਿਭਜਨ ਵਿਖੇ ਭੀਜਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਬੂਝਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾ ਹੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਵਾਸਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਗਿ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਣੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਨਕ ਏਕੋ ਜਾਣੈ । 69 ।

ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਹੀ ਯੋਗੀ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਪਛਾਣੈ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਣ ਕਰ ਹੀ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਜਾਣਤਾ ਹੈ । 69 ।

ਪਾਉੜੀ 70

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ । ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾ ਯੋਗ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹੁਈ ਨਹੀ, ਅਰ ਮੁਕਤਿ ਭੀ ਕਬੀ ਹੀ ਕੋਈ ਨ ਹੁਆ ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨ ਜਾਇ ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤੀ । ਬਿਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਮਹਾ ਦੁਖ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਗਰਬਿ ਗੁਬਾਰਿ ।

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਆ ਜਨਮੁ ਹਾਰਿ । 70 ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਬਿਨਾ ਮਹਾ ਗਰਬ ਵਿਖੇ ਇਹ ਗੁਬਾਰ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਅੰਧਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੋ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਜੋ ਮੁਆ ਸੋ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਹੀ ਹਾਰਿ ਗਇਆ । 70 ।

ਪਉੜੀ 71

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਜੀਤਾ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੇ ਹੀ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਜੀਤਿਆ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਨੇ ਹੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਗੁ ਜੀਤਾ ਜਮੁ ਕਾਲੁ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰਿ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਗਹ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ ।

ਯਮ ਕੋ ਮਾਰਿ ਕਰ, ਕਾਲ ਕੋ ਵਿਦਾਰ¹ ਕਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੋ ਜੀਤਾ ਹੈ । “ਮਨਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤ”² ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਇਛਾ ਇਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਜੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਜੀਤਾ । ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮੁਖ ਕੀ ਹਾਰ ਨ ਆਵੇਗੀ, ਔਰ ਸਭੀ ਹਾਰੇਗੇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਸੁ ਜਾਣੈ । ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ । 71 ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਸੋਈ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ³ ਆਪਣੇ ਮੇਲ ਵਿਖੇ ਮਿਲਾਇ ਲੇਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਹੈ । 71 ।

ਪਉੜੀ 72

ਸਬਦੈ ਕਾ ਨਿਬੇੜਾ ਸੁਣਿ ਤੂ ਅਉਧੂ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ।

ਨਾਮੇ ਰਾਤੇ ਅਨਦਿਨੁ ਮਾਤੇ ਨਾਮੈ ਤੇ ਸੁਖੁ ਹੋਈ ।

ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਅਬ ਆਪ ਸਬਦ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਸੁਣੀਐ — ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਯੋਗ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਨਾਮ ਰਾਤੇ ਹੈ ਤੇ ਰਾਤ੍ਰਿ ਦਿਵਸਿ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿਤੇ ਹੈ । ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਆਵਾਗੋਣ ਰੂਪੀ ਦੁਖ ਤੇ ਛੂਟ ਪੜਹਿ ਗੇ ।

ਨਾਮੈ ਹੀ ਤੇ ਸਭੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਵੈ ਨਾਮੇ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੇਰੇ ਸਚੈ ਆਪਿ ਖੁਆਈ ।

ਨਾਮੇ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਪਰਗਟ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬੰਧ-ਮੁਕਤਿ ਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ, ਇਸ ਕੀ ਸੋਝੀ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਹੀਨ ਬੇਜੁਤ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਭੇਖ ਪੜੇ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਸਤਿ ਰੂਪ ਜੋ ਆਪੁਣਾ ਆਪੁ ਥਾ, ਨਾਮ ਤੇ ਵੇਮੁਖ ਹੋਇ ਕਰ ਭੇਖ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨ ਮੋ ਭੁਭ ਕਰ ਤਿਨੋ ਨੇ ਖੋਰਿ ਡਾਰਿਆ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਅਉਧੂ ਜਗ ਜੁਗਤਿ ਤਾ ਹੋਈ ।

ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੁ ਮਨਿ ਦੇਖਹੁ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ । 72 ।

1. ਨਾਸ ਕਰਕੇ, ਉਖਾੜ ਕੇ ।

2. ਜਾਜੀ, ਪਉੜੀ 28 ।

3. ‘ਆਪਣੇ ਮੇਲ.....ਗੁਰਮੁਖ’ ਇਹ ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(ਜੋ)¹ ਹੇ ਅਵਧੂਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ! ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਬੀ ਯੋਗ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਨਾਥ ਜੀ ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖ ਲੀਜੀਏ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਬੀ ਹੀ ਤੋ ਨ ਹੋਵੇਗੀ। 72 । ਪ੍ਰਸਨ, ਉਤਰ ਸਮਾਪਤ ਭਏ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅਬ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 73

ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਤੂਹੈ ਜਾਣਹਿ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣੈ।

ਤੂ ਆਪੇ ਗੁਪਤਾ ਆਪੇ ਪਰਗਟੁ ਆਪੇ ਸਭਿ ਰੰਗਿ ਮਾਣੈ।

ਮਹਾਰਾਜ 'ਗਤ' ਜੋ ਹੈ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਅਰ 'ਮਿਤਾ' ਜੋ ਹੈ ਕੀਮਤਿ ਤੇਰੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਤੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ, ਔਰ ਕੋਈ ਕਹਾਂ ਤਕਰ² ਕਹਿ ਕਰ ਵਖਾਣੇਗਾ। ਤੂ ਆਪ ਗੁਪਤ ਹੈ, ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਪਰਗਟ ਜਗਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਸਰਬ ਰੰਗ ਮਾਣਤਾ ਹੈ।

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਗੁਰੂ ਬਹੁ ਚੇਲੇ ਖੋਜਤ ਫਿਰਹਿ ਫੁਰਮਾਣੈ।

ਮਾਗਹਿ ਨਾਮੁ ਪਾਇ ਇਹ ਭਿਖਿਆ ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕੁਰਬਾਣੈ।

ਮਹਾਰਾਜ ! ਫੁਰਮਾਣ ਜੋ ਹੈ ਤੇਰੇ ਵੇਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਧ, ਸਾਧ, ਗੁਰੂ, ਚੇਲੇ ਇਨ ਦੁਆਰਾ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਖੋਜਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈ। ਅਰ ਇਹੀ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹਮ ਕੋ ਭਿਖਿਆ ਦੀਜੀਏ, ਸਭੀ ਦਰਸਨ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਹਮ ਤੇਰੇ ਦਰਸਨੋ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਏ।

ਅਬਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਹੋਈ।

ਨਾਨਕ ਸਭਿ ਜੁਗ ਆਪੇ ਵਰਤੈ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ। 73।

ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੂ ਅਬਿਨਾਸੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈਂ। ਤੈ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸੋਝੀ ਗੁਰਮੁਖ ਕੋ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੂ ਤੋ ਸਰਬ ਯੁਗੋ ਵਿਖੇ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਵਰਤਤਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀ। 73।

ਸੋਰਠਾ : ਅਲਖ ਪੁਰਖ ਹਿੰਦਿ ਧਾਰ, ਸੰਤ ਸਭਾ ਗੁਰ ਗੁਰ ਕਰੀ।

ਪਾਵੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਜੋ ਇਸ ਪੜ ਦਿੜਤਾ ਕਰੇ। 1।

ਦੋਹਰਾ : ਦਇਆ ਯੁਕਤਿ ਜੋ ਰਾਮ ਹੈ, ਐਸੋ ਜਾ ਕੋ ਨਾਮ।

ਆਨੰਦ ਘਨ ਵਰਨਨ ਕੀਓ, ਤਾ ਚਰਨਨ ਉਰ ਗਾਮ³। 1।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 (ਪੰਨਾ 37/ਅ)।

2. ਤਕ, ਤੀਕ।

3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2183 ਵਿਚ ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗਾਮ' ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਦ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਮਿਲਾਨ ਆਦਿ ਵਿਚਲੇ ਸੋਰਠੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰੋ।

ਸੋਰਠਾ : ਦੁਪਿ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ ।

ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ, ਮਕਰ ਮਾਸ ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ¹ । 3 ।

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ
ਘਨ ਵਿਰਿਚਿਤਾ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ । 1 ।²

---

1. ਇਸ ਸੋਰਠੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ—

ਰਚਨਾਕਾਲ : ਸੰ: 1857 ਬਿ., ਮਾਘ ਨਹੀਨਾ ।

ਰਚਨਾ-ਸਥਾਨ : ਸੰਕਰਪੁਰੀ, ਅਰਥਾਤ ਕਾਂਸ਼ੀ,

2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ-ਘਨ
ਸੁਆਸੀ ਨੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਦੀ ਟੀਕਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ।

ਟੀਕਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।
ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ

ਸੋਰਠਾ :

ਦਇਆ ਯੁਕਤ ਜੋ ਰਾਮ, ਅਨਕ ਭਾਂਤ ਬੰਦੋ ਚਰਣ ।
ਵਿਘਨ¹ ਸਾਂਤ ਕੋ ਕਾਮ, ਟੀਕਾ ਰਚੋ ਅਨੰਦ ਕੀ । 1 ।

ਅਨੰਦ ਅਰਥ, ਕਵਿਤੁ :

ਅਨਕ² ਹੂ ਕੇ ਕਾਟਬੇ³ ਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਧਰਿਓ,
ਅੰਗਹੂ ਕੇ ਦੇਣੇ ਤੇ ਅੰਗਦ ਨਾਮ ਪਾਇਓ ਹੈ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਕੀ ਸੇਵ ਕਰੀ ਅਨਕ ਭਾਂਤ,
ਦਾਸ ਭਾਵ ਅਮਰ ਅਮਰਦਾਸ ਹੀ ਕਹਾਇਓ ਹੈ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਬੀਜ ਜਾਮਿਓ ਹੈ ਅਨੰਦ ਦੁਮ,
ਐਸੇ ਦੁਮ ਬਢਿਓ ਸੋਤੋ ਮਾਹਿ ਨਾ ਸਮਾਇਓ ਹੈ ।
ਯਾਹੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨਾਮ ਧਰਿਓ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ,
ਕਹਿਤ ਸੁਨਤ ਪਾਵਨ ਤਬੀ ਸਰਬ ਜਨ ਭਾਇਓ ਹੈ । 2 ।

1. ਰੋਕ, ਬਾਧਾ, ਕਸ਼ਟ, ਕਠਿਨਾਈ ।
2. ਪਾਪ, ਕਲੇਸ਼ ।
3. ਕਟਣ ਕਰਕੇ, ਨਾਸ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ।
4. ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ।
5. ਅਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿੰਦੂ ।
6. ਕਹਿਣ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਪਵਿਤ੍ਰ (ਹੋਣਗੇ) ।

ਪਉੜੀ 1

ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ¹

ਜੋ ਜਨਮ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਜਨਮ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਕਵਨ ਹੈ ? ਕਰਮ-ਗਤਿ । ਜੈਸੇ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸਾ ਹੀ ਜਨਮ ਦੇਤੀ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਕਰਮਗਤਿ ਕੋ, ਹੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ! ਅਬ ਆਨੰਦ ਭਇਆ । ਜੋ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਕਹੇ ਆਨੰਦ ਕਾ ਹੋਣਾ ਤੋ ਕਠਨ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਸੁਖ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਖ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਦੁਖ ਕਬੀ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇ, ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੀ ਰਹੇ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਆਨੰਦ' ਹੈ । ਸੋ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਤੈ ਨੇ ਐਸਾ ਕਿਆ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਨੰਦ ਭਇਆ । ਇਹ ਜੋ ਕਰਮ-ਗਤਿ ਕਾ ਪ੍ਰਸਨ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ ।

ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਗੁਰੂ ਮੈਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤਬੀ ਮੇਰੇ ਸਰਬ ਦੁਖ ਗਏ ਮੈ ਆਨੰਦ-ਮਨ ਭਇਆ ।

ਕਰਮ-ਗਤਿ : ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿਧੋ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਆ ਥਾ—

‘ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਸਚ ਕਾ ਕਹੋ ਬੀਚਾਰੋ ।

ਰੋਸੁ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰੁ ਦੀਜੈ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਗੁਰਦੁਆਰੋ ।’³

ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਹਮਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕਰ ਸਤਿ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰੀਏਗਾ । ਹਮਰੇ ਕਹੇ ਪਰ ਰੋਸ ਨਾ ਕਰੀਏਗਾ, ਉਤਰ ਦੀਜੀਏਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਸਤਿਗੁਰ’ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਕਹਾ । ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਕੀ ਟੀਕਾ ਦੇਖ ਕਰ ਸਮਝ ਲੇਣਾ ।⁴ ਤੂੰ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਮੈ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤੈ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੈਸੇ ਪਾਇਆ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੇਤੀ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਮੂਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਉੜੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਜਾਵਟ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਟੀਕਾ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀ ਵੇਖੋ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਇਕੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਹਨ ।
2. ‘ਸਚ ਕਾ ਕਹੋ’ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਪ੍ਰਫੁੱਲੁ ਸਾਚੁ’ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ 938) । ਫਲਸਰੂਪ ਟੀਕਾਕਾਰ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗ਼ਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।
3. ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਉੜੀ 6 ।
4. ਵੇਖੋ ਟੀਕਾ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’, ਪਉੜੀ 6 ।

ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਜੋ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ। ਸੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਕਿਆ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ? ਆਪਣਾ ਕਰਮ, 'ਸਹਜ' ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਕਾ ਹੀ ਹੈ।

'ਗੀਤਾ' ਮੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕਰ ਮੈ ਜਿਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇ ਦੇਤਾ ਹੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਪਾਇ ਕਰ ਸੋ ਪਰਮ-ਗਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਪਰਮ-ਗਤਿ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ 'ਆਨੰਦ' ਹੈ। ਮੈਨੇ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੈ।

(ਕਰਮ-ਗਤਿ : ਤੂੰ ਜੋ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਮੈਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੇ ਪਾਇਆ)¹, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਕਹਹੁ। ਹਮ ਕੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਇਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ ? ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।

ਮਨਿ ਵਜੀਆ ਵਾਧਾਈਆ।

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ।

²ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਅਸੰਗ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ, ਅਰ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਜੜ੍ਹ³ ਹੈ। ਇਨ ਦੋਨੋ ਕੋ ਤੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਨਹੀ। ਜਨਮ, ਮਰਣਾਦਿਕੋ⁴ ਕਾ ਜੋ ਦੁਖ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਮਨ ਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਅਬ ਮਨ ਕੇ ਘਰ ਵਧਾਈਆਂ ਵਜਈਆ ਹੈ। ਮਨ, ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੈ ਭਇਆ। ਇਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਲਖਣ ਕਹਿਤਾ ਹੋ—ਹੇ ਕਰਮ-ਗਤਿ ! ਤੇਰੇ ਰਚੇ ਹੂਏ ਜੋ ਰਾਗ ਅਰ ਰਤਨ ਤਿਨੋ ਕਰ ਕਰ ⁵ਪਰਵਾਰੀਆ ਹੋਈਆਂ ਪਰੀਆਂ ਜੋ ਹੈ, ਸੂਰਗ ਕੀਆਂ ਅਪਸਰਾਂ, ਸੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਸਬਦ ਗਾਵਣੇ ਕੋ ਆਈਆਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ ਤਿਸ ਕੇ ਘਰ ਅਪਸਰਾ ਮੰਗਲ⁶ ਸਬਦ ਗਾਵੇ। ਸੋ ਗਾਵਣ ਕੋ ਆਈਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਲਖਣ ਹੈ। ਅਬ ਮੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਤਾ ਹੋ।

ਸਬਦੋ ਤ ਗਾਵਹੁ ਹਰੀ ਕੇਰਾ ਮਨਿ ਜਿਨੀ ਵਸਾਇਆ।

ਹੇ ਅਪਸਰੋ ! ਜਿਨੋ ਨੇ ਗਾਵਣੇ ਵਿਖੇ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ਹੈ, ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਮੇਰਾ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ—ਸਬਦ ਜੋ ਗਾਵੋ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਬਦ ਗਾਵੋ, ਦੂਸਰਾ ਸਬਦ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਨਹੀ ਭਾਵਤਾ। ਜੋ ਅਪਸਰਾ ਕਹੇ ਦੂਸਰਾ ਸਬਦ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਕਿਉ ਨਹੀ ਭਾਵਤਾ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅਨੰਦੁ ਹੋਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ।।।

ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਅਬ ਮੈਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਆਨੰਦ ਭਇਆ ਹੈ।

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 2/ਅ)।

2. ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।

3. ਗਿਆਨ ਹੀਨ, ਅਚੇਤ।

4. ਮਰਣ ਆਦਿ ਦਾ।

5. ਘਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

6. ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ, ਸੁਭ।

ਜਿਨ ਕੇ ਆਨੰਦ ਨਹੀ ਭਇਆ ਤਿਨ ਕ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਸਬਦ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ।

ਕਰਮ-ਗਤਿ—ਜਿਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਝੂਠ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਬੋਲਤੇ । ਵਚਨ ਤੋ 'ਇਹ ਤੇਰਾ ਹੈ । ਤੈ ਨੇ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਥਾ—'ਕਹੇ ਅਮਰਦਾਸ ਅਨੰਦ ਹੋਇਆ' 'ਕਹੇ ਨਾਨਕ' ਐਸੇ ਤੈ ਨੇ ਝੂਠਾ ਕਿਉ ਕਹਾ ? ਹਸ ਕੈਸੇ ਜਣਾਏ, ਇਸ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਹੈ ?

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਪੀਛੇ ਹਮਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਤੋ ਬੀਤ ਗਈ ਥੀ,² ਹਮ ਕਛੁ ਭੀ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਨਹੀ ਥੇ । ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ, ਸਤਿਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਸਾਮਰਥ ਭਏ । ਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਹਮਾਰੇ ਗੁਰ ਹੀ ਹੈ, ਹਮ ਤੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਸਿਖ ਕੋ ਇਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ—'ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਕਰ ਗੁਰੋ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰੇ' । ਮੈ ਨੇ ਤੋ ਪਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਤੂ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਝੂਠ ਕੈਸੇ ਕਹਿਤੀ ਹੈ ? ਕਰਮ-ਗਤਿ³ ਤੁਸਨੀ ਭਈ । 1 ।

ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । ਬ੍ਰਿਖ ਤੋ ਏਕ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰੁ ਸ ਖਾ ਤੋ ਤਿਸ ਕੀਆਂ ਅਨੇਕ ਹੋਤੀਆ ਹੈ । ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਨੇਕ ਸਾਖਾਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 2

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ।

ਹੇ ਕਰਮ-ਗਤਿ ! ਜਿਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵਤੇ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੂ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸਾਥ ਰਹੁ । ਜੋ ਮਨ ਕਹੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਹਾ ਹੈਂ ? ਮੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਗ ਕੈਸੇ ਕਰੋ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਸਰਬ ਅੰਗੋ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਕਾ ਵਾਸੁ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸਮਰਥ⁴ ਏਕ ਨੇਤ੍ਰੋ ਕੋ ਹੀ ਹੈ । ਔਰ ਕਿਸੀ ਅੰਗ ਕੋ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸਮਰਥ ਨਹੀ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੋ ਸਰਬ ਜਾਗਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਤੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ ਕਰ ਕਰ ਜਣਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਸੰਤੋ ਕਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਗ ਹੈ । ਤੂੰ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗੁ ਕਰ । ਇਸੀ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਔਰ ਭੀ ਮਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਹਰਿ ਨਾਲਿ ਰਹੁ ਤੂ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਦੂਖ ਸਭਿ ਵਿਸਾਰਣਾ ।

ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਓਹੁ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਕਾਰਜ ਸਭਿ ਸਵਾਰਣਾ ।

ਸਭਨਾ ਗਲਾ ਸਮਰਥੁ ਸੁਆਮੀ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮੰਨ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਰਹੁ ਹਰਿ ਨਾਲੇ । 2 ।

ਤਾ ਤੇ ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੂ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹੁ । ਜਨਮ, ਮਰਣਾਦਿਕ⁵ ਜੇਤੇ

1. 'ਇਹ ਤੇਰਾ.....ਕਹੇ'—ਇਹ ਪਾਠ ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 3/8) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
2. ਗਰਗਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ।
3. ਮੋਨ ਹੋ ਗਈ, ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ ।
4. ਸ਼ਕਤੀ; ਬਲ, ਸਮਰਥਾ, ਯੋਗਤਾ ।
5. ਸਰਣ ਆਇ ।

ਦੁਖ ਹੈ ਤੇ ਸਭੀ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਵਿਸਰ ਜਾਏਗੇ । ਜਬ ਤੂ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਉਹੁ ਜੋ ਹੈ
ਸੰਤੋ ਕਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਸੋ ਤੇਰਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਮਾਨੇਗਾ, ਜਬ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਮਾਨਾ, ਤਬ ਤੇਰਾ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਭੀ ਕਾਜ ਸੁਧਰੇਗਾ, ਲੋਕ
ਪਰਲੋਕ ਕੇ ਸੁਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ¹ ਜੋ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੂ ਮਨ ਤੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਵਿਸਾਰਤਾ ਹੈ ।
ਵਿਸਾਰਣੇ ਤੇ ਤੇਰਾ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਭੀ ਵਿਗੜ ਜਾਏਗਾ । ਤਾ ਤੇ ਨਾਨਕੁ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮੇਰੇ
ਮਨ ਤੂ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਤੋ ਕੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਰਹੁ ।

ਜੋ ਮਨ ਕਹੇ ਜੈਸੇ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਸੰਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਤੋ ਅਸੰਤ ਭੀ ਹੈ । ਮੈ ਕੈਸੇ ਜਾਣੇ ਇਹ ਸੰਤ
ਹੈ ? ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ ? ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—

ਪਉੜੀ 3

ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ਕਿਆ ਨਾਹੀ ਘਰ ਤੇਰੈ ।

ਘਰਿ ਤ ਤੇਰੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਦੈਹਿ ਸੁ ਪਾਵਏ ।

ਸਦਾ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਤੇਰੀ ਨਾਮੁ ਮਨਿ ਵਸਾਵਏ ।

ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਵਾਜੇ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕਿਆ ਨਾਹੀ ਘਰਿ ਤੇਰੈ । 3 ।

ਹੇ ਮਨ ! ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਇਹੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ—ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ! ਤੇਰੇ
ਘਰ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਕਛੁ ਨਹੀ, ਸਭ ਕਛੁ ਤੋ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪਾਵਤਾ
ਹੈ । ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾ ਹੋਣਾ ਮੁਫਤੀ-ਵਰੀ² ਕਾ ਨਹੀ । ਜੋ ਸਦਾ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਕਰਤੇ
ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਤ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ । ਸੰਤੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ
ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵਸਾਵਤਾ ਹੈ । ‘ਸਿਫਤਿ’ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾ । ‘ਸਲਾਹ’ ਨਾਮ ਹੈ
ਮਸਲਤ ਕਾ । ‘ਮਸਲਿਤ’ ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਵੇਕ ਕਾ । ‘ਵਿਵੇਕ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੇ ਨਿਰਣੈ
ਕਾ । ਸਤਿ ਕਿਆ ਹੈ ਅਰ ਅਸਤਿ ਕਿਆ ਹੈ ? ਨਿਰਣੈ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿ ਏਕ ਤੁਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ ਔਰ
ਸਭ ਅਸਤਿ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਹੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਣਾ ਔਰ ਸਭ ਕਛੁ ਤਿਆਗ
ਦੇਣਾ ਇਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਪਰਮ ਧਰਮ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇਰੇ ਤਾਈ
ਨਾਮ ਦੇਵੇਗਾ । ਨਾਮ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਵਸਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤੁ ਹੀ ਸਬਦ
ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਸਬਦ ਕੌਣ ਸੇ ? ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਅਮੁਕੇ³
ਸਤ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾ ਅਮੁਕ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਇਹੀ ਸਾਰ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ
ਹੈ । ਫੇਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ । ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬਾ ? ਤੇਰੇ ਘਰ ਤੋ ਸਭੁ ਕਛੁ
ਹੈ, ਔਰ ਮੈ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਚਾਹਤਾ ਆਪਣੇ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਦਾਨ ਕਰ—

1. ਯੋਗ, ਲਾਇਕ ।

2. ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ।

3. ਫਲਾਣੇ ।

ਰਾਮ ਝਰੋਖੇ ਬੈਠ ਕਰ ਸਭ ਕਾਮੁ ਜਰਾ ਲੇਇ ।

ਜੈਸੀ ਜਿਸ ਕੀ ਭਾਵਨੀ ਤੈਸਾ ਹੀ ਫਲ ਦੇਇ ।

ਸੰਤ-ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਭ ਵਨੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤੋ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ । 3 ।

ਪਉੜੀ 4

ਸਾਚਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ ।

ਸਾਚੁ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਮੇਰਾ ਜਿਨਿ ਭੁਖਾ ਸਭਿ ਗਵਾਈਆ ।

ਕਰਿ ਸਾਂਤਿ ਸੁਖ ਮਨਿ ਆਇ ਵਸਿਆ ਜਿਨਿ ਇਛਾ ਸਭਿ ਪੁਜਾਈਆ ।

ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਣੁ ਕੀਤਾ ਗੁਰੂ ਵਿਟਹੁ ਜਿਸ ਦੀਆ ਏਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ! ਤੇਰਾ ਜੋ ਸਚਾ ਨਾਮ ਹੈ ਇਹੀ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰ ਰਹੇ । ਔਰ ਪਦਾਰਥ ਵਿਖੇ ਮੇਰੀ ਰੁਚਿ ਨ ਉਪਜੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਸਚੇ ਨਾਮ ਕਾ ਅਧਾਰ ਤੈ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਦੀਆ ਤਿਸ ਕਰ ਕਰ ਮੇਰੀ ਸਰਬ ਭੁਖ ਗਈ । ਜਬ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਮੈ ਨੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਤਬ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਸਾਂਤ ਉਪਜੀ । ਸੁਖ ਰੂਪ ਜੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਥਾ ਸੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਿਆ । ਤਿਸੀ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਅਧਾਰ ਕਿਆ । ਤਿਸ ਕੇ ਅਧਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਭੀ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਕੀਏ, ਮੈ ਤਿਸਨਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੂਆ । ਤਾਂ ਤੇ ਮੈ ਕੁਰਬਾਣ ਕੀਆ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਉਪਰ, ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਕੀਆ ਇਹ ਵਡਿਆਈਆ ਹੈ । ਜਬ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਇਆ ਤਬੀ ਤੋ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਮੈ ਤਿਸਨਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਭਇਆ । ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਤੋ ਕੋਈ ਐਸਾ ਹੋਇ ਨਹੀ ਸਕਤਾ । ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਜੋ ਦੁਖ² ਹੈ, ਇਹ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਾ ਸਾਖਾ ਕਾ ਵਰਨਨ ਭਇਆ, ਅਬ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਖਾ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੋ ।

ਸਾਚਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ । 4 ।

ਜ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸਮਝਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣੇ ਕੋ ਭੀ ਤੋ ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਸ ਆਵਤੇ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਹ ਸਤ ! ਹਮਾਰਾ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰ । ਹਮਾਰੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ — ਉਪਦੇਸ ਲਖਣ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਹੈ ਤਿਸੀ ਵਿਖ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੋ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਸਬਦ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਇਹੀ ਮਾਗੇ, ਸਚਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹਮਾਰਾ ਅਧਾਰ ਹੋਵੇ, ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਵਿਖ ਸਮਤਾ (ਨ)³ ਰਹੇ । 4 ।

ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੀ ਸਮਤਾ ਛੱਡ ਕਰ ਜੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਵਿਖ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇ ਹੈ ਸੋ ਕੰਸ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਅਬ ਤਿਨ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

1. ਧਿਆਨ ਲਗਾਵੇਗਾ, ਖਿੱਛਾ ਕਰੇਗਾ ।

2. ਬਿਛ, ਦਰਖਤ ।

3. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 5/ਅ) ।

ਪਉੜੀ 5

ਵਾਜੇ ਪੰਚ ਸਬਦ ਤਿਤੁ ਘਰਿ ਸਭਾਗੈ ।
ਘਰਿ ਸਭਾਗੈ ਸਬਦ ਵਾਜੇ ਕਲਾ ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਧਾਰੀਆ ।
ਪੰਚ ਦੂਤ ਤੁਧੁ ਵਸਿ ਕੀਤੇ ਕਾਲੁ ਕੰਟਕੁ ਮਾਰਿਆ ।
ਧੁਰਿ ਕਰਮਿ ਪਾਇਆ ਤੁਧੁ ਜਿਨ ਕਉ ਸਿ ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਕੈ ਲਾਗੇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਤਹ ਸੁਖੁ ਹੋਆ ਤਿਤੁ ਘਰਿ ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ । 5 ।

‘ਘਰ’ ਨਾਮ ਹੈ ਸਰੀਰ ਕਾ । ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਨਾਮ ਕਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁਆ ਹੈ ਸੋਈ ਭਾਗਵਾਨ ਸਰੀਰ ਹੈ । ‘ਪੰਚ’ ਨਾਮ ਪੰਚੋ ਕਾ, ‘ਪੰਚ’ ਨਾਮ ਹੈ ਯਥਾਰਥ ਬਕਤਾ ਕਾ । ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਸੂਰਤ¹ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਕਿਫਾਇਤ² ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਯਥਾਰਥ ਕਰੇ ਸੋ ਪੰਚ । ਜੋ ਜਥਾਰਥ ਬਕਤਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਸੰਤ ਹੈ, ਔਰ ਤੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਝੂਠ ਮੋਂ ਹੀ ਪੜਾ ਹੈ ਸਾਰਾ । ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਤੈਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਧਾਰੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਕਾ ਨਿਵਾਸ ਕੀਆ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਪੰਚੋਂ ਕੇ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ਤਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ ਇਹ ਵਿਵੇਕ ਉਪਜਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹ ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਚਨ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ³ਅਮੁਕ ਸੰਤ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ, ਅਮੁਕ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ, ਅਮੁਕ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਇਹੀ ਸਾਰ ਹੈ, ਇਸੀ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਕਰਾਇਆ ਚਾਹੀਏ, ਇਹੀ ਪੰਚ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ⁴‘ਜਹਾਂ ਪੰਚ ਸਬਦ ਬਾਜਤੇ ਹੈ ਤਹਾਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਇਹ ਜੋ ਪੰਚ ਦੂਤ ਹੈ ਸੋ ਤੈਨੇ ਵਸਿ ਕਰਿ ਲੀਏ । ਤਿਨ ਸੰਤੋ (ਕੇ)⁵ ਸਾਥ ਇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਕਰਿ ਸਕਤੇ ਅਰ ਕਾਲ ਕੰਟਕ ਭੀ ਤਿਸ ਕੇ ਤੈਨੇ ਮਾਰ ਡਾਰੇ । ਤੇ ਸਭ ਪੁਰਖ ਨਿਰਵਿਘਨ⁶ ਹੀ ਜਨਮ, ਮਰਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਧੁਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਿਨ ਕੋ ਤੈਨੇ ਕਰਮ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਬ ਤੈਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚੀ ਤਬ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਨੇਤਿ ਭੀ ਰਚੀ । ‘ਨੇਤ’ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਉਤਮ ਨੀਚ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਮੇਰੇ ਭਜਨ ਜਨਮ, ਮਰਣ ਤੇ ਨ ਛੂਟੇਗਾ । ਇਹ ਤੈ ਨੇ ਸਭ ਕੇ ਮਸਤਿਕ ਲਿਖ ਦੀਆ । ਇਸ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਜੋ ਤੇਰਾ ਭਜਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ, ਸਾਥ ਹੀ ਜਗਤ ਜੰਜਾਲ ਭੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ, ਜਬ ਤਕਰ⁷ ਭਜਨ ਕੀ ਕਚਾਈ ਰਹੀ ਤਬ ਤਕਰ ਜਨਮ ਪਾਵਤੇ

1. ਭਾਵ ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਭੁਲਚੁਕੀ ।
2. ਭਾਵ ਅਧਿਕ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ।
3. ਫਲਾਣੇ ਸੰਤ ਨੇ ।
4. ‘ਜਹਾਂ.....ਭਾਜਤੇ ਹੈ’—ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
5. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 6/ਓ) ।
6. ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਟੋਕ ।
7. ਤਕ ।

ਰਹੇ । ਜਬ ਭਜਨਾਦਿ¹ ਕਰ ਪਰਿਪਕ² ਹੂਆ ਤਬ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ³ ਹੋਇ ਗਏ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਤਿਸ ਘਰਿ ਮੇਂ ਸੁਖ ਹੂਆ, ਸਭੀ ਦੁਖੁ ਗਏ । ਤਿਸੀ ਘਰ ਵਿਖੇ ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈ । ਜਬ ਜੋਗੀ ਦਸਮ ਦੁਾਰ ਪ੍ਰਾਨ ਚੜਾਇ ਕਰ ਸਮਾਧਿ ਵਿਖੇ ਇਸਥਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਵਜਾਈ⁴ ਬਿਨਾ ਹੀ ਅਨੇਕ ਬੀਣਾ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਦਿਕੋ⁵ ਕੇ ਵਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰ ਆਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜੋਗੀ ਇਨ ਕੋ ‘ਅਨਹਦ’ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਅਰ ਸੰਤ ਜਨ ‘ਅਨਹਦ’ ਕਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਆਨੰਦਮਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੇ ਵਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ⁶ ਗਾਵਤੇ ਹੈ । 5 । ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਇਸ ਕਾ ਜਨਮ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 6

ਸਾਚੀ ਲਿਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਹੁ ਨਿਮਾਣੀ ।

ਦੇਹੁ ਨਿਮਾਣੀ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ ।

ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਸਮਰਥ ਕੋਇ ਨਾਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਬਨਵਾਰੀਆ ।

ਏਸ ਨਉ ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ । 6 ।

‘ਲਿਵੈ’ ਨਾਮ ਹੈ ਆਸਰੇ ਕਾ । ਸਚਾ ਜੋ ਆਸਰਾ ਹੈ ਸੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਇਸ ਕਾ ਸਰੀਰ ਨਿਮਾਣਾ ਹੀ ਹੈ । ਜਨਮਤਾ, ਮਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਤੋਂ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਤਬ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਰ ਸਕੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ ਕਰਤਬਤਾ⁷ ਹੈ---ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ, ਹੇ ਸਮਰਥ ! ਹੇ ਬਨਵਾਰੀ ! ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ (ਉਪਰ)⁸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ । ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣਾ ਜੀਵ ਹੋਂ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਭੀ ਠਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਦਾਨ ਕਰ, ਤਬੀ ਮੈਂ ਸੋਰੋਂਗਾ⁹ । ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਸਚੇ ਨਾਮ ਕਾ ਜੋ ਆਸਰਾ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਇਹ ਕਛੁ ਭੀ ਤੋਂ ਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ । ਏਕ ਏਕ ਸਬਦ ਕੋ ਜੋ ਫੇਰ ਫੇਰ ਦੋ ਦੋ ਵਾਰ ਲਿਖਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ---ਜੋ ਮੈਂ ਨੇ

1. ਭਜਨ ਆਦਿ ।

2. ਪੜਪਕ, ਪੁਖਤਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ।

3. (ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ) ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ।

4. ‘ਵਜਾਏ’ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 6/ਅ) ।

5. ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਆਦਿਕ ।

6. ਚੰਗਿਆਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ।

7. ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਫਰਜ਼ ਹੈ ।

8. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 6/ਅ) ।

9. ਮੇਰਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 7/ਓ) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ‘ਸਿਮਰੇ’ ਹੈ, ਜੋ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਕਛੁ ਕਹਾ ਹੈ (ਇਹ ਸਤਿ ਹੀ ਹੈ)¹, ਇਸ ਵਿਖੇ ਕੁਛ ਭੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ । 6 ।

ਪਉੜੀ 7

ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ।
ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ।
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਿਲਵਿਖ ਕਟੇ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਸਾਰਿਆ ।
ਅੰਦਰਹੁ ਜਿਨ ਕਾ ਮੋਹੁ ਤੁਟਾ ਤਿਨ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸਚੈ ਸਵਾਰਿਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਅਨੰਦੁ ਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ । 7 ।

ਜਗਤ ਮੇਂ ਜੋ ਕਛੁ ਜਿਸ ਤੀ ਪ੍ਰਫੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਸੁਖੁ, ਆਨੰਦ । ਆਨੰਦ, ਆਨੰਦ ਤੋ ਸਭ ਕੋਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਜਬ ਤਕਰ² ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਨਹੀਂ, ਤਬ ਤਕਰ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤੋ ਨਹੀਂ । ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਜਿਨੋ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਤੇਰਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਗੁਰੂਪਦੇਸ³ ਦੁਆਰਾ ਆਨੰਦੁ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਰਹਿ ਤਿਨ ਕੇ ਹੀ ਤੂੰ ਕਿਲਵਿਖੇ⁴ ਕਾਟਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ 'ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ' ਦੇਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੇ ਜਿਨ ਕਾ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਮੋਹ ਟੂਟਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੋ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦੁ ਨੇ ਹੀ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---ਇਹੀ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੋ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਪੀਛੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਆ, ਆਗੇ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 7 ।

ਪਉੜੀ 8

ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ ।
ਪਾਵੈ ਤ ਸੋ ਜਨੁ ਦੇਹਿ ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਰਿ ਕਿਆ ਰਹਿ ਵੇਚਾਰਿਆ ।
ਇਕਿ ਭਰਮਿ ਭੂਲੇ ਫਿਰਹਿ ਦਹਦਿਸਿ ਇਕਿ ਨਾਮਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰਿਆ ।
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਇਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵਏ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵਏ ।

‘ਬਾਬਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪਿਤਾ ਕਾ । ਹੇ ਜਗਤ ਕੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਜਿਸ ਕੋ ਤੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਦੇਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਪਾਵਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਜੋ ਕਰਮ-ਹੀਨ ਵਿਚਾਰੇ ਹੈ ਸੋ ਕਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਕੈਸੇ ਪਾਵੇਗੇ । ਏਕ ਜੋ ਕਰਮ-ਹੀਨ ਹੈ ਸੋ ਭਰਮ ਵਿਖੇ ਭੂਲੇ ਹੁਏ ਦਸੇ ਦਸਾ ਵਿਖੇ ਭਟਕਤੇ ਪੜੇ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 7/ਓ) ।

2. ਤਕ ।

3. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼ = ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ।

4. ਪਾਪ ।

.. ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੁਰਮਾ, ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੁਰਮਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਿਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਫਿਰਤੇ ਹੈ, ਸਤ ਮਾਰਗ ਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਹੀ ਭੀ ਨਹੀ ਪਾਵਤੇ। ਏਕ ਜੋ ਸਤ ਕਰਮਵਾਨ ਹੈ ਸੋ ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਪਾਵਤੇ ਹੈ। ਸੋ ਤੋ ਸੁਧਰ ਜਾਤੇ ਹੈ। ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਯ¹ ਹੈ---ਜਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਪੀਛੇ ਨਹੀ ਸਤ ਕਰਮ ਕੀਏ ਸੋ ਅਥ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਸੁਧਰੇਗੇ। ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਦਾ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੂਆ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਭਾਣਾ ਹੈ---²ਜਗ, ਤਪ, ਦਾਨਾਦਿ³ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਸੂਰਗ ਹੀ ਜਾਏਗਾ। ਪਾਪ ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਨਕਰ ਹੀ ਜਾਏ (ਗਾ)⁴। ਮਧਮ ਕਰਮ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਕਰਮੋਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੀਚ ਜਨਮ ਹੀ ਪਾਵਤਾ ਰਹੇ (ਗਾ)⁴। ਭਜਨਵਾਨ ਮੁਕਤ ਹੀ ਹੋਵੇ (ਗਾ)⁴। ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਜਿਸ ਕੋ ਤੂ ਗੁਰੋ ਕਾ ਮਿਲਾਪ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਪਾਵਤਾ ਹੈ। 8। ਅਬ ਆਨੰਦ ਕੇ ਪਤ੍ਰ⁵ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 9

ਆਵਹੁ ਸੰਤੁ ਪਿਆਰਿਹੋ ਅਕਥ ਕੀ ਕਰਹੁ ਕਹਾਣੀ।

ਕਰਹਾ ਕਹਾਣੀ ਅਕਥ ਕੇਰੀ ਕਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਪਾਈਐ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ।

ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰਾ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਕਥਿਹੁ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ। 9।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---ਹੇ ਸੰਤੋ ! ਹੇ ਪਿਆਰਿਓ ! ਆਵੋ, ਅਕਥ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਜਿਹਵਾ ਜਥਾਰਥ⁶ ਨਹੀ ਕਹਿ ਸਕਤੀ, ਜੋ ਮਨ ਕੀ ਚਿਤਵਨਾ ਵਿਖੇ ਨਹੀ ਆਵਤਾ ਤਿਸੀ ਕੀ ਕਥਾ ਕਰੋ। ਅਕਥ ਕੇ ਪਾਵਣ ਕਾ ਕਵਣ ਮਾਰਗ ਹੈ ? ਅਰ ਸੰਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---ਤਨੁ, ਮਨੁ, ਧਨੁ ਸਭੁ ਗੁਰੋਂ ਕੋ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ, ਇਹੀ ਅਕਥ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਕੇ ਮਾਨਣੈ ਤੇ ਅਕਥ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਗੁਰੋ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਮਾਨਣਾ, ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਗਾਵੇ। ਫੇਰ ਗੁਰ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ---ਸੰਤੋ ਅਕਥ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਥੋ। ਪਤ੍ਰ ਜੋ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੋ ਹਰੇ ਹੋਤੇ ਹੈ। ਜਬ ਸੰਤੋ ਕਾ ਸੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਇਸ ਕਾ ਮਨ ਹਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਬੀ ਪਤ੍ਰ ਕਹਾ। 9। ਅਬ ਆਨੰਦ ਕੇ ਪੁਖਪੋ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 10

ਏ ਮਨ ਚੰਚਲਾ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ।

1. ਤਾਤਪਰਯ, ਮਨੋਰਥ।

2. 'ਜਗ.....ਵਾਲਾ' ਪਾਠ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ੳ) ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਹੈ---'ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਅਨਿਤ ਮਾਨ ਕਰ ਉਤਮ ਜੋ ਦੇਵ ਯਜਨਾਦਿ ਕਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ।

3. ਦਾਨ ਆਦਿ।

4. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 8/ੳ)।

5. ਪਿਛੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6. ਜਥਾਰਥ, ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਇਨ-ਥਿਨ।

7. ਪੁਸ਼ਪ, ਫੁਲ।

ਚਤੁਰਾਈ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੈ ਤੂ ਸੁਣਿ ਮੰਨ ਮੇਰਿਆ ।

ਏਹ ਮਾਇਆ ਮੋਹਣੀ ਜਿਨਿ ਏਤੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ।

ਮਾਇਆ ਤ ਮੋਹਣੀ ਤਿਨੇ ਕੀਤੀ ਜਿਨਿ ਠਗਉਲੀ ਪਾਈਆ ।

ਕੁਰਬਾਣੁ ਕੀਤਾ ਤਿਸੈ ਵਿਟਹੁ ਜਿਨਿ ਮੋਹੁ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਚੰਚਲ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ । 10 ।

ਅਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਹੇ ਮਨ ਚੰਚਲ ! ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਜੋ ਚਤੁਰਾਈ ਕਾ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤਿਸ ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਹੀ ਪਾਇਆ । ਹੇ ਮਨ ਮੇਰੇ ! ਤੂ ਸੁਣੁ ਕਰ ਏਹ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਾਇਆ ਹੈ ਮੋਹ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਲੀ, ਤਿਸੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਜੀਵੋ ਕੋ ਪਦਾਰਥੋ ਕੋ ਭ੍ਰਮ ਵਿਖੇ ਭੁਲਾਇ ਦੀਆ । ਭਲਾ ਕਿਆ ਹੈ ਅਰੁ ਬੁਰਾ ਕਿਆ ਹੈ—ਇਸ ਕਾ (ਨ) ਜਾਨਣਾ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ । ਜੋ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਲੰਪਟ ਹੁਏ ਤਿਨ ਕੋ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕਾ ਗਿਆਨ ਕਹਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਠਗਉਰੀ¹ ਪਾਈ । ਸੋ ਮਾਇਆ ਤਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਠਗਉਰੀ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤਿ ਉਪਜਾਈ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਮਾਇਆ ਜਗਤ ਬਣਤਾ ਨਹੀ ਥਾ । ਮੈ ਤਿਸ ਮਾਇਆ ਪਰ ਕੁਰਬਾਣ ਕੀਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮੋਹ ਹੀ ਮੀਠਾ ਲਗਾਇ ਦੀਆ ।

ਨਨੁ² —ਮਾਇਆ ਪਰ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਤੇ ਹੋ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਰ ਹੀ ਕਿਉ ਨਹੀਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਤੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਇਆ ਉਪਜਾਈ ਹੈ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—'ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨਾ' ਸਿਖੋ ਕੋ ਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ । ਹਮਾਰੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—'ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ'³ । ਇਕ ਜੋ ਹੈ ਮਾਈ—ਮਹਾ-ਮਾਇਆ, ਆਦਿ ਸਕਤਿ, ਸੋ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜੁਗਤਿ ਸੋ 'ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੂਈ' । ਇਹੀ ਜੁਗਤਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਇਛਾ ਉਪਜਾਈ, ਏਕ ਹੀ ਮੈ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ । ਜਬ ਇਹ ਇਛਾ ਉਪਜੀ ਤਬ ਏਕ ਕੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੁ, ਮਹਾਦੇਵ—ਇਹ ਤੀਨ ਚੇਲੇ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਤੀਨ ਪੁਤ੍ਰ ਭਏ । ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ ਭਏ ਤਬ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਨੇ ਭੀ ਸਰਸੂਤੀ, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ ਆਪਣੇ ਤੀਨ ਰੂਪ ਬਣਾਇ ਲੀਏ । ਸੋ ਇਹ ਤੀਨੋ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ? ਪਰਵਾਨ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹੈ । 'ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ'⁴ । 'ਏਕਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਥਾ ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਕੀ ਸੰਸਾਰ ਰਚਣੇ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਭਈ, ਸੋ ਸੰਸਾਰੀ ਹੀ ਹੂਆ । ਵਿਸਨ ਜੀ ਕੋ ਪਾਲਨਾ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਭਈ, ਸੋ ਭੰਡਾਰੀ ਹੀ ਹੂਆ । ਰੁਦ੍ਰ ਕੋ

1. ਜਾਦੂ, ਟੂਣਾ, ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ।
2. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
3. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 30 ।
4. ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ।
5. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 30 ।

ਸੰਹਾਰ¹ ਦੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਭਈ, ਸੋ ਦਰਬਾਰੀ ਹੀ ਹੂਆ । ‘ਜਿਵ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ’² — ਜੋ ਬਾਤਿ ਤਿਸ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ, ਜਗਤ ਨਿਯੁਗਤ ਇਨ ਤੀਨੋ ਕੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਲਾਵਤੀ ਹੈ । ‘ਜਿਵ ਹਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ’³ । ਜੈਸਾ ਤਿਸ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਕਾ ਫੁਰਮਾਨ, ਹੁਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਹ ਤੀਨੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ‘ਓਹ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ’ — ਓਹੁ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤੋ ਦੇਖਤੀ ਹੈ ਇਹ ਤੀਨੋ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਮੈ ਨੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਇਛਾ ਉਪਜਾਇ ਕਰ ਇਨ ਕੋ ਉਪਜਾਇਆ ਹੈ । ਉਹੁ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨ, ਮਹਾਦੇਵ ਉਨ ਕੋ ਨਦਰਿ ਨਹੀ ਆਵਤਾ । ‘ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਣੁ’ — ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਲਖਮੀ, ਪਾਰਬਤੀ ਇਹੀ ਤੀਨੋ ਦੇਵੀਆ ਹੈ ਤੋ ਮਾਤਾ ਕਾ ਸ੍ਵਰੂਪ, ਅਰ ਮਾਨ ਬੈਠੇ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ । ਇਹ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ ਕੀ ਬਡੀ ਬਡਾਈ, ਏਕ ਅਫੁਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਿਸ ਕੋ ਫੁਰਣਾ ਉਪਜਾਇ ਕਰ ਏਕ ਏਕ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ ਕਰ ਡਾਰੇ ਅਰ ਮੋਹ ਤੋ ਐਸਾ ਉਪਜਾਇਆ, ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕਤੇ । ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਪ ਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੇ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਸਮਝ ਲੇਣਾ⁴ ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪਰ ਤੋ ਹਮ ਕੁਰਬਾਨ ਹੂਏ ਹੂਏ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਐਸਾ ਮੋਹ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਲੀ ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੂਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਮੋਹ ਜਾਏਗਾ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ — ਹੇ ਮਨ ! ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਚਪਲ ਨਾ ਹੋ, ਚਪਲਤਾ ਕੇ ਹੋਤੇ ਤੋ ਕਬੀ ਹੀ ਕਿਸੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਨਹੀ ਪਾਇਆ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਹੈ — ਜਬ ਪਦਾਰਥੋ ਕੀ ਚਪਲਤਾ ਛੋਡੇਗੇ ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । 10 । ਅਬ ਔਰ ਭੀ ਪਤ੍ਰ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 11

ਏ ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਤੂ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਮਾਲੇ ।
 ਏਹੁ ਕੁਟੰਬੁ ਤੂ ਜਿ ਦੇਖਦਾ ਚਲੈ ਨਾਹੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲੇ ।
 ਸਾਥਿ ਤੇਰੈ ਚਲੈ ਨਾਹੀ ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ ਕਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਈਐ ।
 ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਾ ਉਪਦੇਸੁ ਸੁਣਿ ਤੂ ਹੋਵੈ ਤੇਰੈ ਨਾਲੇ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਤੂ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਮਾਲੇ । 11 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ! ਸੰਤੋ ਕਾ ਜੋ ਸੰਗ ਹੈ ਇਹ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਸੰਗ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਤ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਰਹੁ, ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸੰਤ ਜਨ ਤੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਸ ਕਰ ਡਾਰੇਗੇ । ਤਬੀ ਤੂੰ

1. ਨਾਸ਼, ਸਮੇਟਣ ਦਾ ਭਾਵ ।

2. ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ 30 ।

3. ਉਹੀ, ਪਉੜੀ 30 ।

4. ਵੇਖੋ ਜਪੁਪੀ ਟੀਕਾ, ਪਉੜੀ 30 । ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀ ਦੁਆਰਾ ਉਥੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਹਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤੋ ਚਿੰਤਾ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਵਿਖੇ ਜਲਤਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਕੁਟੰਬ ਕੇ ਲੋਕ ਜੋ ਤੂੰ ਦੇਖਤਾ ਹੈ ਇਹੂੰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਜਾਏਗਾ। ਜਿਨ੍ਹੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਤੂੰ ਹਿਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਾਮ ਮੂਲ ਸੋ ਕਰਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਪਛਤਾਵਣਾ ਪੜੇ (ਗਾ)¹ ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰ, ਇਹੀ ਤੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ ਹੈ—‘ਕਰਿ ਅਉਗਣ ਪਛੋਤਾਵਣਾ’² ਅਉਗਣ ਤੇਰੇ ਤਬੀ ਮਿਟੇਗੇ ਜਬ ਅਉਗਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਸੰਤ ਜਨ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇਗਾ। ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਮਨ ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਚ ਕੋ ਹੀ ਸਮਾਲ³। ਸਚੁ ਇਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜਨਮਾ ਸੋ ਮਰ ਹੀ ਤੋ ਗਇਆ। ਕਿਆ ਤੂੰ ਨ ਮਰੇਗਾ ? ਜੈਸਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੋਣੇ ਕਾ ਸਾਧਨ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੈ ਐਸਾ ਔਰ ਕਛੁ ਹੀ ਤੋ ਨਹੀਂ, ਆਰਤੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੈਂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਕਰ ਇਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਾ ਹੈ ਸਮਝ ਲੇਣਾ⁴। 11। ਜਬ ਇਸ ਕੋ ਸੰਤ ਸੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਬ ਇਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 12

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰਾ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ।

ਅੰਤੋ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੈ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਤੂ ਜਾਣਹੇ।

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲੁ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣਏ।

ਆਖਹਿ ਤ ਵੇਖਹਿ ਸਭੁ ਤੂਹੈ ਜਿਨਿ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਤੂ ਸਦਾ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਤੇਪਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ। 12।

ਜਬ ਸਤ ਸੰਗੁ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜੇਗੀ—ਹੇ ਅਗਮ, ਅਗੋਚਰ ! ਤੂੰ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਕਿਸੀ ਹੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਕਾਹੇ ਤੇ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਆਪ ਤੋ ਸਭ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਸੋ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਤੋ ਜੀਵੋ ਕੋ ਭੂਲ ਗਇਆ, ਤਬੀ ਤੋ ਆਵਾਗੋਣ ਮੋ ਪੜੇ। ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਨਹੀਂ ਭੂਲਾ, ਤਬੀ ਤੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਵ ਜੰਤ ਸਭ ਤੇਰੇ ਹੀ ਤੇ ਉਪਜਾਏ ਹੂਏ ਹੈ, ਜੀਵ ਜੰਤ ਤੈ ਨੇ ਕਾਹੇ ਕੋ ਉਪਜਾਏ ? ਜੋ ਕਹੀਏ ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤੋ ਕੇ ਰਚੇ ਹੂਏ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਤੋ ਮਹਾਂ ਭੂਤ ਕਾਹੇ ਕੋ ਰਚੇ ? ਇਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕਿਆ ਕਰ ਕਰ ਕਹੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੀਏਗਾ। ਜਿਸ ਤੈਨੇ ਇਹ ਜਗਤ ਉਪਜਾਇਆ ਹੈ—ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ, ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ, ਕਰਣੇ-ਕਰਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਏਕ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ। ‘ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ’⁵ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕਰ ਤੈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਾਉ ਦੇਖ ਲੀਆ। ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੂੰ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਤੈ ਨੇ ਜਗਤ

1. ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪਨਾ 10/ੳ)।

2. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 471)।

3. ਸਿਮਰਨ ਕਰ, ਚਿੰਤਾ ਕਰ, ਯਾਦ ਕਰ।

4. ਵੇਖੋ ਅਰਤੀ ਦਾ ਟੀਕਾ।

5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 46ੳ)।

ਕਾਹੇ ਕਾ ਉਪਜਾਇਆ ? ਕਬ ਕਾ ਹੈ ? ਕਬ ਤਕਰ¹ ਰਹੈਗਾ ? ਇਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਨ ਜਾਣਿਆ । 12 । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । 'ਮਹਿਮਾ' ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਭੀ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿਖ ਕੇ ਫੂਲ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਫੂਲੋਂ ਹੀ ਤੇ ਤੋਂ ਫਲ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 13

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ।

ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਸਚਾ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ।

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਤੁਧੁ ਉਪਾਏ ਇਕਿ ਵੇਖਿ ਪਰਸਣਿ ਆਇਆ ।

ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਚੂਕਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਿ ਤੁਠਾ ਤਿਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ! 13 ।

ਸੁਰ-ਦੇਵਤਾ, ਨਰ-ਮਾਨੁਖ, ਜਨ-ਰਿਖ²—ਇਹ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਜੋ ਤੂੰ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਖੋਜਤੇ ਥੇ । ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਤੂੰ ਗੁਰੋ ਤੇ ਪਾਇਆ, ਤਬੀ ਤੋ ਪਾਇਆ ਜਬ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ । ਗੁਰੋ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਇਹੀ ਹੈ ਸਚਾ ਜੋ ਤੂੰ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈਂ । ਜਿਨ ਕੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਗੁਰੋ ਨੇ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਵਸਾਇਆ ਸੋ ਭੀ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੁਏ । ਜੀਵ ਜੰਤ ਸਭ ਤੇਰੇ ਹੀ ਤੋ ਉਪਜਾਏ ਹੁਏ ਹੈ । ਏਕ ਜੋ ਪੂਰਣ ਭਾਗਵਾਨ ਜੀਵ ਹੈ ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਪ੍ਰਸਣੇ ਕੋ ਆਏ । 'ਪਰਸਣੇ' ਕੋ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਇਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਇਨ ਤੇ ਉਪਦੇਸ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇ ਹਮਰੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹ ਜਿਨ ਕੀ ਬੁਧਿ ਹੈ ਗੁਰੂਪਦੇਸ³ ਦੁਆਰਾ ਤਿਨਕਾ ਲਬੁ, ਲੋਭੁ, ਅਹੰਕਾਰ ਸਭ ਨਾਸ ਹੋਇ ਗਇਆ । ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੋ ਕੋ ਭਲਾ ਭਾਇਆ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੀ ਸਤ ਕਰਮ ਪਰ ਤੂੰ ਤੁਸਟ⁴ ਹੂਆ, ਤਿਸੀ ਨੇ ਤੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਤੂੰ ਗੁਰੂਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਹੈ । 13 ।

ਏਤੇ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਹੀ ਜੋ ਫਲ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਨ ਮੋ ਇਹ ਨ ਉਪਜੇ, ਇਹ ਤੋ ਥੋੜੇ ਹੀ ਮੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹੀ, ਹਮ ਭੀ ਥੋੜੀ ਸੀ ਭਗਤ ਕਰਿ ਕਰਿ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਇ ਲਏਗੇ । ਸੋ ਨਹੀ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਬਹੁਤੁ ਕਠਨ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 14

ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ।

1. ਤਕ ।

2. 'ਜਨ ਰਿਖ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ ਹੈ—
'ਮੁਨ-ਰਿਖ, ਜਨ-ਭਗਤਾਂ' ਹੈ, ਜੋ ਅਧਿਕ ਉਚਿਤ ਹੈ ।

3. ਗੁਰੂ+ਉਪਦੇਸ=ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ।

4. ਸੰਤੁਸਟ, ਪ੍ਰਸੰਨ ।

ਚਾਲਾ ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤਾਹ ਕੇਰੀ ਬਿਖਮ ਮਾਰਗਿ ਚਲਣਾ ।
 ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਜਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤੁ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ ।
 ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ ਏਤੁ ਮਾਰਗਿ ਜਾਣਾ ।
 ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿ ਹੀ ਆਪੁ ਤਜਿਆ ਹਰਿ ਵਾਸਨਾ ਸਮਾਣੀ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਚਾਲ ਭਗਤਾ ਜੁਗਹੁ ਜੁਗੁ ਨਿਰਾਲੀ । 14 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਵਿਖੇ ਜਿਨ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਹੀ ਨਾਮ ਭਗਤ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੀ ਚਾਲ ਜਗਤ ਮੇਂ ਨਿਰਾਲੀ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਭਗਤੋਂ ਕਾ ਬਡਾ ਕਠਨ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਕੌਣ ਸੀ ਕਠਨਤਾ ? ਲਬੁ, ਲੋਭ, ਅਹੰਕਾਰੁ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਇਨ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ, ਅਰੁ ਬਹੁਤੁ ਬੋਲਣਾ ਭੀ ਨਹੀ । ਫੇਰ ਭਗਤੋਂ ਕੀ ਚਾਲ ਕੈਸੀ ਹੈ ? ਖੜਗ ਕੀ ਧਾਰਾ ਤੇ ਭੀ ਤੀਖਣ ਹੈ, ਵਾਲ ਸੋ ਭੀ ਮਹੀਨ ਹੈ, ਇਸੀ ਮਾਰਗ ਸੰਤੋ ਨੇ ਚਲਣਾ ਹੈ । ਜੋ ਖੜਗ ਕੀ ਧਾਰਾ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਤੋਂ ਕਟਿਆ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ਅਰੁ ਜੋ ਵਾਲ ਪਰ ਚਲੇਗਾ ਸੋ ਗਿੜ ਹੀ ਪੜੇਗਾ । ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਚਲਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਜੋ ਪ੍ਰੀਤ ਲਗਾਇ ਕਰ ਪੂਰੀ ਉਤਾਰੇਗਾ ਤਬੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਵੇਗਾ । ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਾ ਪੂਰਾ ਉਤਰਣਾ ਇਹ ਖੜਗ ਕੀ ਧਾਰਾ ਤੇ ਭੀ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਸਹਲ ਜੋ ਪਾਰਿ ਸਮੁੰਦ੍ਰੇ ਚੜ੍ਹਿ ਲੰਕਾ ਪਰਿ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਭੀ ਸਹਲ ਜੋ ਭਾਰ ਪਰਬਤ ਪਟਿ ਤਲੀ ਪਰਿ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਭੀ ਸਹਲ ਜੋ ਇਕ ਸੰਦੇਸਾ ਖੜਿ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ।¹ ਸਭਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕਠਨ ਬਿਹਾਰੀ² ਨੇਹੁ ਲਾਣਾ ਤੋਂ ਓੜ੍ਹ³ ਨਿਬਾਹਣਾ । ਇਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕਾ ਭੀ ਵਚਨ ਹੈ—‘ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਆਸਕੀ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ । ਨਾਨਕ ਆਸਕੁ ਕਾਂਢੀਐ ਸਦ ਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਇ’ ।⁴ ‘ਆਸਕ’ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਕਾ । ਇਹ ਪ੍ਰੀਤ ਕਸੀ ਹੈ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਜਾਇ ਲਗੈ । ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਉਹੀ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਚੁਣ ਕਰ ਨਿਕਾਸੀਤਾ⁵ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਥ ਸਮਾਇ ਰਹੇ, ਸਰਬਥ⁶ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰ ਕਰ ਸਦਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਣਾ । ਇਹ ਤੋਂ ਖੜਗ ਧਾਰਾ ਪਰ ਚਲਣੇ ਤੇ ਭੀ ਕਠਨ ਹੈ ਬਹੁਤ, ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ । ‘ਵਾਸਨਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਿਮਾ ਕਾ,⁷ ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸਮਾਈ ਹੈ, ਉਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗੇ ।

1. ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਪੈਰਾਣਿਕ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਦਾ ਲੰਕਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਟਪ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ, ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਨਿਮਿਤ ਪਹਾੜ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਚੁਕ ਲਿਆਣਾ ਆਦਿ ।
2. ਪਭੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ।
3. ਓੜ੍ਹਕ, ਅੰਤ ਤਕ ।
3. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ: 2, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 474) ।
5. ਕਾਂਢੀ ਦਾ ਹੈ ।
6. ਬਿਲਕੁਲ, ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ।
7. ‘ਕਾ’ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਪਾਠ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਪਾਇਆ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਭਗਤੋਂ ਕੀ ਚਾਲਿ ਸਰਬਤੋਂ ਜੁਗੋ ਵਿਖੇ ਜਗਤ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਹੀ ਰਹਿਤੀ ਹੈ । 14 ।

ਫੂਲੋਂ ਹੀ ਤੇ ਤੋਂ ਫਲ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਲਬ, ਲੋਭ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਾ ਤਿਆਗ ਕਰਣਾ ਇਹ ਤੋਂ ਫੂਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ । ਜਬ ਲੋਭਾਦਿਕ ਤਿਆਗੇਗਾ, ਤਬੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਸਮਾਵੇਗਾ । ਇਹ ਫੂਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਆ, ਫੂਲ ਫਲ ਤਬੀ ਤੋਂ ਹੋਵਹਿਗੇ ਜੋ ਬ੍ਰਿਖ ਕੋ ਜਲ ਮਿਲੇਗਾ । ਅਬ ਜਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 15

ਜਿਉ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵ ਚਲਹ ਸੁਆਮੀ ਹੋਰੁ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ।

ਜਿਵ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵੇ ਚਲਹ ਜਿਨਾ ਮਾਰਗਿ ਪਾਵਹੇ ।

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਲਾਇਹਿ ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਧਿਆਵਹੇ ।

ਜਿਸ ਨੋ ਕਥਾ ਸੁਣਾਇਹਿ ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰ ਦੁਆਰੈ ਸੁਖ ਪਾਵਹੇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੇ ਚਲਾਵਹੇ । 15 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ, ਹੇ ਸੁਆਮੀ ! ਜੈਸੇ ਹਮ ਕੋ ਚਲਾਵੇਗਾ ਹਮ ਤੈਸੇ ਚਲੇਗੇ । ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਤੋਂ ਅਪਾਰ ਹੈ, ਹਮ ਅਲਪ¹ ਜੀਵ ਤੇਰੇ ਗੁਣੋਂ ਕੋ ਕੈਸੇ ਜਾਣਹਿ । ਮਹਾਰਾਜ ! ਹਮ ਕੋ ਜਿਸ ਮਾਰਗ ਲਗਾਵੇਗੇ ਹਮ ਤਿਸੀ ਮਾਰਗ ਲਗੇਗੇ । ਮਹਾਰਾਜ ! ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰ ਜਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ਹੀ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ । 'ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ'—ਜਿਨ ਕੋ ਤੂੰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਵਤਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਗੁਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਸੁਖ ਪਾਵਤੇ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ! ਜੈਸੇ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਭਾਵਤਾ ਹੈ, ਹਮ ਤੈਸੇ ਹੀ ਚਲੇਗੇ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਣੀ ਇਹੀ ਜਲ ਅਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕੋ ਪੁਸਟ ਕਰੇਗਾ, ਤਬੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । 15 । ਅਬ ਫੇਰ ਫੂਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 16

ਏਹੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਬਦੁ ਸੁਹਾਵਾ ।

ਸਬਦੋ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਇਆ ।

ਏਹੁ ਤਿਨ ਕੈ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਜਿਨ ਧੁਰਹੁ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ।

ਇਕਿ ਫਿਰਹਿ ਘਨੇਰੇ ਕਰਹਿ ਗਲਾ ਗਲੀ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਬਦੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣਾਇਆ । 16 ।

'ਸਾਦੀ'² ਕਾ ਜੋ ਸਬਦੁ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸੋਹਲਾ' ਹੈ । ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਆਗੇ

1. ਤੁਛ, ਮਾੜੇ, ਹਲਕੇ ।

2. ਖੁਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ।

ਬੇਨਤੀ ਕਰੇਗਾ ਤਬ ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਗੁਰੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹੀ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਬਦ ਤੋ ਸੋਹਲਾ ਹੈ । ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਸੁਹਾਵਤਾ ਹੈ । ਸਬਦ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਸੋਹਿਲਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੁਣਾਇ ਦੀਆ ਹੈ । ਇਹ ਸੋਹਿਲਾ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਨ ਵਸਿਆ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਧੁਰ ਸੋ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ਹੈ । ਧੁਰ ਸੋ ਲਿਖੇ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਜਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਤਬ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ । ਏਕ ਕਰਮ ਹੀਨ ਲੋਕ ਬਹੁਤੁ ਹੀ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਬਾਤਾ ਕਰਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈ—ਸੂਰਗ ਐਸੇ ਹੈ । ਇਨ ਬਾਤੋ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਬ ਹੀ ਕਿਨੇ ਨਹੀ ਪਾਇਆ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸੋਹਿਲਾ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ । ਗੁਰੇ ਕੇ ਵਚਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਫੂਲ ਹੈ । 16 । ਅਬ ਫੇਰ ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 17

ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਏ ਸੇ ਜਨਾ ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ।

ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ।

ਪਵਿਤ੍ਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੁਟੰਬ ਸਹਿਤ ਸਿਉ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੰਗਤਿ ਸਬਾਈਆ ।

ਕਹਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੁਣਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਿਨੀ ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ । 17 ।

ਪਵਿਤ੍ਰ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਬ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼¹ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੇਗਾ । ਬਿਨਾ ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਇਹ ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਜਮਾਦਿਕ² ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਦੇਵ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਜਿਸ ਕੀ ਪਰਮ ਭਗਤਿ ਹੈ ; ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਭਗਤਿ ਹੈ ਤੈਸੀ ਗੁਰੇ ਵਿਖੇ ਭੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਕੋ ਏਥੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਹੈ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸਤੇ ਹੀ ਨਹੀ । ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਗੁਰ ਭਗਤ ਹੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ³ ਹੋਤੇ ਹੈ, ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ ਹੋਤਾ । ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਬਦ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਜਾਣਾਵਤਾ ਹੈ । ਉਹੀ ਜਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਏ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਹੁਈ ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕੀਆ ਤਿਨ ਕੀ ਮਾਤਾ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਈ, ਪਿਤਾ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਆ ; ਇਨੋ ਸੰਜਗਤਿ⁴ ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਏ । ਸਬਾਇਆ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਭਜਨਵਾਨੋ ਨੇ ਇਹ ਸਭੀ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ⁵ ਕੀਏ । ਇਸ ਕਥਾ ਕੋ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਏ, ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ

1. ਗੁਰੂ+ਉਪਦੇਸ਼=ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ।
2. ਸੰਜਮ ਆਦਿਕ ।
3. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।
4. ਸੰਯੁਕਤ, ਸਹਿਤ ।
5. ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ।

ਹੁਏ । ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਵਸਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਏ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਿਨੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕੀਆ ਹੈ ਉਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਏ, ਔਰ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ । ਇਹ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹੀ । 17 । ਜੋ ਬਿਖ ਕੇ ਪਤ੍ਰ, ਫੂਲ ਝੜਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਦੀਜੀਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਸਾਥ ਲਗੇ ਹੁਏ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰੀਤੀ ਹੈ । ਅਬ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 18

ਕਰਮੀ ਸਹਜੁ ਨ ਉਪਜੈ ਵਿਣੁ ਸਹਜੈ ਸਹਸਾ ਨ ਜਾਇ ।
ਨਹ ਜਾਇ ਸਹਸਾ ਕਿਤੇ ਸੰਜਮਿ ਰਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਏ ।
ਸਹਜੈ ਜੀਉ ਮਲੀਣੁ ਹੈ ਕਿਤੁ ਸੰਜਮਿ ਧੋਤਾ ਜਾਏ ।
ਮੰਨਿ ਧੋਵਹੁ ਸਬਦਿ ਲਾਗਹੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹਹੁ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ ਇਹੁ ਸਹਸਾ ਇਵ ਜਾਇ ॥18॥

ਜਿਨੇ ਨੇ ਹਰਿ ਭਜਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕਰੀ, ਸੁਣ ਕਰ ਕੇ ਸੰਦੇਹੁ ਉਪਜਿਆ—ਕਿਆ ਜਾਣੀਏ ਇਹ ਸਚੁ ਹੈ, ਵਾ ਝੂਠੁ ਹੈ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਛੱਡ ਕਰਿ ਔਰ ਔਰ ਹੀ ਕਰਮ ਲਾਗੇ ਕਰਣੇ । ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕਰਿ ਤਿਸੀ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੋਇ ਜਾਣਾ, ਸੰਤੋਖੀ ਹੋਣਾ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਸਹਜ' ਹੈ । ਕਰਮੋ ਕੇ ਕਰਣੇ ਤੇ ਉਪਜੇਗਾ, ਅਰ ਸਹਜ ਬਿਨਾ ਸੰਦੇਹ ਭੀ ਨ ਜਾਏਗਾ । ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਰਮ ਕਮਾਇਗੇ ਬਿਨਾ ਹਰਿ ਭਜਨ ਸੰਸਾ ਕਿਸੀ ਕਾ ਹੀ ਨ ਗਇਆ । ਇਸ ਪਰ ਗੀਤਾ ਮੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਹੀ ਵਚਨ ਹੈ—ਸੰਸੈ ਵਾਨ ਪੁਰਖ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਦੋਨੋ ਕੋ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰ ਡਾਰਤਾ ਹੈ ਇਹ ਤੋ ਆਨੰਦ ਕੋ ਪਤ੍ਰ, ਫੂਲ ਝੜ ਪੜੇ, ਇਨ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰਣਾ ਜੋਗ ਹੈ । ਜੋ ਰਖਣੇ ਜੋਗ ਹੈ ਅਬ ਤਿਨ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਿਨ ਕਾ ਪ੍ਰਸਨ ਹੈ—ਮਹਾਰਾਜ ! ਸੰਸੈ ਤੇ ਜੀਵ ਮਲੀਨ ਹੋਤਾ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਸੰਸੈ ਕੇਣ ਸੰਜਮ ਕਰਣੇ ਤੇ ਜਾਏ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ ਹੈ—ਸਬਦਿ ਵਿਖੇ ਲਾਗਾਇ ਕਰ ਮਨ ਕੋ ਧੋਵਹੁ, ਹਰਿ ਸਾਥ ਚਿਤੁ ਲਾਗਾਇ ਰਹੁ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—'ਸਹਜ' ਜੋ ਹੈ ਸੰਤੋਖ, ਸੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਸੰਸੈ ਤਬੀ ਜਾਏਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੋ ਕੀ ਹੀ ਆਗਿਆ ਮੋ ਚਲੇ । ਸੰਸੈ ਦੂਰ ਕਰਣੇ ਕਾ ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਇਹੀ ਫੂਲ ਹੈ । 18 ।

ਬਾਹਰ ਤੇ ਜੋ ਗੁਰ ਭਗਤ ਬਣ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਰ ਅੰਦਰ ਸੋ ਮਨ ਤੋ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ, ਸੋ ਭਗਤ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਹੀ ਨਹੀ । ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 19

ਜੀਅਹੁ ਮੈਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ।

ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ਜੀਅਹੁ ਤ ਮੈਲੇ ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਜੂਐ ਹਾਰਿਆ ।

ਏਹ ਤਿਸਨਾ ਵਡਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਮਰਣੁ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ।

ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੋ ਸੁਣਿਹ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੇਤਾਲਿਆ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਸਚੁ ਤਜਿਆ ਕੂੜੇ ਲਾਗੇ ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਜੂਐ ਹਾਰਿਆ ॥19॥

ਜਿਨ ਕਾ ਮਨ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੋ ਭਗਤ ਕਾ ਸ੍ਵਾਂਗ ਧਰ ਬੈਠੇ ਹੈ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਜੂਏ ਮੋ ਹੀ ਹਾਰਿ ਗਏ । 'ਜੀਅਹੁ ਮੈਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ' ਇਹ ਜੋ ਦੋ ਵਾਰ ਕਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ । ਇਹ ਸਤਿ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਮੋ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਦੇਹੁ ਨਹੀ । ਇਹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੀ ਜਗਤ ਕੋ ਬਡਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤੇ ਜੀਵੋ ਨੇ ਮਰਣਾ ਵਿਸਾਰ ਦੀਆ ਹੈ ਤਬੀ ਤੋ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈ । ਚਾਰੋ ਵੇਦ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈ, ਤਿਨ ਵਿਖੇ ਸਰਬੋਤਮ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਕੋ ਤੋ ਜੀਵ ਸੁਣਤੇ ਹੀ ਨਹੀ, ਵੇਤਾਲਿਓ ਕੀ ਨਿਆਈ ਪੜੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ । ਜਿਨ ਕੋ ਭੂਤ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਨਾਮ 'ਵੇਤਾਲੇ' ਹੈ । ਸੋ ਜਗਤ ਕੋ ਲੋਭ ਰੂਪੀ ਭੂਤ ਲਾਗਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਤੋ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਰੁਚਿ ਨਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜਿਨੋ ਨੇ ਤਿਆਗ ਦੀਆ ਹੈ ਅਰ ਝੂਠੇ ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੋ ਲਗਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਜਨਮ ਜੂਏ ਮੋ ਹੀ ਹਾਰ ਗਏ । ਇਹ ਭੀ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਝੜੇ, ਇਨ ਕਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰਣਾ ਯੋਗ ਹੈ । 19 । ਜਿਨ ਕਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ ਜੋਗ ਹੈ ਅਬ ਤਿਸ ਫਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 20

ਜੀਅਹੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ।
ਬਾਹਰਹੁ ਤ ਨਿਰਮਲ ਜੀਅਹੁ ਨਿਰਮਲ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਕਰਣੀ ਕਮਾਣੀ ।
ਕੂੜ ਕੀ ਸੋਇ ਪਹੁਚੈ ਨਾਹੀ ਮਨਸਾ ਸਚਿ ਸਮਾਣੀ ।
ਜਨਮੁ ਰਤਨੁ ਜਿਨੀ ਖਟਿਆ ਭਲੇ ਸੇ ਵਣਜਾਰੇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਮੰਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਰਹਹਿ ਗੁਰ ਨਾਲੇ । 20 ।

ਜੋ ਮਨ ਵਿਖੇ ਤੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪਤਾ ਹੈ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੋ ਜਗਤ ਜੰਜਾਲ ਕਾ ਤਿਆਰ ਕੀਆ ਹੈ, ਅਰ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬੰਧਿਨੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕਰੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਝੂਠ ਕੀ ਸੋਇ ਭੀ ਨਹੀ ਪਹੁਚਤੀ । ਤਿਨ ਕੇ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤ¹ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੋਈ ਤੋ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਤਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜਨਮੁ ਰਤਨੁ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ । ਜਿਨੋ ਨੇ ਜਨਮ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਕਾ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੂਆ ਹੈ ਸੋ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਵਸਤੇ ਹੈ ਅਰੁ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸੰਗ ਛੋਡ ਕਰ ਦੂਸਰੀ ਜਗਾ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ ਸੋ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੂਏ । ਇਹ ਆਨੰਦ ਕੇ ਫੂਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ । ਇਹ ਫੂਲੋਂ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਰੂਪੀ ਫਲ ਲਾਗੇਗਾ । ਅਰੁ ਜੋ ਗੁਰੋ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਿ ਖਾਹਿਸ² ਕੇ ਮਾਰੇ ਹੂਏ ਚਲੇ ਗਏ, ਸੋ ਫੂਲ ਝੜ ਪੜੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । 20 । ਐਰ ਭੀ ਫੂਲੋਂ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 21

ਜੇ ਕੋ ਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਸੇਤੀ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਵ ।

1. ਬਿਰਤੀ, ਹਾਲ, ਸਥਿਤੀ ।
2. ਖਿੱਛਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ।

ਹੋਵੈ ਤ ਸਨਮੁਖੁ ਸਿਖੁ ਕੋਈ ਜੀਅਹੁ ਰਹੈ ਗੁਰ ਨਾਲੇ ।
ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਹਿਰਦੈ ਧਿਆਏ ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਸਮਾਲੇ ।
ਆਪੁ ਛਡਿ ਸਦਾ ਰਹੈ ਪਰਣੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਏ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸੋ ਸਿਖੁ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਏ । 21 ।

ਜੇ ਕੋ ਸਿਖ ਗੁਰੋ ਸਾਥ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੈ ਸੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕਰ ਕਰ ਸਦਾ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਾਥ ਰਹੇ, ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਜਪੇ । ਗੁਰੋ ਕੇ ਇਹੀ ਵਚਨ ਹੈ---ਆਤਮਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਭੇਰਾ ਆਪੁਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਇਸੀ ਕੋ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਖੇ ਸਮਾਲ¹ । ਜਿਸ ਸਿਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਆਗਿਆ, ਸਦਾ ਗੁਰੋ ਕੋ ਹੀ ਆਸ੍ਰੈ ਕੀਆ, ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ---ਸੰਤੋਂ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੋ, ਸੋਈ ਸਿਖ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਹੂਆ ਹੈ, ਸੋਈ ਸਿਖ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਫਲ ਕਾ ਫੂਲ ਹੈ । 21 । ਜੋ ਫੂਲ ਗਿੜ ਪੜਾ ਹੈ ਅਬ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 22

ਜੇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਵੇਮੁਖੁ ਹੋਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ ।
ਪਾਵੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਰ ਥੈ ਕੋਈ ਪੁਛਹੁ ਬਿਬੇਕੀਆ ਜਾਏ ।
ਅਨੇਕ ਜੂਨੀ ਭਰਮਿ ਆਵੈ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਏ ।
ਫਿਰਿ ਮੁਕਤਿ ਪਾਏ ਲਾਗਿ ਚਰਣੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਏ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਵੀਚਾਰਿ ਦੇਖਹੁ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਏ । 22 ।

ਵਿਵੇਕਵਾਨ ਪੁਰਖੋ ਕੋ ਜਾਇ ਕਰ ਪੂਛ ਲੀਜੀਏ, ਔਰ ਕਹੀ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਤੋ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਜੋ ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਪਾਵੇਗਾ ਤੋ ਭੀ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । ਇਹ ਤੋ ਫੂਲ ਝੜ ਪੜਾ, ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਫਲ ਨ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੋ ਨਵਾ ਫੂਲ ਨਿਕਸਾ ਹੈ ਅਬ ਤਿਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਿਸੀ ਜਨਮ ਵਿਖੇ ਜਬ ਗੁਰੋ ਕੇ ਹੀ ਚਰਨਨ ਪਰ ਗਿੜੇਗਾ, ਤਬ ਗੁਰੂਪਦੇ² ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤਿ ਪਾਵੇਗਾ । ਨਾਨਕ ਕਹਿਤਾ ਹੈ---ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਕਰ ਦੇਖ ਲੀਜੀਏ, ਬਿਨਾ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਕਹੀ ਭੀ ਤੋ ਨ ਪਾਵੇਗਾ । 22 । ਅਬ ਫੇਰ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 23

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।
ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ।
ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਹਿਰਦੈ ਤਿਨਾ ਸਮਾਣੀ ।
ਪੀਵਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਜਪਿਹੁ ਸਾਰੰਗਪਾਣੀ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਗਾਵਹੁ ਏਹ ਸਚੀ ਬਾਣੀ । 23 ।

1. ਯਾਦ ਕਰ, ਸਿਮਰਨ ਕਰ ; ਸੰਭਾਲ ।

2. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਤਦੇਸ਼ ।

ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਓ, ਸਿਖੋ ! ਤੁਮ ਆਣ¹ ਕਰਿ ਸਰਬ ਬਾਣੀਓ ਤੇ ਉਤਮ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗਾਨ ਕਰੋ । ਜਿਸ ਨੋ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਵਿਖੇ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਸਮਾਵਤੀ ਹੈ । 'ਨਾਨਕ ਨਦਕੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ'² ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਨਦਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ, ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰ ਕਾ ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਮੋ ਕੀ ਦਾਤਿ ਹੈ । ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖੋ ! ਤੁਮ ਸਦਾ ਹੀ ਹਰਿ ਰੰਗ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹੋ । ਸਾਰੰਗ ਧਨਖ ਕੇ ਧਾਰਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਵਿਸਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪੋ । ਇਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪੀਤੇ ਰਹੋ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ--- ਇਹ ਜੋ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਇਸੇ ਸਦਾ ਹੀ ਗਾਵਤੇ ਰਹੋ । 23 ।

ਪਉੜੀ 24

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ।

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ।

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੂ ਨ ਜਾਣੀ ।

ਚਿਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ । 24 ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਮੈਂ ਵਾਰੰਵਰ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੋ---ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਔਰ ਸਭ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਤਿਸ ਬਾਣੀ ਕੇ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਸਭ ਕਚੇ ਹੀ ਹੈਂ, ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਸਭ ਕਚੇ ਹੀ ਹੈ । ਕਚਿਓ ਨੇ ਹੀ ਕਹ ਕਰ ਤਿਸ ਕਾ ਅਰਥ ਭੀ ਕੀਆ ਹੈ । ਕਚਿਓ ਗੁਰੂਓਂ ਕੋ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ ਸੋ ਨਿਤ ਹੀ ਰਸਨਾ ਤੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਹਤੇ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਕਹਿਣੇ ਕੋ ਕਛੂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ, 'ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੂਆ' ।³ ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ । ਕਾਚੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗਤਾ ਹੀ ਨਹੀ, ਤਬੀ ਤੋ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ । ਜਿਨ ਕਾ ਚਿਤੁ ਮਾਇਆ ਨੇ ਹਰਿ ਲੀਆ ਹੈ ਸੋ ਸਦਾ ਕੁਬਾਣੀ ਹੀ ਬਕਤੇ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ---ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤਿਸ ਬਿਨਾ ਔਰ ਸਭ ਕਚੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਕਚੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਿਖ ਕੇ ਪਤ, ਫਲ ਝੜੇ ਪੜੇ । ਇਹ ਤੋਂ ਅਰਤੀ⁴ ਪਰ ਹੀ ਡਾਰਣੇ ਕੋ ਜੋਗੁ ਹੈ । 'ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ'⁵,—ਇਸ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਕਚੇ ਪਕੇ ਗਰੋ ਕਾ ਨਿਰਣਾ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਾ ਹੈ,

1. ਪਸਤਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਆਪਣਾ' ਸੀ । ਇਹ ਪਾਠ ਸੈਂ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 16/ਓ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ।
2. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 4 ।
3. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932) ।
4. ਰੂੜੀ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ।
5. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465) ।

ਵਾਰ ਕੀ ਟੀਕਾ¹ ਦੇਖੁ ਕਰ ਸਮਝ ਲੇਣਾ । 24 । ਅਬ ਫੇਰ ਫੂਲ, ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 25

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਹੀਰੇ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ ।
 ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਜਿਤੁ ਮੰਨੁ ਲਾਗਾ ਏਹੁ ਹੋਆ ਸਮਾਉ ।
 ਸਬਦੁ ਸੇਤੀ ਮਨੁ ਮਿਲਿਆ ਸਚੈ ਲਾਇਆ ਭਾਉ ।
 ਆਪੇ ਹੀਰਾ ਰਤੰਨੁ ਆਪੇ ਜਿਸ ਨੋ ਦੇਇ ਬੁਝਾਇ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਹੀਰਾ ਜਿਤੁ ਜੜਾਉ । 25 ।

ਗੁਰੋ ਕਾ ਬਚਨੁ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਰਤੰਨੁ ਹੈ । ਜਿਸ ਸਬਦੁ ਸਾਥ ਹੀਰੇ ਕਾ ਜੜਾਉ ਹੂਆ ਹੂਆ ਹੈ । 'ਹੀਰਾ' ਸਬਦੁ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ । ਜਿਸ ਮਨ ਵਿਖੇ ਸਬਦੁ ਰਪੀ ਰਤੰਨੁ ਲਗਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਮਨ ਵਿਖੇ ਏਹੁ ਜੋ ਹੈ ਹੀਰਾ 'ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ' ਸੋ ਸਮਾਉ, ਕਿਹਾ ਕਹੀਏ, ਵਾਸ ਕਰੇਗਾ । ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦੁ ਸਾਥ ਮਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਸਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਾਥ² ਭਾਉ ਲਗਾਇਆ ਹੈ । ਜਬ ਇਸ ਕਾ ਭਾਉ ਲਗਾ ਤਬ ਇਹੁ ਆਪ ਹੀ ਹੀਰਾ ਰਤੰਨੁ ਹੂਆ । ਹੀਰਾ ਰਤੰਨੁ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਇਹੁ ਹੀ ਸਰਬ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੂਆ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਬ ਇਹੁ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਬੁਝਾਇ ਦੇਵੇਗਾ । ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸੀ ਕੋ ਬੁਝਾਵਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਸੋਈ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦੁ ਪਰ ਚਲਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸੋ ਰਤੰਨੁ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਫੂਲ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਫਲ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਗੁਰੋ ਕਾ ਜੋ ਸਬਦੁ ਹੈ ਸੋ ਰਤੰਨੁ ਹੈ । ਹੀਰਾ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਸਾਥ ਜੜਾ ਹੂਆ ਹੈ । 25 । ਫੇਰ ਫੂਲ ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 26

ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਕੈ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ।
 ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਏ ਆਪਿ ਵੇਖੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੈ ਬੁਝਾਏ ।
 ਤੋੜੇ ਬੰਧਨ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਵੈ ਏਕਸ ਸਿਉ ਲਿਵ ਲਾਏ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝਾਏ । 26 ।

'ਸਿਵ-ਸਕਤਿ'³ ਨਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ । 'ਸਕਤਿ' ਨਾਮ ਹੈ ਮਹਾ-ਮਾਇਆ ਕਾ । ਦੋਨੋ ਕਾ ਜਬ ਸੰਜੋਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬੀ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ 'ਸਕਤਿ ਸਿਵ' ਸਬਦੁ ਕਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਜਗਤ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਣਾ । ਜਗਤ ਕਰਤਾ ਨੇ ਤਬੀ ਉਪਜਾਇਆ । ਫੇਰ ਆਪ ਹੀ ਹੁਕਮ

1. ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਪਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

2. ਸੈ. ਪ ਲਾ, 2182 (ਪੰਨਾ 17/8) ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਵਿਖੇ' ਹੈ ।

3. ਇਥੇ ਸਬਦ 'ਸਿਵ' ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।

ਜਗਤ ਪਰ ਲਗਾ ਵਰਤਾਵਣੇ । ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ—ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਸੁਭਾਸੁਭ¹ ਕਰਮ ਕਰੇਗਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਫਲ ਭੀ ਪਾਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਮੇਰੇ ਭਜਨ ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਨ ਛੁਟੇਗਾ । ਹੁਕਮਿ ਵਰਤਾਇ ਕਰ ਆਪ ਹੀ ਦੇਖਤਾ ਹੈ, ਦੇਖ ਕਰ ਕਿਸੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਜਣਾਇ ਭੀ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਜਣਾਵਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੰਤਾ² ਮਮਤਾ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪ ਕਰ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਤੋੜ ਡਾਰਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਸਬਦ ਮਨ ਵਿਖੇ ਵਸਾਇ ਕਰ ਮੁਕਤ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੋਈ ਏਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਚਿਤੁ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਚਿਤੁ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਵਰਤਾਵਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ—ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪੋਗੇ ਤਬੀ ਆਵਾਗੋਣ ਤੋ ਛੁਟੇਗਾ । ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਆਨੰਦ ਕਾ ਫੂਲ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੀ ਇਹੀ ਫਲ ਹੈ । 26 । ਅਬ ਅਸਾਰ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਸਾਰ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 27

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪੁ ਬੀਚਾਰਦੇ ਤਤੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ।
ਤਤੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਤਤੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ ।
ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰੁ ਭ੍ਰਮਿ ਸੁਤਾ ਸੁਤਿਆ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ ।
ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸੇ ਜਨ ਜਾਗੇ ਜਿਨ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਬੋਲਹਿ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੋ ਤਤੁ ਪਾਏ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਗੈ
ਜਾਗਤ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ । 2 ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਸਾਸਤ ਵਿਖੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਲਿਖਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਸਾਰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ । ਗੁਰੂ ਜੋ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ, ਇਸੀ ਤੇ ਤਤ ਕੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ ।

ਨਨੁ³—ਤੁਮ ਨੇ ਤੋ ਜਪ ਜੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਮੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਕਹਾ—ਸ੍ਰੁਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੈ, ਇਨ ਕੋ ਜੋ ਉਲੰਘ ਕਰ ਵਰਤਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਕੇ ਛੇਦਣੇ ਵਾਲਾ ਮੇਰਾ ਦੁਖੀ ਹੈ । ਯਦਪਿ⁴ ਓਹ ਮੇਰਾ ਭਕਤ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਓਹ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ । ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਆਪਿ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਕੈ । ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਕੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੇ ਨਿਰਣੈ ਕਰਤੇ ਹੈ ਸੋ ਨਿਗੁਰੇ ਤੋ ਨਹੀਂ, ਤਿਨੋਂ ਨੇ ਤਤੋ ਕੋ ਕੈਸੇ ਨ ਜਾਣਿਆ ? ਅਰਥ ਸੋਏ ਹੁਏ ਕਰਤੇ ਹੋ, ਵਾਂ ਜਾਗਤੇ ।

1. ਸੁਭ ਅਸੁਭ, ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ।
2. ਅਹੰਤਾ, ਹਉਮੈ, ਅਹੰਕਾਰ ।
3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਅਵਯਯ ।
4. ਭਾਵੇਂ, ਦਾਹੇ ।

ਤਿਸ ਕਾ ਉਤਰ—ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ (ਤੋ)¹ ਕੋਈ ਹੀ ਨਹੀ। ਸਭੀ ਗੁਰੂ ਤਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਤੋ ਨਹੀ ਹੋਤੇ। ‘ਕਾਚੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੂਆ’², ‘ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ’³ ਇਸ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤ ਕਚੇ ਪਕੇ ਗੁਰੋ ਕਾ ਨਿਰਣੈ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਝ ਲੈਣਾ⁴, ਜੋ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਕਾ ਗਿਆਤਾ ਗੁਰੂ ਨ ਮਿਲਾ ਤੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕੇ ਬੀਚਾਰਣੇ ਤੇ ਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ‘ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ। ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ। ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ। ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ’⁵ ਜੈਸੇ ਪੁੰਨੀ ਨਾਮ ਕਹਾ ਤੈਸਾ ਹੀ ਪਾਪੀ ਨਾਮ ਕਹਾ। ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਨੇ ਜੋ ਪੁੰਨਿ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕੀਆ ਤਿਸ ਕੇ ਕੀਏ ਕੋ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਤੇ ਗਏ। ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੂਆ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਹੀ ਜੋ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਰੂਪ ਬੀਜ ਬੋਇਆ ਥਾ ਤਿਸ ਕਾ ਫਲ ਭੀ ਸੁਖ (ਦੁਖ)⁶ ਆਪ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਪੜਾ। ਹੁਕਮੁ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹੀ ਹੈ---ਆਵਾਗੋਣ ਦੋਨੋ ਕਾ ਨਾ ਮਿਟੇ। ਜੋ ਆਵਾਗੋਣ ਦੋਨੋ ਕਾ ਨਾ ਮਿਟਾ ਤੋ ਦੋਨੋ ਨਿਕੰਮੇ ਹੀ ਤੋ ਹੂਏ। ਆਵਾਗੋਣ ਕੇ ਮਿਟਾਵਣੇ ਵਾਲਾ ਏਕ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀ ਕਹਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰ ਕਹਾ ਹੈ।

‘ਵਿਸਨੁ ਪੁਰਾਣ’ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਵਚਨ ਹੈ—ਕਰਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਨਹੀ। ਬੰਧਨ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਕੋਣ ਸਾ ਕਰਮ ਨਹੀ, ਜਿਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਅਰਪਣ ਕੀਆ। ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ। ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਨਿਮਿਤਿ ਉਹੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪੜ ਕਰਿ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਤਤਪਰ ਹੋਇ ਜਾਵੇ। ਔਰ ਜੇਤਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤਿ ਹੈ। ‘ਪ੍ਰਯਾਸ’ ਨਾਮ ਹੈ ਖੇਦ ਕਾ⁷। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਕਰਮ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਖੇਦ ਜਤਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਧਨ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਖੇਦ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਅਰ ਫਲ ਜੋ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ—ਧਨ, ਸੰਤਾਨ, ਰਾਜ, ਸੂਰਗ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸਵੰਤ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਤੋ ਬਡਾ ਈ ਖੇਦ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਿਮਿਤਿ⁸ ਤੇ ਅਤਰਿਕਤ⁹ ਜੇਤਾ ਕਰਮ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਅਰਿ ਮੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਿ ਤੇ ਅਤਰਿਕਤ

1. ਸੈਂ ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 18/ਅ)।

2. ਰਾਮਕਲੀ ਮ: 1 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 932)।

3. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 465)।

4. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ 25ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

5. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 20।

6. ਸੈਂ ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 18/ਅ)।

7. ਕੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਪ੍ਰਯਾਸ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਤਨ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਮੇਹਨਤ। ‘ਖੇਦ’ ਅਰਥ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਦੁਖ, ਰੰਜ. ਉਦਾਸੀ; ਥਕਾਵਟ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਆਦਿ।

8. ਲਈ, ਵਾਸਤੇ।

9. ਛੁਟ, ਇਲਾਵਾ।

ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਜੈਸੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਤੇ ਲੇ ਕਰ ਰੋਟੀ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਚਤੁਰਾਈ ਸਿਖ ਲਈ । ਜੋ ਭਜਨਹੀਨ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਕਾਰੀਗਰ ਜੈਸੇ ਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਹਰਿ ਭਜਨ ਮੋ ਤਤਪਰ ਹੈ ਅਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਾ ਭੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਧੰਨ ਪੁਰਖ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੀ ਹੀ ਤੋ ਕਿਆ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ । ਪੀਛੇ ਰਿਖ, ਮੁਨਿ ਐਸੇ ਹੀ ਤੋ ਹੁਏ ਹੈ । ਪਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ, ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਵਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈ । ਸਤ, ਰਜ, ਤਮ ਇਨ ਤੀਨੋ ਗੁਣੋ ਕਾ ਭ੍ਰਮਾਇਆ ਹੂਆ ਸੰਸਾਰ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਖੇ ਸੋਇ ਗਇਆ, ਸੋ ਏਹੀ ਉਮਰ ਬੀਤ ਗਈ । ਇਹ ਤੋ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕੇ ਪਤ ਝੜੇ । ਇਹ ਤੋ ਭਾੜ ਮੋ ਹੀ ਝੋਕਣੇ ਲਾਇਕ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਉਹੀ ਜਨ ਜਾਗੇ ਹੈ ਜਿਨ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਵਸਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਕਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—‘ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ’¹ ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਤਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਉਹੀ ਪਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਕੀ ਰਾਤਿ ਦਿਵਸ ਹਰਿ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਹੈ, ਅਗਿਆਨ ਨਿੰਦਾ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਕਰ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਮੋ ਜੋ ਜਾਗਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਿਸ ਕੀ ਉਮਰ ਬੀਤ ਗਈ ਹੈ । ਗੁਰੁਪਦੇਸ਼² ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਇਹੀ ਫੂਲ, ਤਤੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਰਲਾ ।²⁷ । ਫੂਲ ਫਲ ਤਬੀ ਤੋ ਹੋਵਹਿਗੇ ਜਬ ਬ੍ਰਿਖ ਕੋ ਜਲ ਪਹੁੰਚੇਗਾ । ਅਤ ਜਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੇ ਫੇਰ ਫਲ ਫੂਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 28

ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਮਹਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੇ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ ।
ਮਨਹੁ ਕਿਉ ਵਿਸਾਰੀਐ ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਜਿ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਆਹਾਰੁ ਪਹੁਚਾਵਏ ।
ਓਸਨੋ ਕਿਹੁ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਾਵਏ ।
ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਆਪੇ ਲਾਏ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲੀਐ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀਐ । 28 ।

ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਜੋ ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀ ਵਿਸਾਰਣਾ । ਏਤਾ ਬਡਾ ਦਾਤਾ ਕਾਹੇ ਕੋ ਵਿਸਾਰਣਾ ਜੋ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਭੀ ਆਹਾਰ ਪਹੁਚਾਵਤਾ ਹੈ । ਜੇ ਕਛੁ ਖਾਈਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪੇਟ ਵਿਖੇ ਭਸਮ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਬਾਲਕ ਭੀ ਤੋ ਪੇਟ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਉ ਨਹੀ ਭਸਮ ਹੋਤਾ । ਅਰ ਜਬ ਬਾਲਕ ਜਨਮਤਾ ਹੈ ਤਬ ਹਗਤਾ ਮੂਤਤਾ ਹੈ । ਤਬੀ ਤੋ ਹਗਤਾ ਮੂਤਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਛੁ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਖਾਇਆ ਪੀਆ ਹੈ । ਐਸੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਅਹਾਰ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਤੋ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਤੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ ਪੋਹ ਸਕਤ । ਬਾਲਕ ਮਾਤਾ ਕੇ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਤਬੀ ਤੋ ਨ ਗਲਿ ਗਇਆ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ 'ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ

1. ਸਾਰੰਗ ਮ: 5 (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 1206) ।

2. ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ।

ਲਗਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਆਪ ਹੀ ਲਗਾਵਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਤਿਸ ਤੇ ਭਜਨ ਕਰਵਾਵਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਪਦੇਸ਼¹ ਦੁਆਰਾ ਅੰਸੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਸਮਾਲਣਾ² ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ--ਏਤਾ ਬਡਾ ਦਾਤਾ ਮਨ ਤੇ ਕਬੀ ਹੀ ਨਹੀ ਵਿਸਾਰਣਾ। ਇਹੁ ਤੋ ਗੁਰੋ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਅਨੰਦ ਰੂਪੀ ਬਿਖ ਕੋ ਜਲ ਪਹੁਤਾ, ਇਸੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਫਲ ਲਾਗੇਗਾ, ਮੁਕਤਿ ਰੂਪੀ ਫਲ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ। 28।

ਪਾਉੜੀ 29

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ।

ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੈ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ।

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜੰਮਿਆ ਪਰਵਾਰਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ।

ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ।

ਏਹਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ। 29।

ਜੈਸਾ ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਵਿਖੇ ਅਗਨਿ ਇਸ ਕੋ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਤੈਸੀ ਹੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਮਾਇਆ, ਅਗਨਿ ਇਹ ਸਭ ਏਕ ਹੀ ਜੈਸੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਬਿਨਾ ਜਗਤ ਹੋਤਾ ਨਹੀ ਥਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਇਹ ਜਗਤ ਕਾ ਖੇਲ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਜਗਤ ਕਾ ਉਪਜਾਵਣਾ ਭਾਣਾ, ਤਬ ਇਹ ਜਨਮਿਆ, ਗਰਭ ਬਾਹਰਿ ਨਿਕਸਾ। ਪਰਵਾਰ ਕੋ ਲੋਕੋ ਨੇ ਭਲਾ ਮਾਨਿਆ ਹਮਾਰੇ ਬੇਟਾ ਜਨਮਾ ਹੈ। ਜਬ ਇਹ ਗਰਭ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਨਿਕਸਾ ਤਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਜੋ ਲਿਵ ਲਗੀ ਹੁਈ ਥੀ ਜੋ ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕੀ ਰਖਿਆ ਕਰਤੀ ਥੀ, ਸੋ ਲਿਵ ਛੁਟ ਗਈ। ਮਾਇਆ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤਾਇਆ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ। ਇਹ ਅੰਸੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਹਰਿ ਵਿਸਰ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਮੋਹ ਉਪਜਤਾ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਅਕਾਰਜ ਕਾ ਜੋ ਵਿਵੇਕ³ ਹੈ ਇਸ ਕਾ ਨ ਹੋਣਾ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ 'ਮੋਹ' ਹੈ। ਮਾਇਆ ਨੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਵਿਸਰਾਇ ਕਰ ਦੂਸਰਾ ਭਾਉ ਲਗਾਇ ਦੀਆ, ਜਗਤ ਪਦਾਰਥੋ ਵਿਖੇ ਹੀ ਲੰਪਟ ਹੋਇ ਗਇਆ, ਵਿਵੇਕ ਭੋਂ ਨਾਸ ਕਰਿ ਡਾਰਿਆ। ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ--ਗਰਭ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਜਿਨ ਕੀ ਲਿਵ ਲਗਾਈ ਥੀ ਸੋ ਤੋ ਮਾਇਆ ਨੇ ਨਾਸ ਕਰ ਡਾਰੀ। ਅਰੁ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਕੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੋ ਨੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ ਪਾਇ ਲੀਆ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕਰ ਗੁਰੋ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ ਅੰਸਾ ਹੀ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਲਿਵ ਲਗਾਵਣੀ ਇਹੀ ਫੂਲ, ਫਲ ਤਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। 29। ਫੇਰ ਜਲ, ਫੂਲ, ਫਲ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

1. ਗੁਰੂ+ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼।

2. ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਣਾ, ਸੰਭਾਲਣਾ।

3. ਗਿਆਨ।

ਪਉੜੀ 30

ਹਰਿ ਆਪਿ ਅਮੁਲਕੁ ਹੈ ਮੁਲਿ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ।

ਮੁਲਿ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ਕਿਸੈ ਵਿਟਹੁ ਰਹੇ ਲੋਕ ਵਿਲਲਾਇ ।

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤਿਸਨੋ ਸਿਰੁ ਸਉਪੀਐ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਜਾਇ ।

ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਉ ਤਿਸੁ ਮਿਲਿ ਰਹੈ ਹਰਿ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ।

ਹਰਿ ਆਪ ਅਮੁਲਕੁ ਹੈ ਭਾਗੁ ਹੈ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਹਰਿ ਪਲੈ ਪਾਇ । 30 ।

ਹਰਿ ਤੋ ਆਪ ਅਮੋਲਕੁ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਕਿਸੀ ਮੋਲ ਕਰ ਕਰ ਪਾਇਆ ਤੋ ਨਹੀ ਜਾਤਾ । ਮੋਲ ਨਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ, ਕਿਸੀ ਮੋਲ ਪਰ ਭੀ । ਲੋਕ ਵਿਲਲਾਇ ਰਹੇ, ਤਰਸ ਰਹੇ, ਕਿਸੀ ਮੋਲ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਮਿਲੇ, ਸੋ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਨ ਮਿਲਾ । ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਜਬ ਮਿਲੇ ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਉਪ ਦੀਜੀਏ । ਸਿਰ ਸਉਪਣੇ ਕਾ ਹੀ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ—¹ਵੀਚ ਸੋ ਆਪਣਾ ਅਭਿਮਾਨ ਦੂਰ ਕਰਣਾ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹੋਣਾ, ਜਬ ਇਹ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਬ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕੇ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਵਸਾਵਹਿਗੇ । ਜਬ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਵਸਿਆ ਤਬ ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਇਹ ਜੀਵ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਮਿਲ ਰਹੇਗਾ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹਰਿ ਤੋ ਆਪਿ ਅਮੋਲਕੁ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੇ ਭਾਗੁ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਗੁਰੋ ਕੋ ਅਰਪਣ ਕਰਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਹਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੋ ਕੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਅਰਪਣ ਕਰਣਾ ਇਹੀ ਜਲ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਫੁਲ, ਹਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਫਲ । 30 । ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਸਮਝਾਵਣਾ ਇਹ ਤੋਂ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਿਖ ਕੀ ਮਹਾ ਸਾਖ ਹੈ ਔਰੋ ਕੋ ਸਮਝਾਵਣਾ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ ਹੈ । ਅਬ ਫੇਰ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 31

ਹਰਿ ਰਾਸਿ ਮੇਰੀ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ ।

ਹਰਿ ਰਾਸਿ ਮੇਰੀ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਰਾਸਿ ਜਾਣੀ ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਜਪਿਹੁ ਜੀਅਹੁ ਲਾਹਾ ਖਟਿਹੁ ਦਿਹਾੜੀ ।

ਏਹੁ ਧਨੁ ਤਿਨਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਨ ਹਰਿ ਆਪੇ ਭਾਣਾ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹਰਿ ਰਾਸਿ ਮੇਰੀ ਮਨੁ ਹੋਆ ਵਣਜਾਰਾ । 31 ।

ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਮੇਰੀ ਰਾਸ² ਹੈ ਅਰੁ ਮਨ ਮੇਰਾ ਵਣਜਾਰਾ³ ਹੈ । ਇਹ ਰਾਸਿ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਔਰੋ ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੈ—ਜੇ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵੋ ! ਤੁਮ ਨਿਤ ਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਤੇ ਰਹੋ, ਨਿਤ ਹੀ ਹਰਿ ਧਨੁ ਲਾਹਾ ਪਾਵਤੇ ਰਹੋ । ਇਹ ਧਨੁ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਆ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੋ ਆਪਣੀ ਰੁਚਿ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਹਰਿ ਭਾਣਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹਰਿ ਕੋ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਾਸਿ ਕਰੋ, ਮਨ ਕੋ ਵਣਜਾਰਾ ਕਰੋ, ਤਬੀ ਹਰਿ ਧਨ ਕੋ

1. ਵਿਚੋਂ, ਅੰਦਰੋਂ ।

2. ਮੂਲ ਧਨ ।

3. ਵਪਾਰੀ, ਵਣਜ, ਵਣਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ । 31 । ਫੇਰ ਭੀ ਸਾਖਾ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਖਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 32

ਏ ਰਸਨਾ ਤੂ ਅਨਰਸਿ ਰਾਚਿ ਰਹੀ ਤੇਰੀ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਇ ।
ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਇ ਹੋਰਤੁ ਕਿਤੇ ਜਿਚਰੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਲੈ ਨ ਪਾਇ ।
ਹਰਿ ਰਸ ਪਾਇ ਪਲੈ ਪੀਐ ਹਰਿ ਰਸੁ ਬਹੁੜਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੈ ਆਇ ।
ਏਹੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਕਰਮੀ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਜਿਸੁ ਆਇ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹਰ ਅਨਰਸ ਸਭਿ ਵੀਸਰੇ ਜਾ ਹਰਿ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ । 32 ।

ਹੇ ਮੇਰੀ ਰਸਨਾ ! ਤੂੰ ਔਤ ਹੀ ਜਗਤ ਕੇ ਰਸੇ ਵਿਖੇ ਰਚਿ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਨ ਸੇ ਤੋ ਤੇਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਤਕਰ¹ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਹਰਿ ਰਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਬ ਤਕਤ ਔਰ ਕਿਸੀਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਤੇਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਬ ਹਰਿ ਰਸ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਨ ਕਰੇਗੀ ਤਬ ਤੇਰੇ ਤਾਈ ਫੇਰ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੇਗੀ, ਤੂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ । ਅਬ ਜਗਤਕੇ ਲੋਕੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ—ਇਹ ਜੋ ਹਰਿ ਰਸੁ ਹੈ ਸੋ ਕਰਮੋ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤ ਅਰਥ ਉਤਮ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੋਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਤਿਗੁਰਕਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਿਸ ਕੋ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਭੀ ਰਸਿ ਵਿਸਰਿ ਜਾਤੇ ਹੈ, ਤਬ ਗੁਰੁ ਉਪਦੇਸ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕੋ ਮਨ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਵਸੇਗਾ । ਜਿਸ ਨੇ ਪੀਛੇ ਨਹੀ ਕਰਮ ਕੀਏ ਸੋ ਅਬ ਕਰੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਕਰ ਹਰਿ ਰਸੁ ਆਗੇ ਪਾਵੇਗਾ । 32 । ਫੇਰ ਭੀ ਸਾਖਾ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਖਾ, ਫੂਲ, ਫਲ ਕਾ ਹੀ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 33

ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ।
ਹਰਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤੁਧ ਵਿਚਿ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ।
ਹਰਿ ਆਪੇ ਮਾਤਾ ਆਪੇ ਪਿਤਾ ਜਿਨਿ ਜੀਉ ਉਪਾਇ ਜਗਤੁ ਦਿਖਾਇਆ ।
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਬੁਝਿਆ ਤਾ ਚਲਤੁ ਹੋਆ ਚਲਤੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਮੂਲ ਰਚਿਆ ਜੋਤਿ ਰਾਖੀ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ । 33 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ! ਹਰਿ ਤੇਰੇ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਬੀ ਤੋ ਤੂ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਇਆ । ਹਰਿ ਆਪ ਹੀ ਮਾਤਾ ਹੈ, ਹਰਿ ਆਪ ਹੀ ਪਿਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਉ ਉਪਜਾਇ ਕਰ ਜਗਤ ਕੋ ਦਿਖਾਇਆ । ਹਰਿ ਹੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਬੁਝਿਆ ਤਬ ਚਲਤ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਸਚਰਜ ਹੂਆ, ਆਸਚਰਜ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਆਇਆ । ਆਗੇ ਤੋ ਜਗਤ ਕੇ ਹੀ ਸੰਬੰਧੋ ਵਿਖੇ ਲੰਪਟ ਥਾ, ਜਬ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸਮਝ ਲੀਆ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਸਰਬ ਜਗਤ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਆਸਚਰਜ ਹੈ । ਤਾ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸਰੀਰ ! ਜਬ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਮੂਲ ਰਚਿਆ, ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਰਚੇ ਅਰੁ ਸਰੀਰੋ ਕੇ ਬੀਚ

ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਤੂ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਇਆ। ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋ
ਸਮਝਾਇਆ, ਇਹੀ ਮਹਾ ਸਾਖਾ ਹੈ। ਔਰੋ ਕੋ ਸਮਝਾਇਆ, ਇਹੀ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ
ਤੇ ਸਮਝ ਲੀਆ, ਇਹੀ ਫੂਲ। ਇਸ ਕਾ ਫਲ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। 33। ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰੂ
ਕੇ ਵਚਨ ਧਾਰਨ ਕੀਏ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੋਤੇ ਹੈ? ਅਬ ਇਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਪਉੜੀ 34

ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭ ਆਗਮੁ ਸੁਣਿਆ।
ਹਰਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਉ ਸਖੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੰਦਰੁ ਬਣਿਆ।
ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤੁ ਸਖੀਏ ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ ਨ ਵਿਆਪਏ।
ਗੁਰ ਚਰਨ ਲਾਗੇ ਦਿਨ ਸਭਾਗੇ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਜਾਪਏ।
ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੋ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਮਿਲਿਆ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੋ। 34।

ਜਬ ਇਹ ਵਚਨ ਸੁਣ ਕਰੇ, ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜੋ ਸਮਝਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ
ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਬ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਆਵਣਾ ਸੁਣ ਕਰਿ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਚਾਉ ਉਪਜਿਆ। ਤਬ ਮਨ
ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਬੁਧ ਕੋ—ਹੇ ਸਖੀ! ਹਰਿ ਕੇ ਮੰਗਲਿ ਗਾਉ। ਹਮਰਾ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ, ਜਿਸ ਵਿਖੇ
ਹਮ ਵਸਤੇ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਰਿ ਕਾ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਵਿਖੇ ਹਰਿ ਕਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਬੁਧਿ
ਕਹੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਹੈ, ਤੋ ਬਣੇ, ਹਮ ਕੋ ਕਿਆ। ਤਿਸੀ ਕਾ ਉਤਰ ਮਨ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸਖੀ!
ਸਰੀਰ ਤੋ ਜੜ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਦੂਖ, ਸੋਕ ਨਹੀ। ਅਰ ਆਤਮਾ ਤੋ ਅਸੰਗ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਹੈ, ਤਿਸ
ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ। ਜਨਮ ਮਰਣਾਦਿਕ¹ ਕਾ ਦੂਖ, ਸੋਕ ਹਯ ਕੋ ਹੀ ਤੋ ਹੈ। ਤਾ ਤੇ ਨਿਤਿ ਹੀ ਹਰਿ
ਕੇ ਮੰਗਲ ਗਾਵਤੀ ਰਹੁ। ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਦੂਖ, ਸੋਕ ਕੋਈ ਭੀ ਨ ਵਿਆਪੇਗਾ। ਜਿਸ ਦਿਵਸ ਵਿਖੇ
ਹਮ ਗੁਰੋ ਕੇ ਚਰਣੋ ਵਿਖੇ ਲਾਗੇ ਥੇ ਸੋ ਬਡ ਭਾਗਵਾਨ ਦਿਨ ਥਾ। ਪਿਰੁ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਆਪਣਾ
ਸ੍ਵਾਮੀ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤਿਸ ਕੋ ਹਮ ਜਾਣਤੇ ਥੇ, ਤਬੀ ਤੋ ਜਨਮਤੇ ਮਰਤੇ ਰਹੇ। ਅਬ ਸ੍ਵਾਮੀ
ਜਾਣਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਛੁਟ ਪੜੇਗਾ। 'ਅਨਹਤ' ਨਾਸ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ
ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹਮ ਨੇ ਗੁਰੋ ਕੇ ਸਬਦ ਤੇ ਜਾਣੀ। ਗੁਰੋ ਕਾ ਇਹੀ ਸਬਦ ਹੈ। ਹਰਿ ਨਾਮ
ਜੋ ਹੈ ਇਹੀ ਹਰਿ ਰਸੁ ਹੈ, ਇਸੀ ਕੋ ਭੋਗਤੇ ਰਹੋ, ਜਗਤ ਭੋਗੋ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਛੋਡ ਨ ਕਰੋ। ਤਾ
ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਤੋਗੋ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਛੋਡ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ, ਕਰਣ
ਕਰਾਵਣ ਜੋਗ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਮ ਐਸੇ ਹੋਵੋ ਤੋ ਤੁਮ
ਕੋ ਭੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸ ਮੋ ਸਾਖਾ, ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ, ਫੂਲ, ਫਲ ਸਭ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ ਹੈ। 34।
ਫੇਰ ਭੀ ਇਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

1. ਮਰਣ ਆਦਿ।

ਪਉੜੀ 35

ਏ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇ ਕੈ ਕਿਆ ਤੁਧੁ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ ।
 ਕਿ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ ਤੁਧੁ ਸਰੀਰਾ ਜਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ।
 ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਤੇਰਾ ਰਚਨੁ ਰਚਿਆ ਸੋ ਹਰਿ ਮਨਿ ਨ ਵਸਾਇਆ ।
 ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਹਰਿ ਮੰਨਿ ਵਸਿਆ ਪੂਰਬ ਲਿਖਿਆ ਪਾਇਆ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਪਰਵਾਣੁ ਹੋਆ ਜਿਨਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ । 35 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ! ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਆਇ ਕਰ ਤੈ ਨੇ ਕਿਆ ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਥੀ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਨੇ ਮਨਿ ਵਿਖੇ ਕਿਉ ਨ ਵਸਾਇਆ । ਜਿਸ ਕੋ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਏਤੇ ਕਰ ਕਰ ਵੈਰਾਗ ਕਾ ਵਰਨਨ ਕੀਤਾ । ਵੈਰਾਗ ਤਿਸੀ ਕੋ ਉਪਜਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਪੂਰਬ ਜਨਮੋ ਕੇ ਪੁਨ ਹੋਤੇ ਹੈ । ਪੁੰਨਵਾਨ ਗੁਰੋ ਕੀ ਸਰਣਿ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਜਬ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ । ਗੁਰੋ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤਬੀ ਤੋ ਕਰੀ ਜੋ ਪੂਰਬ ਪੁਨ ਕਾ ਹਮਾਰੇ ਸਿਰ ਪਰ ਤਾਂ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਪੂਰਬ ਲੇਖ ਕਾ ਹੀ ਫਲ ਪਾਇਆ । ਏਤਾ ਕਹਿਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਤਾਤਪਰਜ ਹੈ—ਜਿਸ ਨੇ ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਨਹੀ ਕੀਏ ਸੋ ਅਬ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਫਲ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕਰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਖੇ ਚਿਤੁ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਣਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੁਆ, ਸਫਲ ਹੁਆ । ਇਸ ਮੋ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਿਖ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੁਆ । 35 । ਜਿਨ ਕਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਣਾ ਸੁਫਲ ਹੁਆ, ਤਿਨ ਕੋ ਇਹ ਬੁਧਿ ਉਪਜਤੀ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 36

ਹੇ ਨੇਤ੍ਰਹੁ ਮੇਰਿਹੋ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ ।
 ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਦੇਖਹੁ ਕੋਈ ਨਦਰੀ ਹਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ।
 ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ।
 ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਬੁਝਿਆ ਜਾ ਵੇਖਾ ਹਰਿ ਇਕੁ ਹੈ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਏਹਿ ਨਤ੍ਰ ਅੰਧ ਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਹੋਈ । 36 ।

ਹੇ ਨੇਤ੍ਰ ਮੇਰਿਹੋ । ਹਰਿ ਨੇ ਤੁਮਾਰੇ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਧਰੀ ਹੈ । ਤੁਮ ਕੋ ਹੀ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸਾਮਰਥ¹ ਹੈ, ਔਰ ਅੰਗ ਤੋ ਦੇਖ ਨਹੀ ਸਕਤੇ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋ ਇਹੀ ਜੋਗਤਾ ਹੈ ਸਰਬ ਓਰ ਹਰਿ ਦੇਖੋ, ਹਰਿ ਬਿਨ ਦੂਸਰਾ ਨਾ ਦੇਖੋ । ਜਬ ਤੁਮ ਸਰਬ ਓਰ (ਹਰਿ)² ਦੇਖੋਗੇ ਤਬ 'ਨਦਰੀ' ਜੋ ਹੈ ਨਦਰਿ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ 'ਹਰਿ' ਤੁਮਾਰੇ ਪਰ ਨਦਰਿ ਕਰੇਗਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੇਗਾ ।

1. ਸਸਰਥਾ, ਸ਼ਕਤੀ, ਯੋਗਤਾ ।

2. ਸੋ. ਪ ਲਾ 2182 (ਪੰਨਾ 24/ਓ) ।

ਤਿਸ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਤੁਮ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ, ਆਵਾਗੋਣ ਤੇ ਛੂਟ ਪਜੋਗੇ ; 'ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ'¹ । ਇਹ ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਤੁਮ ਦੇਖਤੇ ਹੋ, ਸੋ ਜਨਮਤਾ ਮਰਤਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤਾ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਖੇ ਨਾਨਾ ਤਰੰਗ ਉਪਜਤੇ ਬਿਨਸਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਆਵਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਉਪਜਤਾ ਬਿਨਸਤਾ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀ, ਕੇਵਲ ਜਲ ਹੀ ਹੈ । ਜਬ ਗੁਰੇ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਤਬੀ ਤੋ ਹਮ ਕੋ ਬੂਝ ਪੜੀ, ਹਰਿ ਬਿਨ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਇਹ ਨੇਤ੍ਰ ਅੰਧੇ ਥੇ ਮਿਥਿਆ ਹੀ ਦੇਖਤੇ ਥੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਦਿਬ ਦਰਸੀ ਹੂਏ, ਸਤਿ ਰੂਪ ਹਰਿ ਹੀ ਲਾਗੇ ਦੇਖਣੇ । ਇਸ ਵਿਖੇ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਿਖ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੂਆ । 36 । ਫੇਰ ਭੀ ਇਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 37

ਏ ਸ੍ਰਵਣਹੁ ਮੇਰਿਹੋ ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ ।

ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ ਸਰੀਰਿ ਲਾਏ ਸੁਣਹੁ ਸਤਿ ਬਾਣੀ ।

ਜਿਤੁ ਸੁਣੀ ਮਨੁ ਤਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਆ ਰਸਨਾ ਰਸਿ ਸਮਾਣੀ ।

ਸਚੁ ਅਲਖ ਵਿਡਾਣੀ ਤਾਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਏ ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਸੁਣਹੁ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੋਵਹੁ ਸਾਚੈ ਸੁਨਣੈ ਨੋ ਪਠਾਏ । 37 ।

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸ੍ਰਵਣੇ ! ਹਰਿ ਨੇ ਤੁਮ ਕੋ ਸਰੀਰ ਕੇ ਸਾਥ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਸਤਿ ਨਾਮ ਕੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋ ਇਹੀ ਜੋਗਤਾ² ਹੈ—ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸੰਬਧਿਨੀ ਜੋ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਵਣ ਕਰਤੇ ਰਹੋ । ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਕੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਤੁਮਰਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ³ ਤਪਤਿ ਮਿਟਿ ਜਾਏਗੀ, ਅਰੁ ਰਸਨਾ ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੀ ਵਡਾਣੀ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਵਡਿਆਈ ਕਰਣੇ ਵਾਲੀ ਤੁਮਾਰੀ ਰਸਨਾ ਹੋਵੇਗੀ । ਜਿਸ ਕੀ ਰਸਨਾ ਅਲਖ ਕੀ ਵਡਾਈ ਕਿਆ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕਛੁ ਕਹੀ ਨਹੀ ਜਾਤੀ । ਕਾਹੇ ਤੇ, ਅਲਖ ਕੀ ਵਡਾਈ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਅਲਖ ਵਿਖ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਤੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਵਿਸੈ ਨਹੀ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਸ੍ਰਵਣੇ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਹੀ ਸੁਣਤੇ ਰਹੋ, ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨੇ ਤੁਮ ਕੋ ਸਤਿ ਨਾਮ ਸੁਣਨੇ ਹੀ ਕੋ ਪਠਾਇਆ ਹੈ । 37 । ਇਸ ਵਿਖੇ ਆਨੰਦ ਬ੍ਰਿਖ ਕਾ ਸੰਪੂਰਣ ਵਰਨਨ ਹੂਆ, ਅਬ ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਸੋਹਲਾ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 38

ਹਰਿ ਜੀਉ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰਿ ਰਖਿ ਕੈ ਵਾਜਾ ਪਵਣੁ ਵਜਾਇਆ ।

ਵਜਾਇਆ ਵਾਜਾ ਪਉਣ ਨਉ ਦੁਆਰੇ ਪਰਗਟੁ ਕੀਏ ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ ਰਖਾਇਆ ।

1. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 38 ।

2. ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਯੋਗ ਹੈ ।

3. ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿਕ ।

ਗੁਰਦੁਆਰੈ ਲਾਇ ਭਾਵਨੀ ਇਕਨਾ ਦਸਵਾ ਦੁਆਰੁ ਦਿਖਾਇਆ ।
 ਤਹ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਨਾਉ ਨਵ ਨਿਧਿ ਤਿਸਦਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਪਾਇਆ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹਰਿ ਪਿਆਰੈ ਜੀਉ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰਿ ਰਖਿ ਕੈ ਵਾਜਾ ਪਵਣੁ ਵਜਾਇਆ । 38।

ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਕਹਿਤੇ ਹੈ—ਹੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ! ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ, ਗੁਫਾ ਜੋ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਰੀਰ, ਤਿਸ ਕੇ ਭੀਤਰ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕਰ ਤੈਸੇ ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ । ਪਵਨ ਬੋਲਣੇ ਵਾਲਾ ਇਸਥਾਪਨ ਕੀਆ । ਇਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕਰ ਸਰੀਰ ਕੇ ਨਵ ਦੁਆਰ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਇਨ ਕੋ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਆ ਅਰ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਜੋ ਹੈ ਕਪਾਲ¹ ਹੀ ਵਿਖੇ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਾ ਦੁਆਰ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰੂ, ਏਕ ਜੋ ਹੈ ਪੂਰਬ ਪੁੰਨ ਵਾਲੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਤੈ ਨੇ ਗੁਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਭਾਵਨੀ² ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਗੁਰੂਪਦੇਸ³ ਦੁਆਰਾ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਭੀ ਦਿਖਾਇ ਦੀਆ । ਤਹਾ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਰੂਪ ਨਾਮੋ ਕਾ ਇਸ ਕੋ ਗਿਆਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਨਵਨਿਧਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਸ ਨਵਨਿਧਿ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨਾਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਤਾ । ਲੋਕੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਧਨਾਦਿਕ⁴ ਕਾ ਨਾਮ ਜੋ ਨਵਨਿਧਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੇ ਤੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀ ਹੋਤੀ, ਔਰ ਔਰ ਹੀ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਸੋ ਨਵਨਿਧਿ ਈਹਾਂ ਨਹੀ । ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਜਿਨ ਕੋ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਿਟਿ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਨਵਨਿਧਿ ਹੈ । ਜੋ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਇ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਅੰਤੁ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਪਾਵੇਗਾ । ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਹੇ ਹਰਿ ਪਿਆਰੇ ! ਜੀਵੋ ਕੋ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰਿ ਇਸਥਾਪਨ ਕਰ ਕਰ ਤੈਨੇ ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ ਹੈ । 38 ।

ਪਉੜੀ 39

ਏਹੁ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਾਚੈ ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ ।
 ਗਾਵਹੁ ਤ ਸੋਹਿਲਾ ਘਰਿ ਸਾਚੈ ਜਿਥੈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਧਿਆਵਹੈ ।
 ਸਚੈ ਧਿਆਵਹਿ ਜਾ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਾ ਬੁਝਾਵਹੇ ।
 ਇਹੁ ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਕਾ ਖਸਮੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਬਖਸੇ ਸੋ ਜਨੁ ਪਾਵਹੇ ।
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਚੈ ਘਰਿ ਗਾਵਹੇ । 39 ।

‘ਸੋਹਲਾ’ ਨਾਮ ਹੈ ਵਧਾਈ ਕੇ ਸਬਦ ਕਾ । ਸਰੀਰੋ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਰਖੀ, ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ, ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਉਪਜਾਇ ਖੜਾ ਕੀਆ, ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੇ ਵਧਾਈ ਹੁਈ । ਅਗਿਆਨ ਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਤੇ ਵਿਛੁੜੇ ਜੋ ਜੀਵ ਬੇ, ਗੁਰੂਪਦੇਸ⁵ ਦੁਆਰਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੋ

1. ਖੋਪੜੀ, ਸਿਰ ।
2. ਰੁਚੀ, ਪ੍ਰੀਤੀ ।
3. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ।
4. ਧਨ ਆਦਿਕ ।
5. ਗੁਰੂ + ਉਪਦੇਸ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ।

ਮਿਲੇ । ਇਹ ਤੋਂ ਪਰਮ ਸੋਹਲਾ ਹੁਆ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸਿਖੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਇਹ ਜੋ
ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਚੇ ਘਰਿ ਵਿਖੇ ਗਾਵੇ । ਸਚਾ ਘਰੁ ਕੌਣ ਸਾ ? ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਖੇ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਤਗਤਿ ਹੈ ਸੋਈ ਸਚਾ ਘਰੁ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਭਗਤਿ ਮੋ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇ, ਭਗਤਿ ਕੇ
ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਤੁਮ ਸਦਾ ਹੀ ਸਤਿ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਤੇ ਰਹੋਗੇ । ਏਕ ਏਕ ਵਚਨ
ਕੋ ਦੋ ਦੋ ਵਾਰ ਫੇਰ ਫੇਰ ਜੋ ਲਿਖਤੇ ਹੈ, ਦੋ ਵਾਰ ਲਿਖਣੇ ਕਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ—ਜੋ ਕਛੁ ਮੈ
ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ਸੋ ਸਤਿ ਹੀ ਕਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਕਛੁ ਭੀ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਨਹੀ । ਇਹ ਜੋ ਸਤਿ ਰੂਪ
ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣਾ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਕਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ । ਸਤਿ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕਰਣੇ ਵਾਲਾ
ਸਰਬ ਜਗਤ ਕਾ ਪੂਜ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਸਚੁ ਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਜਨੁ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ।
ਦਾਨ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਹੋਤਾ
ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਪੀਛੇ ਨਹੀਂ ਅਰਾਧਨ ਕੀਆ ਸੋ ਅਬ ਕਰੇ, ਆਗੇ ਸਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ ।
ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ—ਸਚਾ ਸੋਹਲਾ ਸਚੇ ਘਰ ਵਿਖੇ ਗਾਵੇ । ਭਗਤਮਾਨ¹ ਹੋਇ ਕਰ
ਨਾਮ ਜਪੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਸਤਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਸ ਮੋ ਭੀ ਆਨੰਦ ਬਿਖ ਕਾ ਸੰਪੂਰਣ ਵਰਨਨ
ਹੁਆ । 39 । ਫੇਰ ਸਿਖੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈ ।

ਪਉੜੀ 40।

ਅਨਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ।
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਉਤਰੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ ।
ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ।
ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।
ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ।
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਚਰਣ ਲਾਗੇ ਵਾਜੇ ਅਨਹਦ ਤੂਰੇ । 40 ।

ਹੇ ਵਡਭਾਗੀਓ, ਸਿਖੋ ! ਜਿਸ ਕਾ ਮੈ ਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ, ਇਹੀ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਤੁਮ ਇਸ
ਕੋ ਸੁਣ ਕਰੋ, ਸੁਣ ਕਰ ਮਨਨ ਕਰੋ, 'ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ' ।² ਜਬ ਮਾਨੋ (ਗੇ)³ ਤਬੀ
ਤੁਮ ਕੋ ਮਨ ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਸਰਤਿ ਹੋਵੇਗੀ, ਮਾਨੇ ਬਿਨਾ ਬੇਸੁਰਤ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਮਾਨੋਗੇ ਤਬ
ਤੁਮਰੇ ਸੰਪੂਰਣ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੇ । ਜਿਨੋ ਨੇ ਗੁਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣ ਕਰ ਮਾਨ ਲੀਆ
ਤਿਨੋ ਨੇ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸੁਆਮੀ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਤਿਨ ਕੇ ਸਰਬ ਸੋਗ, ਦੂਖ, ਰੋਗ, ਸੰਤਾਪ ਸਚੀ
ਬਾਣੀ ਕੇ ਸੁਣ ਮਨਨ ਤੇ ਉਤਰ ਗਏ । ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭੀ ਸਰਸੇ ਭਏ, ਆਨੰਦ ਮਾਨ
ਭਏ । ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਹਮ ਨੇ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਜਾਣੀ ਹੈ । ਇਹ ਜੋ ਆਨੰਦ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ

1. ਭਗਤਿ-ਵਾਨ, ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ।
2. ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ 13 ।
3. ਸੋ. ਪ. ਲਾ. 2182 (ਪੰਨਾ 26/ਅ) ।

ਕਹਿਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿਗੇ, ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿਗੇ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਤੋ ਭਰ ਰਹਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਤੋ ਆਨੰਦ ਕਾ ਬਿਖ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਧਾਰਣ ਕੀਆ ਸੋ ਤੋ ਆਨੰਦ ਕੀ ਮਹਾ ਸਾਖਾ। ਔਰੋ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ, ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਸਾਖਾ। ਸੰਤ, ਸੰਗ ਤੇ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਪਤ੍ਰ। ਜੋ ਕਛੁ ਗੁਰੋ ਨੇ ਕਹਾ ਤਿਸ ਪਰ ਅਮੁਲੁ ਕੀਆ, ਇਹੀ ਫੂਲ। ਇਸ ਫੂਲ ਕਾ ਫਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਹੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ - ਗੁਰੋ ਕੇ ਚਰਣੋ ਵਿਖੇ ਜੋ ਲਾਗੇ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਆਨੰਦ ਤੂਰੇ ਵਾਜੇ ਹੈ। ਹਦ ਤੇ ਰਹਿਤ ਜੋ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੇ ਗੁਣਾਵਾਦ¹ ਗਾਵਤੇ ਰਹੇ, ਇਹੀ ਤੂਰੇ ਵਾਜਤੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਭੀ ਗੁਰੋ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰੋ, ਤੁਮ ਭੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹੋਵੋਗੇ। 40।

ਸੋਰਠਾ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ, ਅਨਕ ਸੰਤ ਪਦ ਪਰਨ ਤੇ।

ਟੀਕਾ ਰਚੀ ਰਸਾਲ,² ਵਿਘਨ ਹਰਤ ਆਨੰਦ ਘਨ। 1।

ਨਿਧੀ ਅਧਿਕ ਹੈ ਜਾਸ, ਸੰਮਤ ਪੁਰਾਣ ਸਤ ਅਰਧ ਸਤ।

ਕੀਨੋ ਲਿਖਨ ਬਿਲਾਸ, ਪਿਤ੍ਰਿ ਪਖ ਸੰਕਰ ਪੁਰੀ। 2।⁴

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵੰਸ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦਸਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਸਿਖ ਆਨੰਦ ਘਨ ਵਿਰਚਿਤਾ ਆਨੰਦ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ। 1।⁵

1. ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ।

2. ਰਸ ਯੁਕਤ, ਮਿੱਠੀ।

3. ਵਿਘਨ-ਵਾਧਾ ਨੂੰ ਹਰਨ ਵਾਲੀ।

4. ਇਸ ਸੋਰਠੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਰਚਨਾ ਕਾਲ-ਸੰ: 1859 ਬਿ: ਅਸੂ ਦਾ ਸਹੀਨਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ।

ਰਚਨਾ ਸਥਾਨ-ਸੰਕਰਪੁਰੀ, ਕਾਸ਼ੀ।

5. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਸਵੇਂ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦਇਆਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਨੰਦ ਘਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਅਨੰਦ' ਦੀ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ।

ਇਸ ਵਿਖੇ
। ਜਿਸ ਨੇ
ਤਸਾਖਾ ।
ਰ ਅਮਰ
ਕਹਿਤਾ
ਹਿਤ ਜੋ
ਹੀ ਗੁਰੇ

ਅਨੰਦ

ਅਨੰਦ

B-3604

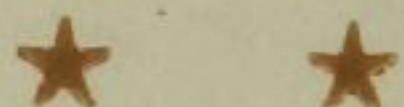
ਸਾਡੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ

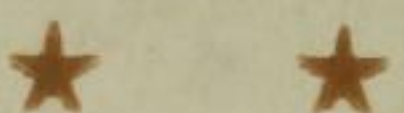
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਚਨਾਵਲੀ (ਹਿੰਦੀ)

ਜੈਸਟੀਆਂ

ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ)

ਕਾਸਪਲ ਆਫ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ)

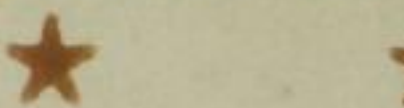
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ

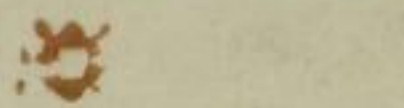
ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ (ਹਿੰਦੀ)

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ (ਹਿੰਦੀ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਾਰਤਾ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ

ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

